

VOJTECH ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

Toto pozoruhodné dielo vyšlo po prvý raz v roku 1963 a kritika ho nazvala „archeologickou detektívkou“, „objavnou vedeckou reportážou“ a „priekopníckym dielom našej literatúry faktu“. Odvtedy kniha vyšla v mnohých vydaniach a v prekladoch do viacerých jazykov sveta, a stala sa tak jedným z najúspešnejších diel, ktoré reprezentujú našu literatúru faktu.

Ani čas neubral tomuto dielu na zaujímavosti. Vojtech Zamarovský ho navyše nanovo upravil a doplnil novými faktmi, vydavateľstvo PERFEKT mu pridalo príťažlivú formu s početnými farebnými a čiernobielymi fotografiami, nákresmi a mapkami.

Vyberte sa teda s nami na putovanie za históriou jedného z najzáhadnejších národov staroveku, ktorý pred štyrmi tisícročiami vytvoril mocnú ríšu a zároveň veľkolepú kultúru. Na jej odhalení mal nemalú zásluhu Bedřich Hrozný, ktorému sa podarilo rozlúštiť ich tajomnú reč, vďaka čomu dnes vieme o Chetitoch oveľa viac ako historici, čo žili len pár storočí po zániku Chetitskej ríše.

VOJTECH ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM RÍŠE CHETITOV

ÚVODOM	8
I. NÁROD V PREPADLISKU DEJÍN	13
1. OBJAVENIE CHETITOV	14
„Vynálezca Chetitov“ / Abrahámove zmluvy - historický prameň? / Zázračný kameň hamatský a pokrovový paša / Podozrivá pečať kráľa Tarkumuvaša / Archívne dokumenty potvrdzujú existenciu ríše Chetitov / Tretia veľmoc medzi Egyptom a Babyloniou	
2. SONDY DO ZMIZNUTEJ RÍŠE	23
Texier hľadá staroveké Tavium / Turecko, krajina nmoderná / Šejk Ibrahim z Lausanne / Tajomný hrad Zindžirli / Procesie bohov a archeológov / <i>Hic sunt leones!</i>	
3. SLEPÁ ULIČKA VEDY	35
Expedícia liverpoolskej univerzity / Winckler prichádza do Boghazköy / „Stretnutie ako v rozprávke z <i>Tisíc a jednej noci</i> “ / 3 100 rokov stará zmluva o večnom mieri / Najväčší archeologický objav storočia / J.A. Knudtzon odvoláva svoje tvrdenie / „Úzka roklá“	
II. ROZLÚŠTENIE CHETITSKÉHO PROBLÉMU	47
4. NA SCÉNU PRICHÁDZA BEDRICH HROZNÝ	48
Muž, ktorý vyviedol chetitológiu zo slepej uličky / Mladosť, štúdium a opäť štúdium / „Báječné miesto: síce bez platu, ale s voľnými večerami“ / Mimořádný profesor - v každom ohľade / Vykonávateľ Wincklerovej pozostalosti / Ako na to?	

VOJTECH ZAMAROVSKÝ ZA TAJOMSTVOM RÍŠE CHETITOV	5. AKO SA LÚŠTIA NEZNÁME REČI A NEZNÁME PÍSMO Otázky pred Hrozným / Štyristo druhov písem / „Príliš zamotaný a vedec- ky neriešiteľný problém“ / Ako Champollion rozlúštil egyptské hieroglyfy / Vopred prehraná stávka učiteľa Grotfenda / Rozlúštenie klinového pís- ma - druhý raz! / „Dnes tieto písma nelúštíme, čítame ich!“	60
	6. HROZNÉHO METÓDA „Fantázia veľmi krotená kritickosťou“ / Slovníky podľa koncoviek / „Teraz chlieb budete jesť, potom vodu budete piť“ / Sprievodkyňa spred troch tisícročí / Objav zo všetkých najprekvapivejších / Hovorili Chetiti po chetit- sky? / Rozlúštenie chetitského problému	74
	III. HĽADANIE, BLÚDENIE A NOVÉ OBJAVY	85
	7. PO STOPÁCH TISÍCROČÍ „Nič než nádej“ / Prvá československá archeologická výprava do Orien- tu / Ranená levica a veta hodná pol milióna / Hranice Hrozného vedy- chtivosti / Na táckach za tajomstvom kappadockých tabuliek / Chetitský hrad pod Pahorkom popola / „... tabuľky vo veľkom, celé hniezda tabu- liek“ / Úspechy na Východe, úspechy na Západe	86
	8. HIEROGLYFICKÍ CHETITI Nerozlúštené nápisy zo 69 nálezísk / „Somárske a volské hlavy symboli- zujú kráľov?“ / Štatistika a dynamit v službách chetitológie / Hieroglyfy z praž- skej tlačiarne / „Hrozný prekonal Hrozného!“ / Slovo má H. Th. Bossert	98
	9. PO ROZLÚŠTENÍ CHETITSKÝCH PROBLÉMOV Kvitnúce bodliaky na lúke Hadži Mehmedovej / „Cesta na Východ, kto- rú by som prial každému historikovi“ / Politicky nezaujatý profesor / „Mes- to mŕtvych“ a otázky na brehoch Indu / Krétsky problém - najväčšia záha- da dejín / „Hviezda najžiarivejšia“	108
	10. NOVÉ OBJAVY NA STARÝCH MIESTACH Útok, na ktorom sa už Hrozný nezúčastnil / Sto dvojjazyčných nápisov a nijaký výsledok! / Bossert na Čiernom vrchu / Kráľ Azitavandaš sa pred- stavuje / Sen Franza Steinherra / Opona sa otvára	121
	IV. ČO VIEME O CHETITOV DNEŠ	131
	11. DEJINY CHETITOV Stará vlasť a „smetisko národov“ / Kliatba nad Chattušašom a založenie ríše / „Konštitučný monarcha na čele federálneho štátu“ / Šľachtic, vojak, slobodný, otrok / Exkurzia: všedný deň v chetitskom živote / Vojny s Baby- lonom, vojny s Egyptom / Príval „morských národov“ a 29. chetitský kráľ / Chetiti odchádzajú z dejín	132

12. CHETITSKÁ KULTÚRA	152	VOJTECH ZAMAROVSKÝ
„Čarovný oblúk, ktorý spája minulosť s prítomnosťou" / Tisíc chetitských bohov a modlitby, ktoré sú básňami / „Keď už králi písali takto..." / Vedecká a odbor- ná literatúra / Hrady, chrámy, brány a reliéfy / Chetitské dedičstvo		ZA TAJOMSTVOM RÍŠE CHETITOV
POZNÁMKA AUTORA	166	
SLOVO NA ZÁVER	167	
PREHĽAD LITERATÚRY	169	
CHRONOLOGICKÁ TABUĽKA	174	

Mapa súčasného
Turecka a Blízkeho
východu

Ďaleko za obzorom gréckych dejín leží ríša Chetitov, najtajomnejšia ríša staroveku, mŕtva dávno predtým, než sa zrodil náš kalendár. A nielen mŕtva, donedávna aj celkom zabudnutá - viac ako bájoslovná Atlantída!

Táto kniha je históriou jej objavovania. Jej hrdinovia sú nevšední muži: cestovatelia, ktorí prenikajú neprebádanými krajinami do miest, čo nie sú zaznamenané na žiadnej mape, archeológovia, ktorí zostupujú do hĺbok tisícročí a vynášajú na svetlo dňa pamiatky kultúry, o ktorej nema-

lo ľudstvo tušenia, učitelia v tichých pracovniach univerzít, čo riešia problémy, proti ktorým sú najspietitejšie záhady detektívok detskou hračkou: ako sa čítajú neznáme písma v neznámych rečiach... Budeme ich sledovať pri ich výskumných výpravách i pri poradách s vlastným rozumom, pri blúdení v húštinách omylov i neľahkom stúpaní na vrchol úspechu, z ktorého sa im naskytol najprekvapivejší pohľad na doslovne nový starý svet - pohľad taký neočakávaný, že sami neverili vlastným očiam.

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

Je pre nás osobitným potešením - a neváhame povedať: oprávneným zdrojom hrdosti - že na veľkom diele objavenia Chetitov, na ktorom sa zúčastnili bádatelia a učitelia mnohých národov, má leví podiel československá veda. Práve český učenec Bedřich Hrozný strhol rúcho tajomstva z ich reči, rozlúštil ju - a tým umožnil vysvetliť ich pôvod, ich dejiny, hospodárske a politické zriadenie, literárne pamiatky. Veľkosť a záslužnosť jeho priekopníckeho činu bezvýhradne uznávajú vedci všetkých svetadielov a svetonázorov. Už to by bolo iste dostatočným dôvodom, aby sme si pri-

a usporiadanie do dramatického sledu, v ktorom splýva bádateľská práca so životnými príbehmi učencov v jednotný celok. Prínos jednotlivých vedcov sa snažím hodnotiť objektívne, a ak venujem viac miesta Bedřichovi Hroznému, zodpovedá to jeho významu v dejinách chetitológie a tomu, že táto kniha je súčasne jeho životopisom.

Ak je v tejto práci pomerne mnoho citátov, je to úmyselné. Všade, kde môžem, nechávam hovoriť priamo mužov, ktorí veľký román o objavení Chetitov a vzkriesení ich reči svojím

pomenuli jeho život a dielo - aj keby nás k tomu nelákalo to, že patril medzi mužov, ktorí svojou prácou napísali jedno z najvzrušujúcejších dobrodružstiev na ceste ľudského poznania.

Ak majú dejiny objavenia Chetitov a osudy ich objaviteľov priam románový charakter, nemám na tom ako autor tejto knihy nijakú zásluhu. Nič si v nej nevymýšľam: je prácou opisujúcou fakty a jej románové prvky vytvoril sám život. Obmedzujem sa len na ich výber

životným dielom napísali. Robím tak nielen preto, že sú najkompetentnejší, ale i preto, že ich slová sú zvyčajne poukryvané v ťažko prístupných odborných publikáciách. Pritom sa však nevyhýbam vlastnému stanovisku a čitateľ vždy bezpečne pozná, kde ide o všeobecne uznávané poznatky vedy, kde o osobné názory jednotlivých učencov, a za čo nesiem zodpovednosť sám.

Pri písaní tejto knihy som nemal vedecké ambície: nie je knihou pre vedcov, ale pre čitateľov. Napriek

Mapa starovekej Chetitskej ríše s vyznačenými sférami vplyvu

Hlava chetitskej bohyně z Karchemiša. Neskoročetitské obdobie (1180 - 700 pred n. l.)

tomu, že nemá presahovať rámec oddychového čítania - aj keď miestami náročnejšieho - je knihou vedecky podloženou. Ak v nej nie sú podstatné vecné chyby, ďakujem za to predovšetkým dvom vedeckým pracovníkom, ktorí zdedili pracovňu Bedřicha Hrozného na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity: prof. Dr. Luborovi Matoušovi, ktorý pokračoval v Hrozného asýriologických štúdiách, a doc. Dr. Vladimírovi Součkovi, ktorý sa venoval otázkam chetitologickým. Obidvaja mi poskytli cenné rady, pomohli mi pri zaobstarávaní literatúry a prečítali mi rukopis. Za zhodnotenie životného diela Bedřicha Hrozného z hľadiska novších pokrokov chetitológie ďakujem prof. Dr. H. Th. Bossertovi z univerzity v Istanbule, ktorý mi veľmi ochotne vyšiel v ústrety pri všetkých mojich otázkach. Poďakovanie musím vysloviť i C. W. Ceramovi z Woodstocku N. Y., pretože mi zaslaním svojej práce o výskumoch v ríši Chetitov poskytol informácie, ku ktorým som ináč nemal prístup. Vďakou som zaviazaný aj dcéram profesora Hrozného, Vlaste Šestákovej-Hroznej a Olge Hroznej, lebo mi dali k dispozícii rodinnú korešpondenciu, fotogra-

fický materiál, rukopisnú pozostalosť atď. a upozornili ma na mnohé detaily zo života Bedřicha Hrozného, známe iba im.

Prvé slovenské vydanie tejto knihy vyšlo roku 1963. Od tých čias nedošlo síce v chetitológii k prevratným objavom, no jej poznatky preda len pokročili. Našli sa nové tabuľky, iné vyšli v nových prekladoch, upresnili sa niektoré dátumy; pokročili aj príbuzné vedné odbory. Text knihy som preto pre druhé vydanie roku 1974 zrevidoval a miestami upravil. Menšie zmeny som urobil aj pri výbere ilustrácií a doplnil som prehľad literatúry.

Po tridsiatich rokoch, ktoré uplynuli od druhého vydania tejto knihy, sa v nej tiež nemuselo nič podstatné meniť alebo upravovať. Stačili menšie korektúry a doplnky, rozšírenie prehľadu literatúry a doplnenie novými fotografiami a prítlačným dizajnom, ktorý nesporne pridal tejto cennej knihe na zaujímavosti a trvalej hodnote.

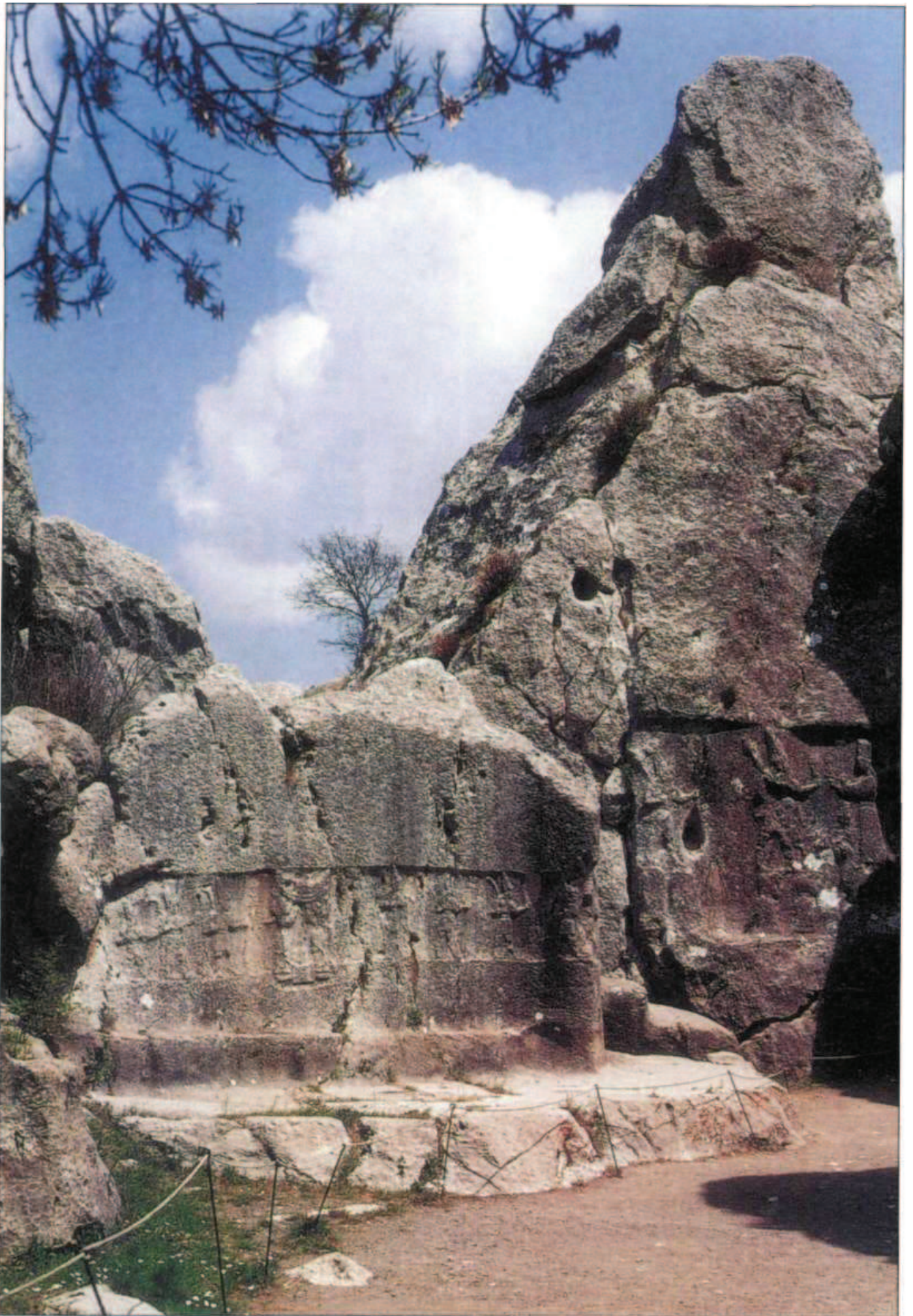
August 2003

V. Z.

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

Skalná svätyňa Yazılıkaya. Vpravo kultová nádoba z Kültepe (1800 - 1730 pred n. l.)

I.
NÁROD
V PREPADLISKU
DEJÍN

OBJAVENIE CHETITOV

Austin Layard, objaviteľ
biblického mesta Ninive

Keď na jeseň 1880 predniesol oxfordský profesor Archibald Henry Sayce v londýnskej Biblickej spoločnosti prednášku *Chetiti v Malej Ázii*, vzbudil senzáciu prvej triedy. Netvrdil v nej totiž nič menšie, ako že na území dnešného Turecka a severnej Sýrie existoval pred tridsiatimi či štyridsiatimi storočiami veľký a mocný národ, na ktorý historici akosi zabudli. Nielen moderní - dokonca už grécki a rímski!

Seriózna i menej seriózna tlač o takýchto prednáškach zvyčajne nereferuje, zrazu však prirovnávala Saycea k Layardovi, ktorý vykopal spod nánosu tisícročí Ninive, biblický „pelech lotrovský“ a súčasne „najhonosnejšie medzi kráľovstvami“, alebo k Schliemannovi, ktorý vykopal pred očami užasnutých súčasníkov homérovskú Tróju. Ba kládla ho nad nich: tu predsa nešlo len o jedno mesto, aj keď hocako slávne, tu išlo o objavenie celého národa!

Senzácia sa však čoskoro zmenila na pochybnosti a pochybnosti na posmech. Nedá sa presne zistiť, kto prvý poctil Saycea málo lichotivým titulom „vynálezca Chetitov“. Ale o niekoľko rokov neskôr stálo o ňom v Britskej encyklopédii, ktorá sa o živých vyjadruje zásadne zdržanlivo: „Jeho zásluhy o vedeckú orientalistiku nemožno p r e c e n i ť.“

Titul „vynálezca Chetitov“ - ak je vôbec oprávnený - mal však skôr dostať írsky misionár William Wright, ktorý uverejnil už dva roky pred Sayceovou prednáškou článok s podobnými tézami v revue Britskej a zahraničnej evanjelickej spoločnosti a roku

1884 knihu s priam bombastickým názvom *The Empire of Hittites*.

Bombastickým sa zdalo totiž už samo označenie chetitského štátu za ríšu, impérium. Niečím takým bola v očiach normálneho Angličana jedine Britská ríša a prípadne cárske Rusko; v histórii azda ešte Napoleonovo Francúzsko, potom habsburská ríša, „nad ktorou slnko nezapadalo“, a plným právom iste Rímska ríša. Ale označovať za impérium štátny útvar národa, ktorý zmizol z pamäti ľudstva - ba hádam ani neexistoval - to bolo viac, ako si vedec mohol dovoliť.

Sayce a Wright mali však pre svoje tvrdenie dobré dôvody. Isteže sa v mnohom mýlili, ale jedna z ich chýb sa neskôr ukázala zvlášť závažnou: význam a úlohu Chetitskej ríše p o d c e n i l i !

Aby sme pochopili, prečo Chetiti vyvolali koncom devätnásteho storočia v Anglicku - a nielen v Anglicku - takú senzáciu a prečo sa o ich objaviteľoch písalo raz ako o vysoko vážených učencoch a inokedy ako o šarlatánoch, musíme si sprítomniť, čo sa vtedy o Chetitoch vlastne vedelo.

Vedelo sa o nich, samozrejme! Nie síce z kníh historikov ani z učebníc dejepisu, ale - z najrozšírenejšej knihy „kresťanského sveta“, z Biblie. A je práve také paradoxné, že zatiaľ čo mnohí brali iné miesta z tejto „knihy kníh“ vážne, jej zmienky o Chetitoch si takmer nevšimli.

Nebolo to totiž ťažké. V Biblii sa hovorí o Chetitoch poväčšine jedným

dychom s celkom bezvýznamnými národmi či kmeňmi. Prvá zmienka o nich je v prvej knihe Mojžišovej (15, 18 - 21) v súvislosti so „zmluvou medzi Hospodinom a Abrahámom“, čo samo osebe nevzbudzuje u kritického historika prílišnú dôveru. „Tvoju potomstvu dám túto krajinu od Egyptskej rieky až po veľkú rieku Eufrat; Kenejcov, Kenezejcov, Kadmoncov, Hetejcov, Ferezejcov a Refaimovcov; Amonitov Kanaánčanov, Gergezejčanov a Jebujejcov.“ Podobne hovorí i kniha Jozue (3, 10): „Po tomto poznáte, že je živý Boh medzi vami a že zničí pred vami Kanaánča-

nov, Hetejcov, Hevejcov, Ferezejcov, Gergezejčanov, Amorejčanov a Jebujejcov.“

(Malá poznámka: v hebrejskom origináli stojí Hittim, čo jej prekladatelia do slovenčiny preložili ako *Hetejci*; Kralická Biblia používa výraz *Hetejšti*, evanjelický preklad znie *Chetejci*. Bedřich Hrozný zaviedol do češtiny výraz *Hethité*; z toho vznikla i slovenská forma *Hetiti*. Dnes používame - v súlade s novšími výsledkami filozofického bádania - v slovenčine výraz *Chetiti*, v češtine *Chetitě*. V nemčine sa používa - podľa Lutherovho prekladu Biblie - výraz *Hethiter*, vo francúzštine v náboženských textoch *Héthéens* a vo vedeckých *Hittites*, v angličtine *Hittites*.)

V Biblii je okrem toho niekoľko ďalších zmienok o Chetitoch - napríklad, že kráľ Dávid zvedol manželku

Chetita Uriáša (ktorého dal potom zákerne pripraviť o život) a že mal s ňou syna, ktorým nebol nikto iný než slávny Šalamún; tento polovičný Chetit tiež trpel na chetitské dámy, lebo Biblia spomína, že medzi jeho sedemsto ženami a tristo súložnicami bolo „mnoho žien hetejských“. Dve správy sú však zvlášť pozoruhodné:

„Roku druhého po odchode z krajiny egyptskej,“ píše sa v štvrtej knihe Mojžišovej (13, 18 - 30), vyslal Mojžiš na Hospodinov pokyn rozvedku, ktorá mala oznámiť ľudu na púšti Fárane, ako vyzerá tá slávna zaslúbená zem židovská. Po štyridsiatich dňoch vrátili sa prieskumníci so situačnou správou, že „krajina naozaj oplýva mliekom a medom“ a že „ľud, čo v krajine býva, je mocný. Mestá sú opevnené a veľmi veľké. V Negebe bývajú Amalekiti, na vrchoch sídlia Hetejci, Jebujejci a Amorejčania. Pri mori a brehoch Jordánu bývajú zasa Kanaánčania.“ Podľa biblickej tradície možno túto správu datovať do druhej polovice 13. storočia pred n. l., lebo „vyslobodenie zo zajatia egyptského“ sa spravidla kladie do čias Ramesseho II. (asi 1290 - 1226 pred n. l.), na ktorého dvore žil vraj Mojžiš a najrôznejšími kúzľami, ktoré Biblia podrobne opisuje, dokázal prevahu svojho Boha nad bohmi faraóna, takže tým získal pre svoj národ slobodu.

Z tejto správy možno vyvodzovať dve veci: Chetiti bývali na sever od „zasľúbenej krajiny“ Židov, t. j. zhruba dnešného Izraela, a okrem toho bývali tam už pred príchodom Židov z „egyptského zajatia“. Ale druhá správa, biblickou tradíciou označovaná za staršiu (je však asi zo 6. storočia pred n. l.), vedie nás do „histórie“ omnoho hlbšie, a tiež jej „geografické údaje“ sú presnejšie. V prvej knihe Mojžišovej, pri opise pohrebu Abrahámovej manželky Sary, sa výslovne uvádza, že Židia boli „hostia a prišielci“ u Chetitov a že krajina, kde sa praotec Abrahám usadil, patrila od nepamäti, takrečeno od „potopy sveta“ Chetitom; praotec Het bol pritom synom Kanaánovým, ktorého meno si táto krajina zachovala až do historickej doby.

Citujme však doslovne (23, 1 - 20):

„Dní Sárinho života bolo stodvadsaťsedem rokov. Tolko žila Sára.

H. Schliemann,
objavitel' homérskej
Tróje a Mykén

Sára zomrela v Arbe, čiže v Hebrone, v krajine Kanaán. I šiel Abrahám, aby ju oželel a oplakal. Potom Abrahám vstal od svojej mŕtvej a hovoril Hetejcom: Ja som len prišelec a hosť u vás. Prepustte mi u vás miesto na dedičné pohrebisko, aby som mohol pochovať svoju mŕtvu. Hetejci mu však odpovedali: Počúvaj, pane! Ty si ako Božie knieža medzi nami. V najlepšom našom hrobe môžeš pochovať svoju mŕtvu." Ale Abrahám chcel samostatný hrob, „vstal, hlboko sa poklonil pred obyvateľmi krajiny, pred Hetejcami" a požiadal Hetejca Efrona, aby mu predal „jaskyňu v Makpele, ktorá je jeho a je na konci jeho pozemku", čo on tiež urobil, a „tak Abrahám odvážil Efronovi toľko striebra, koľko on pred Hetejcami spomenul: štyristo šekelov striebra podľa bežnej váhy".

To všetko je iste zaujímavé, ale pripúšťa to - ak chceme veriť Biblii „ako Písmu svätému" - iba existenciu Chetitov. Nie však smelú tézu o chetitskej veľmoci.

Lenže Sayce a Wright poznali príliš dobre Bibliu, už zo svojho povolania, aby nezabudli na to najdôležitejšie. V 7. kapitole Druhej knihy kráľov sa uvádza historka o štyroch malomocných, ktorých Židia nepustili do mesta Samárie, obliehaného sýrskym vojskom, lebo tam bol taký hlad, že „štvrt' kabu holubieho trusu bolo po päť strieborných" a matky jedli svoje deti a vôbec ľudožrúctvo bolo na dennom poriadku; títo štyria chudáci nemali teda inej voľby, než zahynúť pred hradbami, alebo odobrať sa do sýrskeho tábora a vyžobrať si tam trochu jedla. Večer sa tam teda odkradli: „A keď prišli k okraju aramejského tábora, zbadali, že tam niet nikoho. Pán totiž spôsobil, že tábor Aramejčanov počul hrkot vozov, dupot koní a hučanie vojska a hovorili si: »Izraelský kráľ dozaista najal proti nám hetejských kráľov a egyptských kráľov a chce nás napadnúť.«"

Tu sa už nehovorí o Chetitoch v súvislosti s bezvýznamnými kmeňmi, ale v jednej vete s Egyptanmi, najmocnejším národom týchto čias. Ba presne povedané, chetitskí králi sa uvádzajú dokonca pred kráľmi egyptskými, čo je argument iba pre duchov-

ných, akými sú Sayce a Wright, ktorí musia *ex professo* veriť slovám Biblie, odpovedali kritici.

Isteže je to námietka odôvodnená, lebo Biblia sa ako historický prameň vždy príliš neosvedčuje. (Napríklad o „egyptskom zajatí" Židov nie je ani na jednom zo státisícov egyptských nápisov a papyrusov, čo egyptológovia prečítali, najnepatrnejšia zmienka; faraón Ramesse II., ktorý sa mal podľa Biblie utopiť pri prenasledovaní Židov v Červenom mori, zomrel po 66-ročnej vláde prirodzenou smrťou a jeho mumifikované telo sa našlo koncom devätnásteho storočia v neporušenom stave neďaleko „Údolia kráľov".)

Lenže citáty z Biblie mali v Sayceových a Wrightových prácach vlastne len druhoradý význam. Obidvaja títo kňazi sa opierali predovšetkým o fakty a vývody z faktov dokazujúcich, že v Prednej Ázii existovala popri egyptskej a asýrsko-babylonskej ríši tretia veľmoc - Chetiti.

Teraz by hádam čitateľa zaujímali tieto fakty, a najmä cesta, ktorou k nim Sayce a Wright dospeli.

Prvenstvo vo vedeckom objavení Chetitov má teda Wright, a nech to znie hocako čudne, objavil ich raz na jednej ceste. Lepšie povedané, na jednom neobyčajnom milníku pri ceste.

William Wright sa dostal ako obeť svojho povolania z večne zahmlených brehov severného Írska do snečného Damasku, čarovnej oázy večnej zelene na brehoch piesočného mora Sýrskej púšte. (Takej čarovnej, že Mohamed nechcel kedysi do nej vstúpiť, pretože ju považoval za raj, a keďže nemôžu byť dva raje, nechcel sa zriecť nebeského v prospech pozemského.) Tam sa zaoberal obracанím pravých veriacich na pravú vieru, cestoval po okolí a všímal si folklór, študoval živé a mŕtve reči, hral poker a podobné bohumilé veci, aké misiónár robí. V novembri 1872 ho pozval Kirby Green, britský konzul v Damasku, na malý výlet do Hamy (starovekého Hamatu), okresného mesta v tureckom vilajete Sýrii, že sa vraj pozrú na „onen kameň".

Wright pozvanie rád prijal, a to nielen preto, že táto cesta sľubovala roz-

ptýlenie. „Onen kameň“ bol totiž nesmierne zaujímavý; už sa o ňom mnoho písalo a pred niekoľkými rokmi dvaja Američania, konzul Johnson a konkurenčný misionár Jessup, neváhali riskovať svoju kožu, aby si ho prezreli. Ale zatiaľ čo Johnson a Jessup museli utiecť pred kameňmi domorodcov, Green a Wright mali zaistenú bezpečnú cestu. Aspoň si to mysleli.

Do roku 1872 spravoval túto oblasť neobyčajne pravoverný a zaostalý paša, ktorý nemal nijaký zmysel pre európskych misionárov, obchodníkov, vyzvedačov, archeológov, pašerákov zbraní a iných nositeľov západnej kultúry. Ale jeho nástupca Subhi paša bol človek pokrokový a voči európskym učencom prejavoval osvietenú liberálnosť. Pozval svojich anglických priateľov do Hamy, a keďže bol dokonale informovaný o nálade obyvateľstva, pripojil k pozvaniu oddiel vojska. Pod jeho ochranou sa dostali k „onomu kameňu“ a našli štyri ďalšie; tri boli zamurované do malých domčekov uprostred malebnej bazárovej štvrte a štvrtý stál voľne pri ceste. Tento posledný bol obyvateľom zvlášť drahý, liečil totiž reumatizmus. Stačilo sa naň položiť a o účinkoch nebolo potom najmenších pochybností.

Wright si prezrel kamene: boli pokryté podivnými ornamentmi, na prvý pohľad veľmi starobylými - nie, neboli to ornamente, bolo to písmo! Podobalo sa egyptským hieroglyfom, ale napriek tomu sa od nich odlišovalo. Nikde nebol lev, nikde ušatá zmijsa, nikde ľudská ruka - zato však i tu boli vtáky, ľudské postavy, čudné trojuholníky, do rôznych obrazcov zoskupené štvorce a záhadné symboly... Obyvatelia Hamy sa, pravda, ihneď dovŕtúpili, prečo títo dvaja Frankovia s oddielom vojska prišli: chceli zázračný kameň ukradnúť, aby potom liečili na ňom svojich krajanov sami. A ich podozrenie sa premenilo na istotu, keď „bej s tvrdým čiernym turbanom“ rozkázal vojakom kamene vylomiť.

Nešlo to bez ťažkostí, ale vojaci mali pušky, a tak večer dňa 25. novembra 1872 boli všetky štyri kamene, i so zázračným, v pašovej inšpekčnej rezidencii. Len čo ich začal

Wright vo svetle lojových sviečok skúmať, pribehol jeden z nosičov so správou, že fanatici chcú vziať dom útokom a kamene radšej rozbiť, než nechať v rukách neveriacich. Ďalšia správa potom hlásila, že časť polície sa pridala k povstalcom. Green ako diplomat žiadal vojenský zákrok a Subhi paša ako vojenský veliteľ sa rozhodol diplomaticky vyjednávať. „Zajtra ráno kamene zaplatím.“

„Bola to bezsenná noc,“ poznamenal si do denníka Wright. Po uliciach sa valili pobúrené masy a na nebi sa objavili zlovestné znamenia. Derviši behali po meste a presvedčovali kaž-

Chetitský reliéf
s hieroglyfickým textom

dého, kto na to neprišiel už sám, že je to varovanie božie. Ráno dosiahla kríza vrchol, lebo k nespokojencom sa priklonila i časť vojska. K Subhi pašovi sa dostavila delegácia obyvateľstva, vedená veľmi rozhorčeným starostom, a domáhala sa, aby kamene vrátili na pôvodné miesto. Osvietený paša považoval za bezúčelné vysvetľovať, že dážď meteoritov sa v noci spustil čistou náhodou a bez príčinnej súvislosti s odnesením zázračného kameňa. Sadol si a dlho premýšľal. „Uškodil ohnivý dážď z neba nejakému človeku, žene alebo zvieraťu?“ spýtal sa napokon. „Nie,“ priznával starosta, „ale...“ - „Ale želá si teda pravý veriaci ešte jasnejšie znamenie, že nebo s odnesením kameňov

súhlasí?" K tomuto šalamúnskemu výroku pripojil potom mešec strieborných a delegácia bola splnením sľubu zo strany vrchnosti taká prekvapená, že sa nezmohla na slovo.

Kamene potom putovali do Carihradu a sú tam dodnes (v dolnom trakte Archeologického múzea). Wright si však z nich dal vyhotoviť sadrové odliatky a poslal ich do Britského múzea.

Tým boli tajomné značky na hamatských kameňoch sprístupnené európskym učencom. Ale ani Wright sa už neprestal vecou zaoberať. Onedlho sa našiel podobný kameň v aleppskej mešite (tam zase liečil očné choroby), potom sa objavovali drobné hlinené a kovové pečate s takými istými znakmi nielen v Sýrii, ale i v Kilíkii, Kapadokii, na brehoch horného Eufratu, a všetky dokazovali príslušnosť k jednej kultúre, azda i jednej ríši. Aká to však bola kultúra, aká to bola ríša?

A Wrightovi, ktorý po celý život čítal Bibliu, neraz napadlo, že by to celkom dobre mohla byť ríša „Hetejcov“.

Netrvalo dlho a bol si v tom istý.

Medzitým sa v Britskom múzeu zastavovali pri hamatskom kameni návštevníci a krčili plecami. Jeden z nich bol však od samého začiatku presvedčený, práve tak ako Wright, že značky na ňom nie sú ornamenty, lež písmo. Ba navyše zistil - a ako sa neskôr ukázalo, správne - ktorým smerom sa má toto písmo čítať!

Na Východe nie je totiž samozrejmé, že sa píše zľava doprava. Židia a Arabi píše sprava doľava. Číňania zhora nadol a starým Egyptanom bolo vôbec jedno, či vytesávajú svoje hieroglyfické nápisy sprava doľava, alebo zľava doprava. Ako však poznal gramotný Egyptan (asi tak každý tisíci obyvateľ faraónovej ríše), ktorým smerom sa má nápis čítať? Ľahko - aj keď potom Európanom trvalo vyše 2 000 rokov, kým na to prišli: text sa číta opačným smerom, než kam je napríklad zobrazená sova (znak pre m), trstina (znak pre y), natiiahnutá ruka (znak pre hrdelný zvuk) obrátená. Na hamatskom kameni sa však dívali zobrazené zvieratá v jednom riadku doľava, v druhom doprava - kto

sa v tom má vyznať? „Tento text sa musí čítať *bustrofedon*, t. j. ako orie vól!“ Inými slovami: prvý riadok zľava doprava, druhý sprava doľava atď., takže pisár alebo čitateľ sa nemusel zbytočne vracat'.

Znie to jednoducho - ale všetky geniálne objavy sú jednoduché (aj keď všetky jednoduché nie sú hneď geniálne).

Archibald Henry Sayce (1845 až 1933), ktorý túto jedinečnú zvláštnosť písma na hamatskom kameni objavil, bol Angličan (aj keď o sebe vždy tvrdil, že je Walesan), potomok starej šľachtickej rodiny a neobyčajný talent na reči. Desaťročný čítal Homéra po grécky a Vergília po latincky, štrnásťročný Bibliu v hebrejčine a aramejčine, osemnásťročný si mohol zapísať do rubriky „znalosť jazykov“ okrem francúzštiny, nemčiny a taliančiny staroegyptčinu, perzštinu a sanskrit (a neskôr i asýrčinu a niekoľko polynézskych rečí či nárečí). Dvadsaťročný prišiel študovať na Oxfordskú univerzitu, tridsaťročný bol už profesorom na tamojšej Queen's College a vyše šesťdesiat rokov tam býval ako svetoznámy učenec v tom istom skromnom byte, ktorý si prenajal ako študent.

Tento byt bol však skôr len akousi jeho základňou a odpočivárňou, pretože väčšinu života strávil na cestách. (Prednášky na oxfordskej univerzite sa nikdy nebrali veľmi prísne.) A tak bolo možné stretnúť „pána s lastovičím chvostom“ (ako ho prezvali arabskí robotníci, lebo nikdy neodkladal frak anglikánskeho duchovného) raz v Egypte, kde si overoval správnosť jedného - celkom určitého - nápisu na chráme Ramesseho II. v Karnaku, inokedy v Jeruzaleme, kde kopíroval - po pás vo vode - nápis na stene nejakého kanála, a zase na skalách v juhoarabskej púšti, kde obkresľoval sgrafitá neznámeho pôvodu, potom zas v rozvalinách staroslávneho Efezu a v okolí Smyrny, neskôr i na Celebese, Sumatre a nespočetných ostrovoch Tichého oceánu. V kajutách hojdajúcich sa lodí a v tichu oxfordskej pracovne písal potom svoje knihy: o náboženstve primitívov na Guinei, o japonskom budhizme, o „zavedení kresťanstva

do Číny nestoriánkami" a, samozrejme, i svoje učené rozpravy z porovnávej jazykovedy a asýriológie, čo súviselo s tým, že bol profesorom týchto disciplín.

K objavu, ktorým smerom sa číta hamatský nápis, dospel už roku 1876 a o rozšírení písma tohto charakteru po takmer celej Prednej Ázii sa presvedčil jednak osobne na svojich cestách a jednak z nálezov, ktoré prichádzali do Britského múzea. A na základe týchto zistení a interpretácie egyptských a asýrsko-babylonských pamiatok, v ktorých sa viac než pol tisícročia hovorilo o mocnej - hoci vždy „vítazne porazenej" - ríši Ht (starí Egypťania, rovnako ako dnešní, nepísali samohlásky) či *Hatti* alebo *Chatti* (ako ju nazývali Asýrčania a Babylončania), dospel k tomu istému záveru ako Wright.

Nebolo pochýb: vo svojej prednáške podal dôkazy. Presvedčivé, vedecky podložené dôkazy. Bol predsa vážený učenec a na túto prednášku, „ktorej dátum znamená pre starý svet Chetitov to isté, čo 12. október 1492 pre Ameriku", sa roky pripravoval. Ale tá mocná hnacia sila vedeckého (a nielen vedeckého) pokroku, ktorá sa nazýva kritika, ho prinútila, aby išiel ďalej. Aby sa pokúsil o niečo ďaleko ťažšie, než bolo objavenie jedného národa v prepadlisku dejín.

Úplne nevyvrátiteľné dôkazy, pred ktorými by museli kapitulovať všetci odporcovia a pochybovači, mu mohli poskytnúť jedine sami Chetiti. Presnejšie povedané: ich písomné pamiatky. To však vyžadovalo rozlúštiť ich písmo a reč. Neznáme písmo v neznámej reči!

Táto úloha znie v reči matematikov: vyriešte rovnicu s dvoma neznámymi! Ešte sa k nej vrátíme, na tomto mieste len toľko: šťastná náhoda dožičila Sayceovi, že dostal do rúk dokument, ktorý je vytúženým snom všetkých lúštitelov - *bilingvu*, dvojazyčný nápis s totožným textom.

V skutočnosti to však nebola len „šťastná náhoda". Sayce totiž sústavne sledoval celú odbornú literatúru (čo je, pravda, pre každého vedeckého i iného pracovníka, ktorý chce ísť vpred, nevyhnutné) a robil si o nej záznamy. A hneď v tom prvom štádiu,

ktorého cieľom je „vedieť, čo vedia ostatní", našiel takmer desať rokov starý článok nemeckého diplomata a orientalistu A. D. Mordtmanna. Bola v ňom správa o „pečati s klinovým nápisom", kde je obraz bojovníka v nezvyklom výstroji, „ktorý má po stranách rozličné symboly" (úplne zhodné, ako Sayce podľa ich opisu zistil, so znakmi na hamatskom kameni) a „text v klinovom písme... Túto pečať získal obchodník a zberateľ mincí Alexander Jovanoff v Smyrne a predal ju pravdepodobne Britskému múzeu".

Mordtmann sa pokúsil klinopisný text prečítať a preložiť: „Tarkudimi,

Pečať kráľa Tarkumuvaša, z ktorej vyšiel Sayce pri lúštení chetitských hieroglyfov

kráľ z Tarsu." Sayce si chcel jeho čítanie preveriť a porovnať klinopisné znaky s hieroglyfickými. Ani na okamih totiž nepochyboval, že tu ide o chetitskú bilingvu.

Obrátil sa na Britské múzeum. „Veľmi ľutujeme, nič také sme nekúpili." Písal páňovi Jovanoffovi do Smyrny. „Adresát neznámy." Písal známym bádateľom, písal všetkým múzeám, na ktoré si spomenul; nakoniec sa obrátil v novinách na verejnosť. Ak dostal nejakú odpoveď, bola záporná. Kľúč k tajomstvu Chetitov zmizol bez stopy!

Keď sa už Sayce vzdával poslednej nádeje, ohlásil sa u neho muž, ktorý sa predstavil ako starý úradník Britského múzea. „Pamätám sa, pane, roku 1860 nám ktosi takúto pečať núpil." - „A kde je?" - „Nekúpili sme ju, pane." - „Akože!?" - „Z opatrnosti, pane. Vyzerala akosi podozrivo, pane, úplne cudzo. Odborníci ju považovali za falošnú ..." Sayce stratil dych.

VOJTECH ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM RÍŠE CHETITOV

William Matthew
Flinders Petrie

Egyptský faraón
Achnaton. Horná časť
kolosálnej vápencovej
sochy zo zničeného
chrámu boha Atona
v Karnaku (Egyptské
múzeum v Karnaku)

„Ale ak sa dobre pamätám, pane, z opatrnosti sme dali vyhotoviť jej kópiu.“ - „A tá je kde?“ - „V múzeu, pane.“

Na druhý deň mal Sayce v rukách presnú kópiu pečate chetitského kráľa Tarkumuvaša (ako čítame jeho meno dnes) a krátko nato „s prevkypivým osvietením ducha“, ako sám hovorí, zistil, že klinopisným znakom, ktoré vyjadrujú slová „kráľ“ a „krajina“, zodpovedajú klinopisné znaky a . Porovnávaním ďalších znakov a ducha plnými kombináciami dospel tak ďaleko, že už roku 1884 mohol prispieť do Wrightovej knihy kapitolou *O rozlúštení chetitských nápisov!*

Vtedy mal Sayce tridsaťosem rokov. O päťdesiat rokov neskôr napísal: „Ak chceš niečo objaviť, nezabúdaj, že poväčšine musíš byť spokojný, keď poznáš, že si urobil chybu.“ Jeho rozlúštenie sa ukázalo presne na 90 % nesprávne. Ale napriek tomu šesť znakov prečítal tak, ako ich čítame dnes.

Štyri roky museli ešte uplynúť, kým Sayceov a Wrightov „vynález“ plne uznala veda a verejnosť.

Ich základné tézy o existencii chetitskej veľkorieše boli potvrdené z celkom neočakávanej strany. Archívnymi dokumentmi, nájdenými na brehoch Nílu - a omnoho hodnovernejšími než Abrahámove zmluvy s Hospodínom a Chetitmi.

Máloktorý objav v dejinách archeológie je zahalený takým tajomstvom ako objav štátneho archívu „kacírskeho kráľa“ Achnatona. (Tento panovník vládol v Egypte asi v rokoch 1370 - 1352 pred n. l. Pokúsil sa nahradiť tradičné egyptské mnohobožstvo zavedením kultu jediného boha, „Slniečného kotúča“, a sám sa vyhlásil za jeho zástupcu na zemi. Politickým cieľom tejto reformy bolo zlomenie moci wasetského - po grécky: tébskeho - kňazstva; Achnaton tiež preložil svoje sídlo z Wasetu do novej rezidencie, ktorú dal veľkolepo vybudovať neďaleko dnešnej Tell el-Amarny, 300 km južne od Káhiry. Dokonca i svoje pôvodné meno Amenhotep si zmenil na Achnaton: „Slniečny kotúč je spokojný.“ Reforma ho však neprežila a jeho druhý nástupca Tutanchamon sa vrátil k starému náboženstvu i do starého sídla egyptských faraónov.)

Objav tohto archívu nebol dielom nijakého archeológa, ale neznámeho, obchodne založeného „zberateľa“ staroegyptských pamiatok, akí už trištvrte storočia doslovne prekutávali celý Egypt. Žena nejakého felaha - tak aspoň znie najrozšírenejšia verzia - sa vraj chcela zbaviť dotieravých Frankov (ako sa hovorilo od križiackych výprav francúzskych feudálov všetkým Európanom na Blízkom východe), a keď to nešlo po dobrom, hodila do nich nejakú črepinu z vypálenej hlíny. A nič lepšie si títo zberatelia nemohli želať: na črepine boli hieroglyfické znaky, ktoré potom

odborníci prečítali a podľa textovej súvislosti určili ich vek - 3 250 rokov!

Podnikaví zberatelia sa vrátili do Tell el-Amarny a onedlho putovali už celé debny takýchto tabuliek dole Nílom do Káhiry, aby sa tam predávali po 10 piastrov za kus. Pravdaže, na „čiernom trhu“ starožitností, lebo v týchto časoch už egyptská vláda prísne strážila vývoz staroegyptských pamiatok. Kúpovali ich akvizitéri múzeí i súkromníci a roku 1888 prišiel do Káhiry i Sayce, „aby sa na ne pozrel“. Niekoľko pekných exemplárov si potom odviezol do Oxfordu.

Podľa egyptských zákonov (ktoré vymohol od vlády Francúz A. Mariette, lebo jeho vedecká česť sa nemohla zmieriť s bezohľadným vykrádaním

a odvliekaním historických pamiatok z Egypta) museli sa všetky nálezy oznámiť Egyptskému múzeu, ktoré malo vtedy svoje sídlo v Bulaku. Obchodník Abd el-Hay, ktorý mal pôvodne svoj stánok v tieni Veľkej pyramídy, priniesol niekoľko lacno kúpených tabuliek na „príslušné úradné miesto“, ale zodpovedný úradník ich celkom nezodpovedne vyhlásil za falzifikáty. Predal teda svoju akvizíciu - asi 160 kusov - viedenskému zberateľovi Theodorovi Grafovi a z jeho zbierky sa nakoniec dostali do Berlína. Stovky podobných tabuliek sa podobnou cestou dostali do Paríža, Londýna, Neapolu a niekoľko i do Petrohradu.

A spoluprácou anglických, nemeckých a talianskych učencov sa nakoniec zistilo, čo čitateľ už vie - že tieto tabulky sú najväzácnejšie historické dokumenty a osvetľujú dovtedy najtemnejší úsek egyptských dejín, dobu panovania Amenhotepa IV., čiže Achnatona.

Keď potom Angličan William Matthew Flinders Petrie, jeden z najvýznamnejších archeologických prieskumníkov Egypta, vypátral miesto archívu „kacírskeho kráľa“ (nebolo to ľahké, lebo priekupníci zdroj svojich zárobkov rafinovane tajili), zistilo sa, že ďalšie tu uložené dokumenty vrhajú nové svetlo nielen na egyptské dejiny štrnásteho storočia pred našim letopočtom, ale i na dejiny celej Prednej Ázie!

Nás na tomto mieste zaujímajú predovšetkým dva listy. Boli napísané klinovým písmom, a to bolo už dávnejšie rozlúštené, a po babylonsky, diplomatickou rečou starovekého Orientu, tá bola takisto už rozlúštená. A keď ich asýriológovia bez najmenších ťažkostí prečítali, konštatovali, že jeden z týchto listov napísal Šuppiluliumaš, chetitský kráľ.

Šuppiluliumaš v ňom berie na vedomie, že Amenhotep nastupuje na egyptský trón, a obradne mu k tomu blahožela. Tón listu je zdvorilý, dôstojný, sebavedomý a o všetky oktávy vyšší než preúctivý a ponížený tón listov ostatných panovníkov (s výnimkou asýrsko-babylonských). A obsah druhého listu taktiež dokazuje, že chetitský kráľ korešponduje s egyptským ako rovný s rovným.

Šuppiluliumaš je teda prvý chetitský panovník, ktorého sa podarilo

modernej vede historicky zaradiť - svoj list písal okolo roku 1370 pred n. l. El-amarnský archív však skrýval ešte dva listy chetitských kráľov. Napísané boli takisto zrozumiteľným klinovým písmom, avšak neznámou rečou. Vedcom sa vtedy podarilo zistiť len toľko, že ich písal chetitský kráľ sídliaci v Arzave. (Kde bola táto Arzava, nevedeli; neskôr sa zistilo, že v južnej Anatólii.) Ale i táto nezrozumiteľná reč hovorila: panovník, ktorý sa nerozpakuje použiť v medzinárodnej korešpondencii svoju vlastnú reč, musí byť panovníkom veľkej a mocnej ríše.

Ľady sa prelomili. A teraz došlo k tomu, k čomu nevyhnutne muselo dôjsť: egyptológovia a asýriológovia si vo svetle týchto zistení znovu prezreli svoje nápisy. Kritickejšie ako predtým.

Na chráme Ramesseho II. v Karnaku sú zvečnené hrdinské činy tohto najmocnejšieho panovníka starovekého Egypta. „Syn Slnka“, „silný lev“ a „býk medzi vladármi“ sa tu chvasta slovami, ktoré sú dokonca i podľa meradiel despotov starovekého Orientu prehnané, že „učinil koniec rozpínivosti ríše Chetitov“. Nebolo to trochu podozrivé? Bol by takto písal, keby bol zničil bezvýznamný štátik? Ale z nápisu vôbec nevyplýva, že Ramesse ríšu Chetitov zničil. Naopak: z líčenia jeho bezpríkladnej odvahy, s ktorou sa ako „božský a nádherný sokol“ dostal z chetitského obklúčenia, keď „bola zničená najmocnejšia armáda boha

Chrám v Karnaku, ktorého časť dal postaviť Ramesse II. Na jednej zo stien sa nachádza text mierovej zmluvy medzi Egyptom a Chetitmi po bitke pri Kadeši.

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

slnka a vojaci pobiehali ako ovce", vyplýva, že vojnu s Chetitmi nevyhral, ale že rozhodná bitka dopadla v najlepšom prípade nerozhodne. Nikde na celom nápise nečítame zvyčajnú formulu: „Zničil a spálil a pošliapal som krajinu, rozbúral mestá a vyrúbal všetky stromy, zadržal všetkých tamojších ľudí, nesmierne množstvo dobytku a taktiež ich veci..." Ale čítame na ňom, že Ramesse II. uzavrel s chetitským kráľom Chattušilišom III. zmluvu o neútočení a vzájomnej pomoci a že sa oženil s jeho dcérou!

Asýriológovia našli na svojich tabuľkách nemenej prekvapivé záznamy. Ten istý Chattušiliš III. sa mieša do večných sporov medzi Babyloniou a Asýriou a „podporuje" babylonskú stranu tak, že jeden z jej hodnostárov sa mu sťažuje: „Ty nám nepíšeš ako brat, ale rozkazuješ nám ako svojim otrokom!" A vrcholom všetkého bolo zistenie, že silou, ktorá zničila starobabylonskú ríšu a zvrhla roku 1594 pred n. l. jej najmocnejšiu dynastiu, dynastiu Chamurapiho, boli - Chetiti!

Od zázračného kameňa z Hamy a podozrivej pečate kráľa Tarkumuvaša cez štyri hlinené listy z archívu kacírskeho kráľa Achnatona viedla cesta k objaveniu ríše synov Hetových, ktorých podľa biblickej tradície našiel v dnešnej Sýrii praotec Abrahám. Necelých desať rokov a niekoľko nápisov na stenách jedného egyptského chrámu a na tabuľkách z rozvalín babylonských miest potom stačilo, aby takmer neznámy národ Chetitov bol povýšený na tretiu veľmoc „predklasického staroveku".

Keď vieme, že Chetiti boli tretou veľmocou medzi Egyptom a Babyloniou, vieme mnoho - a zároveň málo.

Aký to bol vlastne národ? Kedy sa objavil na scéne dejín a kedy z nej zmizol? Akou rečou hovoril? Aké bolo jeho hospodárske zriadenie? Akú mal politickú organizáciu? Akú kultúru vytvoril?

Dnes vieme i to. Ale potrebovali sme na to dobre že nie dvesto rokov. Totiž toľko uplynulo od prvej sondy do zeme Chetitov.

Obrachný rytór
z pálenej hliny.
Starochetitská ríša.
Aladža Hüyük

2.

SONDY
DO ZMIZNUTEJ
RÍŠE

SONDY DO ZMIZNUTEJ RÍŠE

Zvyšky skalného chrámu Yazılıkaya („Popísaná skala“) neďaleko Chattušaša

Roku 1834 prekročil francúzsky cestovateľ a archeológ Charles Felix Marie Texier (1802 - 1871) maloázijskú rieku Kyzyl Irmak, antický Halys. (2384 rokov pred ním urobil to isté lýdsky kráľ Krézus a vošiel tým do učebníc dejepisu práve tak ako svojim nesmiernym bohatstvom do prísloví. Veštba mu vravela: „Ak prekročíš rieku Halys, zničíš veľkú ríšu.“ Vypravil sa preto proti Peržanom a slová delfskej veštiarne sa do písma splnili: bol porazený perzským kráľom Kýrom a zničil tak svoju ríšu.)

Texier bol vtedy už rok na ceste, ktorú podnikol z poverenia francúzskej vlády a na vlastné náklady. Putoval krajinou stredného Turecka, „ktoré vyzerali, akoby chceli zomrieť smädом“, táboril na stepiach, kde vylí „divé psy, o ktorých nebolo isté, či nie sú vlci“, a popíjal čaj s obyvateľmi, „ktorí považovali objavenie sa prvého Európana v týchto bohom zabudnu-

tých končinách za samozrejmé, zatiaľ čo v Paríži by sa okolo každého z tunajších domorodcov zbehol dav zvedavcov“. Hľadal staroveké Tavium.

A ako na celej svojej ceste, tak i v dedinke Boghazköy (asi stopäťdesiat kilometrov na východ od inej dedinky, Ankary, ktorá sa od tých čias premenila na tri a polmilionové hlavné mesto Tureckej republiky) sa vypytoval na trosky miest, zrúcaniny, sochy, nápisy.

„Trosky, sochy, nápisy? Isteže, Alah je veľký a múdro vedie kroky muža, ktorý prichádza v mieri... Yazılıkaya nie je ďalej ako pol hodiny cesty.“ Texierove znalosti turečtiny stačili, aby vedel, že yazılıkaya znamená toľko, čo „popísaná skala“.

Kým sa však vybral k popísanej skale, šiel si prezrieť dedinku. Ako každá iná v tomto kraji: chatrče z nepálenej hliny, v malebnej zmesi, ale nemalebne, uprostred mešita. Za poslednými domčekmi prastarý

kamenný mlyn, potom vyvýšenina a za ňou čisté obrysy skalných stien, predhorí a výbežkov, nezmäkčené oparom hmly. Texier vystúpil na kopec a neveril vlastným očiam.

Ležalo pred ním more rozvalín. Veľká náhorná planina, uzavretá údolím, za ktorým sa dvíhal divo rozoklaný útes, bola pokrytá troskami. Najpodivnejšími troskami, aké kedy videl: bieloskvúce kamenné línie sa pretínali v pravidelných geometrických obrazcoch a tvorili pôdorys mŕtveho mesta s rovnými triedami a rozľahlými budovami, z ktorých akoby odniesol strechy diabol mad-

Hradbami vo vnútornom meste? Prišiel k mohutnej bráne, strážili ju dva kamenné levy v nadživotnej veľkosti. Inú zasa bojovník na krásne zachovanom reliéfe a v postoji, ktorý zaujímajú boxeri, keď zaznie gong; svojím oděvom pripomínal rímskeho legionára alebo gréckeho hoplitu. - Celý deň mu nestačil, aby prešiel cez celý komplex rozvalín. „Mesto ako Atény v čase najväčšieho rozkvetu.“

Na druhý deň ráno bol opäť na kopci a opäť na neho doliehali tie isté otázky ako pri prvom pohľade. Aké to bolo mesto? Kto ho postavil? Aký ľud ho obýval? Ako dlho je už opustené?

Levia brána v Chattušaši

ridský... Okolo mesta hradby, na svahu pod nimi ďalší pás hradieb. Uprostred veľký obdĺžnik s pozostatkami stĺpov - chrám, palác, fórum?

Texier neodolal. Opatrne, aby nestúpil na zmije, čo sa tu vyhrievali na rozpálených kameňoch, a s pocitmi námorníka, zostupujúceho do podpalubia opusteného vraku na širom mori, ponoril sa do trosiek. Prechádzal medzi základmi budov; miestami boli niekoľko centimetrov, miestami niekoľko metrov vysoké, niekde meter, niekde dva metre široké. Prezeral steny, postavené z gigantických, nahrubo otesaných kvádrov, a podľa ich šírky usúdil, že mohli byť jedine hradbami.

A keď porovnával jeho rovné triedy s kľukatými uličkami starých i nových miest Orientu, dospel k záveru: Je to výraz európskeho inžinierskeho génia. - Tavium!

Sprievodca mu pripomenul, že si želal vidieť sochy. „Sochy?“ - „Mnoho sôch, bej, veľmi mnoho sôch!“

Ak bol Texier v rozpakoch, kam zaradiť toto mesto, pred „Popísanou skalou“ proste onemel.

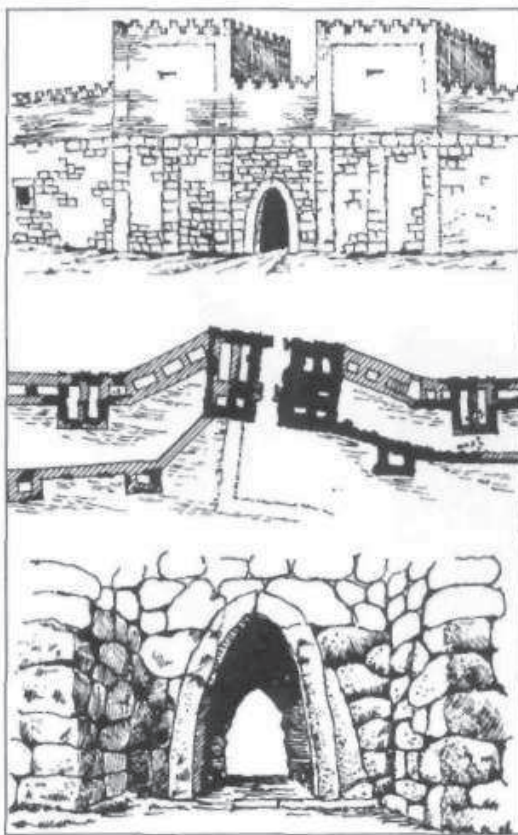
Po dvoch hodinách cesty - skôr lezenia - divou roklou ukázal sprievodca na reliéf, nehlboko vytesaný do takmer kolmej skalnej steny. A keď sa k nemu Texier priblížil na vzdialenosť niekoľkých desiatok metrov, stál tvá-

rou v tvár strašidelnej procesii: mero-vo, dôstojne a po vojensky vyrovnaným krokom ako na prehladke kráčal tu tučet, dva tucty mužov, zrejme bojovníkov alebo kňazov. V krátkych prepásaných tunikách, aké nosili Rimania do práce, a s vysokými zahrotenými čiapkami, ktoré zvyšovali postavy mužov asi o tretinu. Na pleciach mali meče alebo barly...

Ale Texier nemal čas, aby si reliéf dobre prezrel. Sprievodca ukázal doprava, a na výbežku skaly boli iné postavy, ináč oblečené a namiesto špicatej čiapky mali na hlave tiary ako rímsky pápež. Dve z týchto postáv

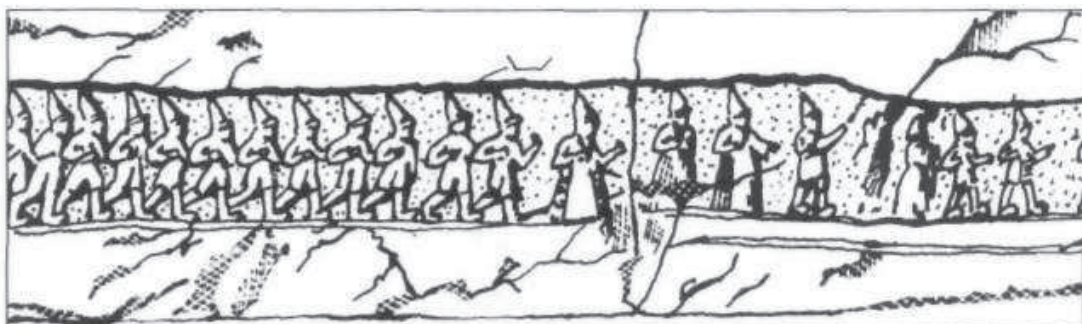
Spýtal sa sprievodcu, čo znamenajú tieto postavy a znaky. Dostal odpoveď v tom zmysle, že múdrosť je vo svätej knihe koránu a že ani on sám, ani jeho otec, ani nikto z otcov jeho otca, pokoj s nimi, o tom nikdy nič nevedel a ani sa nesnažil dozvedieť. „Obrazy tu boli vždy, isto už od stvorenia sveta.“

Texier správne vytušil súvislosť medzi mŕtvym mestom a skalnou svätyňou s nemou procesiou. Aj keď niektoré prvky na sochách pripúšťali, aby ich zaradil do rímskej epochy, písmo - podobné egyptskému, ale napriek tomu neegyptské - túto domnienku jednoznačne vylučovalo.

Chetitský boh
zobrazený ako bojovník.
Reliéf z Kráľovskej
brány v Chattušaši.
14. stor. pred n. l.

Kráľovská brána
v Chattušaši. Hore
rekonštrukcia pohľadu
z vonkajšej strany, dole
z mestskej (vnútornej)
strany, uprostred
pôdorys. Podľa
Bittelových vykopávk

Sprievod chetitských
bohov na skale

mali krídla ako kresťanskí anjeli, iné držali v rukách nerozoznatelné predmety - azda sekerky, pripomínajúce odznaky moci rímskych konzulov - a iné viedli rôzne zvieratá. A okolo týchto postáv boli rôzne znaky, veľmi podobné egyptským hieroglyfom.

Texier sa vzdal myšlienky, že toto mesto je Tavium, ktoré navštívil Strabón, keď sa podľa nášho letopočtu písal rok jeden. Pokračoval vo svojej ceste, ale nezabudol tieto rozvaliny podrobne opísať. Tento ich opis spolu s nákresmi reliéfov z „Popísanej

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

skaly" uverejnil potom v rokoch 1839 - 1849 v trojväzkovom, bohato ilustrovanom diele *Opis Malej Ázie* - ktoré zapadlo takmer bez povšimnutia.

Dnes vieme, že toto mesto je Chattušaš - hlavné mesto Chetitskej ríše. Podivnou náhodou viedla prvá sonda do tejto zmiznutej ríše priamo do jej stredu - podobne ako roku 1748 prvá sonda generála d'Alcubierra, veliteľa zákopníkov neapolského kráľa Karola Bourbonského, priamo do stredu Pompejí. Ani jeden, ani druhý to však netušil. Ale nie je objaviteľom Ameri-

na iné krajiny. Roku 1822 rozlúštil Jean Francois Champollion egyptské hieroglyfy a prinútil hovoriť egyptské kame- ne o štyroch tisícročiach histórie ríše na Níle; dobrodruhovia ako Giovanni Battista Belzoni a učenci ako Richard Lepsius a Auguste Mariette vynášali z nej najväznejšie dokumenty. Roku 1842 začal kopat' v Mezopotámii Paul Emil Botta a pri Chorsábáde objavil palác kráľa Sargona s doteraz nevidanými majstrovskými dielami asýrskeho sochárstva; v rokoch 1845 - 1849 vykopal Austen Henry Layard biblické mestá Ninive a Kalchu. Roku 1839 objavil John Lloyd Stephens celkom

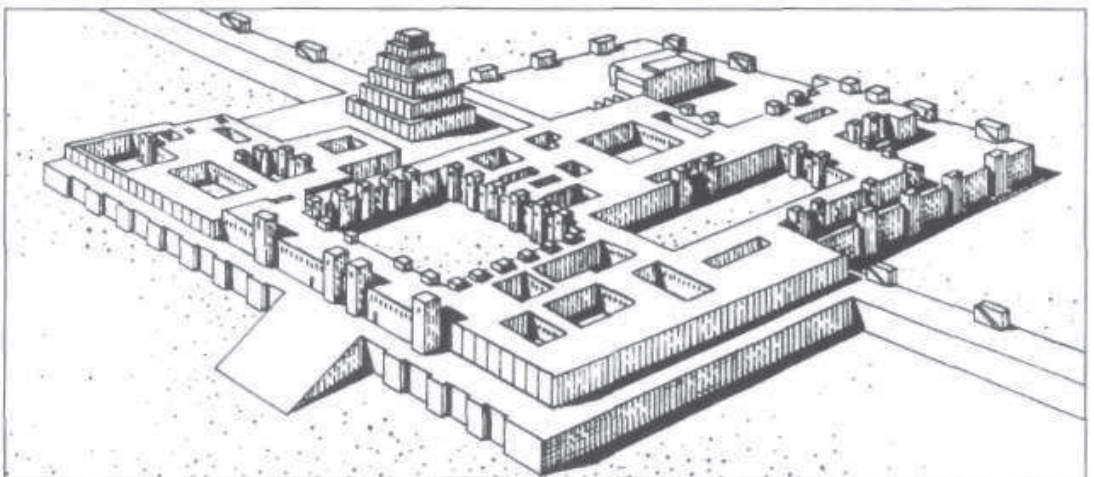

Kráľovská brána
v Chattušaši

G. B. Belzoni

Palác Sargona II.
v Chorsábáde

ky Kolumbus, ktorý tiež netušil (ba do konca života sa nedozvedel), že objavil novú pevninu?

Pravda, znie to čudne, že Texierova kniha nevzbudila pozornosť. Nevyšla v príhodnom čase; zraky vedeckého sveta i verejnosti boli vtedy obrátené

nový svet v yucatanských džungliach - opustené mestá a pyramídy starých Mayov. Objavy v Malej Ázii, ba i v Grécku, boli v polovici 19. storočia proste „nezaujímavé“.

A zatiaľ čo do Egypta sa valil prúd archeológov, historikov, filológov i špe-

kulantov zo všetkých krajín Európy, len malá hŕstka bádateľov sa nedala zviať módou a pátrala po starovekých pamiatkach na pôde Turecka.

Pritom i z týchto bádateľov ostáva väčšina na pobreží na onom „bohatom leme na veľkom kuse látky barbarských oblastí“, ako nazval Cícero grécke kolónie. Ved' tu, na východných brehoch Egejského mora ležal Efez so slávnym Artemidiným chrámom, tretím divom sveta, tu bol Halikarnas s Mauzóleom, piatym divom sveta, ktorý dal meno všetkým mauzóleám, tu bol Pergamon s Dioným oltárom, považovaným takisto za

div antického sveta, tu bol Kolofón, Keramos, Knidos, Milétos, Priéne, Magnézia, Fókaia, Klazomény - a aby sme neuvádzali viac ako tucet mien, spomeňme už len Homérovu Tróju.

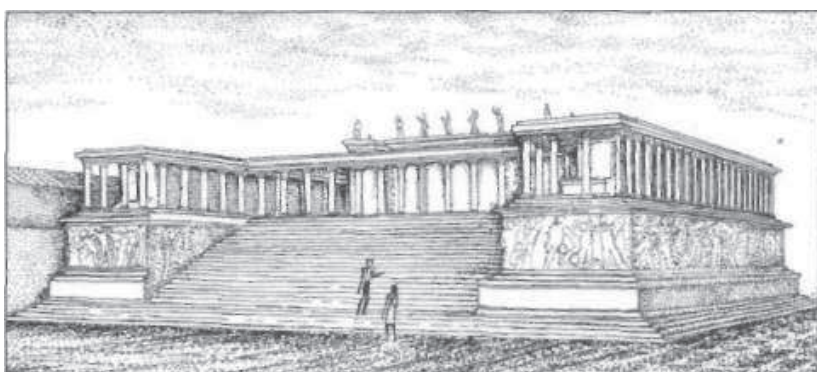
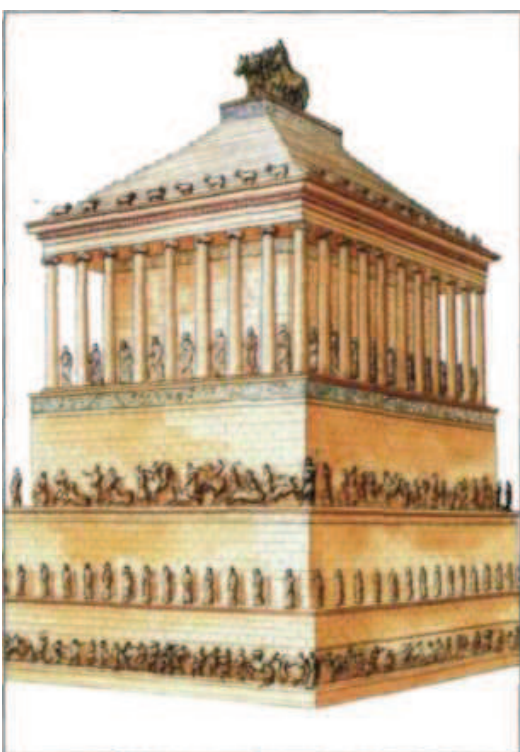
Ale napriek tomu už rok po Texierovi navštívil Boghazköy ďalší európsky cestovateľ - Angličan William Hamilton. Považoval ho najprv tiež za Tavium, ale neskôr sa rozhodol pre Pteriu, dejisko bitky, v ktorej stratil Krézus svoju ríšu. A kúsok na sever, pri dedine Aladža Hüyük, objavil nové zručaniny a nové reliéfy, tie boli očitne toho istého štýlu ako reliéfy na skale Yazilikaya.

SONDY DO ZMIZNUTEJ RÍŠE

A. Mariette
(1821-1881),
zakladateľ Egyptskej
pamiatkovej správy
a Egyptského múzea

Biblické mesto Ninive

Presnejšie správy a opisy priniesli z Boghazköy až v rokoch 1859 - 1861 nemeckí bádatelia H. Barth a nám už známy A. D. Mordtmann. Okrem toho urobili veľký krok vpred - vyhlásili, že nevedia, o aké mesto pri Boghazköy ide.

Krátko nato objavil tu Francúz G. Perrot nové nápisy a jeho krajan Langlois nové reliéfy toho istého rázu v blízkosti stredomorského pobrežia

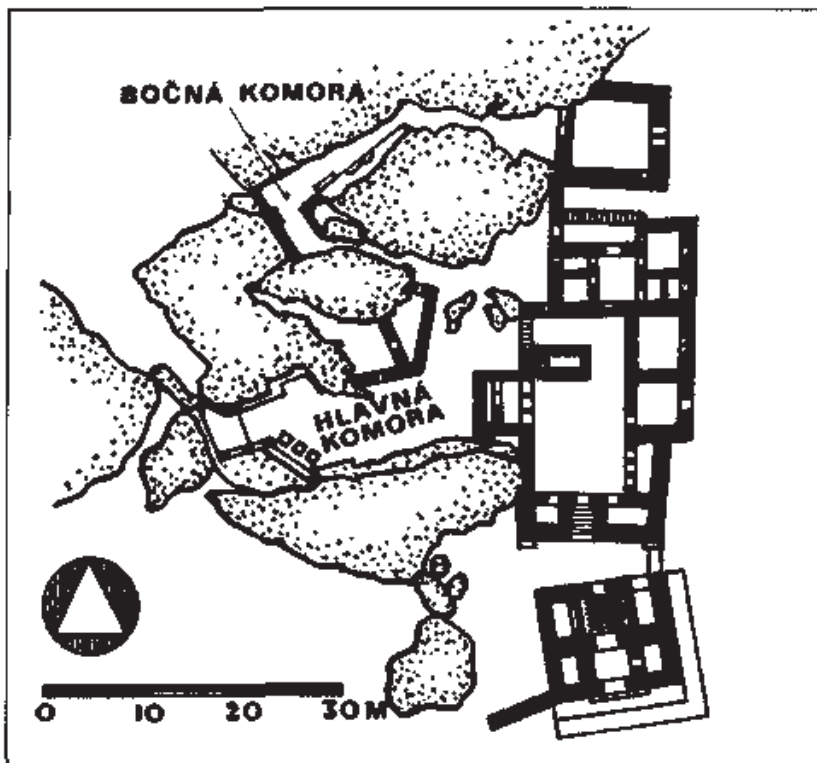
Div oltár v Pergame
v Malej Ázii

Rekonštrukcia Mauzólea
v Halikarnase, jedného
zo siedmich divov sveta

Turecka pri Tarze - presne štyristo kilometrov na juh od Boghazköy.

Keď roku 1880 vyhlásil A. H. Sayce, že reliéfy v Karabele a Sipyle na pobreží Egejského mora - sedemsto-päťdesiat kilometrov na západ od Boghazköy - sú svojím štýlom a pôvodom chetitské, a keď potom Angličania W. H. Skeene a G. Smith objavili sochy a nápisy, totožné s boghazköy-skými, na brehoch Eufratu v Karchemiši - päťsto kilometrov na východ od Boghazköy - prestalo byť Turecko archeologicky nezaujímavou krajinou.

Aspoň pre chetitológiu. Novú vedu, ktorá sa zrodila roku 1884.

Plán skalnej svätyně
Yazilikaya

Keď hovoríme o priekopníkoch, ktorí kliesnili cestu k objaveniu Chetitov, musíme sa zmieniť ešte o jednom. O mužovi, ktorý vlastne narazil na Chetitov ako prvý. Z hľadiska prísne vedeckých požiadaviek by stačilo uviesť iba meno a jeden odsek zo 126. strany jeho knihy *Putovanie po Sýrii a Svätej zemi*, ktorá vyšla v Londýne roku 1822. Čitateľ by nám však mohol právom vytýkať, že pri opise histórie objavenia Chetitov prišiel o zaujímavú historiku.

Hrob tohto muža je v Káhire a na náhrobnom kameni je jeho meno: Šejk Ibrahim. A okrem toho titul *hadži*, v moslimskom svete veľmi vážny, dokazujúci, že jeho nositeľ bol pravý veriaci a vykonal púť do Mekky.

Svoje putovanie nastúpil roku 1809 v prístave La Valetta na Malte. Na prekvapenie kapitána a spolucestujúcich hovoril tento typický Orientálec s iskri-vými očami a čiernou briadkou bezchybne po francúzsky a po nemecky; podľa dokladov bol obchodník v službách Východoindickej spoločnosti a cieľom jeho cesty bol Damask. Dlhé dni plavby - mesiac vtedy trvala dnešná trojhodinová cesta normálnym dopravným lietadlom na tej istej trati - krátil si čítaním koránu. Pravým veriacim v Damasku tvrdil, že prichádza z južného Egypta, čo dokazoval jeho trochu nezvyčajný prízvuk; v Aleppe, kam sa dostal za niekoľko mesiacov, prezrádzala už jeho výslovnosť, že pochádza z Damasku. Bol to veľmi čudný obchodník: hlavne študoval (korán a opäť korán, ale i dejepis, zemepis, ľudovú poéziu a vôbec všetko možné) a neváhal obetovať týždne a mesiace cesty na miesta, kde určite neurobil nijaký obchod (napríklad na horu Hór, kde zomrel biblický Áron). Na sýrskej púšti ho zatkli - nejakou indiskrétnosťou sa zistilo, že nebol obrezaný - a dopravili v putách do Egypta ako špióna.

Šejk Ibrahim sa bránil a dosiahol, že paša, ktorý ho vyšetroval, nakoniec pochyboval, či má pred sebou neveriaceho psa. Podľa praxe, ktorá sa vyskytuje nielen v Oriente, preniesol svoje rozhodnutie na komisiu, zostavenú na ten účel z dvoch vysoko učenných doktorov. A šejk Ibrahim obstál v prísnej skúške z koránu priam skvele: naspamäť citoval všetky súry i svoje odpovede prepletal ľudovými prísloviami a skúšobní komisári boli spokojní i s jeho výkladom histórie o siedmich spáchoch efezských, hoci ju rozprával skôr podľa kresťanskej verzie a Goetheho básne než podľa Mohamedovho záznamu. Keď ho prepustili, velebil Alaha, ktorý je Alah, i Mohameda, ktorý je jeho Prorok, lebo teraz už bude môcť konečne splniť svoj dávny sľub a najvrúcnejšie želanie - navštíviť Mekku.

Z Káhiry sa vypravil na juh, preplavil sa cez Červené more, v prístave Džidde sa zaradil do osemdesiatisícového davu zbožných pútnikov a zahalený do *ihramu* - rovnošaty, skladajúcej sa z dvoch tureckých ručníkov, pod ktorou sa stráca hodnosť,

bohatstvo i národnosť veriacich - dorazil do Mekky presne deň pred výročím Mohamedovho úteku.

(Toto výročie neprípadá každý rok na rovnaký deň podľa nášho kalendára, lebo arabský rok sa rozdeľuje na dvanásť lunárnych mesiacov po 29 1/2 dňoch, a je teda o jedenásť dní kratší než náš. Preto sa i tento dátum - a tým aj dátum púte, ktorú nemožno vykonať s nárokom na titul *hadži* hocikedy, ale práve len v tento slávnostný deň - oneskoruje každým rokom o jedenásť dní a za dvadsaťtri rokov sa vracia do toho istého dátumu podľa nášho kalendára.)

Navštívil Veľkú mešitu, sedemkrát obišiel *kaabu*, veľký štvorhranný kameň, prikrytý čiernym súknom, ktorý padol z neba a stojí na rozľahlom nádvorí, obohnanom stĺporadím, a v sprievode ostatných pútnikov sa odobral na horu Arafat (asi dvadsať kilometrov od Mekky), kde archanjel Gabriel naučil Adama a Evu, ako sa majú modliť. Vykonal i ostatné predpísané obrady; prespal na mieste, zvanom Muzdalifa, kde strávili títo naši - biblickí práve tak ako koránski - prarodičia svoju prvú noc po vyhnaní z raja a založili tak ľudské pokolenie, hodil trikrát sedem kamienkov po čertovi, čo sa tu kedysi potuloval, a obetoval rovnaký počet zvierat ako ostatní veriaci, ktorí neoplyvajú pozemskými statkami. Takto očistený od všetkých spáchaných hriechov a s titulom *hadži*, ktorý mu zabezpečoval vážnosť a úctu na celý zvyšok života, vrátil sa potom do Káhiry.

Dlho sa mu však netešil. Siedmeho októbra 1817 - tridsaťročný - počas príprav na novú cestu zomrel.

V jeho pozostalosti sa našiel balík adresovaný Londýnskej zemepisnej spoločnosti. A keď ho kurátori tejto inštitúcie otvorili, zistili, že obsahuje podrobné záznamy a pútavo písané denníky z ciest po Sýrii, Libanone, Jordánsku, Sinajskom polostrove a ďalších krajoch Blízkeho východu, ktoré vykonal v rokoch 1809 - 1817 Johann Ludwig Burckhardt z Lausanne.

Tento člen váženej patricijskej rodiny, ktorá dala svetu niekoľko významných učencov a Švajčiarskemu spriahanečstvu (čo je úradný názov tohto štátu na chrbte Álp) rad významných diplomatov, bol prvý Európan, ktorý

videl a opísal - s prekvapujúcou presnosťou - hamatský kameň.

Burckhardtova zmienka o tomto prvom kameni v budove chetitológie ostala bez povšimnutia. Stratila sa v množstve zemepisného, etnografického, filologického a kultúrno-historického materiálu, ktorý vo svojej práci zhromaždil. A potom - čo už znamenal jeden kameň v porovnaní s vtedy ešte nepreskúmanými fantastickými horami kameňov, ktorými boli egyptské pyramídy?

Všetky nálezy z ríše Chetitov, o ktorých sme tu dosiaľ hovorili, mali okrem

svojich charakteristických črtí hlavne jeden spoločný znak: boli náhodné.

Až po Wrightovej a Sayceovej knihe došlo k prvým cieľavedomým - aj keď zďaleka ešte nie plánovitým - sondám do hĺbín histórie Chetitskej ríše.

Prvú vedeckú expedíciu vypravil roku 1888 berlínsky Orientálny výbor a viedol ju nemecký archeológ svetového mena Karl Humann (1839 až 1896). Je pozoruhodné - a pre rastúce bohatstvo chetitských nálezov príznačné - že nesmerovala do najväčšieho známeho náleziska pri Boghazköy ani do jedného z miest, ktoré sme doteraz menovali, ale do Zindžirli v južnom Turecku.

V čase, keď v Londýne prichádzali na knižný trh prvé výtlačky *Ríše*

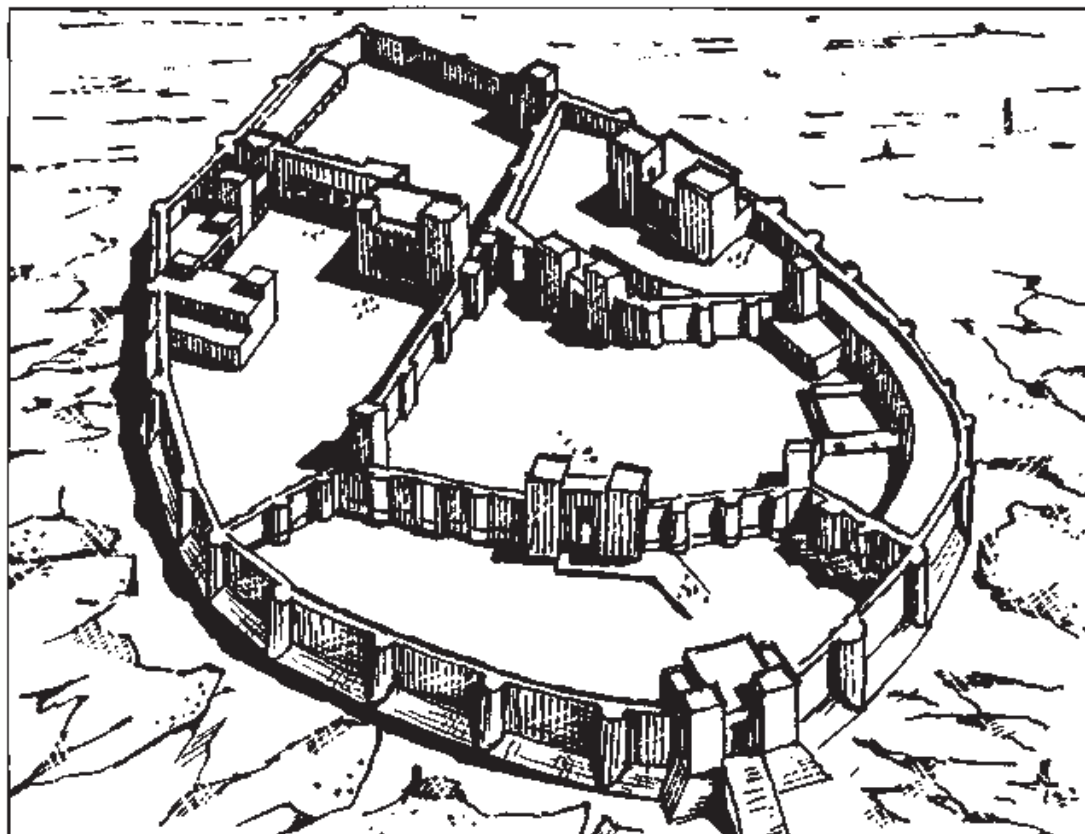
Reliéf zo Zindžirli z 9. stor. pred n. l.

Chetitov, končil Karl Humann so svojím krajanom Ottom Puchsteinom a rakúskym vojenským lekárom Dr. Felixom Luschanom prieskumnú cestu po Kilíkii v južnom Turecku, a dva dni pred plánovaným odchodom dostal správu, ktorá sa zdala dosť vierohodná: že vraj v Zindžirli sú pozoruhodné reliéfy. Na mape toto miesto nebolo a vôbec už nebolo „neďaleko Adany“, najväčšieho tureckého mesta pri Stredozemnom mori, ale dobrých sto kilometrov na severovýchod v nevelmi prístupnom vnútrozemí.

Aj keď času bolo málo, Puchstein a Luschan sa ta vybrali. Našli osamelý

kalifornského zlatokopa, ktorý našiel vo vyhliadnutom údolí zatľčené kolíky niekoho, kto ho predišiel. Bolo im však jasné, že kopec Zindžirli skrýva vo svojich útrobach veľké archeologické poklady, pretože bol sotva „načatý“: kde sú reliéfy, musí byť chrám alebo palác, a kde je chrám alebo palác, musí byť mesto!

Humann krútil nad kresbami hlavou: buď boli zlé - alebo zachycovali umelecké výtvy celkom neznámej, svojráznej, samorastlej kultúry. Kultúry, s ktorej stopami sa za svojho pôsobenia v Malej Ázii nikde nestretol - a prešiel, zmapoval a prekopal ju

Chetitský hrad
Zindžirli s vonkajšími
a vnútornými hradbami
a bránami. Schéma
podľa Luschana

kopec, na ktorého úpätí sa tiesnili úbohé chatrče Kurdov. Bez dlhého hľadania uvideli osem veľkých reliéfov s obrazmi bojovníkov s lukom a dýkami, zvierat a okrídlených démonov. A čo bolo najnápadnejšie: to všetko tu stálo voľne prístupné a odkryté „ako na výstave archeologických nálezov v teréne, ktorú má navštíviť význačná osobnosť“. Na svoje najväčšie prekvapenie sa od obyvateľov dozvedeli, že tieto dosky nedávno vykopal Hamdy bej (generálny riaditeľ tureckých múzeí a donedávna najvýznamnejší turecký archeológ).

Puchstein a Luschan reliéfy obkreslili (vtedy ešte nemali prenosné fotoaparáty) a vrátili sa s pocitmi

krížom-krážom ako kartograf a stavitel' ciest v službách tureckej vlády, neskôr ako archeológ - objaviteľ staroslávneho Pergamonu!

Nesmieme zabúdať, že vtedy sa písal rok 1884. Dnes sa správa o každom novom objave vedy - a nemusí to byť ani objav vedy, môže to byť povedzme výsledok futbalového alebo hokejového zápasu - okamžite rozletí rýchlosťou tristotisíc kilometrov za sekundu po celom svete. Ale vtedy nebolo ani rádio, ani televízia. A tak uplynulo pekných pár mesiacov, kým sa Humann dozvedel o chetitských nálezoch, kým sa mu dostala do rúk Wrightova kniha, Sayceova štúdia o skalných reliéfoch

v Karabele a ostatné literárne novinky. Porovnávaním dospel k názoru, že v Zindžirli ide pravdepodobne o chetitské pamiatky. Zažiadal teda prostredníctvom generálneho riaditeľstva berlínskych kráľovských múzeí o koncesiu na vykopávky.

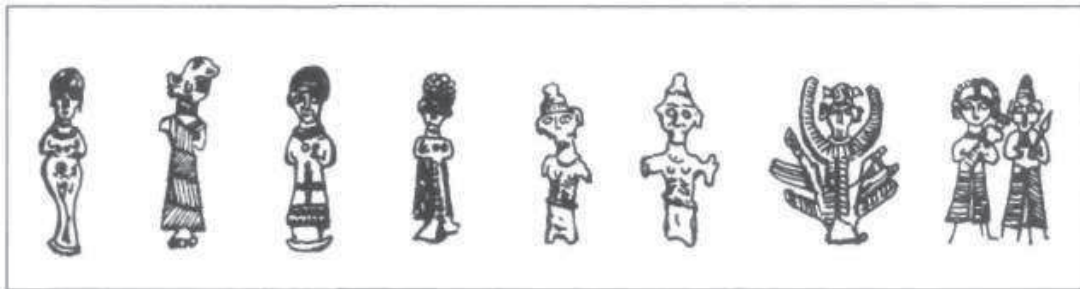
Pretože taká koncesia sa musí vybaviť diplomatickou cestou, trvalo štyri roky, kým dostal príslušný *ferman*. Piateho apríla 1888 potom so svojou expedíciou vyrazil.

Celá táto expedícia sa skladala z neho ako vedúceho, doktora Luschan, ktorý vystúpil zo služieb rakúskej armády a dal sa na archeo-

lógiu, a Franza Wintera z nemeckého archeologického ústavu v Aténach. Smiešne pri porovnaní s personálnym vybavením dnešných expedícií so špecialistami na písmo, pečate, nápisy, reliéfy atď., sekretárkami, architektonickými poradcami, administratívnymi vedúcimi, šoférmi a nevyhnutnými reportérmi! Ale zato mal Humann so sebou všetko od ihiel a klinčov po poľnú kováčsku dielňu a kladkostroj. Nosičov si najal v Alexandrette a potrebných robotníkov si dúfal zaobstarat' z miestnych zdrojov.

Za štyri dni bol na mieste. Cesta bola tentoraz jediným močiarom lep-

SONDY DO ZMIZNUTEJ RÍŠE

Drobné chetitské olovené sošky z Ališaru

Žena so zrkadlom. Reliéf zo Zindžirli vykopaný Humannom. Dnes vieme, že je to obraz chetitskej bohyně s posvätným symbolom.

Olovená soška boha. Výška 6,5 cm. Kültepe, 18. stor. pred n. l.

kavého blata. Keď došiel do „nesmierne špinavej dediny s nesmierne špinavými obyvateľmi“, Luschan zoskočil

z koňa a viedol ho na miesto, kde pred štyrmi rokmi videl masívne reliéfy. - Nijaké tam neboli!

Napriek tomu sa dali do práce. Pravda, až keď presvedčili Kurdov, že im za kopanie na označených miestach skutočne zaplatia, aj keď ide len o celkom nezmyselné kamene. A preddavok rozviazal kopáčom ústa: tých osem kameňov s obrazmi je tu, Hamdy bej ich dal znovu zahádzať. Desiateho apríla na obed už na ne opäť svietilo slnko.

Tridsaťštyri robotníkov kopalo prvý deň, deväťdesiatšesť druhý (Humann vo svojom rozpočte počítal so stovkou na dva mesiace). A výsledky? Druhého dňa večer bol už odkopaný rad masívnych kvádrov s dvadsiatimi šiestimi reliéfmi: bojovníci so štítmi, mečmi a kopijami, koňom a vojnovým vozom, ženou pozerajúcou sa do zrkadla - áno, tam sme sa zoznámili s prvou Chetitkou; odkrytá bola ďalej široká brána strážená dvoma levmi. A o týždeň Humann konštatoval, že odkrýva hrad.

Keď videl, že to nie je hocaký hrad, ale skutočne hrad Chetitov - čo dokazovala štýlová totožnosť tunajších nálezov s ostatnými chetitskými nálezmi medzi Eufratom a Egejským morom - prepukol v nadšenie. A uvedomme si, že tieto slová nenapísal nejaký začiatočník, ale muž, ktorý vykopal div sveta v Pergame:

„Tak sa končil prvý týždeň a radostné vzrušenie nad bohatými nálezmi spôsobilo, že sme zabudli, že búrka od západu roztrhala naše stany, že do našich postelí pršalo, že sme spali s dáždnikom nad hlavou a že sme sa v stanoch brodili blatom!“

Ale dávka prekvapení nemala byť týmto objavom vyčerpaná. V pásme ohradenom hradbami narazili čakany robotníkov na múr, ktorý mal podľa všetkého patriť nejakej budove; ukázalo sa, že je dva, tri, štyri metre hrubý! Našla sa stéla, ktorá mala byť podľa všetkých príznakov chetitská: ukázalo sa, že je jasne asýrskeho pôvodu! Našiel sa reliéf, ten mal mať podľa všetkých archeologických skúseností pokračovanie; ukázalo sa, že stojí ako kôl v plote! Našla sa skupina chetitských amuletov - a vedľa nich byzantská minca! Vrcholom všet-

kého bol „hovoriaci obraz“ na Ordök-göle, štyridsať kilometrov od Zindžirli, kam zaviedol Luschana jeden z robotníkov: typický chetitský reliéf, zobrazujúci pohrebnú hostinu - a vedľa neho fenický nápis!

Sedem týždňov pracovala Humannova expedícia na Zindžirli a bolo treba pomýšľať na návrat. Nielen z finančných dôvodov, ale tiež preto, že veľké horúčavy („37 - 38 stupňov odpoľudnia sme nazývali chladným dňom“) prebudili spiace škorpióny, rozprúdili krv jedovatých hadov a zrodili z bažín miliardy komárov, a tie priniesli na svojich tenkých krídlach do tábora prvé príznaky malárie. Humann stál pred problémom, ako reliéfy odviezť; pretože boli na blokoch, ktorými sa sotva dalo pohnúť, dal ich zadné steny odtesať, takže vznikli dosky hrubé 15-20 cm, ktoré však napriek tomu vážili štvrt' až pol tony. Ale šťastná hviezda, čo doteraz žiarila nad expedíciou, naraz zapadla: Humann dostal zápal pľúc, rýchle sa šíriaca malária zdecimovala rady stálych robotníkov a uvoľnila disciplínu, kurdsí povozníci, ktorí videli, že cudzinci sa ponáhľajú, žiadali za odvoz nezmyselné ceny. Humann sa obrátil o pomoc na Hamdy beja, ten ho však vyzval, aby sa okamžite dostavil do Carihradu a podal referát o nálezoch; tam potom vznikli nechutné spory, ako sa má podľa nemecko-tureckej zmluvy nájsť korisť rozdeliť. Keď sa ťažko chorý Humann vrátil do Zindžirli, bol z celého tábora na nohách jediný muž: lekár Dr. von Luschan.

Čo nasledovalo, poskytuje rovnako dobrý námet na dobrodružnú ako na hrdinskú historiku. Humann urobil predovšetkým to najdôležitejšie: nezúfal. Vyhľadal v okolí čerkeských povozníkov, ochotných odviezť nálezy a výstroj za rozumnú cenu. Silou príkladu zdvihol v horúčke ležiacich mužov z lôžka a naložil s nimi ťažké dosky na dvanásť vozov s volským záprahom. Hneď pri zostupe do údolia sa tri z týchto vozov rozbili, preložil teda náklad na iné a pokračoval v ceste, ktorá sa rozhodne nedala nazvať cestou. V neznesiteľnej horúčave a v mrakoch komárov, ktoré opúšťali karavánu, len keď prechá-

dzala dymom z horiacej stepnej trávy, dostal sa k okresnému mestu. Zastavil sa pri studničke, aby sa po troch dňoch prvý raz napil čerstvej vody: vtom sa objavil kurdský zástupca okresného náčelníka a náklad mu v mene zákona zhabal. Dôvod? Nechápal, načo sú komu takéto kamene. Vysvetľovanie nepomáhalo. Hamdyho ferman mu nič nehovoril, lebo nevedel čítať, a ponúknutý bakšiš sa zdal nepresvedčivý. Humann sa uchýlil k trochu nevedeckému argumentu: vytiahol pištoľ. Dosiahol svoje a po pätnásťdňovej púti uvidel more. Nikto nemal silu pokračovať v ceste, aj keď k prístavu nebolo viac ako šesť kilometrov. Prenocovali v pochybnom hostinci nejakého podnikavého černocho (pričom ani netušili, že je to brloh pašerákov) a na druhý deň na obed boli v Alexandrette. „Parník práve odišiel. Budúci pôjde asi o desať dní... Možno.“

Čo zaznamenal v týchto dňoch Humann trasúcou sa rukou do svojho denníka? „Želaný cieľ bol dosiahnutý, hľadanú chetitskú stavbu sme našli, ani nie príliš hlboko pod povrchom, s chuťou sa môžeme vydať na novú výpravu, lebo kopec už nie je neznámou hromadou hliny, jeho závoj je nadvihnutý, a teraz by išlo len o to, tento závoj stiahnuť.“

Parník prišiel. Osemdesiatdva debien s dvadsiatimi troma reliéfmi, jednou stélou a množstvom drobných nálezov sa vydalo na cestu do Berlína. Boli to prvé dokumenty záhadnej starej ríše a kultúry, o ktorej sa vedelo, že bola chetitská.

Po Humannovi putovali k procesiám chetitských bohov a bojovníkov procesie archeológov. Nie už náhodných cestovateľov a bádateľských diletantov, ale mužov, ktorí išli za vytýčeným cieľom a boli na svoje objavy vedecky vyzbrojení.

Bol medzi nimi Angličan Ramsay, Rakúšan Lanckoronski, Francúz Chantre, Američan Wolfe, Nemecký Winckler, boli medzi nimi ďalší talianski, tureckí a znovu a znovu nemeckí bádatelia; ich mená poväčšine zapadli v pološere malej slávy. A bol medzi nimi i ruský učenec Ljundekvist, kto-

rý objavil chetitské pamiatky v Marašaše (v pohorí Taurus), a akademik J. I. Smirnov, ktorý objavil významné chetitské dokumenty pri svojej maloázijskej expedícii v rokoch 1893 - 1894. Aj keď cárská vláda neprejavovala o „takéto zbytočnosti“ záujem, predsa sa ruským učencom podarilo vybudovať základňu pre výskum chetitských i iných maloázijských starožitností - Ruský archeologický inštitút v Carihrade. Všetci títo učitelia a bádatelia prinášali zo známych i neznámych končín Kappadokie, Kilíkie, Frýgie, Lýdie, od brehov Egejského mora i Eufratu, zo Sýrie i severnej Anatólie nové odtlačky reliéfov a hieroglyfických nápisov, pečate, sošky a hlinené tabuľky s klinovým písmom a v reči, o ktorej právom predpokladali, že je chetitská. Zhromažďovali poznatky, ale ich súhrn bol ako zbierka poštových známok v rukách negramotného: chetitské hieroglyfické nápisy nikto nevedel prečítať, lebo Sayceovo rozlúštenie zlyhávalo, a chetitským textom v klinovom písme, ktoré sa dali prečítať bez ťažkostí, pre zmenu zas nikto nerozumel.

Nijaké tajomstvo sa nezdalo nepreniknuteľnejšie než toto. Bolo jasné: dokým sa nepodarí rozlúštiť chetitské hieroglyfy alebo chetitskú reč písanú klinopismi, veda sa nepohne z miesta. Archeológovia a bádatelia v teréne sa netrpezlivo obzerali po učencoch, ktorí tvoria tyl útočného frontu vedy: po mužoch v zázemí, ktorí analyzujú, systemizujú a vyhodnocujú získané dokumenty a vytvárajú tak podmienky pre prechod od poznatkov k vedomostiam. Po mužoch v tichých pracovniach univerzít a akadémií, ktorým nehrozí prepadnutie horskými lúpežníkmi (alebo vládnymi vojskami, čo bývalo najmä v tureckej ríši omnoho horšie), ani malária a jedovaté plazy. Ich práci sa zvyčajne nevenuje pozornosť, lebo nie je na pohľad dramatická a sami o nej spravidla nevedia povedať nič zaujímavé. A zatiaľ čo bádatelia v tropických prílbehách skúmavo prechádzali mŕtvymi pohoriami Taurusu a archeológovia na rozrytých pahorkoch bedlivo načúvali, či čakany biedne platených robotníkov nezavonia o kamennú dosku s reliéfom chetitského boha, boli títo tichí učen-

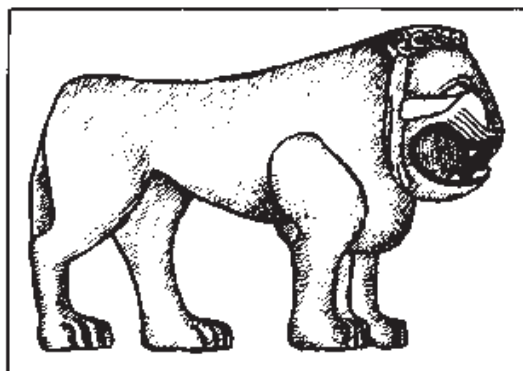
VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

ci už v práci. Keď sa potom stretlo devätnáste storočie s dvadsiatym, dospel Nemeč Leopold Messerschmidt (1870 - 1911) tak ďaleko, že mohol vydať zborník chetitských nápisov, *Corpus inscriptionum Hettitarum*. Obsahoval reprodukcie tridsiatich siedmich veľkých a vyše šesťdesiatich menších chetitských textov z Malej Ázie. V dvoch doplnkoch (r. 1902 a 1906) zvýšil sa ich počet na dvesto. Zvláštna zhoda okolností však spôsobila, že ani napriek tomuto krásne vybavenému zborníku sa veda nedostala pri lúštení chetitského písma dopredu.

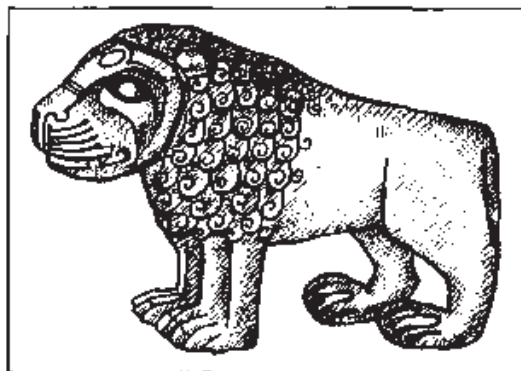
Keby však niekto zaznamenal na bielu mapu starovekého Blízkeho východu miesta, kde sa našli v poslednej štvrtine 19. storočia chetitské reliéfy a sochy levov, ktoré mali, ako sa zdá, u Chetitov podobný význam ako sfingy u Egyptanov a okrídlené býky s ľudskou hlavou u Babylončanov, dostal by približnú predstavu o rozlohe Chetitskej ríše.

Jadro tejto ríše tvorila oblasť ohraničená na západe líniou tiahnuťou sa od Ankary okolo jazera Tüz na juh až k Stredozemnému moru; na východe sledovali jej hranice zhruba tok rieky Eufratu, na juhu dosahovali až po

Chetitský lev
z Malatyje

Chetitský lev
z Tel Ačany

Keď roku 1914 vydal nemecký historik staroveku Eduard Meyer prvé veľké vedecké dielo, ktoré už mohlo niesť titul *Dejiny a kultúra Chetitov*, musel sa v ňom opierať výhradne o cudzojazyčné, hlavne egyptské a babylonské pramene.

Pamätáme sa na pôvabné staroveké a stredoveké mapy, kde sú biele miesta označené *Hic sunt leones* - Tu sú levy? Znamená to nepreskúmané, neznáme kraje.

dnešný Libanon a na severe prebiehali v odstupe asi 100 - 200 kilometrov pozdĺž Čierneho mora. Výbežky tejto ríše zasahovali - aspoň dočasne - na východe až ku Gruzínsku a Arménsku, na západe k Smyrne, na juhu k Damasku. Oblasť vymedzená týmito najkrajnejšími bodmi sa svojou plochou rovnala zhruba dnešnému Anglicku alebo Taliansku. Jej jadro sa svojou rozlohou vyrovnalo vlastnej Babylonii a Asýrii a zhruba dvojnásobne prevýšilo obývanú plochu starovekého Egypta. - Bola to veľkoríša.

3.

SLEPÁ ULIČKA VEDY

Po vyše trojročnom vyjednávaní britských diplomatov v Carihrade dostala koncom roku 1905 liverpoolska univerzita povolenie na vykopávky chetitských pamiatok v strednom Turecku. Krátko nato bola už jej expedícia na ceste; viedol ju významný britský archeológ sir John Garstang a jej dušou bol A. H. Sayce. Smerovala do Boghazköy. Priamo do hlavného mesta Chetitskej ríše - pravda, bez toho, že by to tušila.

Garstangovi však nebolo súdené, aby tam zaboril rýľ. Turecký sultán Abd el-Hamid II. sa totiž pod dojmom čerstvej zásielky trocha obstarožných kanónov z Nemecka zrazu rozhodol, že preukáže láskavosť svojmu „milovanému a vernému priateľovi“ cisárovi Wilhelmovi II., o ktorom vedel, že má veľký záujem o archeológiu (okrem iných všestranných záujmov, napr. o krížniky, pancierových granátikov, výnos svojich devätnástich súkromných veľkostatkov, africké kolónie, svetovládu atď. a v Turecku najmä o stavbu železnice Berlín - Bagdad, na ktorú získal už roku 1889 koncesiu pre Nemeckú banku). Preto odvolal ferman vydaný Garstangovi a udelil povolenie na vykopávky v Boghazköy jeho veličenstvu nemeckému cisárovi alebo hociktorému z jeho poddaných, koho jeho veličenstvo samo určí.

Pochopiteľne, Angličania protestovali, prirodzene, v záujme slobody vedeckého bádania. (*Intelligence Service* mala s archeológmi v teréne najlepšie skúsenosti, i slávny plukovník Lawrence, „nekorunovaný kráľ arab-

ského sveta“, začal svoju kariéru na Blízkom východe ako archeológ.) Garstanga potom sultán odškodnil novým fermanom - do Karchemišu.

Karchemiš je kopec na pravom brehu Eufratu pri Džerabele a archeológov vždy lákal. Už pred tridsiatimi rokmi sa na ňom zastavil na svojej ceste z rozvalín Ninive George Smith a našiel bez veľkého hľadania pozoruhodné sošky, keramiku a nápisy v chetitských hieroglyfoch. Tento muž s najvšednejším anglickým menom bol jednou z najnevšednejších postáv svetovej orientalistiky. Pôvodne bol rytcom v tlačiarňi, po večeroch sa naučil po asýrsky, stal sa dozorcom v Britskom múzeu a objavil tam v nezaregistrovaných zbierkach tabuľky s *Eposom o Gilgamešovi*, jednou z najstarších literárnych pamiatok v dejinách ľudstva. Keď sa dal do ich štúdia, zistil, že na jednej z nich je začiatok príbehu o potope sveta, a to takmer tými istými slovami ako v Biblii, ktorá však vznikla oveľa neskôr než tento epos. Pretože v Anglicku vzniklo pobúrenie, že tým sa vlastne popiera, že Biblia je „najstarším zdrojom viery a vedomostí“, ktorej autorov inšpiroval sám Boh, vypísal londýnsky *Daily Telegraph* cenu 1 000 libier šterlingov pre nálezcu ďalšieho textu; bolo predsa jasné, že takáto úloha je nespíiteľná, takže dôkaz o tom, že Biblia iba prevzala tento asýrsko-babylonský mýtus, nebude možné predložiť. Smith sa bez dlhého rozmýšľania vybral na kopec Kujundžik, ktorý v sebe skrýval zrúcaniny starovekého Ninive, kde tieto tabuľky obja-

Epos o Gilgamešovi.
Gilgameš bojuje
s levom.

vili archeológovia Layard a Rassam - a stalo sa, čo nikto neočakával: našiel onú povestnú „ihlu v kope sena“ a priviezol koniec eposu o Gilgamešovi do Londýna. Za ďalšej výpravy ochorel na cholera a roku 1876 tridsaťšesťročný zomrel. Príliš zavčasu pre vedu, aj keď za sebou zanechal - okrem toho epochálneho objavu - desiatky štúdií a tucet kníh.

Výprava liverpoolskej univerzity zamierila teda do Karchemišu, rozložila svoje stany na úpätí kopca, ležiaceho osamelo na čiernej prachovej púšti ako obrovský, dažďom zmytý krtinec, a pustila sa do vykopávk. Pracovala úspešne a bez ťažkostí. Objavila plastiky a tabuľky s chetitskými hieroglyfmi, ktorých vek odhadla na viac ako tridsať storočí. Odkryla hradby, dokazujúce, že Karchemiš bol chetitskou pohraničnou pevnosťou. Zozbierala veľké množstvo cenného archeologického materiálu, ktorý sa stal neskôr hlavným podkladom pre štyristostránkovú Garstangovu *Krajinu Chetitov*. Jej členovia sa mohli spokojne vrátiť do Anglicka, keby...

Keby sa neboli dozvedeli, čo sa medzitým stalo v Boghazköy!

V Boghazköy sa medzitým totiž kopalo. A keď sa tam páni z liverpoolskej univerzity na spiatočnej ceste zastavili, aby urobili zdvorilostnú návštevu u svojich nemeckých kolegov, našli v narýchlo postavenej drevenej búde muža s mokrým uterákom na holom chrbte, v klobúku a rukaviciach, tyraného komármi a žltého od zimnice, ako prepisoval klinopisné texty do latinky s takou ľahkosťou, s akou hovoril s Garstangom po anglicky. „Koľko tabuliek či fragmentov sa tu našlo?“ - „Keď ste takí zvedaví: možno päť, možno desaťtisíc!“

Garstanga prešiel príslovečný anglický pokoj. Vedel, že jeho učený kolega nie je veľmi zdvorilý: to však bolo neslýchané. Ved' nález jednej-dvoch tabuliek za sezónu vykopávk sa považoval medzi archeológmi za úspech, a keď sa vracala veľká expedícia s desiatimi starostlivo zabalenými fragmentmi, hodnotilo sa to ako vynikajúci vedecký objav! A tento

muž zaokrúhľoval svoje nálezy na tisíce... A čo je najpodivnejšie: hovoril čistú pravdu!

Volal sa Hugo Winckler, bol profesorom asýriológie na berlínskej univerzite, teda poddaným Wilhelma II. na ktorého preniesol ríšsky a pruský minister náboženstva a kultúry koncesiu na vykopávky v Boghazköy. Mal vtedy niečo vyše štyridsať (narodil sa roku 1863) a ako asýriológ svetové meno; zaoberal sa aj egyptológiou a chetitológiou (už ako dvadsaťsedemročný publikoval významnú prácu o el-amarnskom archíve) a mal tiež nemalé praktické skúsenosti z vykopávk na Sidóne (v rokoch 1903 - 1904). Práve pre tieto predpoklady ho navrhla nemecká Predoázjská spoločnosť za vedúceho boghazköyskej expedície.

Lenže Winckler mal aj svoje chyby; tie má síce každý, ale u neho sa kopili v neobyčajne nešťastnom zložení. Ako človek bol neznášavý, bez zmyslu pre prácu v kolektíve a chorobne žiarlivý na úspechy svojich podriadených a kolegov. Ako vedec bol príliš jednostranne zameraný, zaujímal ho len písané slovo a vášnivo zastával teóriu tzv. panbabylonizmu, podľa ktorej všetko na svete, čo stojí za niečo, má svoje korene v Babyлоне. Okrem toho bol antisemita, čo je u učenca a k tomu orientalistu prinajmenšom čudné (ale to mu nebránilo, aby sa dal financovať židovským bankárom Simonom). K tomu všetkému bol nepevného zdravia (nikdy sa nespamätal z malárie, ktorú dostal v Sýrii), neznášal slnko a orientálnu stravu, vždy sa ponáhlal (čo je v Turecku veľká chyba), pre všetko sa neustále rozčuľoval a nemal najmenší organizačný talent. Celú expedíciu viedol tak diletantsky, ako sa len dá - alebo nedá - predstaviť.

Najprv - bolo to na jeseň 1905 - sa vybral na prieskumnú cestu. To bolo v poriadku; vzal si však so sebou len toaletné potreby a organizačného vedúceho pripravovanej výpravy Macridy beja, ktorého objavil v Carihradskom múzeu. Obaja páni odišli potom prvou triedou do Ankary, tam vystúpili a snažili sa kúpiť kone. Podarilo sa im to až o tri dni. Ako sedlo im predal nejaký výtečník „niečo, čo by malo

mat' svoje miesto v inventári stredovekej mučiarny". Potom vyrazili smerom na východ; päť dní sa natriasali pri skvelom výkone tridsať kilometrov za deň, spali najprv v zavšivavených chalupách a potom („pretože tie zvieratká sú ešte dotieravejšie než sýrski kresťania“) v trochu čistejších chlievoch spolu s dobytkom. Osemnásteho septembra dorazili do cieľa. Uvítal ich miestny veľkostatár Zia bej („podivný kríženec aristokrata so sedliakom“) a až po báječnej hostine, pri ktorej sa nepoužívali iné príbory než desať prstov („ako na dvore Ľudovíta XIV.“), sa smeli pozrieť na terén.

Mnoho sa v Boghazköy od Texievých čias nezmenilo. Prechádzali zrúcaninami, skúmavo si prezerali veľké levy a bojovníka pri bráne - spoločníka im robil roľník, ktorý kedysi našiel takú čudnú doštičku s obrázkom, že ju poslal do Carihradu, kde sa dostala do rúk Macridy beja - a vypytovali sa pastierov, či nevideli nejaké tabuľky s klinopisnými alebo hieroglyfickými textami. „Nie, bej, nič také!“ „A čo to máš v ruke?“ spýtal sa Macridy bej jedného chlapca, keď sa mu v rukách zablysla akási črepinka. „Nič,“ povedal chlapec, zlomil ju na dva kusy, jeden hodil veľkým oblúkom

SLEPÁ ULIČKA VEDY

Boghazköy, pozostatky
„Veľkého chrámu“
v hlavnom meste
Chetitov Chattušaši

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

za zatúlanou kozou a druhý podal bejovi: „Toho je tu plno!“ Winckler pozrel na úlomok a - videl nápis v klinovom písme!

Keď sa obyvatelia Boghazköy dozvedeli, že títo dvaja bejovia hľadajú práve takéto tabuľky, začali sa predháňať v pozornosti. (O ich ochote a priateľskom správaní sa zmieňuje už Texier.) Samozrejme, nenesli bejom malé črepinky, len veľké, pekné, „zvlášť pekne poškriabané“. Tridsaťštyri ich mal už na druhý deň Winckler starostlivo zabalených vo svojom plecniaku!

Ba čo viac! Jeden z roľníkov ho doviedol na miesto, „kde sa pamätá,

je mecenášstvo voči archeológom obvykle prejavoval iba slávnostným odovzdaním koncesie a vyslaním nejakej cvičnej lode vojnového námorníctva pre odvoz významných nálezov, siahol tentoraz do vrecka; pravda, nie veľmi hlboko. Ostatné prostriedky musel Winckler zháňať sám. Niečo dostal od svojho žiaka W. Landaua, ktorý mu financoval už sidónske vykopávky, niečo od Predoázjskej spoločnosti a Orientálneho výboru, o ďalšie peniaze sa musel obrátiť na nenávidených kolegov z berlínskeho Archeologického ústavu, ktorého vedúci, profesor Otto Puchstein, ho urazil

Chattušaš, pozostatky
Büyükkale, kde sa našiel
archív chetitských
velkokráľov. Bossertova
snímka po vykopávkach
v roku 1937

že nedávno kopali nejakí Frankovia“. Winckler vedel, že tu bol niekto pred ním, niekto príliš netrpezlivý, aby zdvihol veko veľkého pokladu. „Vôbec sme sa na to nehnevali,“ poznamenáva Winckler, ktorý sa ináč pre všetko hneval. Bolo mu jasné, že stojí pred veľkým objavom.

Na tretí deň však musel pomýšľať na návrat. Akosi zabudol, že sa sem vybral práve pred počiatkom jesenných dažďov, ktoré menia cesty v údoliach na divé bystriny. So svojím „predbežným otúkaním“ bol, pravda, vrcholne spokojný. Odchádzal s dosiaľ najväčším nálezom chetitských písomných pamiatok. A okrem toho: s ešte väčšou nádejou!

K vlastnej expedícii došlo potom na jar 1906. Predtým musel Winckler prekonať nemalo ťažkostí. Cisár, ktorý svo-

samozrejmom požiadavkou, že pri vykopávkach musí brať zreteľ aj na archeologické a umelecko-historické požiadavky; chýbajúcich 30 000 mariek dostal od vyššie menovaného bankára Simona (vzal od neho šek bez toho, že by mu podal ruku). Podrobil sa aj takej podmienke, že prijme do svojej expedície asistenta berlínskeho Archeologického ústavu (bol ním mladý Ludwig Curtius), pravda, „bez práva na hocaké zasahovanie“. A tentoraz bol taký praktický, že na návrh Macridy beja vzal so sebou i kuchára, nejakého bulharského poddôstojníka, ktorý síce nevedel variť, ale vedel trochu po nemecky.

V druhom júlovom týždni už prechádzala Wincklerova expedícia známymi cestami z Ankary na východ, 17. júla sa opakovala báječná hostina u Ziu beja, 19. júla začal Winckler vykopávky. Hneď v prvých dňoch sa

dostal do konfliktu s robotníkmi, ktorí sa ináč správali k nemu celkom priateľsky, a ako uvádza Curtius, nezaslúžili si ani jeden z prívlastkov, ktorými ich častoval; k otvorenej vzbure nedošlo len vďaka zásahu Ziu beja.

Čakany a rýle zazvonili na Būjūkkale - akropole tohto tajomného mesta - a Curtius s hrôzou pozoroval, ako sa rúcajú múry a ničia základy tisícročných stavieb bez toho, že by sa niekto namáhal urobiť čo len situačný náčrt. Winckler a Macridy bej tu postupovali omnoho primitívnejšie a násilnejším spôsobom ako kedysi Schliemann v Tróji - ale vtedy bol Schliemann skutočne „archeologický diletant“, a od tých čias sa metódy archeológie zjemnili, zdokonalili, stali vedeckými. U Wincklera a roku 1906 bol takýto postup vonkoncom neospravedliviteľný. Ostatne, celé jeho vedenie vykopávok sa obmedzilo na to, že palicou ukázal miesto, kde sa má začať kopať; od tej chvíle sa tam neukázal.

Dal si postaviť drevenú búdu a začal písať denník: zaznamenával tam maličkosti a zbytočnosti, ktoré by nikto neuverejnil, keby ich nenapísal taký slávny učenec. A keď do tejto búdy priniesli prvú vykopanú tabuľku, viac z nej nevyšiel.

Stačil mu jediný pohľad, aby videl, že nápis na tejto tabuľke je v klinovom písme a v babylonskej reči. Dal sa teda nielen prečítať, ale i preložiť! Aspoň asýriológovi Wincklerovi.

Babylončina bola, ako vieme, pred pádom Novobabylonskej ríše diplomatickou rečou na Blízkom východe, podobne ako francúzština pred druhou svetovou vojnou v Európe. A Winckler hneď na mieste a takrečeno v okamihu objavenia čítal - diplomatickú korešpondenciu chetitských kráľov! Lebo to, čo kurdsí robotníci vynášali z útrob Būjūkkale, nebolo nič iné ako listinný materiál (ak sa dajú listinami nazývať hlinené tabuľky) zo štátneho archívu hlavného mesta chetitskej ríše Chattušaša!

V prvých tabuľkách - skôr fragmentoch - boli len mená, no mená chetitských panovníkov, ktoré tu po prvý raz vystúpili z hlbín tisícročného zabudnutia. A vedľa týchto mien, ktorých nositeľov nebolo možno zatiaľ časovo zaradiť, objavovali sa aj mená

rôznych hodnostárov, povedali by sme ministrov, miestodržiteľov a generálov, so správami o ich činoch. Bolo to nesmierne prekvapujúce: niečo také sa nachádzalo na pôde starého Orientu prvý raz! V Babylonii alebo Asýrii napríklad nikde nezvítal nijaký vojvodca, vždy iba panovník. Nijaký hodnostár neurobil nejakú reformu, nijaký miestodržiteľ nedal vybudovať nejaký kanál, nijaký sudca nevyniesol nejaký rozsudok - vždy a všetko bolo dielom jedine samotného panovníka, „kráľa kráľov“, „kráľa štyroch strán sveta“, „Jeho Slnka“.

Potom sa našli aj úlomky tabuliek s egyptskými hieroglyfmi a postupne sa stále viac a viac množili tabuľky s klinovým písmom a v nezrozumiteľnej reči, veľmi pripomínajúcej (Wincklerovi dobre známe) „tabuľky kráľa Arzavy“ z el-amarnského archívu. Vtedy vyslovil prvú, už vedecky podloženú domnienku, ktorú potom opakoval v *Oznamoch Nemeckej orientálnej spoločnosti* M decembri 1907: že tieto listy, adresované egyptskému faraónovi Amenhotepovi III. (otcovi Amenhotepa IV., čiže Achnatona), sú napísané po c h e t i t s k y.

Tabuľky a fragmenty prichádzali do Wincklerovej poľnej pracovne plynulo, a keby bol niečo vedel o vtedajšom poslednom slove v organizácii priemyselnej výroby, bol by si zapísal do denníka: „ako na bežiacom páse“. Nemali však nijakú súvislosť a Winckler sa vôbec nečudoval, kde sa ich berie také množstvo. Stonal, odháňal muchy, vymieňal si mokrý uterák a prepotené rukavice - šialený nápad pracovať pri 40 °C v rukaviciach - a prepisoval a prekladal babylonské texty; ostatné ukladal stranou. (To bola zároveň celá registrácia.)

Tak sa blížil deň, o ktorom Winckler povedal, že by bez neho celý jeho život nestál za nič - jeden z najvýznamnejších dní nielen v jeho živote, ale v celej chetitológii. Dajme si však opísať tento dramatický okamih ním samým:

„Dňa 20. augusta, asi po dvadsiatich dňoch práce, dosiahla priekopa, vyhlbená do štrkového svahu kopca, jeden z prvých múrov sektora. Pod ním sa našla pekne zachovaná tabuľka, ktorá budila už svojím vzhľadom

mnohosľubný dojem. Jediný pohľad na ňu - a všetky moje životné skúsenosti sa prepadli do prázdna. Tu stálo, čo ináč mohol človek vysloviť len žartom alebo ako zbožné pranie: Ramesse Veľký píše Chattušilišovi... o vzájomnej zmluve! V posledných dňoch sa objavovalo síce čoraz viac malých úlomkov, kde sa hovorilo o zmluve medzi obidvoma štátmi, avšak tu sa teraz potvrdilo, že slávna zmluva, ktorú sme poznali z hieroglyfického záznamu na chrámovej stene v Karnaku, má byť osvetlená i z druhej zmluvnej strany. Ramesse so svojimi titulmi a predkami, presne tak, ako sa v texte zmluvy uvádza, píše Chattušilišovi, ktorý sa tiež presne tak tituluje, a obsah listu sa doslovne kryje s paragrafmi zmluvy..."

A Winckler pokračuje:

„Boli to zvláštne pocity, s ktorými som si mohol práve ja prezerat' takýto dokument. Osemnásť rokov uplynulo odvtedy, čo som sa vo vtedajšom múzeu v Bulaku zoznámil s arzavským listom z el-Amarny... Vtedy som pri skúmaní skutočností, objavených nálezmi z el-Amarny, vyslovil dohad, že Ramesseho zmluva by mohla byť od samého začiatku vyhotovená i v klinovom písme, a teraz som držal v ruke jeden z listov, ktorý si o tom" (títo dvaja panovníci) „vymenili v najkrajšom klinopise a v dobrej babylončine! Bola to zvláštna zhoda okolností v živote človeka, keď to, čo kedysi objavil pri prvom vstupe na orientálnu pôdu v Egypte, našiel teraz potvrdené v srdci Malej Ázie. Zázrakom sa mohlo zdať takéto stretnutie, ako osud v rozprávke z *Tisíc a jednej noci* - !"

Winckler tu neurobil bodku, len pomlčku. Musíme však citat' z jeho článku *Do Boghazköy prerušiť*, aby sme si uvedomili dosah tohto objavu. Nebola to ešte egyptsko-chetitská zmluva o mieri a priateľstve, bola to len, ako by sme dnes povedali, jedna z diplomatických nôt, vymenených medzi panovníkmi týchto dvoch ríš s návrhom textu medzištátnej zmluvy, ktorú hodlali uzavrieť.

Túto zmluvu neskôr skutočne uzavreli a vyhotovili v dvoch zneniach (v obidvoch pravdepodobne po babylonsky).

Egyptské znenie poznáme len z prekladu, z chetitského sa našlo prvých štrnásť paragrafov opísaných z originálu na veľkú hlinenú tabuľku.

Nebolo by prejavom ohľadu k čitateľovi, keby sme ho odkázali až na jedenástu kapitolu, kde je výklad historických súvislostí a vlastné miesto na rozbor tejto zmluvy, a povieme si niekoľko slov vopred:

Na rozdiel od našich zvyklostí pri medzinárodných zmluvách obidve znenia nie sú totožné; najmä úvodné kapitoly sú prispôsobené potrebám štátnej propagandy jednej i druhej zmluvnej strany. Podľa egyptskej verzie prišli do Egypta chetitskí vyslanci Tartešub a Ramose (všimnime si: zase mená chetitských hodnostárov; na egyptskej strane vystupuje vždy len sám faraón), „aby Jeho Veličerstvo Ramesseho, tohto býka medzi vladármi, ktorý kladie svoje hranice v každej krajine, kam chce, poprosili o mier". (To „býk" nie je nadávka, ale titul, a to s tými hranicami je buď prejav úplnej nekritickej, alebo zmyslu pre humor - Ramesseho práve Chetiti v slávnej bitke pri Kadeši odrazili!)

A teraz nasledujú tituly a z nich vidíme nielen rodokmene, ale aj rovnováhu síl:

„Zmluva, ktorú urobil veľký vládca Chetitov, mocný Chattušiliš, syn Muršiliša, mocného veľkého vládcu Chetitov, a vnuk Šuppiluliuma, mocného vládcu Chetitov, na striebornej tabuľke s Ramessem, mocným veľkým vládcom Egypta, synom Setchiho, mocného veľkého vládcu Egypta, a vnukom Ramesseho, mocného veľkého vládcu Egypta; dobrá zmluva o mieri a bratstve, ktorá zakladá mier medzi nimi na večné časy."

Ako rovný s rovným tu vystupuje histórii ináč neznámy Chattušiliš a najväčší panovník starovekého Egypta! Ale táto zmluva je zaujímavá nielen tým. Je to prvá medzištátna zmluva v dejinách, ktorá sa zachovala, a zároveň prvá medzištátna zmluva o večnom mieri.

Ba čo viac: prvá - a na dobrých 3 000 rokov zároveň posledná - medzištátna mierová zmluva, ktorá nebola nikdy porušená!

Obsah tejto zmluvy je nemenej zaujímavý - svojou modernosťou, ak

môžeme použiť toto slovo. Obidve strany sa zaväzujú, že nepovedú proti sebe útočnú vojnu, že si v prípade útoku tretej strany na hociktorú z nich vzájomne pomôžu a že „ak jeden muž, alebo tiež dvaja, alebo traja, z krajiny egyptskej utečie a príde k veľkému vládcovi krajiny Chetitskej, nech ho veľký vládca Chetitov zatkne a dá doviest' späť k Ramessemu, veľkému vládcovi Egypta. Avšak kto bude privedený k Ramessemu, veľkému vládcovi, ten nech nie je zo svojho zločinu obžalovaný a ani jeho dom nech nie je zničený, ani jeho žena a jeho deti nech nie sú zahubené, ani on nech nie je zabitý ani poškodený, a to ani na očiach, ani na ušiach, ani na ústach, ani na nohách, a nech nie je obžalovaný z nijakého zločinu." K rovnakej právnej pomoci pri vydávaní chetitských utečencov sa zaväzuje i Ramesse a rovnakú amnestiu sa im zaväzuje udeliť i Chattušiliš.

Zmluva sa končí sankciou: „Kto naruší tieto slová, ktoré stoja na tejto striebornej tabuľke pre krajinu chetitskú i krajinu egyptskú, kto ich nezachová, tomu nech dom, zem i služobníkov zničí tisíc bohov chetitských i tisíc bohov egyptských!"

Divíme sa Wincklerovi, ktorý si pri spomienke na nápis v Ramesseho chráme v Karnaku ihneď uvedomil dosah objavu tohto hlineného listu, že bol vo vytržení a pripadal si ako v rozprávke?

„ - a napriek tomu mal budúci rok pri-niesť ešte niečo rozprávkovejšie!"

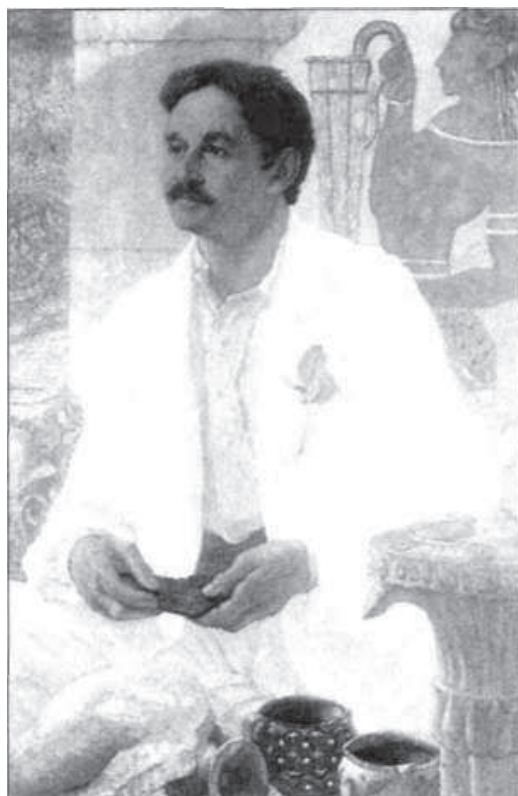
Tak znie pokračovanie onej pre-rušenej Wincklerovej vety. A gramaticky neobvyklý komparatív je tu celkom na mieste. Rok 1907 priniesol totiž najväčší archeologický objav storočia.

Tureckí robotníci vyniesli na svetlo dňa vyše 10 000 tabuliek a fragmen-tov. A z nich vystupovali chetitskí panovníci, vojvodcovia a diplomati, chetitské štáty, mestá a pevnosti, che-titskí veľkňazi, historici a básnici, aby nám dosvedčili svoju existenciu. Existenciu desiatok generácií dosiaľ tak-mer neznámeho národa, naplnenú činorodou prácou i krvavými bojmi, veľkolepými tvorivými činmi i malicher-

ným haštením, skvelými stavbami i nezmyselným ničením, existenciu -skrátka ľudskú.

Ak označila svetová tlač Winckle-rov (a aby sme boli spravodliví, dodaj-me: a Macridyho) nález v Boghazkőy za najväčší archeologický objav sto-ročia, vonkoncom nepreháňala. Hoci sa to stalo na samom začiatku dvad-siateho storočia, ostáva to v platnos-ti dodnes.

Samozrejme, že od roku 1907 dodnes došlo k ďalším veľkým arche-ologickým objavom vo všetkých kútoch sveta. Angličan Evans vykopal kráľovský palác v Knosse na Kréte,

Anglický archeológ Arthur Evans, ktorý dlhé roky viedol výskumy Knossu na Kréte

povestiami opradený Minoov labyrint. Nemecký Koldewey vykopal základy slávnej Babylonskej veže a babylonských hradieb, ktoré považoval antic-ký svet za druhý div sveta. Rusí a sovietski archeológovia vykopalí hrady a stavby mocného starovekého štátu Urartu. Anglickí a indickí arche-ológovia objavili prastarú kultúru v povodí Indu, mestá a umelecké pamiatky v Mohendžo-dare a Harap-pe. Francúzi preskúmali monumentál-ne dokumenty angkorskej kultúry Khmerov, Angličania zrúcaniny černoš-ských hradov a opevnených zlatých baní v Zimbabwe. Americkí archeoló-govia objavili nové pyramídy v yuca-tanských džungliach Mexika, nápisy

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

Tutanchamonova
pohrebná maska

kráľovnej zo Sáby v juhoarabskej púšti a Nestorov palác v gréckom Pyle. Najsenzačnejším archeologickým objavom dvadsiateho storočia bola Tutanchamonova hrobka, odkiaľ vyniesli jej objavitelia, Angličania Howard Carter i lord Carnarvon, niekoľko metrických centov pokladov, a to pokladov nielen historických, ale zo zlata a drahokamov. (Múmia tohto osemnástročného faraóna, druhého nástupcu „kacírskeho kráľa“ Achnatona, ležala v troch nádherne zdobených truhlách a krištáľovom sarkofágu, umiestenom v štyroch obrovských pozlátených skriniach. Jeho tvár pokrývala skvele modelovaná maska z 22-karátového zlata; iba inventár šperkov z obalu jeho mŕtvolky vyplnil viac ako tridsať tlačených strán Carterovej správy a svojou materiálnou hodnotou prevýšil hodnotu klenotov na korune britských kráľov.) Ale ani jeden z týchto objavov neznamenal objav histórie celého národa, celej ríše.

Boghazköyský objav sa dá svojim významom porovnať iba so slávnym nálezom britského archeológa (a neskoršie ministra) A. H. Layarda, ktorý sa roku 1849 vybral len s puškou a šesťdesiatimi librami do Mezopotámie a objavil tam v troskách Ninive knižnicu asýrskeho kráľa Aššurbanipala (668 - 631 pred n. l.) s 20 000 exemplármi. - Dnes by boghazköyský nález prekonalo azda len objavenie archívu aztéckych cisárov, v ktoré už vedci nedúfajú.

Pri všetkej úcte k Wincklerovi treba však poznamenať, že k tomuto objavu prišiel ako slepá kura k zrnú a že jeho archeologické metódy boli i vtedy, keď si význam tohto nálezu v plnom rozsahu uvedomoval, priamo výsmechom vedy.

Ako starostlivo registruje vedecky školený archeológ miesto nálezu, ako úzkostlivo zaznamená okolnosti nálezu, ako opatrne berie do ruky každý najnepatrnejší nájdený predmet! - Že Wincklerovi nezáležalo na chetitských stavbách, na chetitskej architektúre, na chetitských reliéfoch a umeleckých pamiatkach, už vieme. Ale nezáležalo mu ani na tom, či nájdené tabuľky pochádzajú z chrámu, z paláca, z nejakej diery na okraji mesta, či sa našli vedľa seba, alebo kilometer od

seba, hoci by mu to bolo nesmierne pomohlo už k správnej interpretácii textov. Macridy bej len dozeral, či robotníci nájdené tabuľky cestou nestrácajú (nosili ich v košoch na zemiaky) a či veľké tabuľky nerozlamujú (mali prémie podľa počtu nájdených kusov). Ináč všetko ostatné - ktorým smerom sa má postupovať pri kopaní, či sa má niektoré miesto opustiť atď. - bolo prenechané na archeologické skúsenosti miestneho predáka kopáčov.

Nech nám však povie očitý svedok, ako to vtedy na Boghazköy vyzeralo. Ludwig Curtius, ktorý po niekoľkých týždňoch „spolupráce“ odtiaľ proste odišiel:

„Winckler nemal na vykopávkach najnepatrnejšiu účasť, ale len sedel vo svojej študovni a rýchlo čítal texty, aby dostal zbežný prehľad o klinopisných tabuľkách, ktorých nálezy k nemu denne masovo prúdili. Macridy nepovažoval ani v najmenšom za potrebné, aby nám niečo povedal o ich pôvode a o okolnostiach ich nálezu. Jeho dôverníkom a akýmsi hlavným dozorcóm nad robotníkmi bol mladý, dlhočizný, vždy vo svojom hedom sedliackom kroji oblečený pekný mladý Kurd menom Hasan...

Jedného dňa som si všimol, že tento muž sa ráno odobral z nášho domu, stojaceho asi v polovici svahu, kde sa konali vykopávky, s košom a čakanom k veľkému chrámu na planine. Išiel som za ním, aby som sa dozvedel, čo tam bude robiť. Potom som videl, že vo veľkom chráme, v komore č. II, ležia dlhé rady úplne zachovaných hlinených tabuliek, šikmo uložených vo vrstvách; z nich Kurd rýchlo nahádzal, ako keď sedlička zbiera na poli zemiaky, toľko kusov do svojho koša, koľko sa ich tam zmestilo. S touto korisťou sa potom vrátil do nášho domu, odovzdal ju Macridy bejovi, a ten ju potom triumfálne odovzdal Wincklerovi.”

To je prvá správa o „spôsobe a okolnostiach nálezu“ štátneho archívu chetitských kráľov. Čo však mohol úbohý Curtius robiť? Pokračuje:

„Bolo mi trápne, že vykopávky na tomto najdôležitejšom nálezisku sú prenechané iba Kurdovi Hasanovi. Ale so svojou prosbou, aby som mu mohol pomáhať” (špecialista z vtedy najvýznamnejšieho archeologického ústa-

vu na svete negramotnému chasníkovi) „a aby som smel vyhotoviť situačný plánik náleziska a skúmať nájdenú keramiku“ (ktorá sa proste zahadzovala), „som pochodil u Macridyho nedobre. Podľa zmluvy nemal som tam čo hľadať, odpovedal mi. O vykopávkach hlinených tabuliek podá vraj správu sám. Nikdy tak neurobil.“

Roku 1907 uverejnil Winckler svoju *Predbežnú správu* o boghazköyských nálezoch; celý vedecký svet ju prijal s nadšením. Právom; ešte dnes je dôležitým pramenným dielom. Obsahovala prvý - aj keď zatiaľ, pochopiteľne, neúplný - „zoznam chetitských kráľov“ od polovice 14. do konca 13. storočia pred n. l. Bolo v nej vedecky podložené čítanie chetitských mien, známych z egyptských nápisov, ktoré sa dosiaľ čítali len „egyptologicky“, t. j. len s odhadom samohlások (napr. Šupalulu namiesto správneho Šuppiluliumaš). O svojich archeologických metódach sa v nej, pravda, nezmienil. A nikto sa ho ani nepýtal - ved' výsledky jasne dokazovali ich správnosť!

Vítazov nik nesúdi; vieme to ostatne už z chetitských dokumentov. Wincklera poverili i vedením novej expedície do Boghazköy v rokoch 1911 - 1912. Odchádzal tam už ako smrteľne chorý muž (rok po návrate zomrel), a to i s ošetrovatelkou, ktorá sa musela s ohľadom na prísne mravy tohto kraja vydávať za jeho manželku. - Znovu vyrazil prúd z tohto neustále prýščiaceho zdroja dokumentov o zmiznutej ríši...

V Boghazköy sa kope dodnes. A ešte stále nie zbytočne.

Wincklerovu radosť z nesmiernych nálezov v Boghazköy - a radosť všetkých chetitológov a historikov vôbec - kalila však jedna vec. Už sme sa o nej zmienili: rozhodne ju nemožno nazvať „maličkosťou“.

Čítať sa dala a zrozumiteľná bola totiž len časť boghazköyských klinopisných textov. Tá časť, ktorá bola spísaná v babylončine, „francúzštine starovekého Orientu“. Inými slovami: zahranično-politická korešpondencia. Druhá časť tabuliek bola síce písaná takisto klinopismi, ale v reči, s ktorou

si Winckler nevedel poradiť. Prepisoval texty, vychádzali mu nezmyselné slová. Ale poznal z nich, že je to tá istá reč, v ktorej boli arzavské listy. A o čom už dávno nepochyboval, teraz si jednoznačne preveril: touto rečou bola chetitčina.

Chetitské klinopisné texty teda boli nezrozumiteľné, práve tak ako chetitské hieroglyfické texty, ktorými bol popísaný hamatský kameň a tabuľky nájdené Garstangom v Karchemiši. Vlastná chetitčina ostávala tajomstvom. A ako sa ukázalo, tajomstvom uzavretým na oných povestných sedem zámkov.

Bolo zrejmé, že bez rozlúštenia tohto tajomstva sa nedajú boghazköyské nálezy plne využiť. Že bez znalosti chetitčiny sa nedá dokresliť obraz chetitských dejín, chetitského politického, hospodárskeho a kultúrneho života, ktorého obrisy tak nádejne načrtli nájdené klinopisné texty v babylončine.

Nenašla sa v tomto ohromnom množstve tabuliek, ktoré prešli Wincklerovými rukami, nejaká chetitsko-egyptská alebo chetitsko-babylonská bilingva? Nech to znie hocako nepravdepodobne - nie! Ostatne Winckler by ju pri Hasanovej metóde „zbierania zemiakov“ a svojvoľnom rozdeľovaní súvisiacich tabuliek robotníkmi sotva objavil. Nič mu nepomáhala ani jeho geniálna pamäť - niekedy je lepšie spoliehať sa na presnú evidenciu a poriadok na pracovisku ako na genialitu.

Niet však najmenších pochyb, že Winckler takúto bilingvu hľadal, ved' bilingva je prirodzené východisko pre každý lúštitel'ský pokus. O tom, že „roky pracoval na rozlúštení klinopisnej chetitčiny“, sme sa bezpečne dozvedeli až z jeho závetu. Nikde v jeho pozostalosti sa však nenašli nijaké záznamy o tejto jeho práci; ani jednému z jeho vtedajších asistentov a spolupracovníkov sa nepodarilo objaviť, kam ich založil alebo kde ich zabudol. Roku 1915 potom Otto Weber rezignovane konštatoval: „Pravdepodobne vo chvíli roztrpčenia tieto svoje poznámky, tak ako mnohé iné, zničil.“

Winckler však nebol jediný učenec, ktorý sa pokúsil rozlúštiť klinopisnú chetitčinu. Bola to príliš páľčivá otázka, než aby jej nebol venoval pozor-

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

nost' rad bádateľov, orientalistov a filológov. Patrili medzi nich najmä významní nórski učenci S. Bugge, A. Torp, a najmä J. A. Knudtzon, ktorý dospel po starostlivom skúmaní textov a zmien v koncovkách slov k záveru, že chetitčina môže byť indoeurópsky jazyk! Okamžite sa postavil proti nemu celý učený svet: ako môže seriózny vedec takouto „nefilologickou kling-klang metódou“ vyvodzovať takéto uzávery z textov, z ktorých nikto nerozumie ani slovo, o vete vôbec nehovoriac! Knudtzon uznal, že prestrelil, a svoje tvrdenie odvolal.

Nebudeme uvádzať ďalších učen-

ktorý „rozlúštil“ egyptské hieroglyfy „za jedinú prebdenú noc, aby sa vyvaroval omylov, ktoré nevyhnutne so sebou nesie dlhé premýšľanie“, nijaký drážďanský anonym, ktorý „prečítal“ na ktoromsi hieroglyfickom nápise z egyptského chrámu „stý žalm“, ba ani vynaliezavý jezuita Athanasius Kircher, ktorý preložil znak egyptských hieroglyfov pre titul rímskeho cisára dlhým veršom o „božskom Moftovi, ktorý čerpá z nebies vlahu do ríše svojej“. - Uspokojíme sa s dvoma menami: Friedrich Delitzsch a Ernst Weidner.

Profesor Delitzsch (1850 - 1922), koryfej nemeckej orientalistiky, prvý

Sfinga s ľudskou
a levou hlavou
z Karchemiša.
9. stor. pred n. l.

cov, ktorí sa pokúšali o rozlúštenie klinopisnej chetitčiny: ich mená nevošli ani do dejín, ani do učebníc. Ale boli to ináč seriózní vedci: nijaký gróf Palin,

autor asýrskej gramatiky, dospel roku 1914 tak ďaleko, že mohol vydať prvé texty boghazköyského archívu, obsahujúce i gramatické pomôcky chetit-

ských pisárov a fragmenty chetitsko-babylonsko-sumerských „slovníkov“; učenci si však s nimi zatiaľ nevedeli rady. Delitzsch však nemienil v chetitologickom bádani pokračovať; jeho vlastný záujem zostal i naďalej sústredený na asýriológiu.

Nemecký asýriológ Weidner (nar. 1879) bol po Wincklerovi najväčšou nádejou vedy, že strhne z chetitčiny rúško tajomstva. Robustný a rozvážny muž, skvele vedecky pripravený a stelesnená dôkladnosť, postupoval robustne a uvážlivo k cieľu. Keď ho od neho delilo, ako veril, už len niekoľko mesiacov, padlo sedem výstrelov

dostalo najširšie pole pôsobnosti v dešifrovacích oddeleniach generálnych štábov, nepochyboval nikto, že osud chetitológie je spečatený. Prinajmenšom na čas vojny.

Bola to momentálne „najzbytočnejšia zo všetkých zbytočných vied“. A okrem toho: Winckler bol mŕtvy, Knudtzon svoje názory odvolal a Weidner nemohol pracovať. Chetitológovia rôznych národov, oblečení v rôznych uniformách a postavení na rôzne strany ostnatých drôtov, spomínali vo chvíľach voľného času na nálezy pri Boghazköy a uvedomovali si, že názov tejto dedinky neznamena v pre-

SLEPÁ ULIČKA VEDY

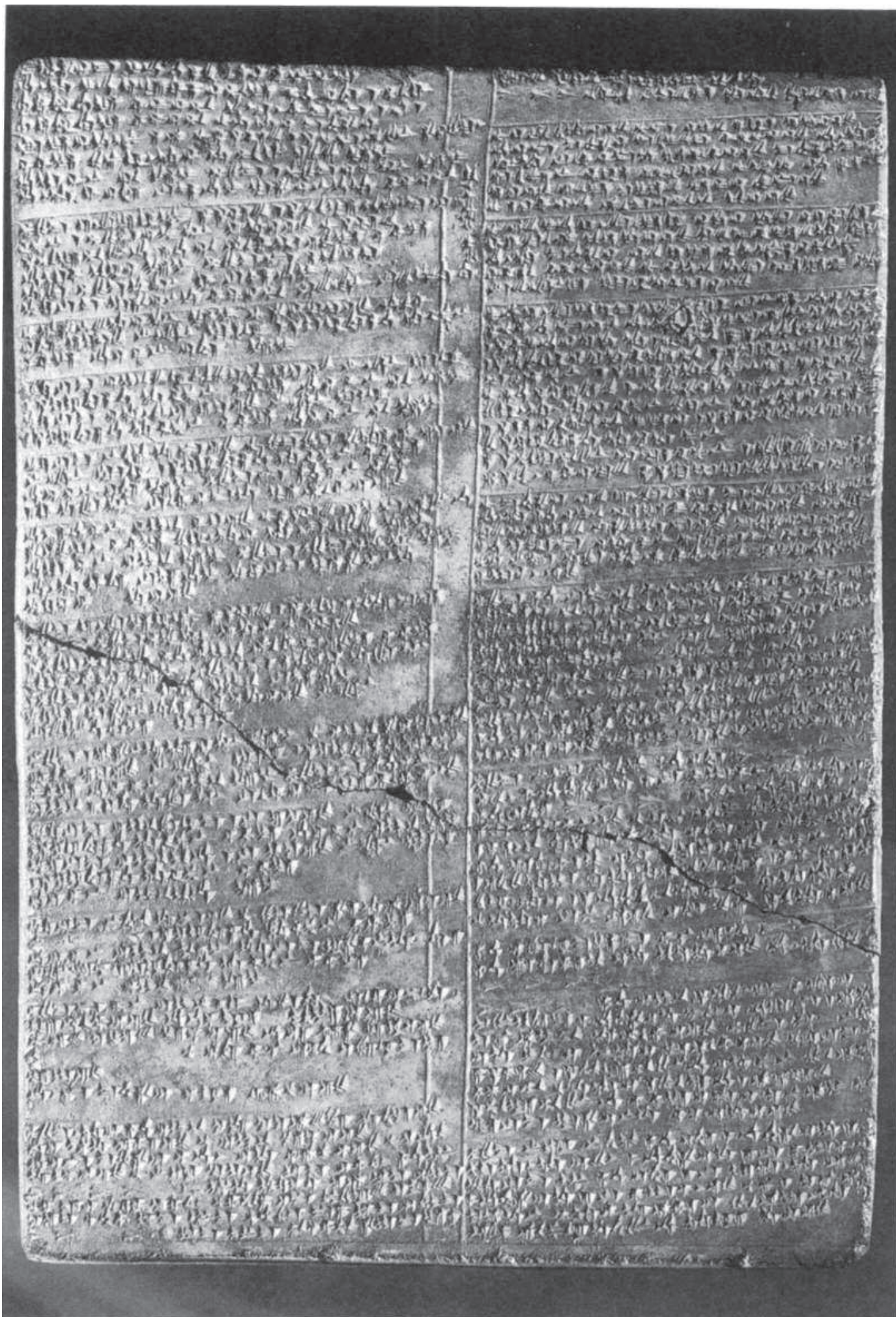
„Boj démonov“.
Chetitský reliéf
z Karchemiša,
9. stor. pred n. l.

v Sarajeve a páni z ríšskej odvodnej komisie usúdili, že chlap ako Weidner môže robiť niečo omnoho rozumnejšie, ako skúmať chetitčinu - napríklad česať kone u kanonierov.

Keď kanonieri cisára, ktorý mal takú záľubu v archeológii, začali premieňať francúzske mestá na rozvaliny, v akých bol Chattušaš, keď vo svojich pracovniach ostali len učenci, pracujúci na takých potrebných veciach ako otravné plyny a bombardovacie lietadlá, keď sa lúštitelom nezrozumiteľných textov

klade nič iné než „Úzka rokľa“. Považovali to za zlovestnú charakteristiku situácie, do ktorej sa dostala celá chetitológia. A obávali sa, že túto úzku rokľu uzaviera strmá skala.

V skutočnosti to bolo ešte horšie: Weidner bol totiž na úplne nesprávnej stope. Ako sa neskôr ukázalo, smeroval so svojim lúštením klinopisnej chetitčiny do slepej uličky. A pokiaľ ide o hieroglyfickú chetitčinu - neznáme písmo v neznámej reči nemožno predsa rozlúštiť!

Hlinená tabuľka s textom obetných obradov z Boghazkőy (16. - 15. stor. pred n. l.). Vpravo pečať kráľa Chattušiliša III.

II.

ROZLÚŠTENIE CHETITSKÉHO PROBLÉMU

4.

NA SCÉNU PRICHÁDZA BEDŘICH HROZNÝ

Bedřich Hrozný
(1879-1952), ktorý
rozlúštil reč Chetitov

Stalo sa, čo nikto, skutočne nikto nečakal: za veľkej vojny, ktorej sa prvý raz v dejinách dostal prívlastok svetová, v čase, keď sa kresťanský svet po druhý raz chystal oslavovať svoje sviatky mieru a všelidského bratstva salvami s plnou náložou, v predvečer dňa, keď sa v zavšivavených zákopoch a páchnucich lazaretoch váľalo dvadsať miliónov mužov, ktorí chýbali pri skromných štedrovečerných stoloch, objavil sa v nemeckej a rakúskej tlači titulok: *Chetitčina rozlúštená!*

Pochopiteľne, že bol nenápadný a hanblivo sa strácal medzi svetodennými správami o obsadení Čiernej Hory nepremožiteľnými nemecko-rakúskymi armádami, o definitívnom rozklade francúzskej armády a zosadení maršala Joffra atď. a medzi záplavou erárne optimistických článkov o tentoraz už skutočne posledných vojnových Vianociach a nevyhnutnom príchode víťaznej jari.

V českých novinách znel trochu ináč: *Český učenec rozlúštil reč Chetitov!* - A v článkoch, navzájom si takých podobných ako správy vojnových dopisovateľov z viedenských kaviarní, sa potom uvádzalo, že „neľahký problém rozlúštenia reči tohto mocného kedysi národa, pri ktorého riešení neuspel rad významných učencov cudzích, áno, i britských, francúzskych a ríšskych, bol, ako s radosťou môžeme oznámiť, úspešne vyriešený mladým krajanom naším... Bedřichom Hrozným”.

Táto správa sa v jednom odlišovala od väčšiny ostatných, ktoré prinášala vojnová tlač: bola pravdivá.

Veda to síce uznala až o niekoľko rokov neskôr, ale... Všetci sme boli hrdí," čítame v spomienkach starého stredoškolského profesora, „že český učenec zasiahol spôsobom takým jedinečným na kolbišti svetovej vedy... I opakovali sme si meno slovutného muža tohoto s tým istým pocitom posilňujúceho vlastenectva, takého potrebného v oných ťažkých časoch, s akým nás blažila spomienka na Majstra Jana, Komenského, Hollara a všetkých tých synov národa nášho, pravda nemnohých, ktorých sláva prekročila veniec českých hôr... Stál predsa muž tento v jednom rade so slávnym Champollionom!”

Meno tohto muža, ktorého prirovanie k Champollionovi nie je vonkoncom prehnané, čítala väčšina českých čitateľov prvý raz; bolo skutočne známejšie v cudzom svete než doma. Jeho nositeľ mal tridsaťšesť rokov, bol profesorom na viedenskej univerzite, publikoval niekoľko významných prác o starej Babylonii a Asýrii, prešiel na svojich študijných cestách a vedeckých expedíciách kus sveta - toho času však nosil vojenský mundúr a ako pisár elitného pluku *Hoch- und Deutschmeister viedol* v ktorýchsi viedenských kasárňach evidenciu bagančí a gulášových konzerv.

Keď Champollion rozlúštil egyptské hieroglyfy, bol práve „velezradcom”; Hrozný, naopak, slúžil svojej „širšej vlasti” na najzodpovednejšom mieste, na ktoré ho podľa jeho schopností vo svojej vojne o bytie a nebytie postavila. Veru, čo si počať na vojenčine s mužom, ktorý mal viac dioptrií, ako

pripúšťala štátna norma pre *kano-nenfuter*, a ktorý nevedel nič, zhola nič než po asýrsky, aramejsky, arabsky, etiópsky, hebrejsky, perzsky, sabejsky, sanskrit (a, samozrejme, okrem gréčtiny a latinčiny asi pol tučta živých jazykov)? A Hrozný slúžil poctivo - tak poctivo, že tým vzbudil pozornosť svojho predstaveného, c. a k. nadporučíka Kammergrubera.

„Počujte, vy inteligent!“ zastavil ho jedného dňa tento veselý chlapík, večne zapletený do historiek s paničkami z lepších kruhov, kvôli ktorým nemohol na front. „Čím ste v civile?“

„Poslušne hlásim, profesor semitológie - s osobitným zameraním na asýriológiu!“

„Semi - čo? Ako to robíte, človeče, že vám tu v sklade nič nechýba?“

„Poslušne hlásim, nekradnem!“

„To teda verím - prvý raz v živote! A ako to robíte, že vám tu nekradnú iní?“

„Poslušne hlásim, podľa možnosti stále tu sedím!“ A na vysvetlenie, čím si kráti čas, vytiahol balík klinopisných textov, ktorý mal v debne od cukru.

„Mať tak desattisíc semitológov, Rakúsko túto vojnu vyhrá! Požiadajte si o dovolenku!“

„Poslušne prosím o dovolenie - študovať! Hádám by sa našla vhodná úprava na služobný čas...“

„Študujte si hoci od rána do večera, ale nech to pán major nevidí! Nemá totiž Semitov rád!“

„Rozkaz: pán major to nevidí!“

A presne tak, ako sa dostal Pilát do kréda, dostal sa c. a k. nadporučík A. Kammergruber do chetitológie: vďačný Hrozný mu vyslovil poďakovanie za „ohľaduplné porozumenie“ v predhovore k svojej práci *Reč Chetitov*, kde stojí jeho meno vedľa Weberovho, Halilovho, Macridyho a Ungerovho.

Táto práca vyšla po nemecky v Lipsku roku 1917 a je prvým podrobným, systematickým, vedecky dokonale fundovaným výkladom slovného pokladu, skladby a príslušnosti chetitského jazyka. Spolu s *Rozlúštením chetitského problému*, „predbežnou správou“ z roku 1915, je dielom, ktoré zabezpečilo Hroznému nesmrteľnosť.

Ak hovoríme „nesmrteľnosť“, nie je to nadsádzka.

Z pamäti ľudstva nikdy nevymiznú ľudia, ktorí pohli jeho vedomosťami

dopredu. A Hrozný rozlúštil jednu z najväčších záhad dejín: vzkriesil mŕtve slová ľudí, ktorí žili pred vyše trocha tisícročiami, prinútil celé desiatky generácií veľkého a mocného národa, o ktorom sme z jeho vlastných úst nikdy nič nepočuli, aby nám vydal o sebe svedectvo svojimi štátnymi archívami i úradnou korešpondenciou, svojimi zákonmi, hospodárskymi knihami, literárnymi a básnickými dielami.

A odhalil ešte jedno tajomstvo, najprekvapivejšie v celých dejinách starovekého Východu...

Životopis muža, ktorý dospel k takýmto epochálnym objavom, „bol by zaujímavý, aj keby bol nezaujímavý“. Je však veľkým románom, v ktorom sa striedajú vzrušujúce kapitoly z vedeckých pracovísk, aké poznáme z Paula de Kruifa, s dobrodružnými cestami po púšťach, ktoré pripomínajú Karia Maya, a s detektívnymi problémami, akými napína svojich čitateľov Conan Doyle. A aby to bol román skrz-naskrz dramatický, nechýbajú v ňom tragické omyly - práve také veľké ako človek, ktorý radšej riskuje neúspech pri hľadaní, než by sa uspokojil s odpočinkom na vavrínoch.

Narodil sa 6. mája 1879 v Lysej nad Labem, vtedy i dnes pôvabnom mestčku uprostred vzorne obrobených polí. Jeho otec tam bol evanjelickým farárom a pochádzal zo starého sedliackeho rodu, tvrdého a húževnatého, z Vosečka; matka Anna, rod. Šimáčková, dcéra malého obchodníka z neďalekého Nymburku, bola svojím životným optimizmom a hravou fantáziou pravým opakom prísneho, pedantného a život z najväčšej stránky berúceho farára. V niektorých deťoch sa sústreďujú len kladné prvky povahy rodičov; zdá sa, že u Bedřicha Hrozného sa okrem toho spojením znásobili.

Rodinný život na fare v Lysej bol „úplne vzorný a harmonický, bez jediného tieňa“, spomínal; mal pevný poriadok od rannej modlitby po večerné predčítanie Biblie a prebiehal „v miernom blahobyte“, ved' taký vidiecky farár s piatimi deťmi - Bedřich bol najstarší - nemal to práve najľahšie. „Hlavnou zábavou boli rodinné výlety na pamätne miesta českých bratov.“

Nič pozoruhodné nemôže Hrozného životopisec z jeho ranej mladosti zaznamenať, nič také, čo by bolo predzvestou jeho budúcej slávy. Champollion sa vraj v piatich rokoch naučil sám čítať, keď na základe Otčenáša, ktorý vedel naspamäť, rozlúštil jednotlivé písmená v matkinej modlitebnej knižke; Hrozný sa naučil čítať a písať na miestnej jednotriednej škole od učiteľa Fera. Grotefend vraj v šiestich rokoch lúštil rébusy a osvojil si tak metódu, ktorú neskôr úspešne uplatnil na persepolských klinových nápisoch, Hrozný nemal vôbec žiadne sklony tohto druhu. Sedemročný Schliemann povedal otcovi, ktorý mu rozprával o horiacej Tróji a jej zmiznutí zo sveta: „Ja Tróju nájdem. Keď budem veľký!“ Hrozný počúval pri večernom stole biblické mená, s ktorými sa mal neskôr stretať na asýrskych a babylonských tabuľkách, a nemyslel si pritom nič iné než ostatní súrodenci. - Bol skrátka normálne dieťa.

Otec rozhodol, že bude farárom. Bedřich Hrozný s tým bez námietok súhlasil. Cesta k bohosloviu viedla cez gymnázium a otec neľutoval nijakých obetí, aby mu umožnil štúdium v Prahe.

Prvého septembra 1889 prekročil potom Hrozný prah Akademického gymnázia na Smetanovom nábřeží, najlepšej strednej školy v Prahe. Dvadsaťsedem primánov čoskoro zistilo, že profesor Drtina je skvelý človek, a teda latinčina zaujímavý predmet; to isté platilo neskôr o profesorovi Kalouskovi a gréčtine. Ale málokto z nich štúdium mŕtvych rečí nakoniec uchvátilo a len jeden z nich napísal: „Hodiny latinčiny a gréčtiny boli skôr príjemnou zábavou než vyučovacím predmetom.“

„Nepíš mi iba: »Profesori nie sú so mnou nespokojní, snažím sa nezabúdať na Tvoje rozkazy«, ale píš mi o každej veci osobitne: v latinčine sme práve tam a tam, v dejepise preberáme to a to, učím sa tak a tak dlho!“ A Bedřich Hrozný sa učí písať správy o svojej činnosti a robiť prehľady, ako využíva svoj čas.

Prázdniny v otcovej spoločnosti sú intenzívnou prípravou na budúce povolanie. „Gréčtina, latinčina, pochopiteľne! Ale nezabúdaj, že základom všet-

kých biblických štúdií je hebrejčina a aramejčina! A dejiny starého Orientu!“ Bedřich Hrozný nezabúda. Ako kvintán sa púšťa do súkromného štúdia hebrejčiny z lacnej nemeckej učebnice; úspechy ho o rok neskôr zvädzajú k arabčine. A v origináli číta aj Herodotove *Dejiny* (ostatní študenti dávajú prednosť Kvičalovmu prekladu) a zisťuje, že sú „dielom rovnako poetickým ako historickým, a pritom nádherne syntetickým: Grécko, Egypt, Perzia, každá krajina osobitne a všetky dohromady“.

Sextán Hrozný má čas rozdelený medzi školu, štúdium pre školu, súkromné štúdium, Národné divadlo, telocvičňu a čítanie. „Povedz mi, čo čítaš, a ja ti poviem, kto si“: v jeho zozname sú práve vyjdené novinky Jiráskove a Baudelairove, *L'art et la vie* a *Naše doba*, Turgenev a Machar, *Moderní revue* a *Revue Biblique*, Moliérove hry a „postupne vypožičiavané zväzky Riegrovho *Slovníka náučného* kvôli všeobecnému vzdelaniu“. Okrem toho vedie čitateľský krúžok českej a francúzskej literatúry, ktorý medzi študentmi založil.

To všetko však môžeme čítať v rôznych obmenách v životopisoch všetkých mužov, o ktorých sa píše životopisy. Vidíme tu, pravda, záľubu vo filológii a starovekom Oriente - ale plasticky ju vidíme vlastne len pri pohľade dozadu, zo zvonice jeho životného diela. A nech je to hocako „nerománové“: v šestnástich rokoch nevie ešte Hrozný o svojej životnej úlohe, nešpecializuje sa, iba zbiera sily, naberá mocne zo šírky a pritom prihliada na prípravu pre svoje povolanie (evanjelického farára, ako si myslí). Nepočína si vôbec ako génius, ale ako rozumný mladý muž.

Až keď vystúpi na ramenách všeobecných vedomostí dost' vysoko, aby mal široký rozhľad, vyberá si cestu, ktorou sa mieni uberať; zatiaľ je málo prešliapaná a pre neho neprístupná. Za ňou je však „to tajomné, čo láka“! A potom je tu už historika - neraz ju rozprával, naposledy niekoľko týždňov pred smrťou, keď ležal vo vojenskej nemocnici v Střešoviciach - v ktorej je po prvý raz celý Hrozný. Ako septimán sa snaží zaobstarat' si učebnicu asýrčiny. „Nič som si vtedy

väčšmi neželal... A tu ju naraz zbadám vo výklade právnického kníhkupectva na Konskom trhu, terajšom Václavskom námestí. Prečo právnického, neviem - ale stála dve zlatky! Ba či dnes, mládenci, viete, čo to vtedy bolo pre takého študenta dve zlatky! Počítam: ak budem dva mesiace večerať len chlieb, každý druhý deň pol safaládky... Nie, nejde to! Škrtnem i tej pol safaládky. Ešte to nejde! Bol to najnešťastnejší okamih celých mojich pražských štúdií."

Ale malo ho postihnúť i väčšie nešťastie. Vo februári 1896 mu náhle zomrel otec, ani nie päťdesiatročný; znamenalo to pre rodinu stratu živiteľa i stratu bytu, lebo do Lysej mal prísť nový farár. Matka sa presťahovala do Kolína a do Kolína prišiel i Bedřich Hrozný, lebo „ani pri neobyčajnej skromnosti" nemohol počítať s tým, že dokončí štúdiá na gymnáziu v Prahe.

Všetko zlé je na niečo dobré (nemyslíme tu na Hrozného osobné pocity, ale na jeho budúcu životnú úlohu): na kolínskom gymnáziu pôsobil profesor Dr. Justín Václav Prášek, jeden z pionierov českej orientalistiky, autor prvých českých dejín starovekého Východu a radu vedeckých prác, ktorých sa dlho dovoľavala vedecká literatúra u nás i v zahraničí. Svojou vedeckou erudíciou a pedagogickými schopnosťami patril Prášek na univerzitu - lenže pre Karlovu univerzitu bola stolica orientalistiky za Rakúska príliš veľkým prepychom; zostal teda na vidieckom gymnáziu. Keď sa dozvedel, že nový žiak chce po maturite ísť na bohosloveckú fakultu a že sa zaujíma o orientálne jazyky, zahrnul ho literatúrou a venoval mu celý svoj voľný čas. Bedřich Hrozný sa u neho nenaučil len základom asýrčiny a klinového písma, ale aj tomu, že povinnosťou vedeckého pracovníka je výsledky svojho bádania popularizovať. Učiteľ, ktorý necháva žiaka chladným, je zlý učiteľ; Prášek bol znamenitý učiteľ.

S vyznamenaním zložil Hrozný v júli 1897 maturitnú skúšku na kolínskom gymnáziu a so zápalom pre orientalistiku odišiel do Viedne, aby sa zapísal na evanjelickú bohosloveckú fakultu (v Čechách nebola), ako si želal otec. „Kto prednáša dejiny starovekého Východu?" - „Toto kolégium

je už dva roky neobsadené." - „U koho si môžem zapísať asýrčinu?" - „Asýrčina sa tu neprednáša." - „A úvod do orientalistiky?" - „Človeče, tu predsa nerobia vedu, ale farárov! Chod' na filozofiu!"

A tak vyplnil Hrozný tridsaťdva formulárov, potrebných pre zápis na bohosloveckú fakultu, potom sa odobral na dekanstvo filozofickej fakulty, kde spravil to isté. - Prečo by si vlastne netrúfal dve fakulty? Ak si niekto vysvetľuje akademickú slobodu tak, že nechodí na nijaké prednášky, prečo by si ju on nemohol vysvetľovať tak, že bude chodiť na dvoje prednášok?

Patrilo k paradoxom univerzitného štúdia, že práve na tento druhý výklad bola trestná sankcia. Hrozný musel voliť (a dnes by sme povedali so Schillerom: „ako Achilleus medzi Ftiou a nesmrteľnosťou"). Vieme, že volil správne, keď volil orientalistiku, ale jeho matka a všetci, ktorí to s ním mysleli dobre, zalamovali pred rozpačitým Práškom ruky: farársky chlebiček je tenký, ale istý, zatiaľ čo orientalistika - preboha, koho môže uživiť táto najnepraktickejšia zo všetkých vied!

Pri tom všetkom mal však Hrozný smolu: hoci mesto na krásnom modrom Dunaji sľubovalo každému splnenie všetkých túžob (aspoň podľa textu známeho valčíka), nebol v ňom ani jeden - profesor asýriológie! Nikomu inému to síce nechýbalo, ale... Vynikajúci semitológ Dr. D. H. Müller, u ktorého si tento predmet zapísal, venoval totiž svoj záujem a prednášky takmer výhradne arabčine; asýrčinu prednášal podľa rozvrhu iba jednu hodinu týždenne a prakticky iba jednu hodinu mesačne: Hrozný ju teda musel študovať ako samouk. To isté platilo o štúdiu sumerčiny, východisku k neskoršej babylončine a asýrčine - s tým nepatrným rozdielom, že sa neprednášala vôbec. Zato tým horlivejšie chodil na ostatné prednášky a využíval pomoc profesorov:

- už uvedeného D. H. Müllera pri štúdiu arabčiny a juhoarabskej sabejčiny,
- E. Sellina pri štúdiu hebrejčiny,
- G. Bickela pri štúdiu aramejčiny a sýrčiny,
- M. Bittnera pri štúdiu novoperzštiny,
- J. Karabacka pri štúdiu staroarabčiny,

- A. Hoffnera pri štúdiu modernej arabčiny,
- L. Reinischa a J. Kralla pri štúdiu staroegyptčiny,
- K. Bayera pri štúdiu starej perzštiny,
- L. Schoedra pri štúdiu indických jazykov a sanskritu.

(Keď sa ho ktosi o mnoho rokov neskôr opýtal, ako sa môže človek naučiť tucet mŕtvych a pol tucta živých jazykov, odpovedal ako K. M. Čapek-Chod mladému Karlovi Čapkovi, ktorý sa ho pýtal, ako sa píše romány: „Posediačky, mladý pán!“)

Pri tomto fantastickom štúdiu dávno mŕtvych rečí - rečí s najprekvapivejšími gramatickými zvláštnosťami, lexikálnymi rozdielmi a syntaktickými zákernosťami - je azda najpozoruhodnejšie, že Hrozný v ňom nevidel cieľ, ale len prostriedok: nevyhnutný prostriedok na správne pochopenie literárnych pamiatok, ktoré boli kľúčom k politickým, ekonomickým a kultúrnym dejinám starovekého Východu. Vytváral si ním len základňu, východisko k ďalšiemu štúdiu. „Chcel som sa popri orientálnej filológii, ktorá bola mojím odborom hlavným, venovať i dejinám starého Orientu, ktoré ma priťahovali priam magickou silou.“

A s tou istou trpezlivosťou, s trpezlivosťou nie trpnou, ale činnou, húževnatou, cieľavedomou, študoval súčasne paleografiu, študoval diplomatiku, študoval hermeneutiku, študoval archeológiu, študoval históriu národov Východu, „každého osobitne a všetkých dohromady“, študoval...

„Pri veľmi skromnej strave“ dokončil svoje štúdiá v normálnom termíne za štyri roky a 29. júla 1901 ho promovali na doktora filozofie.

Dosiahnutím akademického titulu sa štúdium pre väčšinu študentov končí, pre Hrozného však malo - začať sa už nedá povedať - ďalej pokračovať. Pokračovať na vyššej úrovni. Už najmenej dva roky vedel, ktorým smerom pôjde, pravda, za predpokladu, že... Ale keď ostatní študenti považujú doktorský diplom za niečo, čo im poskytuje nárok na celoživotné zamestnanie - prečo by on nemohol na jeho základe zažiadať o jednoročné štipendium?

Obrátil sa na profesora Müllera. Starý dvorný radca mal svojho žiaka rád, a už keď čítal jeho dizertačnú prácu *Juhoarabské skalné nápisy*, ktorá nebola zvyčajnou kompiláciou, ale tvorivým rozborom nedávno objavených sabejských nápisov, učinil vhodné preventívne opatrenia. Páni na c. a k. ministerstve náboženstva a vyučovania krútili síce hlavou, že protežuje nie práve lojálneho študenta (písal totiž do úradných dokladov čiarku nad y vo svojom mene!), ale nakoniec sľúbili, že „vidia, čo sa dá robiť“.

A onedlho to uvidel i Hrozný: už o mesiac, v tempe na viedenské pomery vonkoncom nezvyčajnom - vtedy sa vo Viedni ponáhľal len Dunaj - dostal vyrozumenie o udelení jednorozového štipendia vo výške 250 zlatých „na ďalšie prehĺbenie vedeckých štúdií“.

To znamenalo: Berlín! „A tak som na jeseň 1901 sedel už ako žiak pri nohách Delitzschových!“

Profesor Friedrich Delitzsch prijal viedenského štipendistu s láskavosťou, vlastnou veľkým ľuďom. Usmial sa jeho priznaniu, že to, čo doteraz vie, sú vlastne len medzery v jeho nevedomostiach. „My asýriológovia sme predsa všetci v podstate samoukovia,“ poznamenal na jeho uspokojenie. *Wir sind doch alle...* a vysoký, chudý, takmer ako básnik neistý mladík si ustavične opakuje ono m y, ktorým sa veta začínala: veľký Delitzsch ho prijal do cechu a jeho „my“ nebol *pluralis majestaticus!*

Potom sa predstavil profesorom Sachauovi a Barthovi, dvom najvýznačnejším nemeckým semitológom, a šťastie mu žičilo aj u Wincklera: slávny asýriológ mal onoho chladného jesenného rána 1901 čirou náhodou dobrú náladu.

Delitzsch sa opýtal Hrozného, na čom by chcel v jeho seminári pracovať. Hrozný si prezeral námetové listy: „Vysvetlenie chrámových textov z...“, „Rozbor obradov pri výročnej slávnosti na počesť boha...“ - a jeho pohľad skízol na tému dosiaľ nikým nespracovanú, dosiaľ nikým nedotknutú. Premýšľal. Ekonomika je predsa základom, ľudia musia najprv jesť, obliekať sa, bývať, až potom príde ostatné... A peniaze sú v ekonomike

tým, čím v tele... „Ak dovolíte, pán profesor: Peniaze v starej Babylonii!“

Podkladáme Hroznému marxistický spôsob uvažovania? Nie, Hrozný nebol marxista, nikdy nečítal Marxove slová o rozhodujúcej úlohe ekonomickej základne, o tom, že „materiálne podmienky spoločnosti určujú celú spoločenskú a kultúrnu nadstavbu“. Pristupoval k problematike starovekých dejín vedecky, a preto hneď v prvej práci, pre ktorú si slobodne zvolil tému, sústredil svoj záujem na otázku, ktorá je z marxistického hľadiska najzávažnejšia.

Preštudoval pramennú literatúru i vlastné babylonské texty, najmä penalizačné sankcie babylonských hospodárskych zmlúv, ktorých všeobecnoekonomické a peňažné termíny boli úplne nepreskúmané, a „vyložil doteraz ešte temné výrazy tieto spôsobom novým, ktorý Delitzsch akceptoval, takže mohol túto prácu uverejniť pod titulom *Peniaze u Babylončanov*.

Táto rozsahom nevelká štúdia vyšla potom vo 4. zväzku Delitzschovej zbierky *Asýriologických rozpráv* a svojráznym poňatím témy a novými poznatkami razom oboznámila s Hrozného menom celý učený svet. A je príznačné pre vtedajšie pomery, že meno českého učenca sa dostáva do Čiech - aj keď len do úzkeho kruhu špecialistov - až cez Berlín. Doplníme však trochu skromnú charakteristiku významu tejto štúdie, uvedenú v predošlom odseku (skromnú preto, že jej autorom je sám Hrozný): obstála v previerke storočím vedeckého pokroku a svetová odborná literatúra sa na ňu odvoláva dodnes!

Ale peniaze nie sú všetko - ani v starej Babylonii. Za nimi je práca, a v starej Babylonii predovšetkým poľnohospodárska práca. Pred tisícročiami bola táto krajina kvitnúcou záhradou, zbrázdzenou tisícami kanálov umelého zavodňovania, a svojím obilím a ostatnými plodmi živila milióny ľudí - len mesto Babylon malo podľa najnižších starovekých údajov viac obyvateľov ako celá Mezopotámia koncom 19. storočia nášho letopočtu. Táto vyludnená prachová púšť s osamelými pahorkami, nánosmi vetra nad troskami kedysi slávnych miest, bola

krajinou, do ktorej kládla, a to nie bezdôvodne, biblická tradícia raj. Čo spôsobilo túto príšernú premenu? Vojny, dobyvatelia - iste. Nebolo to však v poslednej inštancii zničenie jej poľnohospodárstva, zničenie podmienok na obnovu ľudského života, ktorý ináč vypučí po najväčšej vojnovnej smršti? A Hrozný ide opäť na koreň veci. Študuje mezopotámske poľnohospodárstvo, najdôležitejšie odvetvie vtedajšieho hospodárstva, dáva si ho vysvetľovať samotnými Babylončanmi a Asýrčanmi, ako aj ich predchodcami v ústí Eufratu a Tigrisu, Sumermi. Tak vzniká práca, ktorá po dvanástich rokoch zbierania materiálu, prerušovaného rôznymi exkurziami do iných oblastí i nemalými životnými ťažkosťami, dostala názov *Obilie v starej Babylonii*.

Niekoľko slov o tejto 250-stránkovej knihe z roku 1913, uvedených už na tomto mieste, porušuje azda časový postup, nie však systematickosť výkladu. Hrozný tu určil druhy obilia pestované v Mezopotámii pred štyridsiatimi až päťdesiatimi storočiami a ich ekonomický význam; najdôležitejším z nich bola dvojranná pšenica, nazývaná v sumersko-akkadských textoch *bututtu*. Zistil pestovanie ľanu, sezamu (po akkadsky: *šamaššamu*), šošovice, fazule, hrachu; z ovocných stromov pestovanie palmy datľovej („o ktorej 360-násobnom využití... existoval osobitný oslavný hymnus“), ďalej figovníka, viniča hroznorodého, jablone. „Až do roku 1913 sa nevedelo, že starí Sumeri a Babylončania mali aj pivo a vyrábali ho zo sladu. Až do toho času sa myslelo, že okrem vína poznali národy tieto len víno z datlí, zvané po babylonsky *šikaru*. Až roku 1913 ukázal som vo svojom diele *Obilie v starej Babylonii* (str. 140 nasl.), že už od najstarších čias Sumero-Babylončania poznali pivo i slad a že tento nápoj bol u nich značne rozšírený. Objavil som totiž v chrámových inventároch z 25. a 24. stor. pred Kr. prastaré recepty na fabrikovanie rôznych druhov pív. Je zaujímavé, že Babylončania poznali aj „pivo husté“, „pivo čierne“ a „pivo červené“. Tieto recepty sú najstaršie pивné recepty, čo existujú.“

Polovica týchto objavov a nových poznatkov z najstarších dejín Výcho-

du by niekomu stačila na členstvo v akadémii, no v ich súhrne nebol ani polovičný význam tohto diela. Kde je obilie, musí byť pluh alebo aspoň motyka (z vyspelých kultúr dávnoveku nepoznali tieto nástroje iba stredoamerickí Mayovia a Aztékovia, ich „obilím“ bola však kukurica). A Hrozný zistil, že sumerský názov pre motyku *mar* (po babylonsky: *marru*) sa vyskytuje aj v starej egyptčine, v ktorej sa motyka alebo rýľ nazýva takisto *m[a]r*. To isté zistil aj pri sumerskom názve *bututtu*: dvojrannú pšenicu nazývali Egyptania *b[ut]t[ut]*. Ale sumerská kultúra bola omnoho staršia než egyptská, archeologické vykopávky ukazovali, že v najstarších časoch predstihovala Mezopotámia Egypt až o pol tisícročia! Čo z toho vyvodil Hrozný, najmä keď zistil tie isté súvislosti aj pri názvoch celého radu iných poľnohospodárskych plodín, nástrojov (aj pluhu, resp. radla), nápojov, jedál, ba dokonca v stavebníctve, sochárstve, tesárstve, hrnčiarstve a pri spracúvaní kovov? To isté čo čitateľ: že Egyptania prevzali tieto názvy spoločne s predmetmi, ktoré označujú, od Sumerov, resp. Sumero-Babylončanov. To bol, pochopiteľne, prevratný objav: doteraz sa naopak myslelo, že prví pestovatelia pšenice, prví používatelia (ak nie dokonca vynálezci) pluhu atď. boli Egyptania. A ešte sedemdesiatročný svetoznámy učenec je hrdý na tento objav z čias svojej mladosti: ... zrevidoval som otázku pomeru kultúry staroegyptskej ku kultúre sumersko-babylonskej. Najpresnejším spracovaním tisícorakých dokumentov hospodárskych starých Sumerov a Babylončanov dokázal som závislosť najstaršej kultúry egyptskej od kultúry sumersko-babylonskej."

Maurice Maeterlinck kedysi povedal, že kto píše o termitoch, povyšuje ich nad ostatné mravce a že autor knihy o osách je ochotný priznať im prednosť, ktoré nechce vidieť u včiel. Mnohí egyptológovia sa postavili na obranu prvenstva „svojej kultúry“; Hrozného tézy však „pod ťarchou najpresvedčivejších dôkazov“ vo svetovej vede zdomácnili. K tomu všetkému došlo však až omnoho neskôr...

Vtedy, roku 1901 v Berlíne, bol však ešte len na samom začiatku cesty

k tejto veľkej práci. V tom štádiu, keď vedec ešte len hľadá, hodnotí a zbiera materiál, o ktorom ešte nevie, či a ako ho bude môcť použiť. Veľmi cenné poznatky o poľnohospodárstve mohli poskytnúť náboženské texty: zoznamy obetí v naturáliách, termíny obetí, chrámové inventáre atď. a samozrejme, aj básne na bohov prírody - „jedine milosťou ktorých zo zeme bohatý klas namiesto žaluďa rastie“. Hrozný sa dal medzitým i do štúdia „hymnov na boha Niniba“, a ako sa na skutočného vedca patrí, študoval ich dôkladne a v origináli. Porovnával ich dvojjazyčné texty v sumerčine a babylončine a stále mu niečo nesúhlasilo. Ťažkosti sa začínali už pri mene tohto boha prírody: je vôbec, t. j. v babylonskej mytológii, nejaký boh Ninib? - Požiadal profesora Delitzscha o konzultáciu. Dlh sedeli títo dvaja mužovia nad textami - teraz už ako rovný s rovným, lebo tvárou v tvár problému mizne vo vede autorita titulu. „Vec je neriešiteľná, dokiaľ nebudú publikované ďalšie hymny,“ hovorí profesor Delitzsch a má pravdu. „Kde sú nepublikované originály?“ pýta sa Hrozný. „V Londýne.“ - „Môžem si ich ísť pozrieť?“ Nedoslýchavý Delitzsch si dá zopakovať otázku a po chvíľke povie: „Dám vám odporúčanie!"

O týždeň po tomto rozhovore - bolo to v máji 1902 - uvidel Hrozný prvý raz more. Potom sa na olovenom obzore objavili biele útesy doverské, a keď sa po dvoch mesiacoch za ním opäť stratili, Hrozný bol spokojný, že svoje dni a noci nestrávil v ponurej budove Britského múzea nadarmo. Odkopíroval doteraz nevydané fragmenty a porovnal ich s publikovaným sumersko-babylonským textom. Zistil, že „ich hrdina je boh Ninurta, určujúci osud jednotlivých nerastov“, čím zlikvidoval neexistujúceho Niniba, a po druhé, že „tu nejde o hymny, ale o časť veľkého eposu, z ktorého sa zachovali dve veľké básne“.

Zrekonštruované texty Hrozný prepísal, preložil a vybavil dôkladným filologickým komentárom (pre Ninurta vtedy ešte navrhoval čítanie Ninrag). Roku 1903 ich vydala berlínska Predoázijská spoločnosť pod názvom *Sumersko-babylonské mýty o bohovi*

Ninragovi (Ninibovi). A nech sa nám zdá význam tejto práce - ako z hľadiska záujmov moderného človeka, tak i vo svetle Hrozného ďalších objavov - hocako podružný, stalo sa, čo sa pri dielach tohto druhu často nestáva: roku 1914 vyšla v druhom vydaní!

Lenže vedecké úspechy boli vo vtedajších časoch jedna vec a možnosť vedeckej práce celkom iná vec. Je skutočne hlasom z iného sveta, keď počujeme, že Hrozný odchádzal z Berlína bez toho, že by vedel, z čoho bude žiť. Štipendium mu nepredĺžili, systemizované asistentenské miesta boli obsadené (nehľadiac na to, že „asistentký príspevok“ nestačil ani na živorenie). Čo má robiť človek s jedinečnými vedomosťami z dvadsiatich storočí pred naším letopočtom na začiatku dvadsiateho storočia nášho letopočtu?

Teraz nešlo o peniaze v starej Babylonii, ale o peniaze a živobytie v súčasnom Rakúsku - a v prvom rade o zmysel života. Snažiť sa získať miesto v Kolíne, ktorý je síce na krásnej rovine, ale ďaleko od strmých vrcholkov vedy? Vyučovať na gymnáziu predmety, ktorým sa od gymnaziálnych rokov neučil? Zapadnúť tak ako Prášek, tam alebo niekde inde, a robiť orientalistiku vo voľnom čase, ako keď iní chytajú chrobáky? Má právo vzdať sa svojho cieľa - akého cieľa vlastne? Povedzme radšej záľuby, túžby, vášne: bádať v dejinách starovekého Východu, ísť za tým faustovským „neznámym, čo láka“, vyzvedáť to, čo svet ešte nepozná - pre seba i pre svet!

V celej monarchii bolo jediné miesto, kde mohol pokračovať v orientalistike, kde boli knižnice a muzeálne zbierky s odbornou literatúrou a materiálými prameňmi. Týmto miestom bola Viedeň. Lenže - dostane tam miesto?

Dostal ho. Nie bez ťažkostí a iba po naliehavých intervenciách svojich bývalých profesorov. Stal sa praktikantom vo viedenskej univerzitnej knižnici. Bol spokojný, mal prístup ku všetkým knihám a všetky novinky prechádzali jeho rukami. „Báječné miesto,“ píše v septembri 1902 J. V. Práškovi, „zatiaľ síce bez platu, ale večery mám voľné.“

Plných šesťnásť rokov ostal Bedřich Hrozný v službách viedenskej univerzitnej knižnice. Prvý rok nedostával plat; nikdy neprezradil, z čoho v tomto čase žil a aká bola jeho priemerná denná kalorická hodnota spotrebovaných potravín. Keďže to vydržal, dostal sa na „listinu požívateľov slúžneho“; postupoval na nej normálnym slimačím tempom štátnych zamestnancov v rezorte kultúry a roku 1909 dosiahol dokonca definitívu a titul knihovníka, čo mu dodalo odvahy, aby sa oženil. Vlasta Hrozná, rod. Procházková, čoskoro poznala, že život s týmto „trochu nepraktickým“ mužom nie je vždy ľahký; bola mu však „skvelou oporou“, ako sa neskôr sám vyjadril, „bez ktorej by sa rozhodne neobišiel“.

Začiatok Hrozného kariéry nebol práve najšťastnejší. Od takého neplateného praktikanta sa žiadalo, aby sa správal pekne potichučky a nenápadne. Hrozný sa však dopustil „neslýchanej bezočivosti“: koncom roku 1903 zažiadal o „mimoriadne služobné voľno za účelom vedeckej expedície do Svätej zeme“. Dvorný radca Haas, riaditeľ knižnice a nevrlec, ktorý i pohrebné obrady považoval za priveselé, žiadosť s vyššie uvedenou poznámkou zamietol a za trest preložil Hrozného do protokolu. Boli to obávané „galeje“; zriadenci tam prinášali v nepretržitom prúde koše kníh, ktoré sa vydávali čitateľom, a museli sa predtým prezrieť a okamžite zaprotokolovať. „Ukladači tehiel na stavbe Babylonskej veže nemohli pracovať rýchlejšie ani menej namáhavo.“ Hrozný to, pochopiteľne, vydržal - a potom prišiel „pokyn z vyšších miest“.

Za týmto pokynom stál profesor E. Sellin, semitológ a biblista, u ktorého Hrozný študoval ešte na univerzite hebrejčinu. Roku 1903 sa vrátil z úspešnej expedície v Palestíne, kde našiel na kopci Taanneku medziiným štyri klinopisné tabuľky. Spomenul si na svojho žiaka a dal mu ich na rozlúštenie; Hrozný sa úlohy úspešne zhostil, tabuľky preložil, vysvetlil a potom vydal v *Správach* viedenskej akadémie vied (*Klinopisné texty z Taanneku*, 1904). Teraz mal správať Sellina na novej palestínskej expedícii ako asýriológ, aby hneď na

mieste vykopávkov prekladal klinopisné texty z predpokladaných nálezov.

„Veľmi žiadostivý poznať tieto nám Európanom také záhadné kraje“, pripravil sa na cestu. Zabalil si asýriologickú literatúru, lebo sa nazdával, že ju bude potrebovať, a „s nemalými rozpakmi“ ju zase vybalil „okrem niekoľkých celkom nevyhnutných diel“, aby mu ostalo miesta na veci osobnej potreby, na ktoré ho upozornil Sellin. Potom prišiel deň, keď si sadol so svojím profesorom do prvej triedy Orient-expressu, a celý rozochvený sa nechal unášať smerom na Východ. Myslel mu zamestnávala hlavne myšlienka na rozdiel medzi cestovným v prvej a tretej triede: mohol z neho najmenej dva mesiace blahobytno žiť! „V orientálnej nádhere, ktorou priam hýri Carihrad,“ vyhládal najprv Cisárske otomanské múzeum; jeho zbierkami bol nadšený a zaumienil si, že sa sem stoj čo stoj ešte raz vráti. Stalo sa tak až o desať rokov - ale to už patrí do inej kapitoly.

„Ráno sme sa dali parníčkom prepraviť z Galaty na ázijský breh carihradský, do štvrte zvanej Haidar paša... Dlho sa potom vezieme pozdĺž mora krajinou veľmi pôvabnou... Na svahoch pobrežia sú tu rozsadené vily carihradských boháčov, obklopené krásnymi záhradami a parkmi... Úrodnou, dobre obrobenou krajinou, sadmi čerešňovými, marhuľovými a morušovými, miestami nedohľadnými poľami makovými... Potom nadobúda krajina úplne iný ráz ako doteraz. Polia a záhrady začínajú ustupovať rozľahlým pasienkom a pôde neobrábanej, miestami kamenitej, inde zas močaritej. Sú to teraz typické maloázijské krajiny, ktorými prechádzame, väčšinou pustá step bez osád a takmer bez stopy po ľudskej činnosti. Len miestami sa pasú ojedinelé stáda angorských kôz alebo oviec, inokedy zas dodávajú monotónnej krajine trochu malebnosti veľké krdle bocianov, brodiacich sa v plytkých bažinách.“

Tento citát je z neskoršej práce Bedřicha Hrozného, pretože o svojej prvej ceste „po stopách tisícročí“ nám nezanechal správu. Aspoň nie takú, ktorá by umožňovala čitateľovi názorne si predstaviť krajiny, ktoré prešiel, a spôsob, akým sa na ne díval.

A z rodinnej korešpondencie i publikovaných článkov vidíme, že rovnako ako prírodu si všímal i „ostrú primitívnosť života“ obyvateľov tamojších krajov, a „vôbec nízke niveau celého tamojšieho života, ktorý pripomína v mnohom náš európsky stredovek“. V Turecku, Sýrii, Palestíne i Egypte.

Táto cesta znamenala pre Hrozného nesmierne obohatenie: učenec, ktorý dosiaľ poznal Orient len z písomných dokumentov a pološera študovní, ho prvý raz poznal v plnom svetle z vlastnej skúsenosti. A okrem toho sa oboznámil priamo v teréne s technikou a metodikou archeologickej práce, čo sa mu o dvadsať rokov neskôr rozhodne zišlo. Ale i to patrí do inej kapitoly; tu len toľko, že Sellinove nové vykopávky na kopci Taanneku boli úspešné, aj keď nepriniesli prevratné objavy. Klinopisné texty, ktoré sa tu podľa očakávania našli, Hrozný preložil a vydal opäť v *Správach* viedenskej akadémie vied (*Novonájdené klinopisné texty z Taanneku*, 1905).

Keď táto práca vyšla, pracoval už opäť na svojom starom mieste v knižnici a „za voľných večerov“ si pripravoval vstupnú prednášku na viedenskej univerzite, ktorú predniesol v októbri 1905 ako „súkromný docent semitských jazykov s osobitným zreteľom na štúdium klinového písma“.

O tejto jeho prvej prednáške nám podáva správu akademik Jan Rypka, zakladateľ československej iránistiky. Vtedy bol práve poslucháčom prvého semestra filozofickej fakulty viedenskej univerzity a Hrozného prednášku si zapísal, „lebo ho lákalo ono smelé »ý« v mene mladého súkromného docenta“. V prednáškovej sieni číslo 16 s krásnym výhľadom na Ringstrasse sa zhromaždil asi tucet záujemcov (bol medzi nimi i Victor Christian, neskorší profesor asýriológie na viedenskej univerzite, Harry Torczyner, neskorší profesor hebraistiky na jeruzalemskej univerzite, a Gruzíнец Kakabadze, neskorší profesor histórie na univerzite v Tbilisi). Docent však hovoril úplne bezchybnou nemčinou, takže Rypka pochyboval, že má pred sebou krajana. Hrozný si jeho meno zapamätal, a keď raz dostal v knižnici do rúk jeho žiadanku, pozval si ho k okienku a navrhol mu schôdzku.

„Záhada okolo osoby tohto mladého asýriológa sa razom objasnila.“

Krátko po Hrozného habilitácii došlo k prvému pokusu, aby sa dostal na pražskú univerzitu. Iniciatíva vychádzala od profesora Golla (ktorého interpretačnú metódu historických prameňov si práve tak vážime, ako s jeho koncepciou českých dejín nesúhlasíme), ten poznal Hrozného-pravda, len podľa mena - už z jeho práce o peniazoch v starej Babylonii. Ale ani tomuto aristokratovi medzi českými profesormi a členovi viedenskej pánskej snemovne sa nepodarilo dosiahnuť, aby sa na Karlovej univerzite zriadila katedra orientalistiky alebo dejín starovekého Východu. Hrozný ostal vo Viedni.

Pracuje v knižnici (celý deň), pracuje na *Obilí* (vo voľných večeroch), prednáša na univerzite (bez honoráru) a píše články do nemeckých asýriologických časopisov (takisto bez honoráru). Sú to články filologické, štúdie o chronológii starobabylonských dynastií, rozbery asýrsko-babylonských mýtov, prekladu tzv. Manišusovho obelisku, jednej z najstarších právnych pamiatok sveta. (Manišusu, akkadský kráľ, vládol asi v rokoch 2335 - 321 pred n. l., to znamená asi pol tisícročia pred prvým veľkým kodifikátorom obyčajového práva v dejinách - Chammurapim. Bol krvavý dobyvateľ a všimnime si, ako jeho výboje charakterizuje Hrozný: „Preplaví sa na lodiach na druhý breh Perzského zálivu, kde porazí mocnú koalíciu 32 kráľov a zmocní sa strieborných iránskych baní a lomov na hodnotný kameň; i tuná vidíme hospodárske pozadie sumersko-akkadských výbojov: nedostatok surovín každého druhu v naplavenine babylonskej.“)

Rozptyľuje sa Hrozný týmito rozmanitými a vzájomne súvisiacimi štúdiami? Len na prvý pohľad - v skutočnosti je každý z týchto článkov už hotovým, vybrúseným kameňom z veľkej mozaiky, ktorej plán existuje zatiaľ len v hlave jej tvorcu. Lebo mladý učenec má v tomto čase pred očami odvážny, grandiózny cieľ: napísať *Najstaršie dejiny Prednej Ázie* ako široko založené dielo, v ktorom by boli opísané ekonomické, politické a kultúrne dejiny starovekých národov, a to

nielen „každého osobitne“, ale i „všetkých dohromady“ v ich vzájomnej súvislosti! Ak vo svojich docentských rokoch uverejnil len „prvý diel“, či lepšie povedané „prípravnú štúdiu“ k tejto veľkej syntetickej práci, nebolo jej to na škodu. Nikdy ju nespustil zo zreteľa, vždy pre ňu zbieral materiál, a až po štyridsiatich rokoch sa odvážil do nej pustiť - ako hovorí, „lepšie pripravený“.

Vyzerá to skutočne ako schválnosť osudu, že tieto roky tvrdej práce a vedeckých úspechov sú naplnené nezdarmi, sklamaniami a ranami, na ktorých nemá vždy vinu len Hrozného malá pribojnosť v osobných veciach:

Aj po štrnástich rokoch služby, keď je už šesť rokov ženatý a otcom dvoch dcér, má menší plat ako slobodný úradník viedenskej plynárne, ktorý býva v jeho susedstve v činžovom dome v Grinzingu. Nádeje na pražskú profesúru sa nespĺnili. Roku 1913 dostal výzvu z Leydenu, aby sa prihlásil do konkurzu na miesto profesora pre novozriadenú katedru asýriológie na tamojšej univerzite. Odoslal separáty svojich prác a začal sa učiť po holandsky: bez ťažkostí potom prečítal zdvorilý list, že miesto dostal domáci uchádzač Thierry. Krátko nato zomrel profesor Müller: čo bolo prirodzenejšie, než že osirenú katedru dostane jeho zástupca a jediný významný asýriológ v Rakúsko-Uhorsku? Z „vyšších miest“ prišiel však pokyn, že miesto sa má rezervovať Hrozného žiakovi Christianovi! A trvalo dva roky, kým dostal aspoň náplast' na túto ranu: najmilostivejšie bol vymenovaný za „mimoriadneho profesora s učebným príkazom“ - čo bol síce dlhý titul, ale napriek tomu mal ešte pokračovanie - „bez nároku na služobné požitky“.

Napriek tomu sa však jeho hmotné postavenie v čase vymenovania za mimoriadneho profesora - mimoriadneho v každom ohľade - podstatne zlepšilo. Dostal byt, stravu a ošatenie zo štátnych prostriedkov a jeho predstaveným nebol už mrzutý c. a k. dvorný radca Haas, ale ohľaduplný pán c. a k. nadporučík Kammergruber.

Hrozný bol, pochopiteľne, ustavične *à jour* vo všetkých novinkách zo starého Orientu. Po boghazköyských

nálezoch očakával, že chetitského problému sa chopí predovšetkým sám Winckler. Keď sa však neobjavovali nijaké „pokusy o rozlúštenie“, rozhodol sa obrátiť na berlínskeho Weidnera a groningenského Böhla, ba aj na samého veľkého Wincklera. Bolo to na jar 1910 a tento trocha nepresný dátum je prvý doložený dátum, keď dochádza k spojeniu mena českého učenca s menom strateného a znovu objaveného starovekého národa, k spojeniu, ktoré už nikto nerozdelí: Hrozný a Chetiti.

Dostal uspokojivú informáciu: obidvaja učitelia na probléme už pracujú, okrem nich i profesor Weber. Winckler odpovedal veľmi srdečným listom a vyzval ho na spoluprácu - a to je už čo povedať! Hrozný však videl, že vec chetitských klinopisov je v dobrých rukách, a venoval sa teda plne svojej práci o *Obilí v starej Babylonii*.

Veľká práca bola dokončená, vytlačená, vyexpedovaná - ale o rozlúštení chetitských klinopisných textov ešte stále neprichádzali správy. Prišlo však čosi iné.

Bol to list od Nemeckej orientálnej spoločnosti: pretože smrťou H. Wincklera „bola zmarená nádej, že vysoko zaslúžilý objaviteľ sám vydá tieto texty, také dôležité pre poznanie staroveku celej Prednej Ázie... bola naša Spoločnosť postavená pred úlohu vydať autograficky i v transkripcii všetky klinopisné texty pochádzajúce z Boghazköy, pokiaľ nám budú prístupné“, a v dôsledku toho sa Spoločnosť zdvorilo pýta, či by pán súkromný docent doktor Hrozný nebol ochotný na tejto úlohe spolupracovať. Podpísaný: „Zastupujúci predseda Nemeckej orientálnej spoločnosti, štátny tajomník v ríšskom ministerstve financií, slobodný pán Max von Thielmann.“

Hrozný ochotne súhlasil. A vo februári 1914 dostal „oficiálne, notárskou zmluvou vyhotovené poverenie vydať chetitské nápisy“, ako aj situačnú správu: v Berlíne je len časť boghazköyského archívu, „hlavná masa textov, odhadovaná na 20 000 fragmentov, je v Cisárskom otomanskom múzeu v Carihrade... Už za života H. Wincklera bol poverený pán Dr. Figulla, aby tamojšie texty prezrel a podľa možnosti odkopíroval“. Záleží

výhradne na vôli pána docenta Dr. Hrozného, kedy sa chce pripojiť k prácam uvedeného už Dr. Figullu a odobrať sa do Carihradu...

To všetko bolo veľmi lákavé: znovu uvidieť čarovné mesto nad Zlatým rohom a - byť vykonávateľom Wincklerovej pozostalosti! Lenže to vôbec nezáležalo „výhradne od vôle pána docenta“. Hoci predseda Nemeckej orientálnej spoločnosti bol finančný odborník, nejako zabudol na otázku nákladov Hrozného cesty. „Títo veľkí páni sa správajú k učencom ako Goethe k Eckermannovi...“ Trvalo dva mesiace, kým sa potrebné prostriedky uvoľnili z rozpočtu c. a k. ministerstva náboženstva a vyučovania.

Deviateho apríla 1914 prichádza potom do Carihradu, a pretože ráta s dlhším pobytom, berie si so sebou aj manželku. Rozhodne sa „nebývať v Európe“ a prenajíma si malý byt v Mode, na ázijskom brehu tohto mesta na dvoch kontinentoch. Deň čo deň plaví sa potom na *kalku*, prievozníkom člne medzi Áziou a Európou, na druhú stranu do Otomanského múzea a kopíruje tam s Figullom nápisy. Večer sa vracia, zapláva si kilometer v mori („nič neudržiava duševného pracovníka tak v kondícii ako plávanie“) a potom prepisuje texty do latinky - „trocha usilovnosti nemôže škodiť!“ Aká záhadná, cudzia, nijakej orientálnej reči nepodobná je táto chetitčina! Dá sa, samozrejme, bez ťažkostí čítať, veď je písaná najkrajším klinovým písmom, ale v celej tej ohromnej hromade tabuliek nie je jediná bilingva, jediný záchytný bod! Hrozný, ktorý pozná tučný počet rečí starovekého Východu, jej rozumie menej „než dedinský školák latine z pána farárovho breviára...“

A keď blúdi s manželkou po malebných uličkách európskeho i ázijského Carihradu, ktoré sú také krásne na pohľad i na pohľadniciach, ale pre človeka z čistučkého polabského mestčka pri dlhšom pobyte len ťažko znesiteľné, keď obdivuje architektúru Aja Sofie či Modrej mešity, alebo sa usmieva nad secesnou zmesou videnského baroka a korintských stĺpov na bráne Dolma Bagče, keď počúva učeních kolegov z múzea, ktorí si pochvaľujú, ako sa teraz po odstránení Abd el-Hamida v Turecku slo-

bodne žije, keď stojí pri zábradlí pod Leandrovou vežou a spomína na Músaiovu báseň a Byrona, keď sedí pri večeri s marhuľovými knedľami - vždy sa v podvedomí zaoberá záhadou chetitčiny.

Neznáme slová v neznámej reči na neho dorážajú, prevažujú sa v ňom a búria ako ono uvoľnené delo v podpalubí *Claymore* z Hugových *Deväťdesiattri*, čo práve číta pani Hrozná. „Túto reč možno vysvetliť jedine z nej samej,“ odpovedá na otázku, či počul, čo sa stalo v Sarajeve. „Ale ako...?“

Potom však už staručký mocnár podpísal manifest *Mojim národom!* a Hrozný sa dovtipil: je vojna a žena musí odísť domov. „Ozaj si myslíš, že v tomto stave by som mohla ísť sama

v preplnených vlakoch? Nádejný otec sa na ňu zadíval: „Pôjdeme teda spolu. Len čo odpíšem ešte niekoľko tabuliek. Asi dvesto. Najviac tristo.“

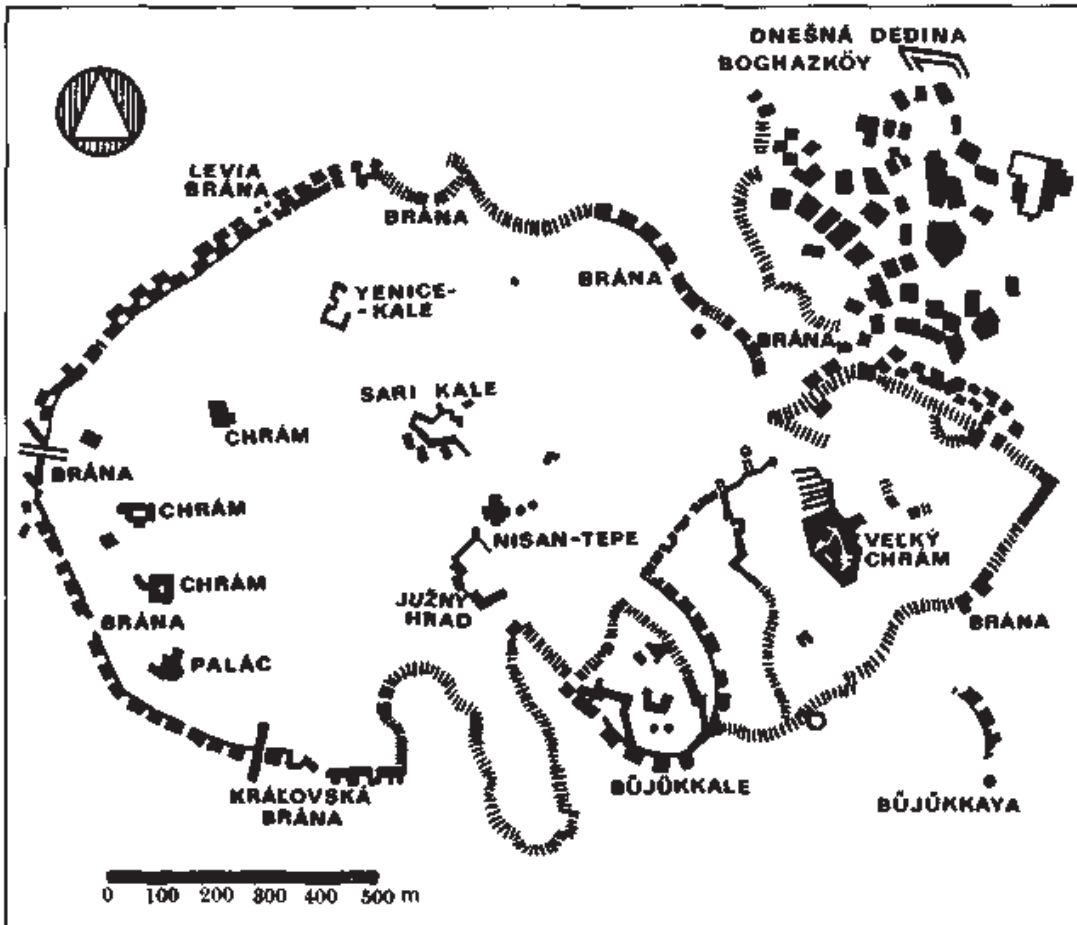
Koncom augusta dostal prípis od konzulátu, že sa má okamžite vrátiť. Starostlivo zabalil svoje zošity. „S týmto množstvom materiálu možno už dačo začať. Niet nerozlúštiteľnej reči, sú len nerozlúštené...“

Štyri dni a tri noci sa mu potom zdalo, že i kolesá rýchlika neustále opakujú: Ako na to? Ako na to?

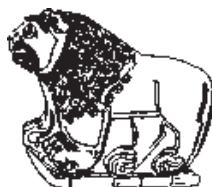
Ako na to išiel Champollion? Ako na to išiel Grotefend? Ako na to išiel Rawlinson?

- Lenže toto je čosi celkom iné...

NA SCÉNU PRICHÁDZA BEDŘICH HROZNÝ

Plán Chattušaša s hlavnými budovami, opevneniami a bránami z čias chetitskej veľkoryše. Podľa Bittela

5.

AKO SA LÚŠTIA NEZNÁME REČI A NEZNÁME PÍSMO

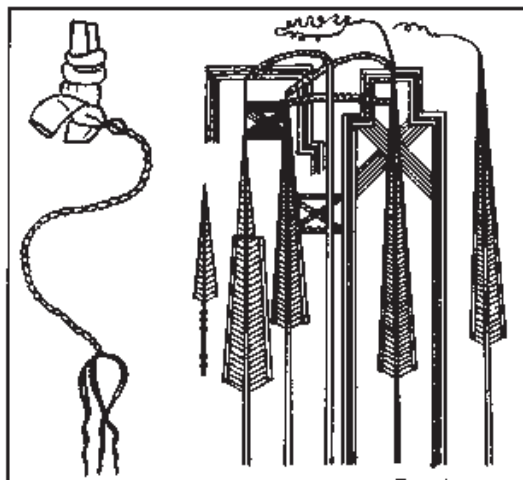
Hrozný nestál roku 1914 pred problémom rozlúštiť neznáme písmo, ale neznámu reč v známom písme. Bol to problém na prvý pohľad omnoho ľahší, ako rozlúštenie písma a reči starých Egyptčanov a Babylončanov. Napriek tomu však urputne vzdoroval - nie najkým nadšeným diletantom, ale vedcom vyzbrojeným všetkými prostriedkami filologickej vedy i skúsenosťami rozlúštitel'ov egyptských hieroglyfických a babilonských klinopisných textov. „A práve to človeka najviac hnevalo!“

Predmetové písmo.
Vlavo „aroko“
nigérijských Jebuovcov,
vpravo „ľubostný list“
sibírskej Jukagirky

Rozlúštenie týchto neznámych písem v neznámej reči (egyptčina a babilončina boli už viac než dve tisícročia mŕtve a zabudnuté) bolo jedným z najväčších výkonov a zároveň najnapínavejších dobrodružstiev ľudského ducha. Už toto by lákalo trochu odbočiť od našej témy, ale azda by sme mu odolali, keby si vysvetlenie Hrozného metódy nevyžadovalo, aby sme sa aspoň v stručnosti zmienili o metódach starších lúštitel'ov a o niektorých zvláštnostiach orientálnych písem.

A okrem toho: odľahčíme tým kapiťolu o rozlúštení chetitčiny a vyhneme sa zdĺhavému úvodu, ktorý by ináč potrebovala.

Na počiatku tejto exkurzie je na rozdiel od Biblie nie slovo, ale písmo. Definíciu písma si odpustíme, ale pripomenieme si, že existujú tri zásadné druhy písma: predmetové, obrázkové, zvukové. Takýchto písem poznáme, ak neprizeráme na rôzne predstupne a medzistupne, asi štyristo. Rozhodujúca väčšina patrí minulosti, dnes sa ich používa zhruba dvadsať.

Najnižším stupňom písma je písmo p r e d m e t o v é ; sem patria tzv. uzlové listy starých Peržanov, Čičanov a peruánskych Inkov, kde sa slová a vety vyjadrujú rôznou veľkosťou a vzdialenosťou uzlov na šnúre, alebo runy starých Germánov (a možno i Slovanov), t. j. rôznym spôsobom spojené paličky so zárezmi, neskôr zobrazované aj graficky.

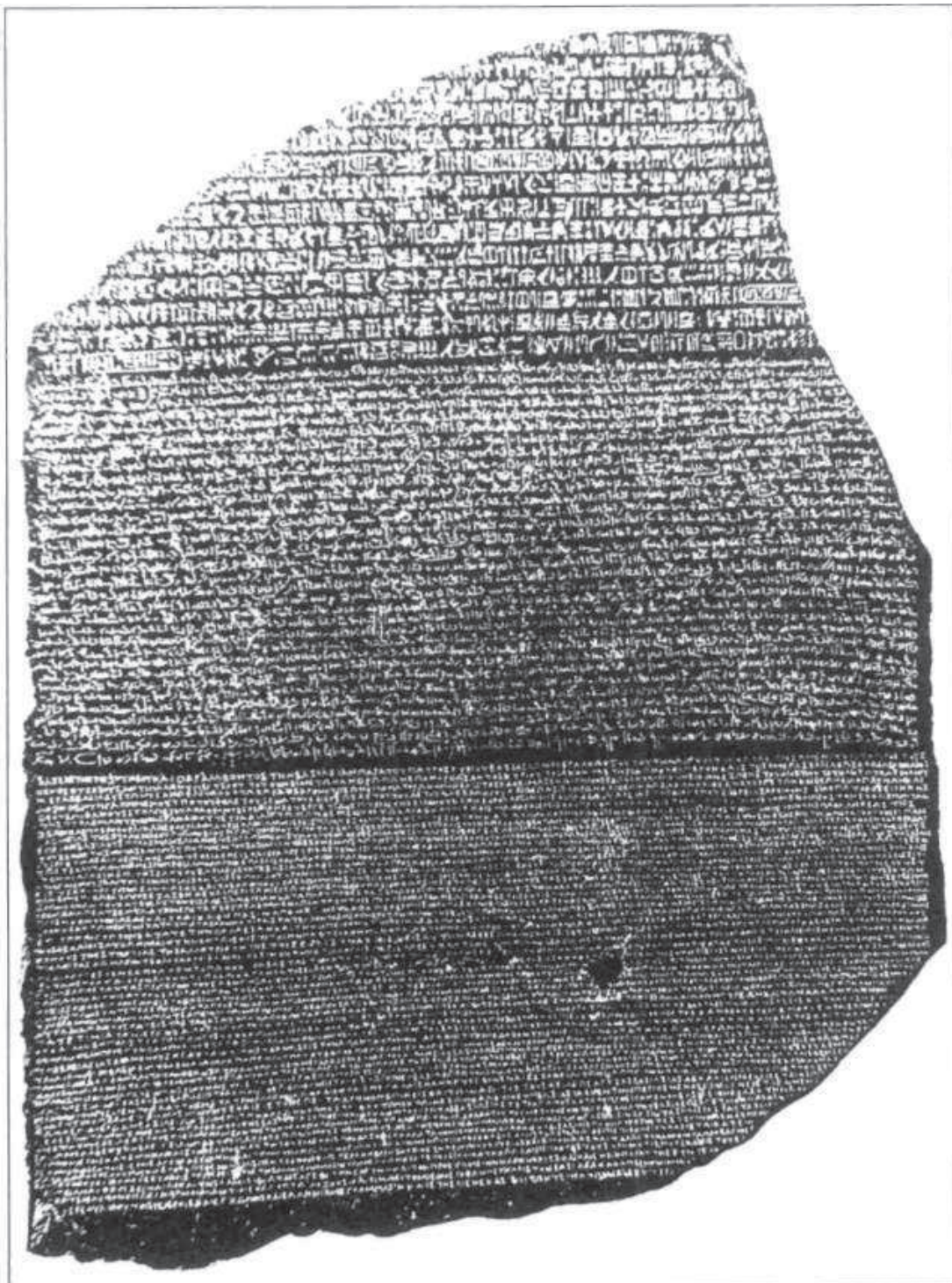
Predmetové písmo donedávna existovalo v Afrike, napríklad u černochoch kmeňa Jebu. Je pozoruhodné, že ich *aroky*, t. j. spletence prúťov a remienkov s privesnými predmetmi vyjadrovali i abstraktné pojmy. Tak „listom“ na obrázku na tejto strane sa oznamuje (podľa H. Jensena a K. Weula, a najmä podľa výkladu samotných Jebuovcov, pretože metódu čítania tohto písma Európanom neprezradili): „Choroba prebieha nepriaznivo. Našou jedinou nádejou je boh.“ Naproti tomu presne je známa metóda, ako čítať list severosibírskej Jukagirky (príslušníčky národnosti, ktorej pôvodným jazykom hovorilo

koncom devätnásteho storočia už len asi 400 ľudí). Z kombinácie šnúr, tyčiek, pier a ornamentov (na tom istom obrázku vpravo) si jeho adresát prečítal: „Odchádzaš! Máš rád Rusku, ktorá Ti zatvára cestu ku mne. Prídu deti a budeš mať z nich radosť. Ja však budem večne trúchliť a myslieť len na Teba, aj keď príde iný muž, ktorý ma bude mať rád.“ Severoamerickí Indiáni používali ešte v devätnástom storočí „pásové písmo“, t. j. kožené pásy, na ktorých boli slová vyjadrené rôznymi farbami a pramalovanými figúrkami; roku 1862 uzavreli na takomto *vampume* Indiáni kmeňa

Leni-Lenape zmluvu s Williamom Pennom, zakladateľom Pennsylvánie, ba ešte neskôr sa dožadovali spojené kmene z oblasti Veľkých jazier uznania svojich práv na slobodný rybolov „pásovým listom“, ktorý zaslali Kongresu USA.

Vyšším stupňom písma je písmo obrázkové. Pri jeho najstarších typoch ťažko rozoznať, či sú to ešte kresby (hoci značne štylizované), alebo už skutočné písmo. Princíp je tu veľmi jednoduchý: koliesko s lúčmi znamená slnko, vlnovky vodu a pod. Ďalším stupňom takéhoto čisto piktografického písma je písmo ideografické:

AKO SA LÚŠŤIA NEZNÁME REČI A NEZNÁME PÍSMO

Rosettská doska,
ktorej text prispel
k rozlúšteniu
egyptských hieroglyfov

vyjadruje už i niektoré pojmy a najmä slovesá, napríklad pár nôh znamená chodiť, muž s dlhou bradou alebo paličou znamená starobu a pod. Spoločným znakom a zároveň rozdielom týchto písem od zvukových je to, že medzi „písomným obrazom“ a výslovnosťou nie je súvislosť. Môžeme ich napríklad celkom dobre čítať po slovensky, hoci texty spísali súčasníci pravekých lovcov z Altamíry alebo sumerskí kňazi pred „potopou sveta“.

Aby obrázkové písmo bolo skutočným písmom, ako ho chápeme dnes, musí mať ustálené znaky. Pri tejto fixácii znakov mal významnú úlohu materiál, na ktorý a ktorým sa písalo. Tento materiál mal tiež rozhodujúci vplyv na typ písma. V Mezopotámii sa od najstarších čias písalo na doštičky z jemne uhnetenej hliny, do ktorej sa znaky vyrývali alebo vtlačali; tak vzniklo písmo, ktoré nazývame podľa dojmu, akým na svojich novovekých objaviteľov pôsobilo, „klinové“. Pôvodne zaoblené časti znakov sa tu postupne zjednodušovali do rovných čiar, do rôzne kombinovaných vrypov, ktoré boli na jednej strane hlbšie a hrubšie, na druhej strane plytšie a tenšie. Kde sa používal na písanie papyrus a trstina, ako napríklad v Egypte, zjednodušovali sa obrázky, vytesávané pôvodne do kameňa, naopak, na zaoblené tvary „rukopisu“.

Ďalším vývinovým stupňom - museli azda uplynúť tisícročia, kým k nim ľudstvo dospelo - bolo oddelenie obrázku a zvuku, „osamostatnenie znaku“, aby už nevyjadroval predmet, ale slovo, ktorým sa tento predmet nazýva. Táto tzv. fonetizácia znakov bola procesom nesmierne zložitým; viedla k vytváraniu osobitných znakov pre celé slová, pre časti slov, pre slabiky a konečne pre jednotlivé písmená. Často pritom dochádzalo k tzv. akrofonizácii znakov, t. j. k písaniu podľa začiatočných písmen (napr. vlnovka neznamena už len slovo „voda“, ale i prvé písmeno tohto slova, v). Na nemalé trápenie lúštitel'ov písem, najmä písem Blízkeho východu, sa tak dostali do písma priam rébusové prvky (povedzme, ako keby sme „stodolu“ písali tak, že by sme uviedli číslicu 100 a znak). A aby to bolo ešte zložitejšie: v mnohých

týchto písmach sa pri obvyklých slovách (s výnimkou vlastných mien) neuvádzali samohlásky - tie čitateľ musel proste odhadnúť podľa spoluhlások a súvislosti.

Boli tu, pravda, ešte aj iné problémy - a zaujímavé spôsoby ich riešenia. Napríklad v starej egyptčine znamenal obrázok ruky písmeno *d*, štvorec *p* a polkruh nad priemerom *t*, tieto tri znaky (alebo písmená, ako už môžeme povedať) vyjadrovali slovo *dpt*, čiže po doplnení samohlások *depet*. Toto slovo malo však dva významy: znamenalo jednak „lod“, jednak „chut“ (obdobne ako napr. naše slovo „kraj“ znamená jednak územie, jednak okraj, jednak predložku s 2. pádom). Aby si čitateľ takéto slová nemýlil, pripájali k nim starí Egypťania odlišovacie či skôr určujúce znaky, tzv. determinatívy: ak išlo o lod', prikreslili k nemu štylizovanú lodičku aj s veslárom, ak išlo o chuť, vyplazený jazyk, čo bolo rovnako výstižné. V mezopotámskych písmach sa písali determinatívy poväčšine pred slová, a pretože boli jednoznačné, v niektorých prípadoch priamo „nahradzovali“ slová a mali tak približne tú istú funkciu ako naše skratky. Znaky, označujúce celé slová, celé pojmy (a niekedy i vlastné mená), sa nazývajú ideogramy, alebo (menej často) logogramy. V klinovom písme ich bolo zhruba toľko ako našich dopravných značiek, ktorým sa svojim významom vo vete nemálo podobali.

Egyptské a mezopotámske písma, s ktorými sa stretávame na samom „úsvite dejín“ (presnejšie: asi pred piatimi tisícročiami), boli už do značnej miery fonetizované. Pritom v egyptských sa nepísali samohlásky (s výnimkou mien); v Egypte, kde existovalo mnoho nárečí, znamenalo vynechávanie samohlások, v ktorých výslovnosti sa prejavovali najväčšie miestne rozdiely, posilnenie štátnej a kultúrnej jednoty. Naproti tomu mali tieto písma omnoho viac spoluhlások; napr. hieroglyfická egyptčina má po dvoch znakoch pre *h*, *ch*, *k* a *s*, a aký bol medzi nimi rozdiel vo výslovnosti, dnes už bezpečne nevieme. Okrem toho mali i slabičné znaky, ktorých čítanie pôsobilo (aspoň lúštitel'om) oveľa väčšie ťažkosti než čítanie zlo-

žiek v latinke, kde sa napríklad náš zvuk pre „š“ označuje v nemčine spojením písmen *s*, *c* a *h* alebo maďarské *gy* znamená naše *d'*.

Isteže boli tieto egyptské a mezo-potámske písma dosť ťažkopádne - aj keď si odmyslíme zložitosť ich znakov. Napriek tomu boli však nesmiernym pokrokom a nevyhnutným predstupňom k najvyššiemu typu písma, vhodnému pre indoeurópske (i mnohé iné) jazyky, k hláskovému písmu, ktoré má aspoň zásadne pre každý zvuk osobitný znak. Táto úplná vokalizácia písma je historickou zásluhou Grékov, oni prevzali z fenického písma - najjednoduchšej semitskej abecedy - väčšinu spoluhlások, a zvyšné, v gréčtine sa nevyskytujúce spoluhlásky použili na označenie samohlások. Z tohto gréckeho písma sa vyvinula, ako vieme, na jednej strane latinka (i s jej neskoršími zložkami písmen a diakritickými znakmi) a na druhej strane azbuka.

Tento náčrt je, pochopiteľne, veľmi zjednodušený, ale pre našu potrebu zatiaľ stačí. (Citateľ, ktorý by mal o vec väčší záujem, nájde podrobné informácie v spisoch H. Jensena, F. Miltnera a I. Tschicholda, uvedených v *Prehľad literatúry*.)

Ani jedno staroveké písmo nebolo stredom takého záujmu verejnosti a učencov - ale ani takou nepreniknuteľnou záhadou - ako egyptské hieroglyfy. Bolo to písmo tajomnej ríše na brehoch Nílu, založenej pred piatimi tisícročiami, písmo skvelej kultúry, ktorá dosiahla svoj vrchol v časoch, keď ľudia v Európe stáli na prechode od divočstva k barbarstvu. Táto kultúra z povedomia novodobých Európanov úplne vyprchala - a musela byť na prelome 18. a 19. storočia doslovné objavená.

Za týmto objavom stojí jeden práve nezamestnaný francúzsky generál, ktorému sa zdala Európa krutincom, zatiaľ čo „na Východe, kde žije šesťsto miliónov ľudí, možno zakladať veľké ríše a robiť veľké revolúcie“. Vymohol si od vlády 38 000 vojakov (toľko, ako mal Alexander Veľký, keď sa vypravil dobyť svet) a 19. mája 1798 vyplával na 328 lodiach z Toulonu,

aby menom Republiky, ktorá sa slávnostne zaviazala neviest' útočné vojny, dobyl bývalú obilnicu Ríma, potom Indiu - a vôbec celý svet.

No Bonaparte nemal na palube svojich lodí len vojakov, ale aj učencov a umelcov: prírodovedcov, historikov, archeológov, matematikov, geológov, maliarov. A po štyridsiatich štyroch dňoch plavby, keď len o vlások unikol anglickému admirálovi Nelsonovi, pristál na egyptskej pôde v Alexandrii, kde stáli proti nemu armády Mamelukov na čele s egyptským miestokráľom Muradom bejom. 21. júla zazneli slová „Vojaci, hľadí na vás štyridsať storočí!“, ktorými ukončil Bonaparte svoj prejav k armáde pred bitkou, čo vošla do dejín ako „Bitka pri pyramídach“. Odvaha Orientálcov nevyvážila prevahu európskych zbraní a Napoleonovej taktiky, a o dva dni nato zaviala trikolóra s heslom *Sloboda - Rovnosť - Bratstvo* nad káhirskej citadelou. „Egypt bol pre Európu otvorený...“

Vieme, že toto dobrodružstvo sa skončilo katastrofálnou porážkou francúzskych armád, ktoré tak dlho víťazili, až sa uvítazili; Bonaparte dňa 19. augusta 1799 z Egypta tajne ušiel a vzdal sa tamojších výbojov. Trvalým výsledkom jeho výpravy boli však objavy „učených civilistov“, ktorí sa hneď v päťach postupujúcej armády vrhali na egyptské pamiatky, aby ich obkresľovali, merali, kopírovali a - pokiaľ to bolo možné - odvážali buď v origináloch, alebo v sadrových odliatkoch. Najväčšia časť ich koristi sa síce nedostala do Francúzska, lebo Angličania, ktorí pomáhali „oslobodzovať Egypt“ od Francúzov (pre Turkov a hlavne pre seba), boli toho názoru, že je to protiprávna lúpež, a aby urobili spravodlivosti zadosť, zmocnili sa jej sami. Ale aj to, čo Francúzi ukryli alebo z čoho si vyhotovili duplikáty, stačilo, aby svojimi reprodukciami zaplnilo dvadsaťjeden ťažkých foliantov, vydaných v rokoch 1809 - 1822 pod titulom *Opis Egypta*.

Nebolo do tých čias knihy o pamiatkach mŕtvych kultúr, ktorá by vzbudila taký rozruch. S nesmiernou dôkladnosťou tu bol zozbieraný a uverejnený najbohatší materiál: kresby egyptských stavieb a sôch, rastlín, živočí-

chov, krajiniiek, folklóru a najmä dlhých hieroglyfických nápisov. Európa si s úžasom uvedomila, čo o tejto krajine nevie. A diela ďalších účastníkov Bonapartovej expedície (najmä *Cesta po Hornom a Dolnom Egypte* so skvelými dokumentárnymi kresbami neskoršieho cisárskeho inšpektora francúzskych múzeí Vivanta Denona) rozplamenili taký záujem o Egypt, že ten už nikdy nezhasol.

Tieto diela ukazovali Egypt, ale nevysvetľovali ho. Ako na dlani tu boli jeho pamiatky, nič tu však nestálo o jeho dejinách. Súčasní Egyptania, žijúci vo „felahovskej bezdejinnosti“, o nich nič nevedeli. Európania vedeli o nich len to, čo stálo v Biblii a čo o nich zaznamenali antickí autori, najmä Diodóros, Strabón a prvý európsky cestovateľ po Egypte, „otec histórie“ Herodotos (ktorý ho navštívil pred dvadsiatimi piatimi storočiami a už vtedy sa nemohol dopátrať začiatkov jeho histórie). Starý Egypt nám mohli vysvetliť iba starí Egyptania. Boli „najpísavejším národom staroveku“: zanechali nesmierne množstvo písomných pamiatok na papyrusoch a ich chrámy boli doslova pokryté nápismi. (Keby chcel niekto odpísať nápisy na stenách chrámu v Edfú, potreboval by na to pri osemhodinovom pracovnom čase 25 rokov!) - Lenže bol tu háčik: ich písmo nevedel nikto prečítať!

Učenci celého sveta, ktorí sa s ním oboznámili z *Opisu Egypta* a Denonovej *Cesty* stáli pred ním bezradne. A zatiaľ mali kľúč k jeho rozlúšteniu v rukách. Ba čo viac: aj to vedeli!

Neznámy vojak našiel totiž 2. augusta 1799 pri kopaní zákopov pri pevnosti ar-Rašíd, asi 7 kilometrov severozápadne od Rosetty v ústí Nílu, plochý čadičový kameň, veľký ako doska písacieho stola. A na tomto kameni bol „trojjazyčný nápis“: hore v hieroglyfoch, uprostred v inom písme a dole - v gréčtine. Dolný text sa dal bez ťažkostí prečítať: obsahoval podakovanie egyptských kňazov z roku 196 pred n. l. faraónovi Ptolemaiovi V. Epifanovi za preukázané dobrodenie. Končil sa (s rekonštruovaným doplnkom, keďže dolný roh dosky bol odlomený): „[Tento nápis nech je vytesaný do dosky] z tvrdého

kameňa posvätným, ľudovým a gréckym písmom, a postavený...”

Nápis teda potvrdzoval, že horné dva texty sú totožné s gréckym a že sú napísané dvoma egyptskými písmami, ktoré spomína už Herodotos: hieroglyfickým a demotickým. Bola to teda bilingva - stačilo nájsť egyptské ekvivalenty pre grécke slová a *Rosettská doska* sa dala prečítať. A s jej pomocou i všetky ostatné nápisy!

„Stačilo nájsť egyptské ekvivalenty...” Ale ako? Texty neboli rovnako dlhé (z horného hieroglyfického nápisu bolo takisto niekoľko riadkov odlomených; že ich bolo pätnásť, to vtedy nikto nemohol vedieť) a nikde neexistoval záchytný bod. Uplynulo dvadsať rokov sústredenej práce učencov nad *Rosettskou doskou* (nad jej originálom v Londýne, kópiou v Paríži a odpismi na celom svete) bez toho, že by niekto prišiel na to, ako toto záhadné písmo prečítať. To isté platilo o ďalšej, neskôr nájdennej bilingve, tzv. *Pilackom obelisku*. Švédsky orientalista D. Ákerblad vyhlásil už roku 1802: „Dávno sme sa vzdali nádeje, že hieroglyfy niekedy rozlúštíme.” O vyše desať rokov sa obdobne vyjadril najvýznamnejší vtedajší svetový orientalista, Francúz I. S. de Sacy: „Je to príliš zamotaný a vedecky neriešiteľný problém.”

Nikto totiž nevedel, či jednotlivé hieroglyfické znaky označujú písmená, slabiky, alebo dokonca celé vety. Nikto nevedel, ktorým smerom sa tieto nápisy čítajú. Nikto nevedel, akou rečou sú tieto nápisy napísané; isteže to bola „egyptčina“, ale akú mala slovnú náplň, aké gramatické pravidlá, do ktorej jazykovej skupiny patrila? - A čo sa o hieroglyfoch vedelo, učencov iba mýlilo: v knihe *Hieroglyfika*, ktorej autorom bol egyptsko-grécky kňaz Hórapollón (asi z 3. - 4. stor. n. l., t. j. z čias, keď sa už hieroglyfmi nepísalo), stálo čierne na bielom, že hieroglyfy sú obrázkové písmo, a niektoré jeho znaky tu boli veľmi presvedčivo vysvetlené. Hieroglyfy však obrázkovým písmom neboli, aj keď väčšinu znakov tvorili skutočne obrázky. Učenci, ktorí sa držali Hórapollóna, dostali sa tam, kam sa dostane každý, kto sa nekriticky opiera o pramene, hoci na pohľad autoritatívne - do závozu.

Nemienime však opisovať 1 500-ročnú históriu omylov pri lúštení hieroglyfov, ale históriu ich rozlúštenia. História muža, ktorý sa prvý raz nepomýlil a *Rosettskú dosku* prečítal. Po nej nápisy na žulových stenách chrámov i na tenkých listoch papyrusov...

Keď Jean François Champollion rozlúštil egyptské hieroglyfy, mal tridsaťdva rokov a dvadsaťpäťročné štúdium mŕtvych jazykov Orientu za sebou. Narodil sa roku 1790 v juhofrancúzskom mestečku Figeacu; o pravdivosti správ, ktoré nám ho líčia ako „zázračné dieťa“, nemáme príčinu pochybovať. Ako sa naučil čítať a písať, sme si už povedali; v deviatom roku vedel už dokonale po grécky a po latinsky, v jedenástom čítal Bibliu z hebrejského originálu, ktorý porovnával s latinskou *Vulgátou* a jej aramejskou predlohou; trinásťročný (to už študoval v Grenobli a býval u svojho staršieho brata Jacquesa, profesora gréckej literatúry) sa učil po arabsky, po chaldejsky a potom po koptsky; pätnásťročný sa dal do perzštiny a študoval najťažšie texty najstaršej literatúry: zendské, pehlevské, parsijské, sanskrit a „pre rozptýlenie i činštinu“. Sedemnášťročný sa stal členom akadémie v Grenobli a ako vstupnú prednášku prečítal úvod k svojej knihe *Egypt za vlády faraónov*, zostavenej podľa gréckych a biblických prameňov.

S Egyptom prišiel do styku po prvý **raz**, keď mal sedem rokov; počul o ňom rozprávať ako o rozprávkovej krajine svojho brata, ktorý sa mal zúčastniť Napoleonovej expedície, ale nemal potrebnú protekciu. O dva roky sa mu náhodou dostal do rúk *Egyptský kuriér* - práve to číslo, v ktorom bola správa o náleze *Rosettskej dosky*. Po ďalších dvoch rokoch sa dostal do egyptologickej zbierky prefekta isérskeho departementu Fouriera, ktorý bol s Napoleonom v Egypte a zastával tam medziiným funkciu tajomníka Egyptskej komisie v Káhire. Champollion ho upútal pri jednej z inšpekčných návštev v škole; za odmenu ho pozval do svojho paláca a svojimi zbierkami ho priam očaril. „Čo znamená tento nápis? Čo je na tomto

papyruse?“ Fourier krútil hlavou: „Nikto to nevie prečítať!“ - „Ja to prečítam! O niekoľko rokov. Keď budem veľký!“ (Nie je to dodatočne vymyslená historika; Fourier si to zapísal ako kuriozitu dávno predtým, než Champollion hieroglyfy skutočne rozlúštil.)

Z Grenoblu odišiel do Paríža, v ktorom videl len „prestupnú stanicu do Egypta“. Pán de Sacy bol jeho plánni udivený a schopnosťami nadšený. Champollion poznal Egypt a rozprával po arabsky tak, že rodení Egypťania ho považovali za krajana; cestovateľ Somini de Mannencourt neveril, že tam nikdy nebol. Študoval a študoval; žil v nesmiernej biede, hladoval a neprijímal pozvania na večeru, lebo mal len jedny deravé topánky. Núdz a strach pred odvodom ho nakoniec prinútili, aby sa vrátil do Grenoblu - „chudobný ako básnik, žiaľ!“

Dostal miesto na škole, kam ešte chodili jeho spolužiaci; prednášal im dejepis. Pritom pracoval na dejinách Egypta (na základe gréckych, rímskych a biblických prameňov) a na koptskom slovníku („je zo dňa na deň tučnejší“, poznamenal, keď prišiel na stranu 1 000, „jeho tvorca naopak“). Pretože z platu nemohol vyžiť, písal divadelné hry pre miestnych ochotníkov. A ako presvedčený republikán skladal satirické pesničky proti monarchii: boli namierené proti Napoleonomi, ale po bitke pri Waterloo sa spievali aj proti Bourbonovcom. Keď sa Napoleon na „sto dní“ vrátil z Elby, Champollion uveril jeho sľubom o liberálnej vláde bez vojen. Dokonca sa mu dal predstaviť - jeho brat bol vášnivý prívrženeц staronového cisára - a Napoleon si na svojej ceste za znovudobytím trónu našiel čas, aby si s ním pohovoril o svojich plánoch s Egyptom. Tento rozhovor a „protibourbonské“ pesničky stačili, aby ho jeho žiarliví kolegovia z akadémie dostali pred súd, ktorý ho v časocho, keď „tresty pršali ako manna z neba“, vyhlásil za velezradcu a odsúdil do vyhnanstva... Champollion ušiel do rodného Figeacu a zbieral v sebe sily, aby sa pripravil na rozhodujúci útok na tajomstvo hieroglyfov. Predovšetkým preštudoval všetko, čo sa za posledných dvetisíc rokov o hieroglyfocho a Egypte napísalo. Takto vyzbrojený,

AKO SA LÚŠTIA NEZNÁME REČI A NEZNÁME PÍSMO

J. F. Champollion,
ktorý rozlúštil
egyptské hieroglyfy

ale nezaťažený, pristúpil k vlastnému štúdiu egyptského písma, a na rozdiel od iných učencov začal od démotického, t. j. ľudového písma, lebo ho považoval za najjednoduchšie (a zároveň za najstaršie, lebo usudzoval, že zložité sa vyvíja z jednoduchého; v tom sa však mýlil, v prípade egyptského písma to bolo naopak). Celé mesiace postupoval presne vytýčeným smerom; keď zisťoval, že je v slepej uličke, začal znovu. „Táto možnosť je teda vyskúšaná, vyčerpaná a zavrnutá. Nemusím sa k nej vracat'. Aj to má svoj význam.”

Takto „vyskúšal, vyčerpal a zavrhol” i Hórapollóna a s ním nesprávne názory celého učeného sveta. Z Plutarcha sa dozvedel, že démotické písmo má 25 znakov; dal sa do ich hľadania. Predtým však dospel k názoru, že musia vyjadrovať zvuky (t. j. že egyptské písmo nie je obrázkové) a to isté že platí aj o hieroglyfoch. „Keby nemali schopnosť vyjadrovať zvuky, nemohli by byť na *Rosettskej doske* mená kráľov.” A tieto mená kráľov, „ktoré predsa museli znieť obdobne ako v gréčtine”, si zvolil za východisko.

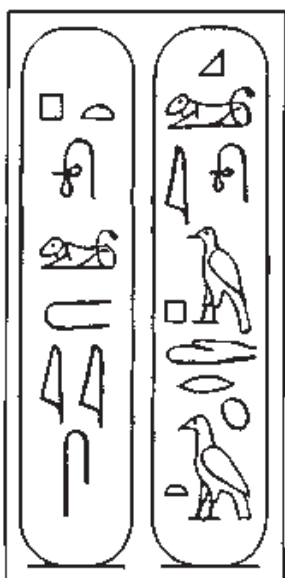
Medzitým dospeli podobným postupom, t. j. porovnávaním gréckych a egyptských mien kráľov aj iní učitelia k čiastočným poznatkom: Švéd Åkerblad, Dán Zoega a Francúz de Sacy. Najďalej došiel Angličan Thomas Young: zistil význam piatich písmen! Okrem toho objavil dva osobitné znaky, ktoré neboli písmená, ale označovali začiatok a koniec vlastného mena (a tým vyriešil otázku, pred ktorou ostal stáť de Sacy: prečo sa mená začínajú v démotických textoch rovnakými „písmenami”) a potvrdil už skôr vyslovenú domnienku, že v egyptskom písme sa - s výnimkou mien - nevyskytujú samohlásky. Ani jeden z týchto učencov nebol si však výsledkami svojej práce istý a Young dokonca svoje tézy roku 1818 odvolal.

Champollionovou prvou etapou bolo rozlúštenie niektorých znakov na *Rosettskej doske*, ku ktorému dospel po porovnaní s textom nejakého papyrusu. Tento „prvý krok” urobil v auguste 1808. Ale až o štrnásť rokov neskôr mohol predložiť vedeckému svetu jednoznačný dôkaz: podal ho v *Liste pánu Dacierovi o abecede fonetických*

hieroglyfov a potom 23. septembra 1822 v prednáške na parížskej Akadémii. Jej obsah je zároveň vysvetlením jeho lúštitel'skej metódy.

Na *Rosettskej doske* sa zachovalo spolu 486 gréckych slov a 1 419 hieroglyfických znakov. To znamená, že egyptské slová majú priemerne tri znaky, teda že jednotlivé hieroglyfické znaky nevyjadrujú uzavreté pojmy - inými slovami, hieroglyfy nie sú obrázkové písmo. Mnohé z týchto 1 419 znakov sa však opakujú; dohromady je na doske 166 rôznych znakov. To znamená, že hieroglyfické písmo vyjadruje hlásky a okrem toho aj slabiky; je teda hláskoslabičné. Mená kráľov píšu Egyptania do osobitných oválnych rámečkov, kartuší. Na *Rosettskej doske* a na *Pilackom obelisku* je kartuša, obsahujúca - ako dokazuje grécky text - meno *Ptolemaios* (v egyptskom znení: *Ptolmees*). Stačí ju porovnať s inou kartušou, ktorá obsahuje meno *Kleopatra*. Prvý, tretí a štvrtý znak v mene *Ptolemaios* súhlasí s piatym, štvrtým a druhým znakom z mena *Kleopatra* (na obrázku vľavo). To je teda desať znakov, ktorých význam je nesporný. Pomocou nich možno prečítať i iné vlastné mená: *Alexander*, *Bereniké*, *Caesar*. Tak dostávame ďalšie znaky. A pomocou nich možno prečítať tituly a iné slová. Môžeme teda zostaviť celú hieroglyfickú abecedu. A pomocou takto prečítaných textov možno odhaliť i vzťah hieroglyfického písma k démotickému a obidvoch týchto písem k ešte záhadnejšiemu tretiemu, hieratickému (kňazskému), ktoré sa používalo na chrámových papyrusoch. Potom sa, pochopiteľne, dá zostaviť i abeceda démotického a hieratického písma. A pomocou gréckej bilingvy sa dajú egyptské texty preložiť...

To všetko Champollion aj urobil - po gigantickej práci, ktorá by bola problémom aj pre vedcov pracujúcich s elektronickými triediacimi strojmi. Roku 1828 mu osud dožičil, aby na vlastné oči uvidel krajinu na Níle, kde už od detstva celou dušou žil. Ako vedúci výpravy, ktorá mala k dispozícii dve lode - ale pritom ešte stále velezradca, pretože milosť mu nikdy neudelili - preskúmal za pol druhu roka hlavné pamiatky ríše faraónov a mnohé z nich (podľa nápisov a sta-

Egyptské hieroglyfy.
Mená Ptolemaios
a Kleopatra, ktoré sa
stali východiskom
pre Champollionovo
rozlúštenie

vebného štýlu) ako prvý správne časovo zaradil. No ani najzdravšie egyptské podnebie nevylicilo jeho tuberkulózu, ktorú dostal ako študent v studenom byte a počas biedneho života v Paríži. Po návrate nemal prostriedky - najslávnejší učenec svojej doby a pýcha Francúzska - na liečenie a výdatnú stravu. Keď 4. marca 1832 štyridsaťdvaročný zomrel, nezaostal za sebou len slávu rozlúštitel'a egyptských hieroglyfov a autora prvej staroegyptskej gramatiky a slovníka, ale i slávu zakladatel'a novej vedy - egyptológie.

Klinové písmo sa dlho netešilo takému záujmu bádateľov ako egyptské hieroglyfy: nebolo esteticky také pôsobivé a hlavne nebolo v Európe také známe. Pritom bolo oveľa rozšírenejšie a malo oveľa väčší kultúrno-historický význam. Písalo sa ním nielen v Asýrii a Babylonii, ale na celom území od brehov Malej Ázie po Perzský záliv a Kaukaz. A písalo sa ním vyše tritisíc rokov, t. j. dlhšie, ako sa píše latinkou. Najstaršie doklady v klinovom písme poznáme z konca 4. tisícročia pred n. l., najmladšie z 1. storočia pred n. l.; sú spísané vo viac ako desiatich jazykoch.

Prvé ukážky klinového písma poslal do Európy taliansky cestovateľ Pietro della Valle roku 1626; neboli síce zvlášť dlhé, ale obsahovali práve slová, ktoré poskytli kľúč k prvému úspešnému lúštitel'skému pokusu. Ďalšie priniesli o štyridsať rokov neskôr Francúzi J. Chardin a G. J. Grélot, po nich Nemec E. Kämpfer a Holanďan C. de Bruin. Dlhé a veľmi precízne odpisy klinopisných nápisov vyhotovil počas svojej výpravy na Východ nemecký cestovateľ v službách dánskeho kráľa Carsten Niebuhr roku 1765; jeho *Opis Arábie* z roku 1772 potom s nimi zoznámil európskych bádateľov.

Všetky tieto klinopisné texty pochádzali z Persepolisu, sídla perzského kráľa Dareia III., ktorého ríšu vyvrátil a roku 330 pred n. l. ovládol Alexander Veľký. Nepochádzali teda z vlastnej Mezopotámie, kde sa klinové písmo zrodilo, ale to bolo v tom čase menej dôležité. Najmä Niebuhr

texty vzbudili neobyčajný rozruch. - Aké je to písmo? A je to vôbec písmo? Alebo sú to len ornamenty? „Vyzerá to, ako keby vrabce prebehli po mokrom piesku.“

A ak to bolo písmo: v ktorej reči z onoho babylonského zmätku jazykov boli potom prinesené ukážky napísané? Filológovia a historici z najrôznejších univerzít sa na problém vrhli so sústredeným úsilím: ich pozornosť ešte nerozptyľoval „novoobjavený“ Egypt. Najväčší pokrok dosiahol sám Niebuhr, ktorý mal výhodu bádateľa z terénu: rozpoznal, že persepol'ské nápisy nie sú v jednom, ale v troch druhoch klinového písma a že jedno z týchto písem je jasne hláskové: napočítal v ňom 42 znakov (v skutočnosti má len 32). Nemecký orientalista Oluf G. Tychsen (1734 - 1815) zistil v často sa opakujúcom šikmom kline rozdeľovacie znamienko medzi slovami a dospel k názoru, že za týmito troma písmenami musia byť tri reči. Dánsky biskup a filológ Frederik K. H. Münter určil vo svojom *Skúmaní persepol'ských nápisov* (1800) dokonca dobu ich vzniku; podľa okolností nálezu usúdil, že pochádzajú z čias dynastie Achajmenovcov, čiže najneskôr z druhej tretiny 4. storočia pred n. l.

To bolo všetko, čo sa roku 1802 o klinovom písme vedelo. Že to bolo správne, dozvedeli sme sa, pravda, až oveľa neskôr; vtedy sa to strácalo v množstve chýb a mylných dohadov. Pritom mnohí učenci otvorene upozorňovali, že ani toto málo sa vonkoncom nevie bezpečne.

Za tejto situácie sa stavil göttingenský učiteľ Georg Friedrich Grotefend so svojim priateľom Fiorillom, tajomníkom göttingenskej knižnice, že toto písmo rozlúšti. Áno - tak, že sa bude dať čítať! Pravda, s podmienkou, že dostane nejaké texty.

Netrvalo ani pol roka a nemožné sa stalo skutkom: Grotefend klinové písmo skutočne rozlúštil. Znie to neuveriteľne, ale tento dvadsaťsedemročný muž, ktorého jedinou záľubou boli rébusy - a životná dráha tou najvšednejšou kariérou stredoškolského učiteľa, vrcholiacou miestom riaditeľa lýcea v Hannoveri - nemal pritom nijakú inú ambíciu, než vyhrať túto „vopred prehratú stávkú“. A aké mal vyhliadky:

AKO SA LÚŠTIA NEZNÁME REČI A NEZNÁME PÍSMO

Georg Friedrich Grotefend, ktorý rozlúštil klinové písmo

po prvé, nevedel, v akej reči sú tieto nápisy, lebo v Perzii a Mezopotámii sa za posledných dve či tritisíc rokov vystriedalo mnoho národov a jazykov; po druhé, nemal tušenie, akého charakteru je toto písmo, či je hláskové, slabičné, alebo či jednotlivé znaky vyjadrujú celé slová;

po tretie, nebolo mu známe, ktorým smerom sa toto písmo číta, ani aká má byť poloha textu, keď sa má čítať;

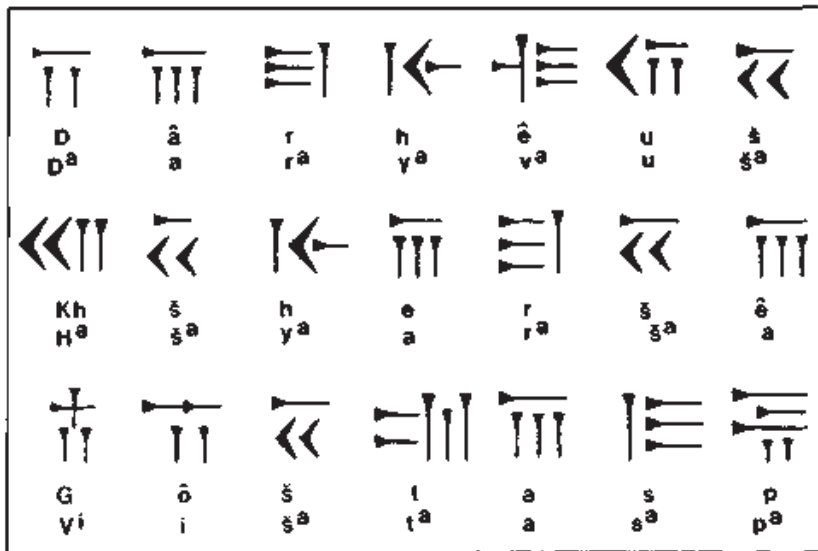
po štvrté, nemal k dispozícii nijaký nápis v origináli, ale len v kópiách z Niebuhra a Pietra della Valle, ktoré mu podľa podmienky stávky zaobstaral Fiorillo;

zrejme vodorovné a museli sa začínať vľavo, ako pri našom spôsobe písania, lebo ináč by pisár stieral už napísaný text. Ktorým smerom sa toto písmo písalo, tým sa zrejme i čítalo. To všetko boli základné objavy, objavy pre nás síce samozrejmé - ale len ako Kolumbovo vajce.

Potom si preveril a uznal za správnu Niebuhrovu domnienku, že toto písmo je „abecedné“, pretože má pomerne málo znakov. Prijal i Tychsenov dohad, že opakujúci sa šikmý klin je rozdeľovacie znamienko medzi slovami. Potom pristúpil k vlastnému lúšteniu a rozhodol sa - pretože ináč nemohol - postupovať nie filologicky, ale logicky; porovnávaním znakov a uvažovaním, čo asi znamenajú.

Boli to nápisy, nápisy ako hocikde inde. Na nápisoach sa predsa niektoré slová často opakujú: „Túto budovu postavil...“, „Tu odpočíva...“ atď. Na panovníckych nápisoach - podľa okolností nálezu súdil, že sú to nápisy panovníkov - sa zvyčajne na začiatku vždy uvádza meno a titul kráľa: „My, z božej milosti X, kráľ“ atď. Ak sú tieto predpoklady správne, povedal si, je možné, že niektorý z týchto nápisov je nápis perzského kráľa, pretože v Perzii sídlili perzskí králi. Ich mená poznáme; síce v gréckom znení, ale to sa od pôvodného nemôže veľmi odlišovať. (Ako sa neskôr ukázalo, grécke Dareios znelo po perzsky *Darajaváuš*, Xerxes *Chšajaraša*.) Poznáme aj ich tituly: kráľ, veľkokráľ. Vieme tiež, že obvykle uvádzali pri svojom mene i meno svojho otca. Možno teda skúsiť povedzme formulku „Kráľ B, syn kráľa A. Kráľ C, syn kráľa B.“

Potom sa pustil do hľadania. Nebudeme opisovať, ako našiel túto formulku - koľko trpezlivosti a vytrvalosti na to potreboval, si každý ľahko predstaví - konštatujeme len toľko, že ju skutočne našiel. Vyskytovala sa v malej obmene: „Kráľ B, syn A-ov. Kráľ C, syn kráľa B.“ To znamená, že kráľ B nebol kráľovského pôvodu, lebo pri mene jeho otca (A) nie je kráľovský titul. Ak to súhlasí, u ktorých kráľov v perzských dejinách sa vyskytlo takéto nástupníctvo? Vzal si na pomoc antických i moderných historikov, a nech nám teraz už sám povie, ako uvažoval:

Grotefendovo a dnešné čítanie mien Dareios, Xerxes a Hystaspes z persepolských nápisov

po piate, na rozdiel od Champolliona nepoznal nijakú orientálnu reč; bol síce filológ, ale germanista;

a konečne, na rozdiel od *Rosettskej dosky* neexistovala v klinovom písme - aspoň v tomto štádiu lúštenia - nijaká bilingva.

Proti týmto mínusom mal však i nejaké plus: bol zvyknutý pracovať metodicky, zaujímal sa o písma (roku 1799, krátko po skončení štúdií na göttingenskej univerzite, vydal knižku *O pasigrafii čiže univerzálnom písme*) a konečne mal chuť stávkou vyhrať.

Bol to teda človek celkom iného typu ako Champollion (ktorý bol vtedy ešte len jedenástočný školák), stál pred úlohou úplne inej povahy (a ťažšou), a preto postupoval i úplne inou metódou.

Najprv zistil, ako sa taký text technicky vyhotovil. Klíny sa museli písať nejakým rydlom: zvislé čiary zhora nadol a vodorovné zľava doprava, ako sa postupne zoslabovali. Riadky boli

„Kýros a Kambýses to nemohli byť, lebo mená na nápise nemajú rovnaké začiatkové písmeno. Nemohol to byť ani Kýros, ani Artaxerxes, lebo prvé meno je vzhľadom na počet znakov na nápise príliš krátke a druhé príliš dlhé. Ostávali mi len mená Dareios a Xerxes, a tie sa tak dobre hodili k charakteru nápisu, že sa už nedalo pochybovať, že som to uhádol správne. K tomu pristupovalo i to, že v synovom nápise sa uvádzal otcov kráľovský titul, ale v otcovom sa ešte neuvádzal...”

Tak dostal Grotefend 12 znakov, alebo presnejšie 10 písmen. Rozlúštil rovnicu so všetkými neznámymi!

Teraz by sa dalo očakávať, že dosiaľ neznámy učiteľ sústredí na seba pozornosť celého sveta, že dosiahne najvyššie akademické počty, že senzáciovité masy mu pripraví nadšené ovácie: ved' v týchto desiatich písmenách bol kľúč k starej perzštine, kľúč ku všetkým klinovým písmam a jazykom...

Nič také. Synovi malého obuvníka, mladíkovi bez titulu, sa nemohlo predsa dovoliť, aby sa dostavil pred plénum slávnej Göttingenskej učenej spoločnosti. Pravda, referát o jeho objave bola Učená spoločnosť ochotná vypočuť. Predniesol ho teda profesor Dr. Tychsen. V troch prednáškach na pokračovanie - tak málo boli učení páni zvedaví na výsledky práce tohto „neodborníka“: 4. septembra, 2. októbra a 13. novembra 1802. Tychsen sa postaral aj o vydanie stručného výťahu z Grotefendových *Príspevkov k rozlúšteniu persepolského klinového písma* (v septembri 1802).

Göttingenská univerzita odmietla vydať však úplný text tejto Grotefendovej práce s odôvodnením, že nie je orientalista. (Ešte šťastie, že tí istí páni nerozhodovali o prijatí vynálezu elektrickej žiarovky alebo o uznaní séra proti besnote, pretože Edison nebol práve tak elektroinžinier, ako Pasteur nebol lekár.) Až o tri roky sa našiel nakladateľ, ktorý Grotefendov spis vydal: ako prílohu k Heerenovým *Ideám o politike, doprave a obchode najvýznamnejších národov starého sveta*.

Grotefend žil dosť dlho (1775 - 1853), aby sa dožil senzačnej správy, ktorú priniesla palcovými titulkami

roku 1846 tlač celého sveta - že klinové písmo rozlúštil Angličan H. C. Rawlinson.

AKO SA LÚŠTIA NEZNÁME REČI A NEZNÁME PÍSMO

Henry Creswicke Rawlinson (1810 až 1895) bol pravým opakom Grotefendovým, ešte väčšmi než Grotefend Champollionovým. Iba metóda, ktorou rozlúštil perzské klinové nápisy - a ich prostredníctvom ďalšie sústavy klinového písma - bola v princípe totožná s Grotefendovou.

Nedá sa zodpovedne tvrdiť, že Rawlinson si „podvodne prisvojil Grotefendov objav“. Je viac ako pravdepodob-

OBRAZ	OBRAZ OTOČENÝ o 90°	STARO- BABYLONSKÝ ZNAK	NOVO- ASÝRSKY ZNAK	VÝZNAM
				VTÁK
				RYBA
				VŔL
				OBILIE
				PLUH

né, že sa o ňom dozvedel až potom, keď sám už rozlúštil viac písmen ako Grotefend, ale túto kedysi toľko pretriasanú otázku nemožno dnes už asi rozhodnúť. (Ostatne aj v technike je nemálo vynálezov, ktoré boli urobené dvakrát, ba i trikrát nezávisle od seba - za mnohé uvedme len prípad Popov - Marconi - Murgaš.) Omnoho dôležitejšie je však to, že Rawlinson nenašiel len kľúč k rozlúšteniu perzských klinových nápisov, ale že ich úplne rozlúštil a preložil, a tým - ako aj svojimi ďalšími prácami - významne prispel i k rozlúšteniu písma starých Asýrčanov a Babylončanov.

Pri svojej lúštiteľskej práci bol Rawlinson oproti Grotefendovi v nesmiernej výhode: mohol sa opierať o nemalé čiastkové úspechy, ku ktorým dospeli za dlhé desaťročia po Grote-

Od prvých znakov (vľavo) k posledným (vpravo) uplynulo 1 500 - 2 000 rokov.

Henry Creswicke
Rawlinson (1810-1895)

fendovom rozlúštení Francúz Emil Burnouf, Nór Christian Lassen, Ír Edward Hincks, Angličan Edwin Norris a ešte pred nimi Dán Rasmus K. Rask. Všetkým týmto bádateľom sa podarilo určiť, aj keď nie vždy celkom presne, význam niekoľkých klinopisných znakov. A hlavná jeho výhoda bola v tom, že bol bádateľom v teréne.

„Mal som železné zdravie, prekypujúcu mladistvú silu, bol som predchnutý neobyčajným životným elánom, vynikal som vo všetkých športoch,“ píše vo svojom životopise. Ťažko sa dá vtláčiť do niekoľkých riadkov: 16-ročný, po štúdiách v Ealingu, kde sa naučil rovnako dobre po latincky, ako boxovať a jazdiť na koni, vstúpil do služieb súkromnej armády Východoindickej spoločnosti a ako 17-ročný odišiel v hodnosti kadeta do Indie. Za dlhé mesiace plavby vydával lodný časopis a zoznámil sa so sirom Johnom Malcolmom, britským guvernérom v Bombaji, ktorý v ňom prebudil záujem o históriu starovekého Východu. 19-ročný sa stal poručíkom v pluku bombajských granátnikov, 23-ročný odišiel ako agent britskej výzvednej služby do Perzie, 25-ročný bol už majorom perzskej armády (v službách *Intelligence Service*), 29-ročný sa stal pre zmenu diplomatom, a pritom ako britský „agent s osobitným poslaním“ (čo bol jeho oficiálny titul) potlačil na čele perzskej jazdy povstanie proti britskej nadvláde v Kandahare; 33-ročný dosiahol hodnosť britského generálneho konzula v Bombaji. Roku 1856 odišiel do Anglicka a stal sa členom parlamentu; pochopiteľne, i správnej rady Východoindickej spoločnosti. Na Východ sa ešte raz vrátil - vo funkcii britského vyslanca v Teheráne.

Tento muž, ktorý začal svoju kariéru ako vojak a skončil ju ako diplomat - pričom vždy robil to isté: slúžil akcionárom Východoindickej spoločnosti - našiel si pri nemalom zaneprázdnení dost' času, aby sa mohol venovať svojmu koníčku: klinopisnému bádaniu. Pri výkone svojich vojenských (a iných) povinností v perzskej armáde objavil na vysokej osamelej skale pri Behistune, „na diaľnici medzi Hamadámom a Babylonom, kde rachotili už pred tisícročiami vojnové

vozy Asýrčanov a Peržanov“, podivný reliéf. Ďalekohľadom zistil, že je to skupina sôch, obklopená zo všetkých strán klinopisnými nápismi. Pretože tento reliéf bol na takmer zvislej skale, asi päťdesiat metrov nad priepasťou, dal si zostrojiť kladkostroj a roku 1837 sa spustil z vrcholu skaly, aby ho odkopíroval. K takejto bádateľskej práci medzi nebom a zemou bolo treba mať odvahu - ale odvaha je to posledné, čo nás môže u mužov Rawlinsonovho typu prekvapiť.

Čo nás však musí u muža tohto typu prekvapiť, je mravčia usilovnosť, s akou sa pustil do skúmania tohto neprehľadného zmätku klinopisných znakov, aby našiel záchytný bod: titul a meno kráľa. A šťastie mu žičilo ako v celom jeho dobrodružnom živote: hneď na začiatku jedného nápisu (ten začiatok bolo treba, pravda, nájsť) stálo: „Oznamuje kráľ Darajaváuš: Ja Darajaváuš, mocný kráľ, kráľ kráľov, kráľ perzský, kráľ (mnohých) krajín, syn Vištasпов, vnuk Arsamov, Achajmenovec.“

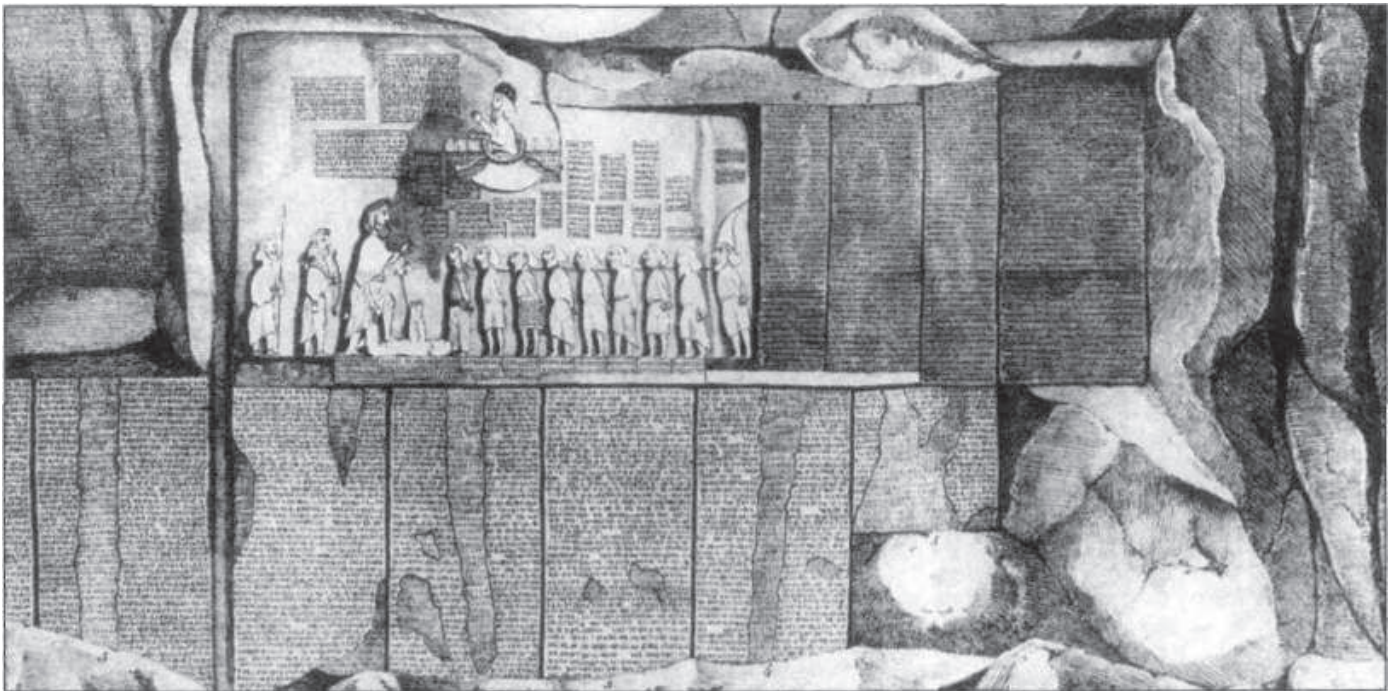
Pochopiteľne, takto to Rawlinson neprečítal, resp. nepreložil ihneď. Keď našiel prvý titul kráľa a za ním odhadol Dareiovo meno, a keď si preveril Dareiov rodokmeň u Herodota (v gréckom znení), mal kľúč k rozlúšteniu v rukách. Ale na rozdiel od Grotefenda mohol ho aj použiť: mal k dispozícii dlhý nápis. S tou istou húževnatosťou, s ktorou reorganizoval perzskú armádu pre britské potreby, pustil sa do štúdia odbornej literatúry. Učenci si v nej síce na mnohých miestach odporovali, ale politický agent, ktorého povolaním bolo práve využívať rozpory, cítil sa tu vo svojom živle. Hneď dôveroval jednému čítaniu, hneď druhému, tu dosadzoval znaky, tam ich vyradľoval, vždy preveroval vlastné hláskové hodnoty cudzími a cudzie vlastnými. Zistil, že Grotefendovo určenie významu desiatich písmen úplne súhlasí, že z tridsiatich troch znakov, ktoré rozlúštil Burnouf, je väčšina nesprávna, že z ôsmich písmen, ktorých fonetickú hodnotu určil Lassen, šesť sa dalo použiť vo všetkých prípadoch a dve len v niektorých atď. Ale to sú len čiastkové poznatky, ktoré nás zaujímajú z hľadiska Rawlinsonovej lúštiteľskej metó-

dy: jej výsledkom bolo, že jej pomocou prečítal a určil už v prvej fáze spolu dvesto rôznych mien a zemepisných názvov, z ktorých mohlo vychádzať úplné rozlúštenie.

Rozlúštenie čoho? Prostrednej skupiny textov na *Behistunskom nápisu*, ktoré boli napísané, ako sa ukázalo, v starej perzštine, poslednej a zatiaľ najviac preskúmanej reči, používajúcej klinové písmo. Toto písmo bolo hláskové, čím sa podobalo našej abecede. Roku 1846 Rawlinson výsledky svojej práce uverejnil: v knihe *Perzské klinopisné nápisy v Behistune* vydal kópie týchto nápisov aj ich

sústavy písma na *Behistunskom nápisu* (II. a III.). Boli to písma v podstate slabičné s mnohými ideogramami a pri ich lúštení vedci takmer - ale len takmer - kapitulovali. Slabiky sa v nich skladali zo samohlások a spoluhlások, ktoré mali samy osebe jeden význam a v spojení iný význam. Aspoň jeden príklad: meno známeho novobabylonského kráľa Nabukadnesara (604 - 562 pred n. l.) znelo pri správnom slabičnom čítaní *Nabu-kudurri-ussur* a pri samostatnom čítaní jednotlivých znakov *an-ak-ša-du-šiš!* Vrcholom tejto polyfónie bolo, že v tretej sústave menili jednotlivé zna-

AKO SA LÚŠTIA NEZNÁME REČI A NEZNÁME PÍSMO

úplný prepis a preklad do latinčiny (ako všeobecne známej reči vzdelaných ľudí v Európe).

Námaha spojená s odkopírovaním osemnásť metrov dlhého *Behistunského nápisu* stála za to: ďalšie skúmanie viedlo k zisteniu, že tieto nápisy nie sú len v troch sústavách písma, ale i v troch jazykoch - okrem starej perzštiny v babylončine a novoelamčine! A k tomu všetkému: že tieto nápisy sú totožného znenia - na tejto skale nebola bilingva, vytúžený sen všetkých lúštitel'ov, ale *trilingva!*

Bohatý materiál, zozbieraný Rawlinsonom, umožnil jednak jemu samému, jednak iným učencom, medzi nimi najmä jeho krajanom Norrisovi, Hincksovi a Talbotovi, Dánovi Westergaardovi a Francúzovi nemeckého pôvodu Oppertovi, rozlúštiť i obidve ďalšie

ky svoj zvukový význam, a nielen to: jedna a tá istá slabika sa mohla písať rôznymi spôsobmi a niekedy mohla označovať dokonca niekoľkoslabičné slovo. Napríklad slabika *li* sa mohla písať piatimi spôsobmi a znak sa mohol čítať ako *ut*, *tu*, *tam* alebo *par*, *pir* či *lach*, *liš*, *chiš*; mohol však vyjadrovať i slovo *šamšu* (slnko). A aby to bolo ešte zložitejšie, medzi slovami sa nepísali rozdeľovacie znamienka! Je vôbec uveriteľné, že takéto písmo existovalo? Existovalo.

A bolo rozlúštené!

Rozlúštenie týchto písem a reči kolektívnym úsilím vedcov mnohých národov je dôkazom, že pre vedu niet nevyriešiteľného problému. Najväčšiu pomoc poskytli tu Layardove a potom Rassamove nálezy z Aššurbanipalovej knižnice v Ninive, kde sa objavili

Behistunský nápis
perzských panovníkov

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

- medzi množstvom lekárskej, kúzelnickej, matematickej, náboženskej, historickej a inej literatúry - i šlabikáre, slovníky a príručky pre pisárov. Skutočné šlabikáre a cvičné zošity (i s opravami učiteľov), skutočné asýrsko-babylonsko-sumerské slovníky s ustálenými obratmi, formulami a prepismi ideogramov podľa zásad hláskového písma a výklad gramatickej stavby jazyka! To všetko na vypálených hlinených tabuľkách, často ešte s odtlačkami prstov, z ktorých môžeme odhadnúť vek žiaka, odovzdávajúceho svoje vedomosti vedcom nášho storočia.

ktorou sa zaoberali stovky učencov na všetkých významných univerzitách a akadémiách. Títo učitelia sa postupne špecializovali na jednotlivé odbory, a tak vznikol i odbor „porovnávacieho klinopisu“. A toto porovnávanie klinových písem jednotlivých národov Prednej Ázie ukazovalo, že všetky museli mať určitý spoločný základ. Aj najstaršie asýrsko-babylonské klinopisné tabuľky ukazovali, že ich písmo je produktom dlhého vývoja. Čo z toho vyvodili učitelia? Že prv ako Asýrčania a Babylončania písal klinovým písmom iný, starší národ, od ktorého ho potom prevzali (samozrejme, nie

sumerský obraz	staro-babylonský znak	novo-asýrsky znak	výslovnosť	význam	sumerský obraz	staro-babylonský znak	novo-asýrsky znak	výslovnosť	význam
			sag	hlava				gi	tŕstie
			šu	ruka				sar	záhon
			mušen chu	vták				an dingir	nebo boh
			kua cha	ryba				utu ud	slnko deň
			gud	dobytok				ti	šip
			še	obilie				epin pin	pluh oráč

Vývin klinového písma od začiatku tretieho do konca prvého tisícročia pred n. l.

A nakoniec ešte otázka: aký význam malo rozlúštenie týchto písem a rečí? Namiesto dlhého rozboru - jediný *Behistunský nápis* nám podal podrobnejšie a presnejšie správy o staroperzských dejinách ako všetci antickí autori dohromady. A vďaka tomuto rozlúšteniu sme dnes aj o asýrsko-babylonských dejinách informovaní lepšie ako Gréci, ktorí boli súčasníci ich posledného dejstva.

Nech má rozlúštenie egyptského, staroperzského či asýrsko-babylonského písma hocako románový charakter, nech je hocako neveriteľným dôkazom schopností ľudského ducha, neostáva než povedať: to ešte nie je všetko!

Asýriológia sa práve tak ako egyptológia vyvinula na samostatnú vedu,

mechanicky), podľa svojich potrieb upravovali a ďalej rozvíjali. „Vypočítali“ existenciu tohto národa - presne tak, ako Bode existenciu neznámej planéty a Mendelejev rad neznámych prvkov - a Jules Oppert mu dal dokonca meno: S u m e r i.

Sumeri mali byť teda tým „pranárodom“, ktorý prvý používal - a možno i vynášiel - klinové písmo. Nič sa však o ňom nevedelo, archeológovia nenašli po ňom najmenšej stopy. A keď sa už zdalo, že táto teória je „príliš odvážna“, stalo sa, čo len hŕstka učencov považovala za viac ako obyčajnú „pracovnú hypotézu“: Sumeri boli objavení. Ako Urán a urán.

V rokoch 1877 - 1881 vykopal francúzsky konzul Ernest de Sarzec pri kopci Tello v južnej Mezopotámii obdivuhodné archeologické pamiatky:

sochy, ktoré boli svojím štýlom úplne nepodobné starobabylonským a svojou strohou prísnosťou (nechceme povedať: primitívnosťou) dokazovali, že sú omnoho staršie ako najstaršie, čo sme do tých čias poznali. A čierni dioritoví mestskí králi a kňazi držali v rukách alebo mali položené na kolenách listiny s klinopisnými textami, ktorých písmo bolo očividne oným pôvodným klinovým písmom, z ktorého sa vyvinulo babylonské a asýrske. Ďalší archeológovia našli ďalšie tabuľky a nápisy v tomto písme (Angličan C. L. Woolley v Ure, Nemci J. Jordan a A. Nöldeke v Uruku a inde). Ich rozlúšte-

nie ukázalo, že sú dielom pisárov onoho praráda na pôde Mezopotámie, ktorý „vypočítal“ Oppert. - Existencia Sumerov bola dokázaná.

A pokiaľ ide o vzťah písma týchto Sumerov k písmu asýrsko-babylonskému a iným písmam starovekého Východu, dajme slovo Bedřichovi Hroznému:

„Písmo babylonské je najstaršie písmo sveta. Egyptské písmo hieroglyfické vzniká asi na začiatku alebo bezprostredne pred začiatkom I. dynastie egyptskej, v čase okolo roku 3000 pred Kr. Pri vtedajších dost' úzkych kultúrnych vzťahoch Prednej Ázie s Egyptom... nie je vonkoncom vylúčené, že i na vznik hieroglyfického písma egyptského nebolo písmo babylonské bez vplyvu... Od doby uruckej, to jest asi od r. 3200 pred Kr. až po dobu Kristovu používa sa písmo klinové nielen v Babylonii samotnej, ale v niektorých dobách i takmer po celej Prednej Ázii. Používajú ho Asýrčania, Churriti, Chetiti a Kanaánci. V pozmenenej forme používalo sa klinové písmo tiež v Urartu-Arménii a v neskoršom Elame, zatiaľ čo Amorejci (či Feničania?) a Peržania si vynasli svoje vlastné písmo klinové...

Nápisy urucké sú veľmi pravdepodobne písané už rečou sumerskou; pri nápisoach z doby džemdetnarskej (3100 - 2900 pred n. l.) „je to isté. Sumeri sú teda vynálezcami babylonského písma klinového, ktoré od nich preberajú neskôr medzi inými a najprv i semitskí Babylončania, Akkadi...”

Toľko z poslednej veľkej práce Bedřicha Hrozného (*Najstaršie dejiny Prednej Ázie, Indie a Kréty*, 1949). A keď navštívime hociktorý klinopisný kabinet na hociktorej svetovej univerzite (najbližší máme v Prahe, kde je presťahovaná aj bývalá pracovňa Bedřicha Hrozného) a spýtame sa nad kópiami, opismi a originálmi mezopotámskych klinopisných nápisov na hlinených tabuľkách, ako sa tieto písma lúštia, dostaneme rovnakú odpoveď ako v egyptologickom kabinete nad hieroglyfmi: „Dnes tieto písma nelúštíme, čítame ich.”

AKO SA LÚŠTIA NEZNÁME REČI A NEZNÁME PÍSMO

Jules Oppert
(1825-1905)

Reliéf matky dojčiacej
dieťa z Karatepe.
Koniec 8. stor. pred n. l.

6.

HROZNÉHO METÓDA

Hlavné ťažisko Champollionovej, Grotefendovej a Rawlinsonovej práce spočívalo v rozlúštení neznámeho písma. Keď tento najťažší problém v zásade vyriešili a prešli na lúštenie reči, v ktorej boli napísané texty, stáli pred ľahšou úlohou než Hrozný tvárou v tvár chetitčine.

Spomeňme si: Champollion mal pred sebou doslovný preklad hieroglyfického nápisu v gréčtine. Rawlinson mal mnoho záchytných bodov v osobných a zemepisných menách, ktorých súvislosti sa dali bez ťažkostí odhadnúť; tým dostal ďalšie slová a ich preklady. Babylonské a elamské nápisy z Behistunskej skaly sa dali preložiť podľa staroperzského znenia. Pri ich lúštení, ako aj pri asýrskych a sumerských textoch mali potom už bádatelia k dispozícii slovníky a gramatiky z ninivskej písárskej školy. To všetko nijako nezmenšuje zásluhy týchto učencov, ale Hrozný nemal k dispozícii nič také. Nijakú bilingvu, pri ktorej by mohol použiť Champollionovu metódu, nijaké záchytné body a slovníky, ktoré by mu umožňovali postupovať takým spôsobom ako Rawlinsonovi. Nemohol sa opierať ani o čiastkové výsledky bádaní iných učencov - nijaké tu neboli.

Stál proste pred úlohou vysvetliť neznámu reč z nej samej. Nešlo tu o príslovečné „riešenie rovnice s dvoma neznámymi“. Skôr iné príslovie charakterizovalo jeho situáciu: mal „variť z vody“.

Na toto neexistovala metóda. „Keď neexistuje metóda, treba ju vytvoriť!“

Presne o tridsať rokov po dni, keď našiel definitívnu odpoveď na ono

pálčivé „ako na to“, s ktorým odchádzal koncom augusta 1914 z Carigradu, poskytol interview redaktorovi pražského *Nového Orientu* (vyšiel v januári 1946), v ktorom túto svoju metódu stručne vysvetlil:

„Moja pracovná metóda je vcelku veľmi prostá a jednoduchá, pravé Kolumbovo vajce, na ktorom si tiež vôbec nezakladám. Predovšetkým a v prvom rade záleží na veľkej húževnatosti, ba povedal by som priam tvrdošijnosti, pri prístupe ku každému vedeckému problému. Nepovažujem, aspoň vo svojej vede, vo filológii a histórii starého Orientu, nijaký vedecký problém za neriešiteľný. Každý, i najzáhadnejší orientálny nápis alebo text musí mať svoj prostý, nakoniec predsa len zistiteľný zmysel. Nepopustím, pokiaľ sa nedopátram jeho zmyslu. Čítam takýto nápis aj stokrát, dvestokrát, tristookrát za sebou, pátrajúc stále po nejakom najmenšom náznaku, po takom Archimedovom bode, o ktorý sa opierajúc by som mohol zistiť aspoň celkový zmysel jeho.“

Pri tomto štúdiu mi veľmi pomáha - a prosím, aby toto konštatovanie prostého faktu, ako vôbec toto rozprávanie o mojej metóde sa nepovažovalo za neskromnosť -, že som sa zoznámil už za mlada, za gymnaziálnych a univerzitných rokov a potom počas neskorších štúdií, so všetkými jazykmi a písmami starého Orientu, len, pravda, v nerovnakej miere, pretože už len štúdium klinového písma vyžaduje dnes celý ľudský život, ale predsa len u všetkých aspoň v takom rozsahu, že poznám ich ele-

menty a môžem sa v prípade potreby rýchlo v nich orientovať.

Za celý svoj život prečítal som neprehľadný rad starých orientálnych textov, takže som s ich dikciou, s ich obsahom a vôbec s mentalitou starého Orientu veľmi dobre oboznámený. Tak dobre, že by som azda aj sám vedel takéto texty písať.

Takto pripravený pristupujem ku každému záhadnému staroorientálnemu dokumentu s pevným úmyslom nič vlastné do neho nevkladať, úplne sa mu podriaďovať, povedal by som poddať sa mu, úplne sa s ním stotožniť, považovať ho akosi za nezávislé textové individuum, do ktorého myšlienkového okruhu sa musím bezpodmienečne a bezvýhradne vžiť. Tento oddaný, priam mystický pomer k staroorientálnym textom je mi veľkou pomocou pri ich výklade. Pri mojom podrobnom poznaní porovnávacieho materiálu staroorientálneho môžem potom ľahko zistiť aj v najzáhadnejšom orientálnom texte nejaký slabý bod, nejaké slovo alebo meno alebo nejaký znak, pri ktorom sa mi v mysli naraz ozve, trebárs len zd'aleka, echo reči, textov a písem už známych. Čo najmenší náznak postačí mi potom spravidla, aby som určil najprv myšlienkový okruh dotyčného nápisu, a odtiaľ potom postupujúc i všetky jeho detaily, a tak zistil zmysel celého nápisu. Vždy mi to pripomína, že je to niečo podobné ako vyvolávanie fotografickej platne. Po dlhšom čase sa vám objaví najprv len malý bod ako prvý náznak obrazu. Potom stále zreteľnejšie vystupujú kontúry obrazu; až je celý obraz so všetkými detailmi vyvolaný...

Pravda, nielen čo najväčšia znalosť vedeckého materiálu patrí k veci, ale aj patričná dávka kombinačnej schopnosti, hry fantázie, intuície, jasnovidnosti. Moji vedeckí odporcovia mi niekedy vytkajú bujnú fantáziu a smelé hypotézy, „romantizmus“. Ale táto výčitka neprihliada na to, že moja fantázia je na druhej strane veľmi krotená mojou kritickosťou. Podotýkam ďalej, že mi na mojich hypotézach vôbec nezáleží; s radosťou a priam s veľkým uspokojením obetujem aj svoju najkrajšiu hypotézu, ak ma privádza lepšie poznanie k skutočnej vedeckej pravde, o ktorú mi pri mojich prácach jedine ide.”

Pre všeobecnú informáciu tento výklad úplne stačí. Pozrime sa teraz, ako postupoval konkrétne pri lúštení chetitčiny.

Málokedy ide prieskumník neprebádaným terénom priamo k cieľu a málokedy je táto priama cesta zároveň najkratšia. Práve preto s údivom zistujeme, ako málo využíval Hrozný ono „právo na blúdenie“, ktoré je nesporným právom každého hľadajúceho. Dokonca aj to, čo spočiatku sám považoval za okľuku, priviedlo ho nakoniec rýchlejšie k cieľu. Ba ešte ďalej!

Jeho postup je skvelým príkladom vedeckej uvážlivosti a metodickosti. A súčasne odvahy a onej „húževnatosti, ba priam tvrdošijnosti“, bez ktorej ešte nedokázal nikto nič, čo stojí za niečo.

Jeho prvé kroky po zdvorilostnej návšteve u vedúcich pracovníkov Otomanského múzea viedli do zbierok - presnejšie do suterénu - aby získal celkový prehľad o mase materiálu, ktorý mal spracovať. Fragmentov a celých tabuliek bolo tam skutočne asi 20 000. Tento prekvapivý vzrast ich počtu sa nedal pripísať ani tak novým nálezom, ako skôr spôsobu ich dopravy (v nákladných vagónoch pre „voľne nakladaný tovar“).

Keď zistil počet tabuliek, určil si ďalšiu úlohu: pokiaľ možno najpresnejšie zistiť ich nálezisko, aby dostal aspoň všeobecnú informáciu o charaktere nápisov; ak pochádzali napríklad z nejakého chrámu, mohlo sa predpokladať, že ide o náboženské texty, ak z nejakého skladiska, mohlo ísť povedzme o hospodárske záznamy atď. Vzhľadom na boghazköyské archeologické metódy sa pritom musel opierať najmä o Macridyho pamäť (!). Treťou úlohou bolo potom roztriedenie tabuliek podľa nálezisk a predpokladanej súvislosti.

Dnešný bádateľ by po zistení takého stavu materiálu pravdepodobne zabalil kufre a vrátil sa na materskú univerzitu, aby zorganizoval komisiu expertov a vypracoval s ňou dlhodobý plán postupu prác. Hrozný sa odobral do najbližšieho papiernictva, kúpil si niekoľko školských zošitov a rozhodol sa nestrácať ani oka-

mih. „Išiel som do tejto práce s úplnou nepredpojatosťou, nemajúc ani tušenie, k akým výsledkom dôjdem.“

Tabuľky, ktoré mal spracovať, pochádzali hlavne z troch miest: po prvé, zo západného svahu Būjūkkale, mestskej akropoly, a tu najmä z trosiek veľkého paláca, kde ich vykopali v rokoch 1906 až 1907 a čiastočne roku 1912 (skupina A); po druhé, z niekoľkých miestností na východnej strane najväčšej budovy v Boghazköy, ktorú považoval O. Puchstein najprv za chrám a E. Meyer neskôr identifikoval ako kráľovský palác, kde sa našli roku 1907 (skupina B); po tretie, zo svahu medzi akropolou a týmto palácom, kde ich vykopali v rokoch 1906 - 1907 a 1912 (skupina C).

Sústredil sa predovšetkým na skupinu B (Figulla na A), kde boli najväčšie a najzachovanejšie tabuľky.

„Prezeranie a čistenie fragmentov, vyhľadávanie a zlepovanie kúskov patriacich k sebe kúskov bolo ťažké a vyžadovalo mnoho času,“ píše v *Predbežnej správe*, „avšak výsledok tejto práce, takto zostavené tabuľky, poskytol bohaté odškodnenie za vynaloženú námahu.“

Potom začal zostavené tabuľky s Dr. Figullom kopírovať. Mnohé boli len sčasti čitateľné, mnohým kusy textu chýbali alebo znaky mali zotreté do nepoznania. Problémy rôzneho výkladu znakov riešili obidvaja učitelia, pokiaľ sa to dalo, hneď na mieste a v priateľskej zhode. A keď zvonček oznámil, že múzeum zatvárajú, odchádzal Hrozný do svojho bytu na druhom brehu Bosporu, aby v práci pokračoval.

Najprv prepisoval slová z tabuliek do latinky a získané slovné fondy potom rozpisoval na osobitné kartónové lístky. Lístky zostavoval podľa abecedy a takto usporiadané slová prepisoval potom do slovníka. Do prvého slovníka chetitčiny, slovníka síce len s ľavou stranou, ale súčasne i s voľným miestom na pravej strane, lebo Hrozného optimizmus bol nezničiteľný: niet nerozlučiteľnej reči!

Mnoho ráz bol v pokušení napísať na pravú stranu odhadovaný výraz. Ved' také chetitské *harmi* znie rovnako ako *harmi* v starej indičtine, kde znamená „jest“; také *daai* pripomína slovanské „daj, dávaj“ alebo latinské

dare; chetitské *para* znie presne ako grécke *pára*, čo znamená „preč“... „Dobre si uváž prvý riadok, najhlavnejší je začiatok!“ opakuje si s Goetheho Faustom, ktorý stál pred podobným, ale omnoho ľahším problémom pri preklade Biblie z hebrejčiny. Ved' po prvé, význam slov sa nedá uhádnuť izolovane, ale len v súvislosti s textom; a po druhé, tieto rovnako znejúce slová sú z indoeurópskych jazykov - a kde by sa vzal indoeurópsky jazyk v srdci Malej Ázie pred tromi tisícročiami!

Hrozný teda necháva pravú stranu svojho slovníka prázdnu a „cíti, že musí hľadať ďalej“, ísť na to ináč, povedzme úplne obráteným smerom...

Obráteným smerom? Presne tak! A začína zostavovať slovník neznámych slov a *tergo*, podľa koncoviek.

Vieme si predstaviť, aká to musela byť práca... Bol to však v tejto fáze jediný spôsob, ako mohol nájsť svoj „Archimedov bod“ - dostať sa na koreň gramatickej formy neznámej reči. Nevedel síce, aký pojem sa za tým či oným slovom skrýva, nevedel, ktoré slovo je podstatné meno, ktoré sloveso, ktoré zámeno: ale ved' práve preto to robil, aby na to prišiel! Vtedy na brehoch Marmarského mora nevedela táto práca k ničomu. Stovky kartičiek mal popísaných takýmito skupinami: *i-ia-mi*, *i-ia-ši*, *i-ia-zi*, *i-ia-u-e-ni*, *i-ia-at-te-ni*, *i-ia-an-zi*. Ale raz vo Viedni ich usporiadal - nie náhodou - takto:

	chetitsky	staroindický	grécky
1. sg.	<i>iiami</i>	<i>yámi</i>	<i>títhemí</i>
2. sg.	<i>iiashi</i>	<i>yási</i>	<i>títhes</i>
3. sg.	<i>iiazi</i>	<i>yáti</i>	<i>títhesi</i> , <i>títheti</i> (dór.)
1. pl.	<i>iiaueni</i>	<i>yáthá</i> , <i>yathána</i>	<i>títhemen</i>
2. pl.	<i>iiatteni</i>	<i>yámáh</i>	<i>títhete</i>
3. pl.	<i>iianzi</i>	<i>yánti</i>	<i>títhéasi</i> , <i>títhenti</i> (dór.)

Dostal časovanie chetitského slovesa *iiauwaarv* prítomnom čase, o ktorom už vedel, že znamená „robiť“.

A toto sloveso malo tie isté prípony ako staroindické *yámi* (ísť) alebo grécke *títhemí* (klásť)!

Za necelý rok po návrate do Viedne Hrozný videl, že táto neľahká cesta cez slovníky a *tergo* viedla priamo k cieľu. Vtedy v Carihrade to, pravda, nemohol tušiť. Motanica klinopisných značiek bola ešte neprehľadnejšia ako krivolaké uličky prístavnej štvrte, kde sa človek nemôže orientovať ani podľa špice Galatskej veže, hoci ho od nej nedelí ani sto krokov.

Hľadal teda inú cestu, schodnejšiu. Našiel ju v ideogramoch, o ktorých sme si už povedali, že sú to klinové znaky, označujúce celé slová, celé pojmy a niekedy i vlastné mená. Tieto ideogramy - alebo aspoň ich väčšina - boli spoločné všetkým klinovým písmam, ktoré ich z veľkej časti prevzali ešte zo sumerského písma. Babylončania si ich čítali po svojom, Asýřčania po svojom, Chetiti tiež po svojom, ale znak mali spoločný. O ich výslovnosti v chetitčine nemohol Hrozný vtedy ešte nič vedieť, ale celkom bezpečne poznal ich význam. Práve tak ako človek, ktorý nevie nijakú cudziu reč, celkom bezpečne vie, čo znamená napríklad 1963 vo francúzskom, nemeckom, anglickom či inom texte, aj keď nevie, že Francúzi to píšu *mille neuf cent soixante-trois* (a vyslovujú približne *mijnöfsa soasa troa*), Nemci *neunzehnhundertdreiundsechzig* či *tausendneunhundertdreiundsechzig* atď. Ba rozumie tomu dokonca i v texte písanom nelatinským písmom, napríklad azbukou.

Pri prepisovaní chetitských tabuliek Hrozný zistil, že „týchto ideogramov je chvalabohu mnoho“. Boli pri nich síce priam nepochopiteľné koncovky, ale... Našiel ideogram pre kráľa (sumersky *lugal*), človeka (sumersky *lú*), mesto (sumersky *uru*) i iné. Žiaľ, bez textovej súvislosti, ktorá by v ňom vyvolala „nejaké echo, trebárs len zďaleka“.

Veril však, že takúto súvislosť nájde. Že bude mať šťastie - to šťastie, ktoré si musí človek vyvdorovať. Že mu pomôže náhoda - tá náhoda, ktorá stretáva len pripravených. Skúmal texty svojich carihradských zošitov „stokrát, dvestokrát, tristookrát...“

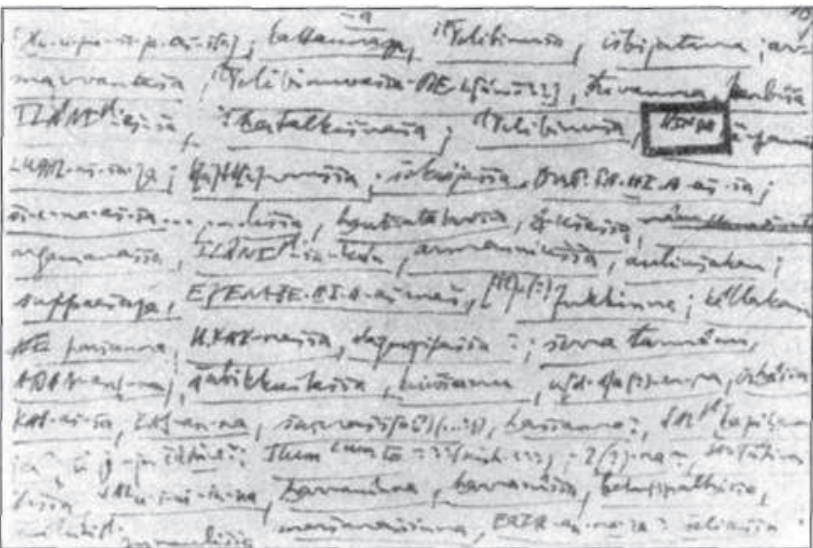
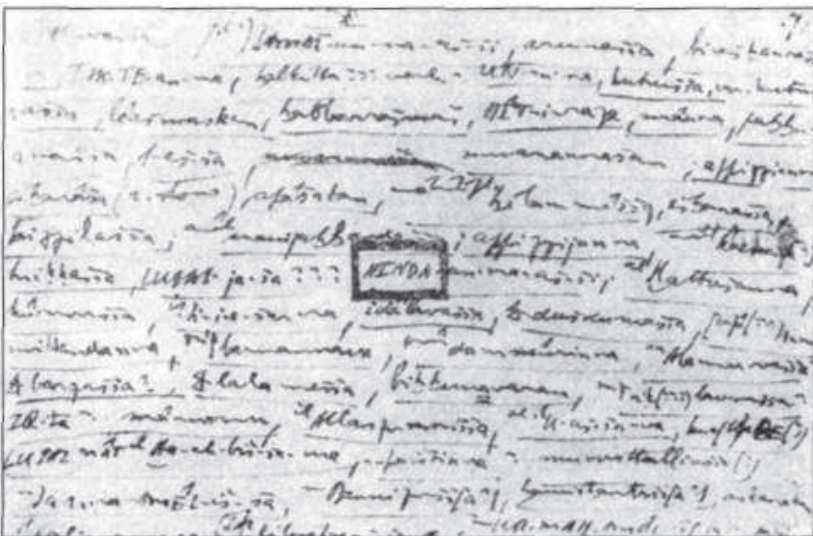
A potom prišiel onen veľký deň.

V poslednú augustovú nedeľu 1915 zastavil sa jeho zrak nad vetou: *nu* -an e-iz-az-at-te-ni wa-a-tar-ma e-ku-ut-te-n [i?]

Z tohto celého rozumel len jednému „slovu“: onomu klinopisnému znaku, ktorý znel v babylončine a asýřčine *ninda* a znamenal (presnejšie mohol znamenať) „chlieb“.

Keď túto vetu neskôr prepísal v zjednodušenej forme a klinopisný ideogram pre „chlieb“ nahradil slovom *ninda* (tu pre rozlíšenie od chetitského textu veľké písmená), znela: *nu NINDA-an ezateni vádar-ma eku-teni*.

A teraz si dajme vyložiť postup jeho myšlienok ním samým, a to podľa už uvedenej „predbežnej správy“ s titulom *Rozlúštenie chetitského problému*:

„Z tejto vety som spočiatku poznal iba význam ideogramu, t. j. slovného znaku *NINDA*, ktorý v klinovom písme označuje »chlieb«. V -an som zistil na základe iných miest koncovku chetitského štvrtého pádu jednotného čísla mužského rodu. Vo vete, kde bola reč o chlebe, bolo možné očakávať prípadne i slovo pre »jesť«: vyplývalo zo sku-

Dva lístky zo slovníka klinopisnej chetitčiny B. Hrozného. Rámčekmi je vyznačený prepis sumerského ideogramu *NINDA* (= chlieb), ktorý sa stal východiskom pre jeho rozlúštenie chetitčiny.

piny *e-iz-za-at-te-ni* porovnaním s latinským *edo*, starohornonemeckým *ezzan*, nemeckým *essen* atď. »jest'«. Iné miesta pripúšťali domnienku, že *-te-ni* je koncovka druhej osoby množného čísla prítomného času činného (i s významom času budúceho). Bude teda *e-iz-za-at-te-ni* (čo sa číta *ezzatte-ni*) znamenať »jete«. Ani porovnanie chetitského *nu* so staroindickým *nu*, gréckym *nú*, starohornonemeckým *nu*, nemeckým *nun* (česky »nyní«) nespôsobovalo ťažkosti. Potom už stačil len pohľad a bolo jasné, že nasledujúca veta *wa-a-tar-ma e-ku-ut-ten-n[i?]* je paralelná s prvou, práve vysvetlenou. U *wa-a-tar*, ktoré bolo paralelou k *NINDA-an*, »chleba«, muselo ísť najskôr zasa o prostú požívatinu: na porovnanie sa tu okamžite ponúkalo anglické *water*, starosaské *watar*, nemecké *Wasser* atď. »voda«. Z toho vyplýva rovnica: chetitské *wa-a-tar*=voda. *E-ku-ut-ten-n[i?]* musela byť potom opäť druhá osoba množného čísla prítomného času: paralelnosť s prvou vetou viedla pri *ekutteni*, pretože ako objekt tu prichádzalo do úvahy »voda«, s veľkou pravdepodobnosťou k významu »pijete«. Prehliadka podobných a významom príbuzných slov v ostatných indoeurópskych jazykoch viedla ďalej k porovnaniu chetitského *eku-* »pit'« s latinským *aqua* »voda" (porovnaj novohornonemecké *Ache*). Paralela *e-iz-za-at-te-ni* a *e-ku-ut-te-ni* s *edo* a *aqua* sa ešte posilnila niekoľkými miestami, kde čítame vedľa seba *a-da-an-na a-ku-ia-an-na*, zrejme »jest' (a) pit'«. *A-da-an-na* porovnávam najmä so staroindickým *ádanam* »jedlo, krma«, *a-ku-wa-an-na* zase s latinským *aqua* »voda«. Chetitská prípona *-ma* musí mať asi význam »potom«; azda ju možno porovnať s gréckym *mén*, má. Preklad vyššie uvedenej vety bude potom znieť (súvislosť si vyžaduje zrejme budúci čas):

»Teraz chlieb budete jest', vodu potom budete pit'.«"

Preklad tak skutočne znel. Bola to prvá veta, ktorou sa ozval človeku z dvadsiateho storočia tritisíc rokov mŕtvý Chetit.

S chlebom a vodou vybral sa Hrozný na d'alekú púť, aby vypátral tajomstvo prebúdajúcej sa reči Chetitov.

A hneď sa mu prihlásila sprievodkyňa:

ú-ug-ga^{SAL} *An-na-an-na-áš* *e-eš-mi*
ja Annannaš som

„Porovnal som najprv *e-eš-mi* s indoeurópskym **esmi*, staroindickým *ásmi*, staroslovienskym *jesmь* gréckym *eímí-* »som«. Ako podmet vety s *ešmi* muselo sa očakávať zámeno prvej osoby v jednotnom čísle. Z porovnania chetitského *ú-ug-ga* s latinským *ego* vyplynulo *ja*.^{SAL} *An-nannaš* je, ako ukazuje determinatív SAL, ženské meno."

Teraz poznal Hrozný okrem dvoch podstatných mien, označujúcich dve najdôležitejšie potraviny človeka, už aj tri najdôležitejšie slovesá: »byť", »jest'", a »pit'". Slušný výsledok viac ako jednoročnej práce!

Nič nepovzbudzuje tak ako úspech. S vervou sa pustil do vety, ktorá ho lákala niekoľkými ideogramami. Prečítal ju: »Ked' ľudia miest krajiny egyptskej počuli o zničení mesta (tejto) krajiny Amka, zachvátil ich strach." Potom vzal na vedomie hrozbu jeho veličenstva: »Ak mi však spôsobíte niečo nepravého, potom vám Ja, Moje Slnko, spôsobím zlo!" A jeho slovník sa rýchlo obohacoval najbežnejšími výrazmi: vojna, mrzák, dobýjanie, plienenie, hrôza, zajatci... »Kedy už tieto výrazy budú označovať historické kategórie, kedy už tieto vojny zmiznú ako čierny mor, krvná pomsta a súdoje!"

Pacifista v uniforme radového vojaka sa teraz chystá na rozhodujúcu ofenzívu. Pripravuje sa na ňu podľa všetkých pravidiel generálnych štábov: dešifruje vojnové správy chetitských vojvodcov, otvára tajnú korešpondenciu chetitských diplomatov - a potom sa vrhá na posledné hradby pevnosti, v ktorej sa skrýva posledné tajomstvo chetitčiny. Dobýja ho útokom - v mene vedy, v mene ľudstva!

Súčasne s odkrývaním tajomstva Chetitskej ríše strháva závoj i z tajomstva chetitského spoločenského zriadenia. Na svoje nesmierne prevzatie zisťuje, že chetitskí panovníci neboli na rozdiel od dosiaľ známych panovníkov starovekého Východu

absolútni monarchovia, ale - a nevie to vyjadriť ináč, než nehistorickou modernizáciou - akísi „konštituční králi“, ktorí mali svoju „štátnu radu“, *tuliu*, a vedľa nej existovalo „ľudové zhromaždenie“, *pankuš*. Ale najviac ho udivil chetitský zákonník - svojou humánnosťou.

Hneď prvé paragrafy ukázali, že je to najzvláštnejší zákonník v celých dejinách starovekého Východu. Kým egyptské, židovské, asýrske, babylonské zákonníky sa vyznačovali najukrutnejšími trestmi (napr. vo viac ako dvoch tretinách trestnoprávných ustanovení Chammurapiho kódexu sa stereotypne opakuje „bude usmrtený“ a zásada „oko za oko, zub za zub“ tu platí doslovne), trestné sankcie chetitského zákonníka sú - aspoň pre slobodné obyvateľstvo - neobyčajne mierne. A čo je na ňom priam „moderné“: rozlišuje, či vinník spáchal trestný čin úmyselne, alebo nie - napríklad vražda, t. j. usmrtenie človeka s úmyslom vopred uváženým, sa trestá dvojnásobným trestom než prosté zabitie, keď „hreší len ruka“ vinníkova.

Hrozného postup vpred bol však postupom cez najťažšie a najzákernejšie prekážky. Len na ilustráciu - a bez ohľadu na riziko, že niektorý čitateľ tento oddiel vôbec nedočíta a iný ho prečíta dvakrát, aby si v plnom rozsahu ujasnil, o akú problematiku tu išlo - uvedme povedzme jeden paragraf chetitského zákonníka, ktorého rozlúštenie uverejnil Hrozný už vo svojej *Predbežnej správe*. Znie v prepise do latinky a v hrubom preklade takto:

Dva typy písma majú svoje opodstatnenie: malými písmenami sú uvedené chetitské slová, veľkými ideogramy. Toto rozlišovanie však zďaleka nevystihuje celú zložitosť.

Slovo „muž“ je v origináli vyjadrené sumerským ideogramom *LÚ* (Hrozný ešte uvádza namiesto neho determinatív *AMĚL*). *EL. LUM*, „slobodný“ je napísané po akkadsky. *KĀT. ZU* (podľa dnešnej transkripcie *ŠU. ZU*), „jeho ruka“, je napísané kombinovane: slovo „ruka“ (*SU*) je napísané po sumersky a privlastňovacie zámeno „jeho“ (*ZU*) po akkadsky (asi ako keby sme v slovenskom texte napísali: *seine manus*, t. j. keby sme na vyjadrenie slovenských slov použili kombináciu nemčiny a latinčiny). Práve tak i slová „jeho noha“ majú za základ sumerský ideogram pre „nohu“ (*GÍR*, Hrozný píše ešte *ŠEP*), ku ktorému je pripojené akkadské privlastňovacie zámeno (tuná *ŠU*). Slová „20 (10) ŠEKELOV STRIEBRA“ sú napísané po sumersky. (Hrozný k nim ešte pripojil otáznik, lebo si nebol ich čítaním istý; neskôr sa správnosť jeho čítania - rovnako ako pri slove *kar-ma-la-áš-šá-i-* potvrdila). Kurzívou vytlačené slová (*ták-ku*, *na-áš-ma* atď.) sú napísané asýrsko-babylonským, resp. akkadským písmom a chetitským jazykom podľa fonetických zásad.

Čo všetko musí chetitológ vedieť, aby prečítal chetitský text (o preklade ani nehovoriac)! Stál pred podobným lúštitel'ským problémom niekedy Sherlock Holmes? Nebola správa, ktorá sa dostala do rúk detí kapitána Granta, napriek poškodeniu slanou vodou,

<i>ták-ku</i> Keď	AMĚL EL LUM MUŽOVI SLOBODNÉMU	KĀT. ZU RUKU JEHO
<i>ŠEP-ŠÚ</i> NOHU JEHO	<i>ku-iš-ki</i> niekto	<i>du-wa-ar-ni-iz-zi</i> zlomí
<i>na-áš</i> (a) on	<i>ma-a-an</i> keď	<i>kar-ma-la-áš-šá-i</i> ostane mrzák (?)
<i>nu-uš-ši</i> potom mu	20 ZU KUBABBAR 20 ŠEKELOV (?) STRIEBRA	<i>pa-a-i</i> zaplatí
<i>ma-a-an-áš</i> keď on	U. ÚL-ma ale NIE	<i>kar-ma-la-áš-šá-i</i> ostane mrzák (?)
<i>nu-uš-ši</i> potom mu	10 ZU KUBABBAR 10 ŠEKELOV (?) STRIEBRA	<i>pa-a-i</i> zaplatí

omnoho čitateľnejšia a zrozumiteľnejšia? - Uvedený paragraf nie je úmyselne vybraný príklad neľahkého čítania, ale normálny a k tomu dokonale zachovaný chetitský text, ktorý Hrozný rozlúštil a preložil už v prvej fáze svojej práce.

Rad prekvapení sa však ešte nemal skončiť. Ba prekvapenie zo všetkých najväčšie dávalo na seba ešte len čakať. Chetitčina bola *indoeurópsky jazyk!*

Indoeurópsky jazyk však nevyhnutne znamenal aj indoeurópsky pôvod národa, ktorý ním hovoril. Kde sa však vzal v Malej Ázii indoeurópsky národ, ktorý vytvoril svojráznu politickú organizáciu, svojrázny zákonník, svojráznu kultúru už v časoch predhomerovského, ba predmykénskeho Grécka? To zatiaľ ostáva otázkou...

Hrozného prekvapujúci objav nebol, pochopiteľne, vecou náhodného nápadu. Pamätáme sa, že podobnú tézu vyslovil už roku 1902 J. A. Knudtzon, ale potom ju pod tlakom kritiky všetkých filológov a historikov odvolal. Keď sa Hrozný pustil do lúštenia chetitčiny, stotožňoval sa so všeobecným názorom celého učeného sveta, že má do činenia s jazykom semitským - sám bol predsa povolaný k práci na vydání Wincklerovej pozostalosti ako semitológ. Stotožňoval sa s týmto názorom, ale - a to je dôležité - neprisahal naň. Bez hocakých predsudkov, „ochotný obetovať i najkrajšiu hypotézu“, pokračoval v práci, a keď dospel k bodu, kde fakty nezapadali do všeobecne prijímanej teórie, nevyhlásil „to sú zlé fakty“, ale „zdá sa, že táto teória nevyhovuje“.

Pritom teória o semitskom pôvode Chetitov nebola rozhodne nepodložená. Jedným z najsilnejších argumentov bol fyzický výzor Chetitov. Zachoval sa nám zachytený v realistických reliéfoch na Ramesseho chráme v Karnaku (z čias okolo roku 1250 pred n. l.), v hrobke faraóna Horemheba (okolo roku 1310 pred n. l.) i na početných skulptúrach z chetitských nálezísk v Malej Ázii. Chetitov tu charakterizuje veľký zahnutý nos a šikmé čelo - ich rasový typ je absolútne neindoeurópsky a jasne semitsko-armenoidný!

Netrvalo však dlho a dokumenty o chetitskej politickej a vojenskej organizácii tento argument vyvrátili. Veľmi jednoducho a úplne jednoznačne - ale o tom neskôr.

Na myšlienku, že chetitčina patrí do skupiny indoeurópskych jazykov, prišiel Hrozný prvý raz pri svojich slovníkoch podľa koncoviek. Najprv sa mu zdala príliš fantastická. Potom však rozlúštil slovo *vádar* („voda“) a zostavil jeho skloňovanie. A tu zistil, že vo svete vedy nie je nič také fantastické, aby to nemohlo byť pravdivé.

Prvý a štvrtý pád chetitského slova „voda“ znie rovnako - *vádar*. Druhý pád neznie však podľa očakávania (semitológov) *vádaraš*, ale *vedenaš*; tretí a šiesty *vedeni*, siedmy *vedenit*. „Je to praneobyčajná deklinácia,“ zisťuje, „v ktorej sa strieda prípona *r* s príponou *n* a stretávame sa s ňou pri tom istom slove aj v iných jazykoch indoeurópskych, napríklad v gréckom slove pre »vodu« *hydór*, druhý pád *hydatos*, čo vzniklo z pôvodného *hydntos* (porovnaj tiež napríklad latinské *femur*, druhý pád *feminis*)...“

Podobnú príbuznosť s indoeurópskymi jazykmi zisťuje potom aj v časovaní sloviess a skloňovaní zámen. A nakoniec zvlášť presvedčivo aj v slovnom fonde. V *Najstarších dejinách Prednej Ázie, Indie a Kréty* uvádza potom (na str. 108 - 109) rad vybraných príkladov, dokazujúcich indoeurópsky ráz chetitčiny, čo si môže preveriť i čitateľ, ktorý nie je špecialista na staroorientálnu filológiu a má iba normálne klasické stredoškolské vzdelanie:

„Ďalšími dôkazmi boli participiá na *-nt-*, ako chetitské *chumanza*, genitív *chumandaš* »všetok«, utvorené ako latinské *ferens*, *ferentis* »nesúci«. Tiež celý rad chetitských zámen sa ukázal indoeurópsky. Napríklad chetitské *ug(a)* »ja« pripomína latinské *ego*; chetitské *amung(a)* »mňa« pripomína grécke *emege*; chetitské *zig(a)* »ty« pripomína grécke *sege* »teba«; chetitské *-miš* »môj« pripomína latinské *meus* »môj«; chetitské *-ř/š* »tvoj« zasa pripomína latinské *tuus* »tvoj«; chetitské *kuiš* »kto«, po latinsky *quis*; chetitské *kuit* »čo«, po latinsky *quid*, chetitské *kuiš kuiš* »ktokoľvek«, po latinsky *quisquis*; chetit-

ské kuiški »niekto«, po latinsky *quisque*; chetitské neutrum *kuitki* »niečo«, po latinsky *quidque* atď.

Zo slov chetitských, ktoré sú na prvý pohľad pôvodu indoeurópskeho, uvádzame: chetitské *petar* »krídlo«, po starohornonemecky *fedara*, novohornonemecky *Feder* »pero«; chetitské *dalugašti* »dĺžka, dlhokosť«, po starosloviensky *dl̥gost*; chetitské *nebiš* »nebo«, po česky *nebe*, *nebesá*; chetitské *mekki* »mnoho«, po grécky *megas* »veľký«; chetitské *vaššugar* »oblek«, latinské *vestis* »oblek«; chetitské *ešmi* »som«, indoeurópske *esmi*, české *jsem*; chetitské *špandi* »obetuje«, grécke *spendei*; chetitské *kittari* »je položený, umiestnený«, grécke *keitai* »leží« atď.

Tieto ukážky, ktoré by sa dali ľahko rozmnožiť, dokazujú, že chetitčina je reč indoeurópska, a to - podľa svojich hrdelníc - rečou skupiny *kentum*, rečou západoindoeurópskou." (Do skupiny *kentum* alebo *centum* sa zahrnujú reči, v ktorých sa číslovka 100 vyslovuje so základným *k* alebo *c*; patrí sem napríklad gréčtina, latinčina a románske reči, keltčina a všetky germánske reči. Druhá skupina sa nazýva *satem*, pretože číslovka 100 sa v nej vyslovuje so *s*; patria sem reči slovanské, baltické, iránske, indické, ako aj arménčina a albánčina.)

A Hrozný určuje ešte bližšie miesto Chetitov v rodine indoeurópskych národov: chetitčina sa radí do bezprostredného susedstva jazykov italo-keltských, najmä latinčiny, a je príbuzná aj s jazykmi slovanskými.

„Tak boli starí Chetiti akýmisi našimi »strýkami!«"

„Lenže boghazkööský archív chetitských veľkokráľov, ktorého tajomstvo sa týmto rozlúštením otvorilo, priam hýril ďalšími prekvapeniami. Zachovali sa v ňom totiž zvyšky neznámej doteraz reči, ktorá je úplne odlišná od indoeurópskej reči chetitskej a ktorá sa tam napriek tomu nazýva *chattili*, t. j. »rečou mesta Chatti«, čiže chattijčinou alebo chetitčinou! V náboženských textoch, spísaných v indoeurópskej chetitčine, nachádzame tu a tam cudzojazyčné litánie, modlitby a zaklínadlá, ktoré sú podľa týchto tex-

tovej spísané v reči *chattili*, t. j. v reči chattijskej. Ďalej môžeme konštatovať, že pri chetitských bohoslužbách prednášali speváci niektoré spevy v jazyku chattijskom. V niektorých liturgických textoch sú chattijské litánie preložené do indoeurópskeho jazyka chatitského."

Táto neznáma reč, ktorú Hrozný objavil pri čítaní chetitských textov, bola zrejme staršou rečou, používanou pri bohoslužbách podobne ako u katolíkov rôznych národností latinčina. Po tejto stránke nebol tu problém, lenže -

- Aká to bola reč, ktorý národ ňou hovoril?

- Bola už dávno mŕtva, alebo žila ešte súčasne s chetitčinou?

- Skladba tejto reči ukazuje, že nebola ani indoeurópska, ani semitská; do akej skupiny teda patrila?

Odpovede na tieto otázky sú len približné: je veľmi pravdepodobné, že bola rečou pôvodného obyvateľstva ríše Chetitov; je dosť pravdepodobné, že bola v čase rozkvetu Chetitskej ríše už mŕtva; je možné, že bola príbuzná rečiam severovýchodno-kaukazským.

Ale to sú vlastne len podružné problémy. Ak sa nazývala táto bohoslužobná reč chattijčinou čiže chetitčinou, ako sa potom nazývala tá indoeurópska reč, ktorú my nazývame chetitčinou? Čiže: akou rečou hovorili Chetiti?

Dajme opäť slovo Bedřichovi Hroznému:

„Tak došlo k paradoxnému zisteniu, že chattijčinou čiže chetitčinou sa má nazývať vlastne táto staršia, neindoeurópska reč maloázijská a že indoeurópska chetitčina, reč vlastných zakladateľov chetitskej veľkoríše, sa nazývala asi - ináč.

V jednom chetitskom texte sa táto reč označuje slovom *nášili*, v ktorom som videl najprv privlastňovacie zámeno prvej osoby množného čísla ako latinské *nos*, t. j. »náš« v zmysle »v našej (reči), po našsky«... Správny výklad názvu *nášili* pre indoeurópsku reč chetitskú podal som neskôr, upozorniac na prastarý chetitský nápis, ktorého autorom je kráľ chetitský Anittaš z 18. (?) stor. pred Kr. Kráľ tento zjednotil čoskoro po vpáde indoeurópskych Chetitov do Malej Ázie jednotlivé kráľovstvá alebo kniežat-

stvá maloázijské v jedno mocné »velkokráľovstvo«. Súčasne preložil svoje sídlo z mesta Kuššar do mesta Néšaš, asi neskoršej Nyssy, a skvelým spôsobom ho vybudoval. Néšaš bol prvým hlavným mestom veľmoci, vytvorenej indoeurópskymi Chetitmi. Za takýchto okolností je veľmi pravdepodobné, že podobne ako reč *chattili* bola nazvaná podľa mesta Chatti, bola reč týchto indoeurópskych dobyvateľov nazvaná podľa mesta Néšaš *nášili*, t. j. rečou nésijskou (prechod samohlásky a v e je v chetitčine dosť častý). Túto domnienku potvrdilo zistenie, že indoeurópska reč chetitská sa v inom nápisu nazýva *néšummili*, čo ešte zreteľnejšie súvisí s menom mesta Néšaš.

Nešiti, resp. Néšiti, je teda pravé meno indoeurópskych Chetitov."

Švajčiarsky filológ Emil Forrer vystúpil roku 1919 s domnienkou, že táto reč sa vlastným menom nazývala kanešská - podľa mesta Kaneš - a navrhoval, aby sa odteraz nehovorilo „Chetiti, chetitčina“, ale „Kanejci, kanejčina“. Tento návrh však vo vedeckom svete neprešiel: hebrejské, egyptské, babylonské a „novoeurópske“ pomenovanie *Chatti, Heth, Het* (z toho potom *Hethiter* v nemčine, *Hittites* v angličtine a francúzštine atď.) bolo už príliš vžitú, aby sa dalo zmeniť. Okrem toho bolo Forrerovo označenie samo osebe sporné. Dnes svetová veda uznáva - okrem malých výnimiek - že Hrozného identifikácia vlastného mena Chetitov je správna alebo aspoň veľmi pravdepodobná. Napriek tomu však ostáva pri tradičnom názve Chetiti, za ktorého zachovanie sa postavil i Hrozný.

Ostatne hocaká umelá komplikácia, ktorú by sme si spôsobili tým, že by sme jeden názov chetitskej reči nahradili iným, je celkom zbytočná. Boghazköyský archív sa nám o komplikácie postaral v dostatočnej miere. Okrem dosiaľ uvedených reči našli sa tam totiž texty v ďalších štyroch rečiach, ktorými sa v Chetitskej ríši hovorilo:

Bola to predovšetkým luvijčina, reč podmaneného národa, podľa všetkého indoeurópskeho pôvodu. Bola to ďalej churritčina, dnes už pomerne dosť preskúmaná neindoeurópska reč, príbuzná azda reči Urartejcov, obyvateľov starovekej Arménie. Bola

to potom subarejčina, pravdepodobne predchodkyňa churritčiny. A bola to konečne palajčina, podľa všetkého indoeurópska reč obyvateľov mesta a kraja Pala. Ak pripočítame k tomu ešte babylončinu ako diplomatickú reč a asýrčinu ako obchodnú reč asýrskych kupcov (a starých kolonistov), môžeme hovoriť o *Ôsmich rečiach boghazköyského archívu*, ako nazval svoju štúdiu z roku 1919 Forrer.

Aby sme sa však z tohto chetitského babylonu dostali: Chetiti ostávajú pre nás Chetitmi, aj keď sa azda sami nazývali Néšiti; ak máme na mysli ich reč, nehovoríme o nesitčine, ale o chetitčine.

Praobyvateľov Chetitskej ríše, ktorých reč sa nakoniec používala len pri bohoslužbách, nazývame Chattijcami alebo - výstižnejšie - Protochetitmi.

Rozlúštenie chetitského problému - tak nazval Hrozný svoju „predbežnú správu“, ktorú uverejnil v 56. čísle *Oznamov Nemeckej orientálnej spoločnosti* v Berlíne v decembri 1915. Jej titul sa kryl so skutočnosťou.

Prvú správu o rozlúštení chetitčiny podal 24. novembra 1915 na prednáške v berlínskej Predoázijskej spoločnosti a krátko nato, 16. decembra 1915, opakoval túto prednášku vo viendenskej archeologickej spoločnosti Eranos Vindobonensis. Súčasne s „predbežnou správou“, ktorá vyšla po nemecky, napísal krátky článok do *Vestníka Českej akademie cisára Františka Jozefa pre vedy, slovesnosť a umenie* a vyšiel tesne pred Vianocami 1915 pod názvom *Objavenie novej reči indoeurópskej*.

Vlastné „veľké dielo“ vydal potom roku 1917 u Hinrichsa v Lipsku. Dokončil ho, ako vidieť z predhovoru, v septembri 1916, a jeho titul znel (v preklade): *Reč Chetitov, jej stavba a príslušnosť k indoeurópskemu rečovému kmeňu*.

„Tu podal Hrozný na 246 stranách skutočne najúplnejšie rozlúštenie mŕtvej reči, aké kedy niekto predložil,“ píše nemecko-americký autor C. W. Ceram roku 1955. „Tu sa už takmer nevyskytovala hypotéza, tu už takmer nebolo tápajúceho pokusu, tu boli predložené výsledky.“

Jedným z prvých, kto prišiel k Hroznému s gratuláciou, bol Ernst Weidner. Chápeme jeho pocity rovnako ako Scottove, keď po dlhom pochode ľadovou púšťou Antarktídy zazrel na póle - Amundsenovu vlajku. Pritom všetkom sa Weidner domnieval, že Hrozný ďakuje za svoj objav predovšetkým šťastnej náhode: že mohol študovať priamo v Carihrade a že jeho predstaveným bol ležérny rakúsky nadporučík, zatiaľ čo on trpel od prvého dňa vojny šikanovaním obmedzených pruských šikovateľov. V záujme objektívnosti treba však pripomenúť, že Weidnerova koncepcia chetitčiny bola v zásade chybná a že jeden z prvých nápisov, ktorý Hrozný rozlúštil („Ja som Annannaš“), nepochádzal z Carihradu, ale bol už roku 1907 publikovaný, a teda všeobecne prístupný. A hoci sa neskôr dostali títo dvaja učenci do sporu, v záujme historickej pravdy treba konštatovať, že Weidner nazval 14. november 1915, deň Hrozného berlínskej prednášky, „vlastným dňom zrodu chetitológie“.

Nemecká veda prijala Hrozného objavy vôbec s veľkým nadšením. Jeho 33-stránková „predbežná správa“ vyšla hneď s dvoma predhovormi. „Rozlúštenie chetitského problému sa podarilo!“ napísal s neskrývanou radosťou Otto Weber v prvom. A Eduard Meyer, vtedy najvýznamnejší historik starovekého Východu, napísal v druhom: „Zo všetkých významných udalostí, rozširujúcich a prehĺbujúcich naše vedomosti o najstaršej histórii a kultúre ľudstva... nedosiahne ani jedna svojím významom a dosahom objav, ktorý na tomto mieste uverejňuje pán profesor Hrozný!“

Neostalo však len pri superlatívoch, takých zriedkavých u triezvych učencov Weidnerovho, Weberovho a Meyerovho typu. Ozvali sa i pochybnosti a prihlásili sa odporcovia.

Bolo to samozrejmé. Pochybnosti sú automaticky fungujúcou bezpeč-

nostnou brzdou, ktorou sa veda sama vo vlastnom záujme vyzbrojuje a ktorá je pre ňu rovnako neodmysliteľná ako kritika. Hrozného rozlúštenie chetitčiny a zaradenie Chetitov do rodiny indoeurópskych národov bol objav rovnako prekvapivý ako ďalekosiahly - a najvyššia opatrnosť pri jeho uznaní bola celkom na mieste.

A ako to už býva, keď konštruktívnych kritikov našli sa i odporcovia, ktorí neútočili na vec, ale na osobu: „Ak je chetitčina indoeurópska reč, tak profesor Hrozný je tu ako semitológ odborne vlastne nepríslušný.“ S tým všetkým sa Hrozný vyrovnal akoby „na záver diskusie“ vo svojej prednáške 14. marca 1931 na vtedajšom najvyššom svetovom fóre orientalistiky, na parížskej Sorbonne. Rad námietok uznal, iné prešiel iróniou: „Jedna z autorít proti môjmu systému namietala, že *vádar* nemôže znamenať »voda«, pretože v chetitčine je prvá slabika tohto slova dlhá, čo je v indoeurópskej reči vonkoncom vylúčené. Preto je celá teória profesora Hrozného absurdná!“

Máme k tomu dačo dodávať? Hádam len to, že i po uverejnení *Reči Chetitov Hrozný* na svojom diele ďalej pracoval a že kolektívnym úsilím celého radu staroorientálnych filológov, najmä F. Sommera, H. Ehelolfa, E. Forrera, J. Friedricha, A. Goetza a E. H. Sturtevanta, H. Ottena a E. Larocha, bolo rozlúštenie klinopisnej chetitčiny do najmenších podrobností rozpracované, spresnené, prečistené. A azda ešte to, že roku 1948, pri veľkom „pohľade dozadu“ na svoje životné dielo, mohol Bedřich Hrozný s uspokojením konštatovať:

„Počas asi jedného desaťročia, keď boli čo najkritickejšie preskúmané všetky moje dôvody a uznané za správne, stalo sa moje rozlúštenie reči chetitskej a moja teória o jej indoeurópskom pôvode pozvoľna všeobecným majetkom vedy, o ktorom dnes už nikto nepochybuje.“

Bohyňa slnka s dieťaťom (14. - 12. stor. pred n. l.). Vpravo hlinená tabuľka s mierovou zmluvou medzi Egypťanmi a Chetitmi

III.

HLÁDANIE BLÚDENIE A NOVÉ OBJAVY

7.

PO STOPÁCH TISÍCROČÍ

Po 28. októbri 1918 sa splnila Hrozného dávna túžba; vymenovali ho za riadneho profesora klinopisného bádania a dejín starého Orientu na pražskej univerzite. Ako Čech dostal vo viedenskej knižnici výpoveď, a neprijal ju nerád.

Odtiaľ nemala byť pre neho vedecká práca vedľajším zamestnaním: s jeho titulom boli spojené i „služobné požitky“.

Keď vstúpil do svojej novej pracovne na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity (bola v nevelmi vyhovujúcom činžovom dome na Veleslavínovej ulici), rozpačito sa obzeral po prázdnych policiach. „Isteže, vedu robia ľudia, a nie knižnice a prístroje. Ale tu nie je skutočne nič, iba - nádej!“

Jeho práca sa začala riešením problémov, o ktorých nemal doteraz ani potuchy. Omnoho lepšie sa vyznal vo formulách babylonských astrológov než vo formulároch, na ktorých mal nahlásiť finančné požiadavky na vybudovanie klinopisného kabinetu. Keď sa mu ich podarilo vyplniť, zistil, že podľa rozpočtového preliminára má na to k dispozícii dohromady 5 000 Kč. Pravdaže, táto suma nestačila ani na ročné predplatné odborných časopisov a dopĺňovanie už vybavenej knižnice. Byrokracia sa zrazila s vedcom najnepraktickejšieho odboru - a zvíťazil vedec! (Neskôr vysvetlil svoju metódu, jej princíp je veľmi jednoduchý: „Len sa nedat!“) A ak nás neprekvapuje jeho húževnatosť, rozhodne nás prekvapuje jeho organizačný talent, s ktorým za niekoľko rokov vybudoval svoj kabinet; nemálo sa zaslúžil aj o založenie

pražského Orientálneho ústavu (1922), ktorý sa stal čoskoro medzinárodne uznávaným strediskom orientalistického bádania.

„Pre vedca niet ospravedlnenia, keď nepublikuje. Sťažnosti na nedostatok času sú výhovorky.“ Napriek vyčerpávajúcej organizačnej práci dokázal vydať v rokoch 1919-1921 *Klinopisné texty z Boghazköy* (po nemecky) a roku 1922 preklad *Chetitického zákonníka* (po francúzsky). Pritom prednášal na univerzite a písal populárne články do dennej tlače - ved' „veda nie je len pre vedcov, ľud má právo poznať jej výsledky“.

Svet videl v Hroznom staroorientálneho filológa, on sám sa však považoval za historika. Za historika starovekého Východu, ktorého dejiny chcel prebádať do najtemnejších zákutí a k samým počiatkom ľudského rodu. To si, pravda, vyžadovalo ísť do terénu. Už roku 1920 formuloval *Nové úlohy orientálnej archeológie* - a to hneď konkrétne, so zameraním na možný a nutný prínos československej vedy. „Problém chetitčiny je rozlúštený,“ napísal roku 1924, „dnes vieme chetitské nápisy už v hlavných črtách preložiť. Ale práve obsah týchto nápisov nám kladie nové otázky, na ktoré treba tiež odpovedať. Nápisy chetitské nás oboznámili s radom nových, úplne neznámych štátov a národov, ktorých miesto v Malej Ázii, Sýrii, Mezopotámii atď. treba určiť. Poznávame tiež nové reči, a každá z nich je novým problémom.“

Tieto nové problémy nútia k novým výskumným výpravám do Orientu

a k ďalším archeologickým vykopávkam, ktoré by vydali nový materiál. Od roku 1905, keď som spolu s profesorom Sellinom kopal v Taanneku v Palestíne, bolo mojím želaním, aby sme mohli raz aj z českej strany podniknúť podobné vykopávky v Oriente..."

K vykopávkam na Východe treba dve veci: povolenie a peniaze. Potom už stačí zaboriť rýľ do niektorého zo stoviek umelých pahorkov, roztrúsených po rovinách Mezopotámie, Sýrie alebo vo vnútrozemí Turecka, a nájdu sa trosky kedysi kvitnúceho mesta. Akého, či „predpotopného“, alebo „ranokresťanského“, to je už iná vec.

Hrozný, pochopiteľne, nechcel kopat' „vôbec“, bez ohľadu na to, čo vykope. „Mojím úmyslom je prispieť k objasneniu niektorého z problémov, ktoré vznikli rozlúštením otázky chetitskej alebo stoja s ňou aspoň v tesnom spojení.“ Napísal svojmu starému známemu, Halilovi bejovi, ktorý zostal po všetkých zmenách v Turecku riaditeľom carihradského múzea, aby mu sprostredkoval povolenie na vykopávky v Boghazköy. Dostal však odpoveď, že vzhľadom na dôležitosť tohto náleziska „hodlá tam kopat', bohužiaľ, turecká vláda sama“.

„Po tomto som podal ankarskej vláde žiadosť o dva pahorky, ležiace neďaleko dnešnej Kaizarie v Malej Ázii a skrývajúce zrejme zrúcaniny starých miest.“ V kaizarských bazároch ponúkali obchodníci už od osemdesiatych rokov devätnásteho storočia cudzincom klinopisné tabuľky z 3. tisícročia pred n. l., čo pochádzali z nálezísk, ktoré obyvatelia prísne tajili. „Bolo dôležité systematickými vykopávkami zistiť predovšetkým miesto, odkiaľ tieto tabuľky pochádzajú. Ide tu o rozlúštenie dôležitého problému z najstarších dejín Malej Ázie.“

„Druhú žiadosť o povolenie vykopávkov podal som sýrsko-francúzskej vláde v Bejrúte. I tu som si vyhlíadol pahorky dva. Prvý z nich leží v Zajordánsku pri dedine Šéch-Saad, na juh od Damasku a na východ od jazera Genezaretského. Tam už dávnejšie našli na povrchu sochu v štýle chetitskom a zvetraný nápis egyptský, zmieňujúci sa o faraónovi Ramessem II.... V tejto

krajine sa ešte nikdy nevykopávalo. Bolo dôležité zistiť, aká kultúra kvitla v staroveku v tejto úrodnej zemi.“

Žiadosti mu priaznivo vybavili. Teraz išlo o onen príslovečný *nervus rerum*. Obrátil sa „so žiadosťou predovšetkým na nášho p. ministra financií a na naše Národné zhromaždenie:... nejaký groš sa nájde i na tieto na pohľad nepraktické veci“. Písal „obchodným, bankovým a priemyselným kruhom“. Hľadal „Carnegiov a Rockefellerov našej vedy“ (pričom vôbec nechápal, ako títo ľudia svoje peniaze zarábajú, a naivne videl len ich štipendiá a nadácie). Argumentoval všetkými heslami, ktoré boli práve v móde („aj kultúrne zaostalé Rakúsko vykopávalo v Oriente súčasne na dvoch miestach“). Výsledok bol skutočne prekvapujúci:

„Počas poldruhého roku sa podarilo zozbierať asi 500 000 Kč,“ napísal 6. apríla 1924 v *Národných listoch*. „Som šťastný, že dnes môžem podať správu o prvej expedícii tohto druhu, ktorá bola práve vypravená pod československou vlajkou.“

Prirovnával túto „na pohľad veľkú sumu“ s omnoho bohatšími dotáciami iných expedícií, vypočítal náklady na vybavenie výpravy a na mzdy robotníkov, ktorí mali pri vykopávkach pracovať, a ubezpečil verejnosť svojou sporivosťou („členovia expedície budú bývať pravdepodobne v stanoch“). Potom pripojil:

„Tohoročná kampaň môže znamenať iba začiatok. Keď už máme možnosť strhnúť na seba primát v archeologickom preskúmaní niekdajšej ríše chetitskej a mitanskej, je potrebné, aby sa mohlo pokračovať v týchto výskumoch niekoľko rokov... V tejto dôvere som nazval v titule tohto článku tohoročnú expedíciu *Prvou výskumnou výpravou čl. do Orientu*.“

Celá výprava sa skladala z dvoch členov: Bedřicha Hrozného a architekta Jaroslava Cukra, asistenta Českého vysokého učenia technického, ktorý mal mať technický dozor nad vykopávkami, kresliť situačné plány a - „na žiadosť Dr. Obenbergera, riaditeľa entomologického oddelenia Národného múzea v Prahe, zbierať aj chro-

báky, ktoré v týchto krajinách ešte zbierané neboli".

V Bejrúte ich prijal francúzsky generál Weygand, ktorý kedysi pôsobil i v Prahe, a vzhľadom na vtedajšie československo-francúzske vzťahy im sľúbil v každom smere pomoc; ako sa ukázalo, nikdy ju nepotrebovali. Po kontrole batožín (celý výstroj vrátane poľných lôžok a príborov si viezli z Prahy) si nasadili červené fezy a zamierili do „starozákonnej zeme Bassan". V automobile s vriacou vodou v chladiči sa prepravili kamenou púšťou a pristáli pri dedinke Šéch-Saad. Za ňou sa dvíhal pahorok s polozbúraným chrámom, zasväteným Jóbovi, ktorého vraj práve v týchto miestach navštevoval so svojimi pochybnými prejavmi priazne Hospodin. Bol to však iba ranokresťanský chrám a Hrozného nijako nezaujímal. O to väčšmi ho však zaujímal staršie kultúrne vrstvy, skryté v tomto pahorku. Rozložil tu teda stan.

V časoch Hrozného výpravy platil ešte nepísaný zákon, že na začiatku všetkých prác je návšteva u starostu najbližšej dediny pri mieste vykopávk. Drobné darčeky neboli síce nevyhnutné, ale aj v tejto zemepisnej šírke sú ľudia radšej, keď niečo dostanú, ako keď nedostanú nič; jablonecká bižutéria tu mala odjakživa dobrú povest', najmä u dám, páni dávali prednosť baterkám, patentným ceruzkám a revolverom (ktoré sa však rozdávať neodporúčalo). Druhým paragrafom tohto zákona bola potom trpezlivosť; archeológ musel vyčkať, kým na „onú vec" prešiel sám hosťiteľ. Potom spravidla mohol dúfať, že sa posedenie skončí prísľubom, že potrebný počet robotníkov bude tam a vtedy, kde a kedy si vážený Frank želá. Pri tejto príležitosti mohol náš archeológ s výhodou poznamenať, že nie je ani Francúz, ani Angličan, ani Američan, ale že je z krajiny, odkiaľ sa sem dovážajú fezy a korány. A keď nenechal starostu na pochybách ohľadne provízie za sprostredkovanie robotníkov, mohol si byť pokojným priebehom prác istý.

Samotné práce sa potom začínali - vtedy rovnako ako dnes - inštruktážou robotníkov a oznámením výšky prémie za každý nález. Ak Cukr namietal, že

robotník tu dostáva prémie za to, za čo je vlastne platený, robil tak len z neznalosti pomerov. Pôvodne boli tieto prémie odškodnením za to, že kopáči nájdené drobné predmety neukradli, a preto museli byť zhruba také vysoké ako cena starozitností na čiernom trhu; neskôr sa stali zvykom, ktorý nie je účelné porušovať. - To všetko vedel Hrozný už z univerzitných prednášok a z predošlých výprav.

„S vykopávkami sme začali 4. apríla t. r.," referoval v *Národných listoch* 8. júna 1824, „a to na mieste, kde stál chetitský lev" (t. j. „socha v štýle chetitskom", o ktorej vedel už pred svojím odchodom do Sýrie). „Niet pochyb, že stál pri vchode do nejakej dôležitej budovy, azda kniežata mesta... Budovu túto sme tiež našli."

Našli však i pozostatky obilného skladu, tri hroby (v jednom z nich chetitskú pečať s obrazom ryby a „koženú podošvu sandála so železnými cvočkami"), potom ďalšie múry rozľahlej budovy. K tejto budove viedla rampa, okolo ktorej ležali fragmenty gréckych sôch - medzi nimi veľké torzo okrídlenej bohyně víťazstva Niké.

„Dôležité je, že neďaleko miesta, kde bol chetitský lev, nami nájdený, boli sochy omnoho primitívnejšie ako práve uvedené sochy grécke. Je to predovšetkým socha revúcej levice v štýle chetitskom, vedľa nej stála na tom istom podstavci socha pravdepodobne muža, z ktorej sa zachovala iba dolná časť nôh... Obidve tieto sochy sú vyhotovené - podobne ako lev zo Šéch-Saadu - celkove v tzv. štýle chetitskom, avšak napriek tomu netreba považovať tieto skulptúry za výtvary umelcov chetitských. V krajine Bassan sídlil odpradáva národ amorejský, pôvodu semitského, blízko príbuzný s Hebrejcami, Feničanmi, Moabitmi atď. Národ amorejský, ktorý kedysi ovládal celé pobrežie palestínsko-sýrske, stál od pradávnych čias pod vplyvom kultúry sumersko-babylonskej, od r. 2000 pred Kr. tiež pod vplyvom kultúry chetitskej... Preto nie div, že aj amorejské umenie druhého tisícročia pred Kr. vykazuje jasné stopy vplyvu chetitského..."

Naše vykopávky v Šéch-Saade tak po prvý raz zistili autentické pamiatky kultúry amorejskej."

Prečítajme si túto poslednú vetu ešte raz. Každý archeológ potvrdí, že pol milióna, ktorý poskytli „obchodné, bankové a finančné kruhy“ učencovi, aby ju mohol napísať, je vlastne smiešna suma v porovnaní s jej významom.

Po úspešnom ukončení programu vykopávok v Šéch-Saade odobral sa Hrozný s Cukrom na pahorok Tell Erfád pri Aleppo (v severnej Sýrii). Pri dedinke s domčekmi z nepálenej hliny a blata, pripomínajúcimi obrátené lastovičie hniezda, vykopal pozostatky gréckych stavieb, ktoré ho príliš nezaujímali, a pod nimi množstvo keramiky a najmä „hromadu terakotových sošiek, predstavujúcich tamojšie božstvá churritsko-chetitské“, medzi nimi i „trojicu božiu“ z čias, keď do „kresťanskej éry“ chýbalo dvadsať storočí.

Ale to všetko bolo len „oklopkávanie pôdy“. Hlavné vykopávky sa mali začať v Turecku a ich cieľom nebolo nič menšie, ako objaviť nálezisko záhadných kappadockých tabuliek, ktoré Hrozný podľa všetkých príznakov kládol do okolia Kaizarie. „Išli sme ta plní nádejí, že aj tam nám bude priat' šťastie.“

Z Bejrútu sa preplavili do Mersina a potom ich vlak viezol už po tureckej pôde. Za Adanou sa začína pohorie, ktoré sa nám už vyše dvoch tisícročí opisuje ako najnehostinnejší kút sveta. Hrozný mal však Turecko rád, a preto ho videl takto: „Krajina v týchto výbežkoch Taurusu je veľmi pôvabná; bujné lesy, hneď ihličnaté, hneď zasa listnaté, striedajú sa so zelenými lúkami, na ktorých sa pasú stáda dobytka. Mysľou mi letia všetky historické problémy, ktoré sa poja ku krajine tejto, Grékmi Kilíkiou Drsnou, *Kilikia Tracheia*, nazývanej. Zistil som pred niekoľkými rokmi na základe chetitských nápisov, že v Kilíkii Drsnej treba hľadať staroorientálny štát Arzava, ovládaný kedysi Chetitmi. Ostáva však nájsť ešte hlavné mesto tohto štátu...“

Cieľ ich cesty, Kaizaria, krajské mesto so 60 000 obyvateľmi (dnešné Kayseri s vyše 380 000 obyvateľmi), ležalo vtedy 190 kilometrov od železnice. Dostať sa tam mohli peši, na neodperovanom voze alebo na aute.

Vypravme sa s nimi - najali si auto.

„Pod maloázijskými automobilmi nesmieme si však predstavovať naše - sú to obyčajné drevené povozy, bričky, *araby*, hore prikryté, do nich je zamontovaný automobilový motor, a to najčastejšie buď americký Ford, alebo taliansky Fiat. V automobiloch týchto nie sú sedadlá, treba sa v nich posadiť, podobne ako v arabách, na ich drevenú podlahu. Nie je v nich teda ani najmenší komfort...“

Aj tie najlepšie cesty maloázijské majú zriedkakedy kamenný podklad. O priekopy vedľa ciest je len zriedkakedy postarané, a pretože v hornatých krajoch Malej Ázie veľmi často a dôkladne prší, sú cesty vymleté vodou plné dier, kaluží a cez ne tečúcich bystrín, často i balvanov. Cez všetky tieto prekážky ženie sa náš automobil a vyhadzuje nás až k svojej drevenej streche, o ktorej si často myslíme, že by mala byť vyčalúnená...“

Dobrá nálada ich neopustila ani pri príchode do Kaizarie. „Ubytovali sme sa v cháne Sachru, *first class* cháne na hlavnej ulici, v úboho zariadenej izbičke, plnej všemožného hmyzu. Na jedinú, úplne rozlamanú stoličku sa nedalo posadiť, iba o ventiláciu bolo tam dobre postarané tým, že v jednoduchých oknách niekoľko tabuliek proste chýbalo.“

Ráno sa odobrali prihlásiť na políciu. Aby sa na tento obrad trocha posilnili, zastavili sa v kaviarni neďaleko kaizarského Sachera, ktorý mal, pravda, s viedenským spoločné iba meno. Nemali tam však ísť.

Kaizarský guvernér a šéf polície nebol totiž byrokrat, ktorý sedí v kancelárii zahrabaný do papierov, ale poväčšine sa zdržoval v teréne, najmä v tejto kaviarni. (Iným jeho obľúbeným miestom boli predsiene ankar-ských ministrov, ale o tom neskôr.) A len čo Hrozný s Cukrom vstúpili, svojim policajtským bystrozrakom okamžite v nich spoznal cudzincov. Bez váhania ich zatkol. Na protesty odpovedal, že je Ali Vefa bej.

Na prefektúre sa Hrozný s Cukrom dozvedeli, aká funkcia sa viaže k tomuto menu. Mali dojem, že kaizarské vykopávky sa nezačínajú dobre...

Predložili svoje dokumenty. Pasy boli v poriadku, ale Ali Vefa bej bez ťaž-

„Trojica božia“. Churritsko-chetitská soška z Hrozného vykopávok v Tell Erfíde roku 1925

ností odhalil nezrovnalosti v tureckých fermanoch. Nasledoval dlhý prejav, ktorý Hrozný charakterizoval ako „veľmi nevlúdny“ a zhrnul takto: „Máme vraj síce povolenie na vykopávky od komisariátu pre verejné vyučovanie, ale nemáme povolenie komisariátu vnútra pre pobyt v Kaizarii, a ak si ho v čase čo najkratšom nezaobstaráme, bude to pre nás »veľmi zlé«.”

Ako si však „v čase čo najkratšom“ zaobstaráť povolenie z ankarského ministerstva, keď Kaizaria nebola spojená so svetom telefónom ani telegrafom? Našťastie sa pod týmto termínom rozumejú v Turecku dva-tri mesiace.

Vykopávky sa však napriek tomu nemohli začať. Povolenie je vraj v poriadku, v úplnom poriadku, ale podľa tureckých zákonov musí pri každom vykopávkach cudzincov asistovať vládny komisár. Treba vyčkať, kým ho vymenujú a príde.

Hrozný sa obrnil trpezlivosťou a robil, čo mohol: skúmal terén. „Mal som od ankarskej vlády povolenie na vykopávky na dvoch pahorkoch ležiacich neďaleko Kaizarie: na Hüyüktepe, ležiacom pri dedine Kara Hüyük na západ od Kaizarie, a na Kültepe, ležiacom pri inej dedine toho istého mena (Kara Hüyük) na severozápad od Kaizarie.”

Bol presvedčený, že záhadné klinopisné tabuľky z 3. tisícročia pred n. l. pochádzajú z jedného z týchto dvoch miest. „Išlo mi práve o to, zistiť ich nálezisko a podniknúť na tom mieste vykopávky.”

Dotazy u obyvateľov nevedli k výsledku; to, ostatne, očakával, keď išlo o obchodné tajomstvo. Čo však neočakával, bol „veľmi neprívetivý“ spôsob, ako sa k nemu obyvatelia správali. Pokusy o zblíženie úplne zlyhávali. Po tureckej ochote a pohostinnosti, s akou sa cestujúci stretáva najmä na vidieku (a s ktorou sa ani slovanská nemôže porovnať), tu nebolo najmenej stopy; zato sa výrazne prejavoval prehnaný nacionalizmus v nešťastnej kombinácii s náboženským fanatizmom. „Hoci sme, prirodzene, nijako neprovokovali, veľmi často sa za nami ozvalo slovo *džaur* (neveriaci), inokedy sa zase hádzalo kameňmi. Nevšimli

sme si spočiatku tieto prejavy, neprikladajúc im váhu. Až dôraznejší jeden prejav tejto proticudzineckej nálady nás poučil o tom, že by bolo veľkou a nezodpovednou ľahkomyselnosťou, keby sme ju podceňovali.”

Ako sa ukázalo, archeológia bola ešte v dvadsiatych rokoch dvadsiateho storočia vedou, pri ktorej nie je núdza o dobrodružstvo. Práve tak ako v časoch Koldeweyových, ktorý sa pri vykopávkach základov Babylonskej veže sťažoval na „večné strieľanie, ktoré je pliagaou tejto krajiny”, alebo v časoch Layardových, ktorý spal v Ninive s puškou v ruke - a že sa nedostal do tureckého žalára, za to mohol ďakovať len tomu, že skôr sa tam dostal paša, ktorý ho chcel uväzniť. Hrozný, pravda, rozhodne netúžil spestriť podobnými zážitkami čítanie svojich denníkov. „Objaviteľovi je totiž dobrodružstvo len nevitánym prerušením vážnej práce,” hovorí o tom muž skrz-naskrz kompetentný, Roald Amundsen. „On nehľadá dráždenie nervov, ale dosiaľ neznáme fakty. Dobrodružstvo je pre neho len chybou vo výpočte, ktorú zistila skúška so skutočnosťou. Alebo je neblahým dôkazom, že nikto nemôže uvážiť všetky možnosti.”

21. júna napoludnie vracal sa architekt Cukr po hlavnej ulici Kaizarie do svojho bytu. Išiel sám, Hrozný si zašiel na pahorok Gümend, pod ktorým tušil hlavné mesto starovekého štátu Kizvatna (od jeho veľkokráľa Išputachša pochádza jedna z najstarších hieroglyficko-klinopisných pečatí). Zvyčajné prejavy nepriateľstva si Cukr nevšimol. Keď prichádzal ku guvernérovmu sídlu, oddelil sa od skupiny fanatikov, pokrikujúcich *džaur*, nejaký mladík, namieril revolver a zo vzdialenosti troch krokov vystrelil. Gulka zasvišťala Cukrovi okolo ucha. Mladík zahrešil a znovu namieril.

K druhému výstrelu sa však už nedostal. Cukr zazrel otvorenú bránu mešity - a jedným skokom bol v azy-le. „Tu si útočník predsa len netrúfal vykonať svoj vražedný plán.”

Hrozný požiadal guvernéra o audienciu. Prijal ho až na štvrtý deň. „Keď sme sa sťažovali, že v Kaizarii nie sme si istí životom, osopil sa na nás Ali Vefa bej slovami, že sme asi

politickí agenti a nepriatelia Turecka, ktorí chcú Turecko zdiskreditovať, a že ak povieme, že v Kaizarii sú nepokojné pomery, dá nás postaviť pred súd.

Naša vedychtivosť, prirodzene, nemohla ísť tak ďaleko, aby sme chceli poznať aj tureckú väznicu, plnú týfusových a iných baktérií a chceli sa dať azda odsúdiť ako „nepriatelia Turecka“ na smrť alebo do mnohoročného žalára. Vidiac, že ani na miestne úrady turecké, povolané nás chrániť, nemôžeme sa spoľahnúť, opustili sme na druhý deň po tom, 26. júna ráno, Kaizariu.“

Mala znamenať táto historka, ktorá sa len vďaka Cukrovej duchapritomnosti neskončila tragicky, koniec československých archeologických výskumov v Oriente? - „Na jar roku 1925 rozhodol som sa, že sa roku toho pokúsím znovu o vykopávky na Kültepe.“

Hrozný, pochopiteľne, nepredpokladal, že za pol roka sa pomery v Kaizarii zmenili k lepšiemu, ale problém oných klinopisných tabuliek z tretieho tisícročia pred n. l. mu nedal spať. Päťdesiat rokov už trápil vedu a bolo načase, aby sa vyriešil.

„Rus Goleniščev bol prvý, čo tabuľky tieto, ktoré potom veda nazvala kappadocké, uverejnil. Ďalšie nápisy kappadocké z Kültepe uverejnili Francúzi Thureau-Dangin a Contenau, Angličania Sayce a Smith a Nemecký Lewy. Často boli Kültepe a Kara Hüyük navštívené európskymi učencami. Dvakrát tam - nie bez úspechu - archeológovia kopali; Francúz Chantre v dvoch sezónach v rokoch 1893 - 1894 a - pravda, len asi osem dní - Nemecký Winckler roku 1906. Ale tabuľky klinové sa tam až doteraz nepodarilo nikomu nájsť.“

Pretože jeho vlašajšie povolenie na vykopávky vypršalo, podal si novú žiadosť a odobral sa do Ankary, aby posúril jej vybavenie u ministra verejného vyučovania Hamdullaha Subhi beja, ináč profesora estetiky na carihradskej univerzite. Minister mu oznámil, že jeho žiadosť priaznivo vybavil a čaká už len na podpis prezidenta republiky, a pozval ho na malé občerstvenie.

Keď vstávali od čiernej kávy, zaklopal tajomník a podal ministrovi lístček. „To je ozaj náhoda,“ zvolal Subhi bej. „Nech vstúpi!“

Bola to ozaj náhoda. Jedna z najpodivnejších náhod, aké sa vyskytujú len v zlých románoch alebo na ochotníckych javiskách, ba ani na tých už nie. Vstúpil - Ali Vefa bej.

Hrozný sa „schúlil ako mačka“; Turecko bolo krajinou najnepredvídatejších komplikácií a dostal strach o osud svojej žiadosti. Ale mačkou sa ukázal kaizarský guvernér: pazúry smerom dole, ohnutý chrbát smerom hore - zvierka, ktoré sa, pravda, vyskytuje nielen v tureckej administratíve. Vošiel s hlbokou poklonou, opakoval ju pred ministrom, opakoval ju pred Hrozným, opakoval ju pred tajomníkom, opakoval ju pred ofrakovaným zriadencom a pre väčšiu istotu sa poklonil i do prázdneho kúta. Minister mu predstavil „svojho váženého priateľa a kolegu“ a nariadil, aby ho v každom ohľade podporoval. Ali Vefa bej prejavil „nesmierne potešenie zo svojej strany“ a nenachádzal slová, aby ubezpečil jeho excelenciu pána ministra, že to je predsa samozrejme, že to je predsa jeho úradná povinnosť, ba čo viac, bude sa považovať za šťastného, keď jeho maličkosť bude môcť nejako pomôcť jeho excelencii pánu profesorovi atď... O minuloročných udalostiach nepadlo ani slovo.

„Nasledujúce ráno, po mizernej noci, ktorú som vďaka živej pozornosti početného hmyzu takmer úplne prebdel, nastúpil som spiatočnú cestu do Carihradu, kde som už o niekoľko dní dostal výnos ankarskej vlády, povoľujúci mi vykopávky na Kültepe.“

V Carihrade ma očakával aj pán architekt V. Petraš, ktorý mal byť mojím architektonickým poradcom. Už za svojho pobytu roku 1924 v Kaizarii som videl, že by sme tam nedostali náradie potrebné na vykopávky. Preto sme si nevyhnutné veci zaobstarali už v Carihrade.“ Bude iste zaujímavé, čo všetko musela viezť taká archeologická výprava cez more, hory, stepi a močiare: 50 fúrikov, 50 čakanov, 50 lopát, 1 železný sochor, 12 debien s remeselníckym náradím, mäsovými konzervami, suchármi, marmeládou a inými potravinami.

Lodou a vlakom to ešte išlo, ťažkosti nastali až za Ulykyše, „železničnou stanicou pre mesto Kaizariu, vzdialené od nej, ako vieme, asi 190 kilometrov“. V tejto časti sveta bolo len jediné auto, zato však skutočné auto s pneumatikami, aj keď „trochu vetšími“. S pomocou jeho majiteľa a šoféra Sabri efendiho, s ktorým mal Hrozný už minule akési skúsenosti, „pravda, neslávne“, naložili naň svoje fúriky, lopaty a debny a „s blahým pocitom ľudí, majúcich sa viezť automobilom, vyšplhali sme sa aj my hore“. Aby bolo jasné: na tie fúriky, lopaty a debny.

Čo teraz nasledovalo, nie je príbeh z humoristického filmu. Sabri efendi bol skúsený šofér, a tak sa mu štart za necelú hodinu podaril. Pri natáčaní motora síce niekoľko fúrikov spadlo, ale početné obecenstvo, ktoré si nedalo ujsť pohľad na odchádzajúci automobil, ich ochotne naložilo. Potom sa už vďaka jamám na ceste celý náklad tak utriasol dohromady, že pri skladaní sa jednotlivé kusy takmer nedali od seba oddeliť. Pilulky proti morskej chorobe, ktoré mal so sebou architekt Petraš, účinkovali. Dvadsatkiletrovou rýchlosťou sa rútil Sabriho automobil stepou celých dvadsať minút, keď naraz zaznel ohlušujúci výstrel...

Výstrel? Piráti púšte? Nie, prasknutá pneumatika. „Rezervné pneumatiky Sabri efendi, prirodzene, nemal, a tak neostalo nič iné, ako dieru podľa možností zalepiť.“ Predbehla ich karavána a vodcovia dromedárov sa utvrdili vo svojej neviere v technický pokrok. Syčiaci a hrmiaci automobil ich však predsa len dohonil a predbehol. Sabri triumfoval - a nový výstrel. Opravy a poruchy sa potom pravidelne opakovali, karavána a auto sa pravidelne striedali vo vedení, a kým prišli do mesta Nigde (tak sa skutočne volalo), „poruchy pneumatík a duší nášho automobilu sa opakovali tak často, že bolo jasné, toho dňa večer sa už do Kaizarie nedostaneme. A aby sme nemuseli nocovať niekde vonku na stepi, rozhodol sa Sabri efendi, že prenocueme v karavánserraili chán Andaval...

Noc tam bola veľmi neprijemná. Mali sme obavy, aby nám niečo z nášho náradia cez noc nezmizlo;

preto som do druhej hodiny sedel v automobile na stráži, potom ma vystriedal architekt Petraš; zvyšok noci ležali sme v kôlni na doskách so slamníkom, prikrytí špinavou dekou. Ráno som si spomenul na sľub daný riaditeľovi Dr. Obenbergerovi z nášho Národného múzea, že budeme chytat' chrobáky pre múzeum. Vybrali sme teda svoju sieť na chrobáky a odišli k neďalekým močiarom na lov..."

Ale tristo andavalských chrobáčikov, „medzi nimi ešte celkom neznáme a neopísané“, nebolo jediným ziskom z tejto cesty po stepi. Južne od Nigde sa zastavili v mestečku Tiraurne, „ktoré nie je zaznamenané na nijakej mape“, a na jeho moslimskom cintoríne objavili „krásnu mramorovú sochu orla gréckeho pôvodu“. Aké archeologické poklady skrýva - ba ani neskrýva - táto krajina?

„Ale konštatujme sucho, že tento druhý deň sme skutočne do Kaizarie dorazili.“

Ak bola Kaizaria zapadákov, „kde aj tureckí, vo svojich nárokoch na život ozaj veľmi skromní úradníci Banky osmanskej sa mi často sťažovali, že sú tam vlastne vo vyhnanstve, ako keby boli vraj kohosi zabili“, bola predsa len veľkometom v porovnaní s Kara Hüyükom.

Francúzsky archeológ E. Chantre, ktorý kopal na Kültepe v rokoch 1893 - 1894, napísal: „Na severnom úpätí pahorku vznikla nedávno úbohá dedinka, vydaná napospas najprudšej bahennej zimnici. Pobyť na pahorku Kültepe samom patrí k najúnavnejším. Úplný nedostatok stromov na tomto pahorku, tropická horúčava, ktorá tam panuje, vzduch otrávený maláriou, ktorý vdychujeme, absolútny nedostatok pitnej vody a potravín každého druhu spotrebovali by rýchlo silu a energiu i najotužilejšieho človeka, keby bol odkázaný iba na pomoc príľahlej moslimskej dedinky.“

Hrozný k tomu roku 1925 poznamenal: „Málo lákavé, a predsa, ako sme i my sami zažili, úplne správne vylíčené pomery Kara Hüyüku!“

Prišiel tam 20. júna a ubytoval sa i s architektom Petrašom najprv „v najvýstavnejšom, jednoposchodovom

dome karahüjüçkom", ale hoci ich „pani domáca bola žena, možno povedať, prastará", zakázal im syn používať dvere vedúce do izby z chodby, „aby sme sa s ňou ani zďaleka stretnúť nemohli. A tak sme do svojho príbytku liezli vždy z ulice po rebríku". Potom si našli iný byt, „ešte primitívnejší", bez okien a stoličiek, pod ktorým bola „veľká maštal', do ktorej vždy na noc zaháňali asi 50 - 60 byvolov; že výpary, vychádzajúce z tejto maštale, neprispievali k spríjemneniu pobytu v našich izbách, si možno ľahko predstaviť, hoci aj na to sme si čoskoro zvykli".

„Robotníkov - 75 až 150 - sme si zohnali jednak z vlastnej dediny, jednak, a to zo značne väčšej časti, z dedín okolitých a z okresného mestčka Mundžusum, vzdialeného od nás asi na jeden a pol hodiny cesty... Boli to ľudia spravidla úžasne biedni, bez hocakého majetku, bez práce a vo svojich potrebách veľmi nenároční; desať tureckých libier, vtedy našich asi 200 Kč, reprezentovalo pre nich už obrovský kapitál, s ktorým sa dalo žiť trebárs pol roka... V Turecku nie je priemysel a prácu na poli si hľadá každý turecký roľník zastať podľa možnosti sám, v krajnom prípade so svojimi príbuznými; kto tam nemá pole alebo obchod, nemá teda takmer nijakú príležitosť na zárobok. Preto bola práca u nás veľmi vyhľadávaná; a to tým viac, že sme platili mzdy na tamojšie pomery veľmi slušné, priemerne 90 piastrov, t. j. vtedy asi 18 Kč denne. Až zo vzdialenosti niekoľkých dní cesty prichádzali k nám robotníci so žiadosťou o prácu."

Týchto pár viet nám pri troške predstavivosti dokonale ilustruje nielen podmienky, za ktorých Hrozný pracoval, ale i pomery na tureckom vidieku, aké v týchto zapadnutých krajoch vtedy panovali. Keď si Hrozný všimol postavenie svojich robotníkov a bezprostredné príčiny ich biedy, bol medzi západnými archeológmi výnimkou. Nasledujúce slová by však mohol práve tak dobre napísať Koldewey alebo Layard:

„Len čo boli títo robotníci prijatí, stúpali ich požiadavky donekonečna. Dalo sa preto s nimi veľmi ťažko vyjsť ako s masou. Hlavne na počiatku boli ich stávky a revolty na dennom

poriadku. Bolo treba niekedy veľmi rafinovanej diplomacie, inokedy zas veľkej pevnosti, aby sme ovládli tieto veľmi nedisciplinované, často na samej hranici zločinnosti sa pohybujúce elementy."

Tu sa už Hrozný nedotýka príčin, ani len bezprostredných; my však dobre chápeme mentalitu robotníka, ktorý žije v stave trvalej núdze a nezamestnanosti a snaží sa čo najviac využiť takú jedinečnú príležitosť, aká sa mu tu naskytla. K tomu pristupovalo, že títo robotníci, poväčšine príležitostní nádenníci na majetkoch bohatých roľníkov, neboli zvyknutí pracovať v kolektíve a pod takmer vojenskou disciplínou, ktorú zaviedol hlavný dozorca, ustanovený Hrozným, „nejaký Grimmek, povolaním svojim palier, potom poddôstojník v Nemeckej východnej Afrike, ktorý bol záhadným osudom akýmsi zahnaný až do Kaizarie, kde bol bez práce a v trpkkej núdzi, práve keď sme tam prišli". Tiež kaizarskí obchodníci so starožitnosťami vyslali sem svojich agentov, aby marili vykopávky.

Hlavnou a bezprostrednou príčinou nespokojnosti boli však priam nemožné - i na vtedajšie turecké pomery nemožné - hygienické a zdravotné podmienky.

Aj keď bol celý kraj zamorený maláriou, nebolo tu nič, čo by hoci len zďaleka pripomínalo nejakú lekársku starostlivosť. Ale nebolo nijako postarané ani o bývanie a zdravú pitnú vodu pre robotníkov. „Naši robotníci prenocúvali vždy na lúkach okolo Kültepe... ležali pod šírym nebom pri vode, a nemožno sa teda diviť, že časom všetci takmer ochoreli na maláriu. Každý deň odchádzali dvaja alebo traja pre túto chorobu do svojich domovov."

Robotníci, pochopiteľne, žiadali aspoň chinín: „Okolo 600 práškov chinínových sme tak rozdali, a boli by sme ich rozdali niekoľkokrát toľko, keby sme ich mali." Hrozný však o malárii na Kültepe vedel. A ak mu potom neostalo dost' chinínových práškov pre seba, bol to, samozrejme, žiarivý príklad vlastnej obetavosti a ušľachtlosti, ale súčasne i onej „chyby vo výpočte, ktorú zistila skúška so skutočnosťou".

Napriek tomu však práca tureckých robotníkov, riadená československým vedcom, na Kültepe rýchlo pokračovala.

„Pahorok popola“ znie v preklade názov tohto kopca, a je oprávnený: „Hlina je tu premiešaná s popolom, pochádzajúcim z mesta tam pochovaného.“ Lenže akého mesta?

Niektorí archeológovia tvrdili, že tam nie je vôbec nijaké mesto, že Kültepe je na rozdiel od iných *tellov* prirodzený pahorok. Chantre považoval Kültepe za kráter kedysi vybuchnutej sopky, lebo okraj pahorka je dookola značne vyšší než jeho stred. Hrozný si toto vyvýšenie vysvetľoval tým, že sú to hradby mesta, prikryté návejmi hlíny. Pokusné sondy ukázali, že mal pravdu.

Zatiaľ čo Chantre a Winckler kopali najmä na dolných svahoch pahorku - zvyšky ich pokusných výkopov boli ešte roku 1925 viditeľné - Hrozný namieril svoj útok priamo do jeho stredu. Veril, že v malej vyvýšenine na planine uprostred Kültepe sa skrýva „centrálny nejaký palác alebo chrám, alebo obidvoje“.

Vymeral líniu troch rovnobežných priekop, každú širokú osem metrov, a šikovateľ Grimmek dal povel na útok. Petraš sledoval postup frontu a Hrozný robil, čo každý veliteľ, ktorý je v prvej hodine po začatí operácie „najzbytočnejšou osobou na bojisku“. Lahol si a spal, čo je najrozumnejší spôsob, ako si skrátiť čas čakania.

Čakal do neskorého odpoľudnia. Dlhý čas - a aký krátky v porovnaní s Bottom, ktorý čakal na Kujundžiku celý rok! A kým slnko sčervenelo, vykresal čakan jedného Čerkesa z hory popola prvú iskru. Skala! Grimmek tam nasadil posily. Už večer prvého dňa vykopávok Hrozný vedel, že odkrýva múr. Múr z veľkých, nahrubo otesaných andezitových blokov...

Ďalšie dva dni ukázali, že tieto bloky - a ich výplň z polovypálených tehiel - nesú stopy po požiari. Požiar - to má archeológ rád. „Keby išlo všetko podľa želania archeológov, malo by byť každé staré mesto pochované dažd'om popola z nejakej šikovne poruke ležiacej sopky,“ píše sir Leonard Woolley. „V prípade nedostatku sopky je poriadne vyplienenie kombinované so spálením to najlepšie, čo sa môže s nejakým mestom z archeoló-

govho hľadiska stať.“ Ale nech si už o takomto čiernom humore myslíme hocičo, fakt je, že napríklad výbuch Vezuvu roku 79 zachoval nám tri anticke mestá ako na zastavenom filme: náhle zničenie mesto mumifikuje, pozvoľňý úpadok ho rozkladá.

Mesiac pokračovali vykopávky - päťdesiat robotníkov padlo za obeť nákaze maláriou - až z hĺbín tisícročí vystúpili na svetlo dňa základy veľkej stavby. Tej stavby, ktorú tam Hrozný videl röntgenovým zrakom skúseného archeológa. Bola 62 metrov dlhá a 58 metrov široká, múry mala 1,5 až 2,3 metra hrubé, orientovaná bola takmer presne podľa štyroch svetových strán (s portálom pravdepodobne na severe) a z troch strán ju obklopoval veľký vydláždený dvor. Stála na umelej terase a dominovala tak mestu i kraju. A po ďalších vykopávkach, pri ktorých sa našli predmety, čo sa dali datovať, určil Hrozný jej vek i funkciu: „sídlo chetitského guvernéra tohto mesta, jeho hrad“. Chetitský hrad z 15. až 13. storočia pred n. l., spálený v 12. storočí pred n. l. dobyvatelmi, ktorí zničili chetitskú veľkoriašu!

Ako zistil Hrozný, že to bol chetitský hrad? Štýl, stavebná technika a pôdorys hradných múrov sa presne zhodovali so stavbami v Boghazköy, Zindžirli, Karchemiši, teda stavbami nesporne chetitského pôvodu. To je však pre prísneho vedca len deväťdesiatpercentný dôkaz; stopercentný prinieslo potom objavenie „prastarého reliéfu, predstavujúceho časť nôh so zobákovitými topánkami chetitskými“, ktorý bol zamurovaný priamo do hradného múru!

„V tomto ústrednom pahorku dostali sme sa spravidla len do hĺbky 3 - 5 metrov, iba na dvoch miestach sme dosiahli hĺbku 8 metrov. Odkryli sme len malú časť budov starovekého mesta... Ďalej sme tam našli iný veľmi starostlivo vypracovaný reliéf predstavujúci dolnú časť rúcha, časť sochy koňa atď. Ďalej rad nádob, sčasti neobyčajne veľkých: jednu vysokú 84 cm, inú 122 cm, ktoré, ako sa zdá, pochádzajú z čias grécko-rímskych. Podobné veľké nádoby slúžili na úschovu zásob, inokedy sa v nich zase pochovávali mŕtvolky. Okrem toho sme na týchto miestach našli kresa-

cie kamene, mažiare, mlynčeky, závažia, pradená, nože a iné predmety" - a mnohé z nich zo železa, ktoré bolo najväčším bohatstvom chetitských kráľov: železo bolo v tých časoch päťkrát drahšie než zlato a štyridsaťkrát drahšie než striebro!

Uprostred týchto neobyčajne úspešných prác vydal naraz Hrozný rozkaz, aby sa - okamžite zastavili!

„Vďaka našim znalostiam jazyka tureckého a opatrnému bádaniu medzi domorodcami podarilo sa medzitým konečne zistiť európskymi expedíciami dlho a márne hľadané miesto, kde až doteraz domorodci kappadocké klinové tabuľky nachádzali. Miesto to, ako sme sa už zmienili, domorodci tajili, lebo mali z predaja nájdených tabuliek veľký zisk.“

Rozmanité požiadavky sa kladú na archeológov v teréne - a niektorí si svoju „schopnosť získavať informácie“ natoľko osvojili, že postavili archeologickú lopatu do kúta a vstúpili do trochu výnosnejších služieb. Veľké skúsenosti a priam detektívne schopnosti sú potrebné, aby archeológ našiel určité nálezisko, ktoré nikto neskrýva. Ale Hrozný bol v situácii oveľa ťažšej: „Ako mi neskôr povedal ríšskoneemecký profesor jeden pri návšteve našich vykopávk na Kültepe, vyhlásili mu dokonca až carihradskí predavači starožitností, že márne hľadám tabuľky v Kara Hüjüku a že sa už postarali, aby som ich nenašiel.“

Hrozný sa odlišoval od väčšiny západných archeológov (a nielen archeológov) na Východe okrem iného tým, že bol človek hlboko demokratický a nijako sa nepovyšoval nad „domorodcov“. Vo svojom kočišovi nevidel napríklad len hovoriacu súčasť povozu a pri obvyklom priateľskom rozhovore o veciach minulých a prítomných sa „za jednej svojej cesty z Kara Hüjüku do Kaizarie na svoje veľké prekvapenie dozvedel, že kedysi sa našlo mnoho starožitností, »niekoľko plných vozov«, nie na Kültepe, ale na jednom poli ležiacom pod pahorkom“.

S tureckým predákom robotníkov, ktorý prejavoval záujem o vykopávky a záhady okolo zmiznutých miest,

vypravil sa potom toto pole hľadať. Necelých dvesto metrov severovýchodne od Kültepe našiel skutočne lúku - „úplne zanedbanú, s mnohými zarastenými už jamami a priekopami, pochádzajúcimi podľa všetkého z tajných vykopávk domorodcov“, o ktorej mohol s určitou pravdepodobnosťou súdiť, že by stála za to, aby sa do nej zaborili rýle.

Bolo to však ono pole? Kočiš hovoril, že „asi áno“. Vraj tam kedysi dedinčania kopali, ale potom sa pri tom pobili a veliteľ kaizarských žandárov všetky vykopávky zakázal - a kopal tam nato potajomky sám; či to však bolo práve na tejto lúke, nemôže povedať. Týždeň sa Hrozný brodil močaristým krajom, skúmal jarky a diery, z ktorých vyliezali ohavné žlté škorpióny, a nakoniec sa rozhodol - riskovať. „Podal som žiadosť vláde ankarskej, aby rozšírila moje povolenie aj na túto lúku... Aj teraz mi vláda republiky tureckej vyšla veľmi ochotne v ústrety.“

Dostal nielen toto povolenie, ale neskôr i ďalšie, „aby smel kopat' všade v okolí tejto lúky“.

Lenže táto lúka bola súkromným vlastníctvom. Vlastníctvom dedičov nejakého Hadži Mehmeda. „Títo odhadovali cenu starožitností skrývajúcich sa v lúke na státisíce, ba milióny, preto bolo temer akousi ochotou z ich strany, keď žiadali za svoju zanedbanú a rozmermi nepatrnú lúku odo mňa iba - 160 000 Kč.“

To, pravda, nemienil zaplatiť. Ba ani nemohol: toľko peňazí už ani nemal. „Nastalo dlhé, orientálnym spôsobom vedené jednanie o cenu lúky,“ až nakoniec prešla Hrozného trpezlivosť. Požiadal o úradný odhad. Turecká komisia, ustanovená Ali Vefa bejom, určila cenu lúky na - 5500 Kč. Za túto sumu stal sa potom Hrozný majiteľom nehnuteľnosti v Turecku. A ak chceme byť celkom presní: nie Hrozný, ale československý štát, ako to dal zapísať do pozemkovej knihy.

„Dňa 20. septembra 1925 prvý raz začali na lúke Hadži Mehmedovej čakany a lopaty našich robotníkov svoju prácu - a už hneď v prvých dňoch našli sme tam niekoľko tabuliek, najprv len roztrúsených.“ A ako Hrozný ihneď poznal, tieto tabuľky boli

Slonovinová soška
horského bôžika
z Boghazköy.
14. stor. pred n. i.

presne toho istého typu ako záhadné kappadocké, ba čo viac - nápisy na týchto tabuľkách, ktoré Hrozný na mieste prečítal, potvrdzovali, že to boli „kappadocké tabuľky“!

Na Kültepe už nezostal ani jeden pracovník - iba architekt Petraš tam dokresľoval svoje situačné plány - všetci prešli na Hadži Mehmedovu (alebo, ak chceme: československú štátnu) lúku. Za dva dni odkryli múry z nepálených tehliel. „Tieto múry i tehly sú veľmi obratne postavené, tehly sú ukladané celkom moderným spôsobom, zo všetkého je už na prvý pohľad vidieť, že tu máme do činenia s pamiatkami vysoko vyvinutej kultúry babylonsko-asýrskej...“

A práve pri týchto tehlových múroch, na ich podlahe, vydláždenej miestami veľkými, plochými balvanmi, začali sme siedmeho dňa našich vykopávkov, 26. septembra, nachádzať - v hĺbke asi 2 1/2 metra pod povrchom - tabuľky vo veľkom, celé hniezda tabuliek, ktoré sme, pravdaže, privítali s veľkou radosťou. Boli sme predsa pri svojom tak dlho hľadanom ciele! Našli sme konečne tak dlho a márne hľadané skutočné nálezisko kappadockých tabuliek!“

V týchto „hniezdach“ sa skrývalo desať, dvadsať, päťdesiat - a v jednom prípade až 250 tabuliek. Niektoré veľkosti školského zošita, iné by sa zmestili do škatuľky od zápaličiek i s obálkou. Niektoré ležali voľne, iné boli v nádobách, iné v terakotových debničkách: „Jedna z týchto debničiek je takmer nepoškodená, má tvar koša pre kvočku, ozdobeného reliéfom. Reliéf tento predstavuje nejasné trochu zvierat, zvedavo nazerajúce do debničky, ako keby chcelo vedieť, čo obsahuje.“

Presne mesiac kopal Hrozný na lúkach pod Pahorkom popola a výsledok bol priam senzačný: našiel asi 1 000 tabuliek a fragmentov! A z týchto tabuliek, krásne do krémova vypálených, „ktorých nápisy sú písané najstaršou formou jazyka asýrskeho“, hovorili k Hroznému ľudia, ktorých kosti sa zmenili na prach a popol v čase, keď k počiatku nášho letopočtu chýbalo viac storočí, ako ich dodnes od neho uplynulo: pán Intil a jeho otec Šulabum

o svojich súkromných starostiach, kupec Iná a jeho konkurent Šuan o obchodných záležitostiach, a okrem mnohých iných najmä pán Lákipum a Pušukín, ktorí boli takí poriadkumilovní, že schovávali doručené listy aj s obálkou (tiež z vypálenej hlíny), na ktorej bola ich adresa. Keď potom našiel archív skutočnej „obchodnej komory“, fungujúcej medziiným ako samosprávny súd v obchodných sporoch, a keď na desiatkach tabuliek našiel jej pečiatku (skutočnú, do hlinených spisov vytlačenú pečiatku) a rozlúštil jej text, mohol konštatovať, že Pahorok popola je rubáš nad slávnym staroasýrskym mestom Kaneš.

K jeho ďalšiemu prekopaniu sa už nedostal. Došli mu peniaze a pekelné podnebie úplne vyčerpalo jeho sily. „S matematickou presnosťou vopred vypočítaná malária“ a nedostatok chýninu rozhodli potom namiesto Hrozného o definitívnom ukončení prác.

V horúčke a zimnici nasadol 21. novembra 1925 na voz, ktorý ho mal odviezť do Kaizarie. Na vyvýšenine za Kara Hüyükom dal zastaviť, aby naposledy zamával robotníkom. Ako odpoveď na jeho pozdrav vyleteli do výšky lopaty, čo im daroval. Tie isté lopaty, ktorými objavil tajomstvo kappadockých tabuliek, neznámy chetitský hrad spreď troch tisícročí a metropolu asýrskeho panstva v Malej Ázii - štyritisíc rokov staré mesto Kaneš! Po návrate do Prahy, ešte na lôžku, kde sa zotavoval z následkov malárie, začal Hrozný pracovať na úlohe, ktorú považoval za prvú povinnosť každého objaviteľa: oboznámiť s novými poznatkami vedcov celého sveta i ľud svojej vlasti. Roku 1926 uverejnil *Nové materiály k dejinám najstaršej civilizácie v Malej Ázii* (po anglicky) a roku 1927 *Predbežnú správu o československých vykopávkach v Kültepe* (po francúzsky). Nato napísal seriál článkov do dennej tlače, usporiadal vedecko-populárne prednášky a vydal „archeologický cestopis“ *V ríši polmesiaca*, ktorý je dokladom, že i o zložitých vedeckých problémoch sa dá písať jednoducho a pútavo (z neho je i väčšina citátov v tejto kapitole). Predhovor k nemu podpísal už „V Carihrade v septembri 1927“ - na novej výprave, tento-

raz do Hamy a na pole rozvalín gigantických chrámov v Baalbeku.

Nebolo v tomto čase v Československu druhého učenca, ktorý by sa tešil takej vážnosti a súčasne popularite ako Hrozný. „K svojej sláve rozlúštitel' a chetitčiny pripojil slávu archeológa, ktorého objavy majú trvalý vedecký význam.“ Vláda poverila ministra školstva, aby mu vyslovil „vd'aku a uznanie“ - ojedinelý prípad pozornosti k „politicky neangažovanému vedcovi“ v časoch predmníchovskej republiky. Jeho prednášky v Prahe i na vidieku boli preplnené a končili sa ováciami - v neposlednom rade tiež preto, že vedel hovoriť o vážnych veciach s humorom. A prejavy uznania prichádzali aj zo zahraničia: redakcia *Britskej encyklopédie* ho požiadala, aby spracoval heslo Chetiti - on, nie Sayce, nie Garstang, nie Hogarth alebo niektorý iný slávny britský chetitológ! Hrnuli sa pozvánky na medzinárodné kongresy a prednášky na zahraničné univerzity. Takéto cesty znamenajú vždy vyrušenie zo štúdia a prerušenie pedagogickej práce, ale „výmena skúseností je predsa súčasť vedeckej činnosti“!

V apríli 1928 referoval na medzinárodnom kongrese jazykovedcov v Haagu, v máji 1928 na medzinárodnom kongrese etruskológov vo Florencii a Bologni, v novembri 1929 prednášal na univerzitách v Krakove a Kodani. To mu, pravda, neprekážalo, aby v tom istom čase nenapísal desiatky obsiahlych štúdií a článkov do pražského *Archívu orientálneho*, ba i vyžiadané príspevky do parížskej revue *Sýria*, do edinburského *Evangelical Quarterly* a medziiným i do tureckých *Hakimigeti Millye*. „Hlavnou vecou je organizovať si svoj čas.“

Dostalo sa mu všetkých pôct, akých sa učencovi mohlo dostať: univerzity v Paríži a neskôr v Oslo a Sofii mu udelili čestné doktoráty a desiatky učených spoločností na západe a východe, na severe a juhu si pokla-

dali za česť, že prijal ich členstvo. Vo februári 1931 odišiel do Anglicka a Francúzska, aby prevzal svoje diplomy a predniesol rad referátov „na témy z odboru chetitológie, ktoré uzná sám za vhodné“ (ako uviedla vo svojich pozvánkach londýnska a parížska univerzita). Hrozný k tomu pripojil jedinou podmienku: na každú prednášku pre odborníkov pripadne jedna prednáška „pre širšie publikum“.

Veľký zájazd „po Západe a Východe“ sa začal v Londýne, kam prišiel ako hosť Britskej spoločnosti pre štúdium Orientu, aby prednášal „v amfiteátri, kde kedysi prednášali Darwin,

Faraday a Huxley“. Odtiaľ odišiel do Oxfordu a stadiaľ do Paríža, kam ho pozvala Francúzska ázijská spoločnosť. „Nový Champollion!“ predstavil ho svojim čitateľom *Figaro*. 14. marca potom ukončil svoj zájazd veľkou prednáškou na parížskej Sorbonne, kde v preplnenej Turgotovej sále vylíčil *Históriu a pokroky lúštenia chetitčiny* a uzavrel ju slovami: „A dnes, roku 1931, je súhlas s mojou teóriou taký úplný, že chetitický problém - nie je už problémom!“

Mal pravdu.

No nebola to pravda celá.

Bedřich Hrozný prepisuje nápisy na skale Aladža Hüyük z 12. stor. pred n. l.

8.

HIEROGLYFICKÍ CHETITI

Hrozného rozlúštenie definitívne strholo z Chetitov závoj bezdejinnosti. Otvorila sa druhá časť boghazköyského archívu a čítali sme už nielen cudzojazyčnú diplomatickú korešpondenciu, ale aj najbohatšie dokumenty zo života Chetitov, napísané v ich vlastnej reči: zákonníky, súdne rozsudky a náboženské knihy, predpisy pre dvorných ceremoniarov a príručky pre výcvik koní, uznesenia štátnej rady a lekárske spisy, vojenské reglementy a daňové záznamy. A potom i básne a malé literárne práce, z ktorých zaznel - prvý raz v svetovej literatúre - anekdotický tón...

Hieroglyfický nápis
chetitského kráľa Aruru
z Karchemiša.
Majstrovská ukážka
chetitského písárskeho
a reliéfného umenia
z 9. storočia pred n. l.

Tým všetkým neboli však odhalené všetky záhady. Veľká časť chetitských písomných pamiatok, roztrúsených na 69 náleziskách v celej Prednej Ázii, ešte stále mlčala.

Boli to pamiatky napísané chetitskými hieroglyfmi. Písmom, ktorého prostredníctvom sme sa vlastne zoznámili s Chetitmi a ktoré ostávalo aj po rozlúštení klinopisnej chetitčiny nepreniknuteľným tajomstvom. Napriek tomu, že už v prvých rokoch po objavení Chetitov rozlúštil Sayce šesť jeho znakov, napriek tomu, že už roku 1900 vydal Messerschmidt zborník jeho nápisov, takže lúštitelia sa nemohli sťažovať na nedostatok materiálu, napriek tomu, že na jeho rozlúštení pracoval už vyše štvrt' storočia rad významných učencov, medzi nimi i „velmajster starých písem“ Peter Jensen.

Do roku 1915 sa azda dali vysvetliť neúspechy v hieroglyfickej chetitčine okrídleným už výrokom Alice Koberovej: „Neznáme písmo v nezná-

mej reči nemožno rozlúštiť!" Po Hrozného rozlúštení klinopisnej chetitčiny sa však musela situácia okamžite zmeniť. Odteraz mala byť v chetitskej hieroglyfickej rovnici len jedna neznáma - písmo.

Nič sa však nezmenilo. A vôbec už nie okamžite, ba ani za dlhé desaťročia. A opäť: napriek tomu, že sa na tento problém sústredili učitelia všetkých svetadielov, na ktorých žijú učitelia, napriek tomu, že mali k dispozícii doslovne tony materiálu a vyše 100 bilingiev!

Aké temné mocnosti sa tu sprisahali, aby marili úsilie dvoch generácií vedcov, kým ich tretia prinútila kapitulovať? - Neobávame sa, že pripravíme čitateľa o napätie, ktoré sľubuje táto dramatická lúštiteľská kapitola,

keď prezradíme výsledok už teraz: hieroglyfická chetitčina nebola totožná s chetitčinou klinopisnou!

Bola s ňou, pravda, príbuzná, dokonca veľmi príbuzná - asi ako dnešná slovenčina so staročeštinou a viac než taliančina s latinčinou. Zlomyselná náhoda však chcela, že medzi textami, ktoré mali lúštitelia v týchto dvoch pís-mach k dispozícii, ležalo - okrem niekoľko výnimiek - asi pol tisícročia. Hieroglyfické pochádzali väčšinou asi z 9. až 8. storočia pred n. l., teda z čias po páde chetitskej veľkorieše, a klinopisné prevažne z čias jej rozmachu, t. j. zo 17. až 13. storočia pred n. l.

Stačí porovnať napríklad bernolákovskú slovenčinu z konca 18. storočia s dnešnou literárnou slovenčinou a vidíme, ako sa môže písaná reč za necelé dve storočia zmeniť. Z toho vyplývajúce rozdiely nie sú, pravda, pre jazykovedca problémom, ich znalosť je súčasťou jeho odborného vzdelania. V chetitčine bola však situácia zásadne odlišná. Vyplývalo to predovšetkým z toho, že používala slabično-fonetický spôsob písania. A keď uvážime, že v chetitsko-hieroglyfickom písme sa spravidla nerozlišovalo medzi znelými, neznelými a aspirovanými spoluhláskami (napr. medzi *b*, *p* a *ph*) a že mnoho jeho slabičných znakov sa písalo „obrátene“ (čiže nie spoluhláska plus samohláska, ale samohláska plus spoluhláska), je nám jasné, prečo i nevelké jazykové rozdiely museli pôsobiť lúštitelom priam neprekonateľné ťažkosti.

Pritom hieroglyfická chetitčina nebola len mladšou formou klinopisnej chetitčiny. Prejavovali sa v nej aj nemalé rozdiely miestne: boghazköyský archív bol z hlavného mesta ríše, zatiaľ čo Hama, Karchemiš, Maraš a iné veľké náleziská chetitských hieroglyfických textov boli vzdialené okrajové hrady alebo provinčné mestá. Problém stál teda približne takto: Prečítajte podľa českého *Úradného listu Spišskú kázeň* z konca 15. storočia, napísanú švabachom! A ako všetky príklady, aj tento pokrívka: švabach je písmo, ktoré sa vyvinulo z latinky, a je s ňou teda príbuzné, zatiaľ čo medzi chetitskými klinopismi a hieroglyfmi nie je vonkoncom nijaký styčný bod!

Čitateľ sa už iste spýtal: ako si vysvetlíme, že chetitské klinopisné texty sa zachovali prevažne zo staršej doby a hieroglyfické z mladšej? Hypotéz je tu mnoho, ale názov teória si zaslúžia azda len dve. Prvá vychádza z materiálu a techniky, ktorá sa pri písaní používala.

Dnes sa už považuje za dokázané, že hieroglyfy boli pôvodné, staršie písmo Chetitov, a za veľmi pravdepodobné, že Chetiti ich sami vynali. Kedy? Zdá sa, že už pred svojim vystúpením na scénu svetovej histórie na pôde Malej Ázie, a to nezávisle od Egyptanov, s ktorými nemali vtedy vonkoncom nijaké styky. Klinové písmo naproti tomu iba prevzali. Chetitský pisár - aj pisár klinopisov na hlinených tabuľkách alebo na olovených pásoch a strieborných doštičkách - sa nazýva v presnom preklade „drevopisec“ (DUB. SÁR. GIŠ). Z toho vyplýva, a rozlúštené texty to potvrdzujú, že Chetiti pôvodne písali na drevené tabuľky; neskôr ich obťahovali plátnom s vápenným podkladom. No aj po prevzatí klinového písma používali Chetiti svoje vlastné pôvodné písmo hieroglyfické, a toto hieroglyfické písmo bolo napriek svojej zložitosti písmom rozšírenejším. Týmto písmom zaznamenávali chetitskí králi svoje činy na skalách a pomníkoch, týmto písmom písali chetitskí kňazi svoje náboženské spisy a chetitskí básnici svoje verše. Súčasne používané klinové písmo bolo zas prevažne písmom štátnych kancelárií, medzinárodných stykov a „prekladovej literatúry“; nezachoval sa nám v ňom ani jeden monumentálny či „verejný“ nápis.

Drevo, plátno a vápno podlieha zubu času - viac ako na kameň vypálené hlinené tabuľky - a striebro zase zlodejom. Keď sa skončila poltisícročná história chetitskej veľkorieše (bodkou za jej poslednou kapitolou bolo dobytie a vypálenie Chattušaša okolo roku 1200 pred n. l.), padla za obeť všeobecnej skaze i väčšina hieroglyfických textov na týchto materiáloch. Kamenné pomníky a stély zničili potom dobyvatelia, a sme radi, že ich pozornosti unikli aspoň reliéfy a hieroglyfické nápisy v skalnej svätyni Yazilikaya. Po troch tisícročiach zostal v troskách hlavného mesta len klinopisný archív na hline-

ných tabuľkách. Málo významné okrajové mestá zničenie Chattušaša akosi prežili a v hlavných mestách nástupníckych štátov vznikali i po stáročiach nové kamenné pomníky s hieroglyfickými nápismi. Tie potom našli v ich rozvalinách archeológovia. Naproti tomu nenašli v nich, pochopiteľne, rozsiahlejšie štátne archívy na klinopisných tabuľkách.

Podľa druhej teórie boli klinopisní a hieroglyfickí Chetiti dva rôzne - aj keď príbuzné - národy, ktoré sa v priebehu stáročí vystriedali vo vedúcej úlohe v chetitskej kultúre. Najprv prevládali klinopisní Chetiti, neskôr hieroglyfickí, ktorí sa udržali aj po páde chetitskej veľkorieše v okrajových oblastiach a drobných štátoch. Tomu zodpovedajú aj nálezy dokumentov, spísaných v týchto písmach, resp. rečiach. Ak nachádzame výtvyry klinopisných a hieroglyfických Chetitov vedľa seba, napríklad vo svätyni Yazilikaya, je to podľa tejto teórie preto, že na jej reliéfovej výzdobe sa pracovalo niekoľko storočí. Niektorí zástancovia tejto teórie súdia, že v čase vlastného rozvoja hieroglyfickej chetitčiny bola už klinopisná chetitčina mŕtvym, resp. nepoužívaným jazykom.

Isteže sa dá proti obidvom týmto teóriám všeličo namietat; „pre a proti“ by nás však zaviedlo príliš hlboko do starých ročníkov odborných časopisov, ktoré sa zaoberajú chetitologickými problémami a - takýchto časopisov vychádza dnes na svete temer sto. Pre nás je oveľa dôležitejšie to, že dnes skutočne platí, že „problém chetitčiny nie je už problémom“. Ale aby sme tieto slová mohli napísať, muselo uplynúť od Hrozného parížskej prednášky dvadsaťpäť rokov. Presne štvrté storočia potrebovali ešte vedci na to, aby chetitské hieroglyfy s konečnou platnosťou rozlúštili!

Toto rozlúštenie prinieslo nové prekvapenie. Zatiaľ posledné prekvapenie, ktoré nám Chetiti pripravili, a to prekvapenie zo všetkých najneočakávanejšie: pretože hieroglyfické nápisy sú z neskorých časov a málo významných miest - nehovoria nám o vlastnej Chetitskej ríši v podstate nič podstatné!

Niet však pochyb: ani keby bol tento pomerne skromný výsledok rozlúštenia chetitských hieroglyfov vopred známy, vedci by sa neboli dali od svojich pokusov odradiť. Už preto, že ľudstvo neznesie, aby pred ním zostalo tajomstvo, ktoré veda nevyrieši.

Okrem toho - bolo to písmo, ktoré priam lákalo, priam dráždilo každého lúštitel'a: skús na mne, čo vieš! Stovky hieroglyfických nápisov sa leskli vo večne žiariacom slnku na strmých skalách, tisíce sa ich skrývalo v hlbokých jaskynných priepastiach a pod sutinami mŕtvych miest. Raz si na nich dali ich tvorcovia záležať tak, že boli priam umeleckými dielami (začiatok nápisu kráľa Araru z Karchemiša zdo-bí dodnes každú publikáciu „o kráse písma“), inokedy preťahovali riadky, nedodržiavali výšku, a keď sa im text nevošiel na voľné miesto vedľa reliéfu, bez rozpakov pokračovali aj po tvári zobrazenej osoby, na stenu, za roh, na pristavenú kamennú dosku. A písmo samo bolo najpodivnejšou kombináciou znakov, aká sa kedy vyskytla: zložitá, archaická, na pohľad až naturalistické obrázky sa v ňom striedali s celkom moderne štylizovanými znakmi, a tento kontrast bol súladom!

Jedným z prvých učencov po Sayceovi, ktorý podľahol čaru tohto písma, bol Francúz J. Menant. Jeho mnohoročná práca viedla k jedinému výsledku: roku 1890 prečítal obrázkový znak „ja som“. Je to jeden z najčastejšie sa opakujúcich znakov, veľmi podobný egyptskému , ktorý má rovnaký význam. (Sayce ho čítal, pretože ruka tu ukazuje na otvorené ústa, „ja hovorím“.) Takmer súčasne s ním pracoval na rozlúštení chetitských hieroglyfov nemecký asýriológ F. E. Peiser. V jeho objemnej knihe z roku 1892 je však tiež len jeden znak určený správne: rozdeľovacie znamienko medzi slovami. Zmýlil sa totiž v jednej maličkosti: nesprávne odhadol začiatok jedného karchemišského nápisu - a celý text „čítal“ potom obrátene!

Aj keď opäť nemienime sledovať históriu omylov pri lúštení chetitských hieroglyfov - práve tak, ako sme ju nesledovali v kapitole o Champollionovi, Rawlinsonovi alebo v súvislosti s Hrozného rozlúštením klinopisnej chetitčiny - nemôžeme sa nezastaviť

pri Petrovi Jensenovi (1861 - 1936). Tento významný nemecký orientalista, ktorý si získal nehynúce zásluhy definitívnym dôkazom, že biblická história o potope sveta je len neskoršou židovskou verziou epizódy o Utanapištimovi zo sumersko-babylonsko-asýrskeho *Eposu o Gilgamešovi*, spôsobil svojimi omylmi pri lúštení chetitských hieroglyfov, že sa tu takmer na celé dve desaťročia každý pokrok zastavil. Takéto negatívne pôsobenie veľkých osobností, nárokuje si právo rozhodovať i vo veciach, v ktorých nie sú autoritami, nie je, pravda, zriedkavé; spomeňme si trebárs - aby sme si zašli po príklad do inej oblasti ako jazykovedy - na spory Koch - Virchow. U Jensena k tomu pristupovala ešte vášnivá neznášanlivosť nadšeného diletanta (a v chetitológii bol diletantom v obidvoch zmysloch: v pôvodnom, že ju pestoval zo záľuby, i v prenesenom).

Ukázalo sa to najmä roku 1923, keď mladý nemecký asýriológ Carl Frank pristúpil k chetitským hieroglyfom z celkom novej strany. Skončila sa veľká vojna a Frank, ktorý mal možnosť oboznámiť sa s metódami lúštenia vojenských kódov a šifrovaných správ, rozhodol sa využiť svoje znalosti na niečo rozumnejšie. Systematickým usporadúvaním znakov, zisťovaním početnosti výskytu, triedením hodnôt, výpočtami variácií atď. a porovnávaním s materiálmi z iných orientalistických prameňov sa mu podarilo rozlúštiť niekoľko zemepisných názvov. Jensen považoval hieroglyfy za svoj vyhradený revír a vrhol sa naň horšie než panský hájnik na pytlíka: epitetá, ktorými ho poctil, sme ináč čítali v staroorientalistických časopisoch jedine pri preklade 46 Chammurapiho kliatob. „Tu človek očervenie od hanby a odhodí pero” - ukončil svoju štúdiu, ktorá mala byť objektívnou recenziou Frankovej práce.

Frank sa však na rozdiel od ostatných kolegov nedal. Siahol k poslednej zbrani malých proti veľkým: k zosmiešneniu. Vzdal povinnú úctu starešinovi nemeckých asýriológov, ktorý videl v rozlúštených názvoch miest panovnícke tituly, a s vážnou tvárou sa ho spýtal, „či aj v týchto často sa vyskytujúcich somárskych a vol-

ských hlavách by sa nemali vidieť ideografické symboly kráľov...”

Nemá zmysel rozvádzať tieto a podobné spory: pri celej svojej trápivosti sú však dôkazom, že niet jediného odboru vedy, kde by sa staré nestavalo na odpor novému, že nové musí o svoje miesto na slnku bojovať. A okrem toho dôkazom, že ani filológovia staroorientalisti, pracovníci „najsuchšej a najneživotejšej vedy”, nie sú vždy len chladní vedci.

Ináč Jensenova lúštiteľská metóda bola - a to je na celej veci najpodivnejšie - v zásade správna. Vychádzal z princípu, ktorý sám objavil a ktorý neskôr s veľkými úspechmi využil Forrer: nesnažiť sa v prvom rade zistiť fonetickú hodnotu znaku, ale vypátrať zmysel textu podľa vonkajších kritérií, t. j. usilovať sa takrečeno uhádnuť text a až potom sa zaoberať jednotlivými znakmi. Ale čo už pomôže správna metóda, keď základný predpoklad je nesprávny? Jensen považoval hieroglyfickú chetitčinu za - ranú arménčinu!

Ale - a pri lúštení starých písem je vždy nejaké „ale” - napriek tomu dospel k jednému dôležitému čiastkovému poznatku. Pamätáme sa, že v egyptských hieroglyfických textoch boli vždy kráľovské mená v osobitných oválnych rámčekoch, kartušiach. Niečo podobné bolo aj v chetitských hieroglyfoch. Jensen si všimol zvláštnu ornamentálnu výzdobu, rámujúcu rôzne hieroglyfické znaky. Pripomínala baldachýn: jeho strechu tvorilo „okridlené slnko”, ktoré sa veľmi podobalo odznakom asýrsko-babylonských kráľov, a túto strechu podopierali dva stĺpy zakončené volútom - volútom priam v iónskom slohu! Neskôr sa skutočne ukázalo, že tento baldachýn, pre ktorý sa ujal názov *aedicula*, má v chetitských hieroglyfoch ten istý význam ako kartuša v egyptských. A tak ľahko, ako pozná dieťa v bábkovom divadle kráľa podľa koruny, pozná teraz orientalista v chetitskom hieroglyfickom texte meno kráľa podľa *aediculy*!

Takto krok za krokom postupovalo lúštenie chetitských hieroglyfov po celé štvrtstoročie. Každý rok priniesol aspoň jednu novú knihu, nie však rozlúštenie aspoň jedného nového znaku. Uvedme len dve najzávažnejšie

práce pred Forrerovými *Ôsmimi rečami boghazköyského archívu*: Angličan R. C. Thompson vydal roku 1913 *Nové rozlúštenie chetitských hieroglyfov*, kde však rozlúštil takisto len jeden (nie vždy používaný) determinatív pre osobné mená, a jeho krajan A. E. Cowley dospel roku 1917 k rozlúšteniu znaku (a jeho odlíšení od) , ktorý znamená našu spojku „a“ a pripojuje sa k slovu ako latinské *-que*. (Znak , ktorý rozlúštil už Sayce, je naproti tomu determinatív pre označenie boha.) - Ako dlho malo lúštenie týmto tempom pokračovať, keď sa chetitológovia nemohli dohodnúť ani na tom, či hieroglyfických znakov je 40 alebo 400? A či napríklad   sú štyri samostatné znaky, alebo len štyri varianty jedného a toho istého znaku?

Na rozlúštení hieroglyfickej chetitčiny pracovali doteraz jednotliví učitelia samostatne, lepšie povedané izolovane. Ich neúspechy však ukázali, že i v starovekej filológii je obdobie odvážnych priekopníkov, spoliehajúcich sa iba na seba, za nami. Že ako vo všetkých vedných odboroch, i tu sa musia najlepšie hlavy spojiť, lebo víťazstvo sa dá dosiahnuť iba kolektívnou spolupracou. Kolektívom, kde sa jednotlivci nestarajú v skupine a skupina prekonáva nedostatky jednotlivca, aby zabezpečila celkový postup vpred.

Bolo šťastím pre chetitológiu, že takýto kolektív vytvorila. Jeho členmi sa stali učitelia rôznych národov a rôznych špecializácií, spojení jednotnou vôľou preniknúť záhadou chetitského písma - i keby za ňou mala byť len mŕtva púšť ako za ňadovými bariérami pobrežia Antarktídy. Do predného útočného oddielu tohto medzinárodného kolektívu sa prihlásili učitelia piatich krajín a nikto sa nepýtal, či malých, alebo veľkých: Švajčiarska, Talianska, Spojených štátov, Nemecka a Československa.

Prvým z tejto útočnej päťky bol švajčiarsky profesor Emil Forrer (nar. 1894 v Štrasburgu), s ktorým sme sa už stretli. Svetom preletelo jeho meno prvý raz roku 1919, keď dokázal, že Chetiti nehovorili po chetitsky. (Svoju vedeckú kariéru začal na univerzite v Zürichu, potom sa stal profesorom v Berlíne, a keď sa stredisko západ-

nej orientalistiky presunulo z Nemecka do Spojených štátov, prešiel na univerzitu v Baltimore a potom do Chicaga.) Spočiatku sa zaoberal chetitským klinovým písmom, v dvadsiatych rokoch obrátil potom celú svoju pozornosť na chetitské hieroglyfy.

Jeho metóda je tvorivou kombináciou všetkých doteraz známych lúštitel'ských metód. Kto hovorí, že to a to má od Jensena, tamto od Grotefenda, ono zas od Hrozného, má pravdu; kritickým prevzatím a spojením jednotlivých prvkov všetkých týchto metód vytvoril však kvalitatívne novú metódu, ktorej správne použitie umožnilo pohnúť celú chetitológiu vpred.

„Vecné pochopenie textu musí predchádzať fonetickému čítaniu.“ Túto Jensenovu zásadu Forrer dôsledne aplikoval a podobne ako Hrozný roku 1915 sústredil sa predovšetkým na ideogramy, ktorým mohol rozumieť bez toho, aby vedel, ako sa vyslovujú. Obdobne ako Frank skúmal početnosť výskytu jednotlivých znakov a takisto ako Hrozný zostavoval rady znakov do tabuliek, aby zistil predpony a prípony, a tým gramatickú stavbu reči. A ako Grotefend hľadal formuly, ktoré sa aj v hieroglyfických textoch nepochybne opakujú: začiatky kráľovských nápisov, úvodné frázy listov a najmä kľatby, ktorými sa končí v tejto časti sveta a v tejto dobe každý nápis, zákon a štátna zmluva. (Dĺžka a jadrnosť týchto zbožných želaní bola zvyčajne priamo úmerná významu dokumentu.) Konečne ako Champollion a Rawlinson zvolil si za východisko vlastnej lúštitel'skej práce mená kráľov (ideogram pre titul kráľa bol jedným z prvých znakov, ktoré rozlúštil) a okrem toho použil - takisto vôbec nie novú - metódu analyticko-porovnávaciu, aby zistil, čo sa dá vyvodiť napríklad z vyobrazenej osoby pre text vedľa nej, aký je vzťah medzi obrázkovým znakom a jeho pôvodným významom, ako súvisí skladba reči hieroglyfických textov s klinovými atď.

Keď roku 1932 vydal prácu *Chetitské obrázkové písmo* (bola prepracovaným vydaním jeho „predbežných správ“ prednesených v Leydene a Ženeve), vedel už celý kolektív chetitológov, že nielen správne rozlúštil

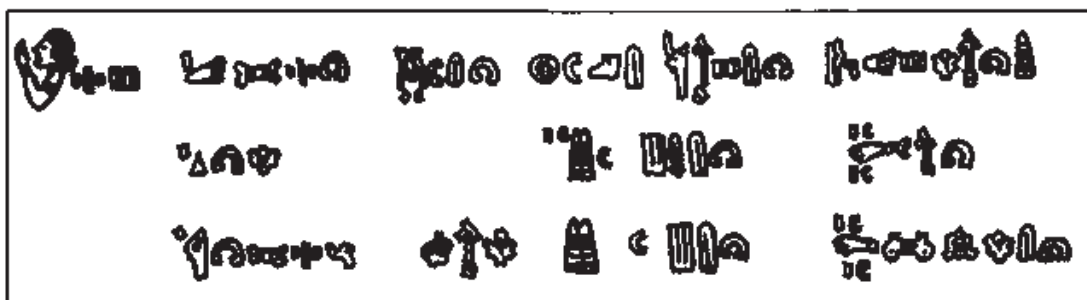
rad znakov a slov, ale - ako povedal J. Friedrich - že „postavil i gramatickú štruktúru, celú vetnú skladbu reči hieroglyfov so všetkými jej podrobnosťami do plného svetla“.

Druhým členom tohto kolektívu bol Talian Piero Meriggi, neskorší profesor na univerzite v Pávii a jazykovedec svetového mena: spolurozlúštitel' lykijských a lýdskych textov, vydavateľ krétsko-mykénskych nápisov, výskumník donedávna málo známej luvijskej reči a predovšetkým - spolurozlúštitel' chetitských hieroglyfov.

Svoju vedeckú dráhu začal v Nemecku; bol v Hamburgu lektorom

prvé genealogické tabuľky chetitských panovníkov v Karchemiši a Maraši.

Tretím bol Ignace J. Gelb, Američan pôvodom z Tarnopolu, kde sa narodil roku 1907. Záujem o svety v hmlách minulosti v ňom vzbudil román Móra Jókaiho, ktorého hrdina odchádza do strednej Ázie, aby vypátral pravlast' Maďarov. Ako nadaný a cieľavedomý mladík študoval staré i nové reči, osemnásťročný odišiel do Talianska a dvadsaťdvaročný bol promován na rímskej univerzite po dizertačnej práci *Najstaršie dejiny Malej Ázie*. Pri jej príprave sa stretol s chetitskou kultúrou, ktorá bola pre zvedavého muža,

Meriggiho rozlúštenie slov „syn“ a „vnuk“ (na konci 2. a 3. riadku). Rovnaké slová pred nimi značia titul „pán zeme“.

taliančiny a štúdiu chetitčiny sa venoval len vo voľnom čase. Keď sa ho jeho životopisec (E. Doblhofer) pýtal na vedeckú prípravu a metódu, odpovedal, že zo všetkého najväčšmi vďačí práci v mechanickej dielni svojho otca, lebo taká práca je „najlepšou učiteľkou vedeckého postupu vôbec“.

K prvým úspechom, ktoré uznal za vhodné publikovať, došiel roku 1927. Nepresahovali rámec obvyklých monografických štúdií, ale ináč to vo vede nejde; iba básnik môže dosiahnuť hneď prvým dielom mladosti vrchol svojej tvorby. Ale roku 1930 uverejnil potom v berlínskom *Asýriologickom časopise* článok, ktorý sa končil: „Najdôležitejšou časťou tohto článku, ktorú musím na konci svojej správy uviesť, je, že sa domnievam, že v jednej skupine znakov som zistil slovo »syn«.“

Vieme, aký veľký význam má v starovekých nápisoch slovo „syn“: umožňuje zistiť príbuzenské vzťahy vládcov, a tým aj ich mená. Potom zistil slovo „vnuk“ a do tretice slovo „panovník“ (doslovne: „pán zeme“). To bol už prielom do dosiaľ pevného frontu tajomstva chetitských hieroglyfických textov. Vedci druhého sledu ním okamžite prenikli. Výsledkom ich práce sú

akým je každý vedec, príliš záhadná, než aby ho nezlákala. Keď prišiel roku 1929 do Chicaga, vtedy už významného strediska americkej orientalistiky, poverili ho inými študijnými úlohami a „so svojou milenkou, chetitčinou, mohol tráviť len noci“. Plodom tejto lásky je dielo *Chetitské hieroglyfy*, ktorého prvý zväzok vyšiel roku 1931 (druhý roku 1935 a tretí roku 1942). Na svetovom orientalistickom kongrese v Leydene roku 1931 sa zúčastnil nielen ako najmladší referent, ale už aj ako uznávaný člen medzinárodného chetitologického predvoja.

Ako každý vedec vybral sa potom Gelb do terénu, aby priniesol nový materiál. Neraz sa dostal - opäť ako každý vedec - na falošnú stopu; dni a noci putoval opustenými krajinami tureckého vnútrozemia za nápisom, o ktorom potom zistil, že nie je vôbec nápisom, ale len zvetranou rozpučanou skalou. A stal sa až príliš naturalizovaným Američanom, aby si nekliesnil cestu hoci aj dynamitom a dolármi. Pri Kötükale v Kilíkii je nápis na strmom skalnom previse nad riekou; dve expedície sa už vrátili, lebo bol „absolútne nedostupný“. Gelb doplatil vedúceho na stavbe neďalekej cesty, robotníci navrtali skalú, vložili

nálože, zahrnel výbuch - a keď spadlo mračno prachu a štrku, cesta pre lovca chetitských nápisov bola voľná...

Niektoré Gelbove čítania sa neosvedčili, ale dôležité je, že zistil v znakoch 𐎧𐎥𐎥 sloveso *a-i-a*, „robit“, čo bolo nielen prvé bezpečne prečítané sloveso v hieroglyfickej chetitčine, ale aj prvý dôkaz jej príbuzenstva s klinopisnou chetitčinou. Budúcnosť ukázala, že práve toto sloveso malo mať pri rozlúštení hieroglyfickej chetitčiny kľúčový význam - a to za okolností, ktoré by nijaký seriózny vedec nepovažoval za pravdepodobné. Neobyčajný význam malo potom Gelbovo vyriešenie dosiaľ spornej otázky, koľko znakov má hieroglyfické písmo. Zistil, že okrem veľkého počtu ideogramov („logogramov“, ako znie jeho termín) má iba 60 fonetických znakov a že je teda písmom slabičným, ktoré sa vyznačuje tou jedinečnou zvláštnosťou, že v ňom spravidla nasleduje spoluhláska za samohláskou.

Štvrtým z tejto útočnej pätky bol Nemeц Helmuth Theodor Bossert - ale o ňom neskôr a podrobnejšie.

Piatym bol Bedřich Hrozný.

„Po rozlúštení nápisov klinopisno-chetitských som sa obrátil so svojimi štúdiami na hieroglyfické nápisy chetitské. Tam som mal spolupracovníkov v učencoch Bossertovi, Forrerovi, Gelbovi a Meriggim. Za tým účelom podnikol som roku 1934 päťmesačnú cestu do Malej Ázie, aby som tam odkopíroval rad nevydaných alebo len nedostatočne vydaných nápisov hieroglyfických,“ píše Hrozný v jednej zo svojich posledných prác, ktorú nazval *Stručný prehľad mojich vedeckých objavov*.

Keď začiatkom júla 1934 znovu uvidel belasé vody Marmarského mora, spájajúce (hoci častejšie sa píše: oddeľujúce) Európu a Áziu, konečne uveril, že k jeho výprave skutočne došlo. Ani jedna z jeho ciest nebola spojená s takými ťažkosťami - pravda, nie technickými, ale finančnými. Československo sa ako všetky kapitalistické štáty zmietalo v křčoch hospodárskej krízy, štátne príjmy klesali, vláda sporila na všetkom, i na školách a podporách v nezamestnanosti. Netreba vysvetľovať, ako Hrozný so svo-

jou žiadosťou o prostriedky na novú expedíciu u ministra financií pochodil.

Ostatne, ešte pred krízou, v období povojnovej konjunktúry 1927 - 1929, žiadal Hrozný subvenciu na pokračovanie vo vykopávkach na Kültepe. Keď sa o jeho finančných ťažkostiach dozvedeli Nemci, navštívil ho profesor Julius Lewy s ponukou, „že by pre eventuálne pokračovanie vo vykopávkach na Kültepe dostal z ríšsko-nemeckej strany potrebný kapitál“.

„Nepochybujem, že by sa potrebný kapitál našiel aj u nás,“ odpovedal Hrozný.

Lewyho argument znel presvedčivo: „Na tom nezáleží, odkiaľ sa vezme kapitál, veda je predsa medzinárodná.“

„Medzinárodná - isteže! Ale ja hrám za naše národné mužstvo!“

No manažér tohto národného mužstva, ak sa tak dá nazvať predseda vlády „panskej koalície“, mu subvenciu na pokračovanie vykopávok na československom pozemku v Kültepe - odmietol. „Sme malý štát a nemôžeme si dovoliť taký veľký luxus.“ A ministerstvo školstva, ktorého šéf mu ešte nedávno obradne blahoželal, mu zamietlo i žiadosť o subvenciu na obyčajnú študijnú cestu do Carihradu a Boghazköy! Ba i úhradu cestovných nákladov na medzinárodný kongres jazykovedcov v Ríme a jeho prípravné zasadanie v Paríži, takže Hrozný musel požiadať pána M. Dussauda z Francúzskej akadémie, aby jeho prednášku prečítal! Znie to pre nás neuveriteľne, ale všeličo z predmnichovskej republiky znie už pre nás neuveriteľne. Tentoraz sa však Hrozný nedal, aj keď objektívne predpoklady pre jeho výpravu boli značne nepriaznivejšie. Dospel k bodu, kde si pokrok v lúštení chetitských hieroglyfov vyžadoval predovšetkým preveriť niektoré sporné nápisy na tvári miesta. Peniaze na cestu si doslovne vyprosil - „s hrdosťou španielskeho žobraka“ u Batu a v Škodovke, ktorých učtárne to potom zapísali na vrub „reklamných nákladov“.

Znovu teda prechádzal Hrozný roklinami Taurusu, znovu nocoval na lôžkach plných ploštíc, znovu smeroval k cieľom, ktoré si určil už v Prahe. Tentoraz, pravda, bez lopát a čakánov

a iba so sprievodcom, ktorého mu poskytla turecká vláda.

„Medzi najväčšie a najdôležitejšie nápisy chetitsko-hieroglyfické patrí nápis Topadský či lepšie Adžigölský, vytesaný do veľkej skaly. Tento nápis vydal autograficky H. Th. Bossert v *Orientálnom literárnom časopise* 37 (1934), str. 145 a nasl., podľa fotografie a kópie v maloázijskom oddelení Berlínskeho múzea. Podal som správu o prvom stĺpci Adžigölského nápisu už v *Archíve orientálnom* VI (1934), str. 399 a nasl. Pokiaľ ide o zvyšok textu, nebol do roku 1935 ani prepísaný, ani preložený," začína Hrozný referát o tomto svojom „prvom ciele archeologickej výpravy do Malej Ázie 1934" (v treťom zväzku svojich *Chetitských hieroglyfických nápisov*).

„V sprievode Salahattina Kandemira beja z ankarského ministerstva verejnej osvety prešiel som 28. októbra 1934 23 kilometrov, ktoré oddeľujú Nevşehir od Adžigölu. Topada, terajší Adžigöl, ležiaci juhozápadne od Nevşehiru, je dedina s 1 800 obyvateľmi a sídlom *nahiyehu* (okresu)... Ubytovali sme sa v dome *muchtára* (richtára) Mehmeda; nemali sme inej voľby, ako prijať jeho pohostinstvo. Po päť dní, 1. novembra do toho počítajúc, odchádzali sme každé ráno na vozíku na miesto nášho nápisu, asi 6 až 7 km južne od Adžigölu. Týchto päť dní mi stačilo, aby som overil správnosť pôvodného vydania tohto nápisu, ktorý som prepísal a preložil prvý raz v *Archíve orientálnom* VII, str. 488 a nasl. Po dvoch rokoch predkladám tuná reedíciu tohto prvého článku s radom zlepšení a s novými fotografiami nápisu... Musím však pripojiť, že tento preklad, ako aj jeho obsah, sú podľa môjho názoru iba prvým pokusom, ktorý som sa podujal urobiť v snahe preklenúť neobyčajné ťažkosti tohto textu..." Na dvadsiatich piatich stranách (352 - 378) nasleduje potom Hrozného preklad so 187 poznámkami pod čiarou a dvoma dodatkami.

„Po skončení prác v Adžigöle-Topade, Salahattin Kandemir bej a ja sme odišli z Adžigölu na arabe ráno dňa 2. novembra 1934 do dediny Suvasa či Sivasa, ležiacej asi 40 km západne od Nevşehiru. Dorazili sme do cieľa okolo obeda. Dedina Suvasa je jedna

z najprimitívnejších anatolských dedín, akú som mohol vidieť na svojich cestách v tomto kraji. Úbohé príbytky, ktorých je spolu asi štyridsaťpäť (cca 200 obyvateľov), zväčša sa opierajú priamo o skalu alebo sú do nej vytesané. Ako v Adžigöle, i tu sme sa ubytovali u *muchtára* a potom sme sa presťahovali k jeho rodičom.

V okolí Suvasy je niekoľko dedín, ktorých obyvatelia sú príslušníci sekty Bektaši. Je zaujímavé, mimochodom, poznamenať, že títo ľudia nejeedia zajace, lebo ich veľmi uctievali. Možno v tom vidieť posledný pozostatok starého kultu zajaca u hieroglyfických „Chetitov", ktorí ho považovali za posvätné zviera boha hôr a používali ako vešdecké zviera...

Asi 25 minút na juhovýchod od dediny Suvasa je chetitsko-hieroglyfický nápis, objavený roku 1906 H. Rottom... ktorého odkopírovanie na mieste a dobré vyfotografovanie bolo ďalším z hlavných cieľov mojej archeologickej výpravy roku 1934 do Turecka..."

A s tou istou vecnosťou a podrobnosťou, ktorú vyžadoval od neho otec pri listoch z čias pražských štúdií, podal potom presné vyúčtovanie každého dňa svojej päťmesačnej cesty. Odkopíroval na nej 86 nápisov na skalách, stélach, oltároch i olovených doštičkách na najrôznejších miestach Turecka a získal tak najpresnejšie preverené texty, pričom opravil mnohé nápisy, ktoré uverejnil roku 1900 Messerschmidt. (Ako všetci veľkí bádatelia bol obratným kresličom; i pri skúmaní starých písem platí, čo povedal Cuvier o prírodovedeckom bádaní: „Nejaký tvar alebo štruktúru poznáme až vtedy, keď ju vieme presne nakresliť so všetkými podrobnosťami.") Tieto texty získal Hrozný nielen pre seba, ale pre celú svetovú chetitológiu. Výsledky svojej cesty dal totiž ihneď k dispozícii všetkým učencom - a aký význam malo toto presné odkopírovanie textov, vidíme napríklad z porovnania znaku označujúceho spojku s determinatívom pre označenie boha alebo z príkladov rôznych variantov je d n é h o znaku.

Ak zdôrazňujeme, že získaný materiál dal ihneď k dispozícii ostatným bádateľom, robíme tak preto, že to nebývalo vždy samozrejmé.

Napríklad sir Arthur Evans, ktorý objavil v Minoovom paláci na Kréte asi 2 800 tabuliek s tzv. lineárnym písmom B, publikoval z nich - po pätnásťročných prietahoch - len 120 a zvyšok ukrýval v zásuvke až do smrti, aby sa nezbavil možnosti získať prvenstvo v rozlúštení krétskeho písma. „Bez krásneho vydania svojho diela, ktorým nás obdaril,“ napísal o Hrozného *Chetitských hieroglyfických nápiso*ch napríklad parížsky chetitológ H. E. Del Medico, „bolo by nemožné podniknúť akúkoľvek vážnu prácu.“

Toto veľkolepo vybavené trojzväzkové dielo so stovkou obrazových príloh vyšlo v rokoch 1933 - 1937 (prvý zväzok obsahuje úvodnú štúdiu a prvý úplný zoznam hieroglyfických znakov s pokusom o určenie ich významu) a Hrozný ho napísal po francúzsky. Vytlačené bolo však v Prahe, a pretože chetitské hieroglyfy sa zvyčajne nevyskytovali v *kasách* našich sadzačov, bolo ich treba zhotoviť. A Hrozný, ktorý nikdy nezabudol vysloviť poďakovanie každému, kto mu v jeho práci hocako pomohol, nech to bol predstaviteľ československej alebo tureckej vlády, či rakúsky nadporučík alebo kurdský kuchár v Kappadokii, vzdal v predslove „osobitnú vďaku pracovníkom Štátnej tlačiarne, najmä Karlovi Dyrynkovi“, ktorý pre potrebu tejto knihy chetitské hieroglyfy „veľmi svedomito nakreslil“. (Mimochodom - zahraniční vedci si práve pre krásne typy tohto písma s obľubou dávali tlačiť svoje práce v Prahe.)

„V tejto knihe,“ napísal roku 1948, „som uverejnil prvú gramatiku reči, ktorou sú tieto nápisy napísané, ďalej som zistil, že reč chetitských nápisov hieroglyfických je takisto reč indoeurópska, a to západoindoeurópska, zo skupiny kentum, blízko príbuzná s klinopisnou rečou chetitskou. V nej som prvý raz preložil temer všetky (spolu asi 90) najväčšie a najdôležitejšie nápisy hieroglyfické... Zatiaľ čo pri mene Chetitov klinových som zistil meno Nésijci, utvorené od mena Nésaš, ich najstaršieho hlavného mesta, skutočné meno národa hieroglyfických „Chetitov“ (a tu prichádza vysvetlenie, prečo dáva toto slovo do úvodzoviek), nie je nám, bohužiaľ, ešte známe.“

Svetová verejnosť prijala správu o Hrozného rozlúštení chetitských hieroglyfov s nadšením. „Champollion prekonal Champolliona!“

Medzinárodný tím chetitológov ju prijal športovo: ako správu o prekonaní osobného rekordu pretekára, ktorý je na čele svetovej tabuľky. Jeho členovia mu gratulovali - a trochu závideli.

Dielo samo ich však priviedlo trochu do rozpakov. S prvými recenziami prišiel Meriggi z Talianska a Garstang z Anglicka. Boli opatrné - tu výhrada, tam súhlas, tu výkričník, tam otáznik. Menšie hviezdy na orientalistickom nebi svietili jasnejšie, ale ich žiara mizla pred slnkom. Nie že by Hrozný nebol prístupný kritike - bol však príliš veľkou autoritou.

Hrozný čakal útok ako po roku 1915. Bol pripravený na obhajobu: „Dúfam pevne, že sa moje riešenie osvedčí či potvrdí!“ Ale i na ústup, ved'ono „priam s veľkým uspokojením obetujem aj svoju najkrajšiu hypotézu, ak ma privádza lepšie poznanie k skutočnej vedeckej pravde“ nebolo u neho frázou, ale súčasťou pracovnej metódy.

Útok neprichádzal. Ani zásadná kritika, bez ktorej sa nemôže zaobísť ani vedec Hrozného formátu.

Rozlúštenie bolo teda správne!

Áno - bolo správne, že jazyk, v ktorom sú napísané chetitské hieroglyfické nápisy, je jazyk indoeurópsky, blízko príbuzný s jazykom chetitských klinopisných textov. Bol to geniálny objav na základe zmien v koncovkách jednotlivých slov. Neskoršie bádanie ho potvrdilo. Ale vo svetle toho istého bádania väčšina jeho nových čítaní neobstála. To isté platí i o jeho gramatike - prvej gramatike hieroglyfickej chetitčiny.

K týmto poznatkom dospela chetitológia až v čase, keď už do nej aktívne nezasahoval. Rozhodujúce dôkazy priniesla - až v roku jeho smrti.

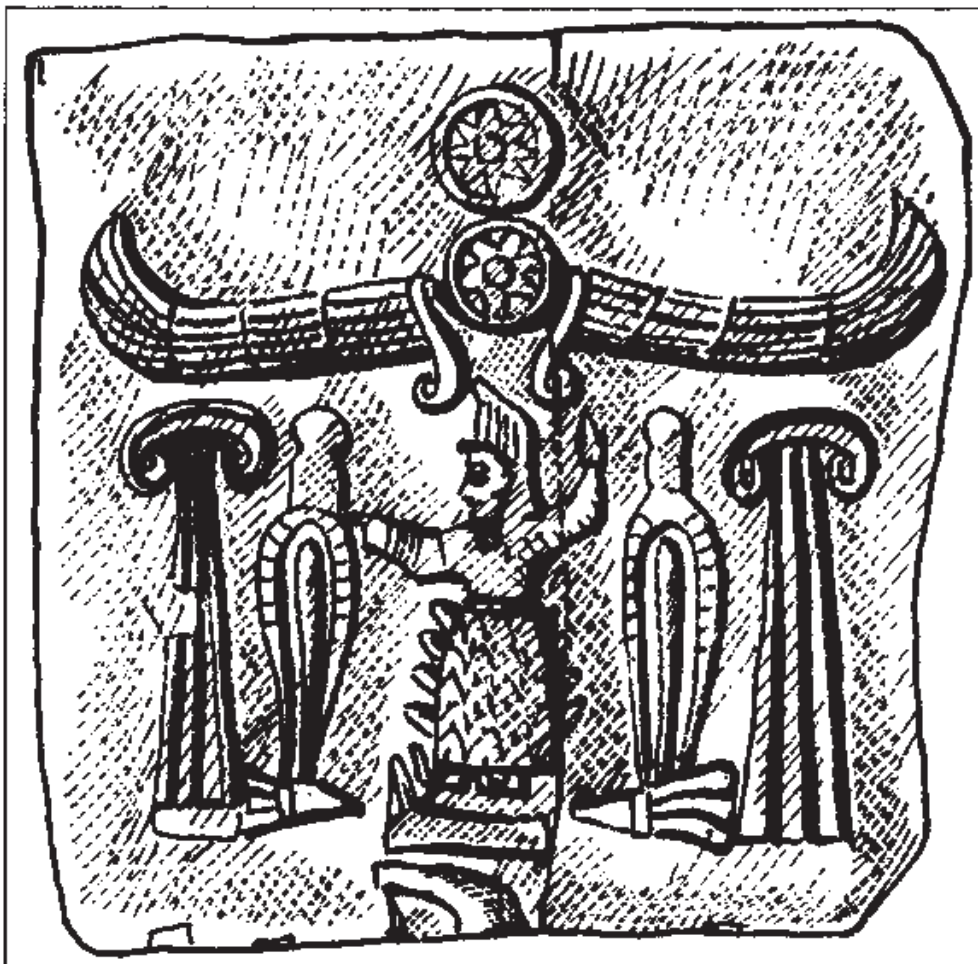
Napriek tomu, že Hrozného pokus o rozlúštenie chetitských hieroglyfov sa nestretol s úspechom (a vôbec už nie s takým úspechom, o akom bol sám do konca života presvedčený), nemožno jeho prácu považovať za zbytočnú. Naopak - a to nielen z hľadiska vtedajšieho štádia bádania, ale i z hľadiska dnešného.

„Hrozný predovšetkým priniesol dokonalé autografické vydanie všetkých dôležitých textov, dokonalé i v prípade znakov, ktorým nerozumel,“ hovorí V. Souček. „Ďalej potvrdil čítanie celého radu dosiaľ rozlúštených znakov. A konečne, čo je najdôležitejšie, niekoľko znakov rozlúštil správne - tak, ako ich čítame dnes.“

Všimnime si ono „dnes“. Pri pohľade dozadu sa nám javí rozlúštenie niekoľkých hieroglyfických znakov ako veľký krok dopredu. Ale len pri pohľade dozadu - vtedy nebola chetitológia tak ďaleko, aby jednoznačne rozlíšila, ktoré znaky určil Hrozný správne a ktoré nie. Keď sa potom pri dodatočnom skúmaní neosvedčilo prvé, druhé, tretie Hrozného čítanie, stratili učenci v jeho nové rozlúštenie dôveru a stalo sa, čo sa nestáva len v chetitológii: s vodou vyliali i dieťa.

Ako hodnotí Hrozného objavy a omyly najkompetentnejší človek - učenec, ktorý chetitské hieroglyfy nakoniec rozlúštil? Súhlasí s vyššie citovanými slovami československého chetitológa a na priamu otázku odpovedá: „Ak môžem niekoľkými slovami zhrnúť svoj úsudok o Bedřichovi Hroz-

nom, učencovi medzinárodnej triedy, chcem predovšetkým vyzdvihnúť jeho nesmiernu usilovnosť. Tu je koreň jeho úspechov. Genialita sa v ňom spájala s neochabujúcou radosťou z práce. Jeho prvý veľký úspech, rozlúštenie klinopisnej chetitčiny a jej zaradenie medzi indoeurópske reči, nebol mu dôvodom k odpočinku. Do posledného dychu ostal vede verný ako bádateľ a razil jej nové cesty. Nebol špecialista v prísnom zmysle slova. Bol doma vo všetkých oblastiach orientalistiky, pracoval i ako archeológ a porovnávací jazykovedec. Pionierska generácia chetitológov, ku ktorej patrili popri Hroznom Forrer, Goetze, Friedrich, Sommer, Ehelolf, Delaporte a ja, pomaly vymiera... Mladším nie je ťažko dokázať nám starším jednotlivé prehliadnutia a omyly. Pritom sa však príliš rýchlo zabúda, že ľudia ako Hrozný vytvorili základy novej vedy, ktoré mladší považujú za niečo samozrejmé. Napriek mnohým omylom, ktorých nebol ušetrený ako nikto z nás, bude žiť Hrozný v dejinách orientalistiky ako jeden z jej veľkých priekopníkov a budovateľov.“

Aedicula s menom
chetitského kráľa
Tutchaljaša IV.

9.

PO ROZLÚŠTENÍ CHETITSKÝCH PROBLÉMOV

Až dosiaľ sa línie Hrozného životopisu a vývinu chetitológie prekryvali; po vydaní *Chetitských hieroglyfických nápisov* sa začali rozchádzať. Hrozný považoval svoje chetitologické štúdiá za ukončené a videl pred sebou voľnú cestu k cieľu, ktorý ho už od čias univerzitných štúdií priťahoval „s magickou priam silou“: napísať dejiny starovekého Východu, kde nebudú biele stránky.

Takmer štyridsať rokov sa už na túto knihu pripravoval a vo svojej lúštitelskej a archeologickej práci videl len odstraňovanie prekážok, ktoré mu stáli v ceste ako historikovi. Na Vianoce 1935 si pozorne urovnal listy konceptného papiera a na prvý z nich napísal: *Najstaršie dejiny Prednej Ázie*. Ale kým vyšlo definitívne vydanie tejto knihy (rozšírené o najstaršie dejiny Indie a Kréty), muselo uplynúť ďalších štrnásť rokov. A akých rokov!

Pri písaní knihy postupoval Hrozný ako každý autor veľkého syntetického diela; publikoval monografie-jednak z netrpezlivosti, lebo kto chce obohatiť vedu, je sám „bohatý na netrpezlivosť“, jednak aby si preveril, ako sa stavajú k čiastkovým záverom kolegovia a záujemci z radov širšej verejnosti. A pretože záujemci o Hrozného prácu boli na celom svete, vychádzali jeho štúdie, články a interview nielen po česky, po francúzsky, po anglicky, po nemecky a po rusky, ale aj po španielsky, po holandsky, po švédsky, po poľsky, po ukrajinsky, po litovsky, po lotyšsky, po turecky a po arménsky. Len pre porovnanie: v tom čase bol najprekladanejším českým

autorom Karel Čapek; jeho romány a drámy vyšli vtedy v desiatich zahraničných jazykoch - Hrozného práce v trinástich!

Výsledky svojho bádania publikoval Hrozný predovšetkým v *Archíve orientálnom*, ktorý založil roku 1929 ako orgán pražského Orientálneho ústavu a okolo neho sa sústredili poprední československí orientalisti. (Boli to popri Hroznom najmä egyptológ František Lexa, turkológ a iránista Jan Rypka, indológovia Vincent Lesný a Móric Winternitz, arabisti Alois Musil, Rudolf Ružička a Felix Tauer, religionista a etnograf Otakar Pertold, semitológ Ján Bakoš - aby sme sa obmedzili na desať najvýznamnejších, ktorých mená už vtedy poznali odborníci na celom svete.) Ale pretože ani pri mŕtvych rečiach nemožno nahradiť živé slovo, neľutoval tisíce kilometrov ciest, aby referoval a diskutoval o svojej práci s učencami poľ Európy. Len roku 1935 prednášal na pozvanie univerzít a orientálnych spoločností vo Varšave, Ríme, Göteborgu, Uppsale, Oslo, Štokholme, Helsinkách, Bruseli, Liége, Amsterdame, Utrechte, Nijmegen... Neskôr aj v Rige, Kovne, Tarpe a opäť v Bruseli a Paríži.

Ešte raz sa vrátil do Turecka, aby prednášal na univerzite v Carihrade a Ankare a „pre širšie obecnstvo“ v Kayseri. Táto prednáška bola však len zámienkou, aby sa znovu podíval na Kültepe. A keď zostúpil z araby, našiel stopy po vykopávkach profesora Lewyho, ktorý mal k dispozícii „potrebný kapitál“. Ale i jeho vykopávky boli už opustené...

Jeden z karahüjükkých Arménov poznal „českého beja“ a predstavil mu svojich dvoch synov. Spýtal sa, či bude vo vykopávkach pokračovať. Hrozný pokrčil plecami, ale rozlúčil sa so slovami „Do videnia!“ Potom odišiel na lúku, ktorú kúpil od dedičov Hadži Mehmedových. Prebrodil sa hustým porastom a krovím a prišiel na miesto - presne si ho pamätal - kde našiel archív kanešskej obchodnej komory. „Kvitnúce bodliaky vyrážajú z miesta toho a motýle poletujú nad divým suchým feniklom.“

So spomienkami a nádejami sa vrátil k svojej arabe a dal povel na návrat. Bola to po návšteve Mezopotámie, skôr informatívnej než výskumnej, jeho posledná cesta do krajiny starovekého Východu.

Nie však Východu.

„Nemálo som bol prekvapený, keď na jar 1936 začal so mnou vyjednávať pán Maradian, šéf obchodného zastupiteľstva ZSSR v Prahe, ohľadne prednášok, ktoré som mal podľa jeho návrhu predniesť v Sovietskom zväze. Hovorilo sa najprv o presídlení na dlhý čas do Sovietskeho zväzu...“ (Sovietska vláda mu ponúkla katedru na univerzite, ktorú si vyberie, na dobu, ktorú si určí, a finančné prostriedky na vykopávky, ktoré si stanoví.) Hrozný však chcel zostať v Prahe. Nato ho sovietska vláda „oficiálne pozvala prednášať na univerzitách a akadémiách vied v Moskve, Leningrade a Tbilisi“.

„Veľmi rád som pozvanie toto prijal: mal som tak vzácnu príležitosť nielen oboznámiť sovietsku verejnosť s prevratnými objavmi novej vedy chetitolologickej, ktorá prekvapivým spôsobom zmenila naše názory o dejinách starého Orientu, ale i zblízka poznať dnešný veľmi zaujímavý život v Sovietskom zväze. Za môjho pobytu v Sovietskom zväze dostal som ešte pozvanie prednášať na univerzitách a akadémiách v Baku, hlavnom meste republiky azerbajdžanskej, v Jerevane, hlavnom meste republiky arménskej, a konečne v Kyjeve, hlavnom meste republiky ukrajinskej. Mal som tak príležitosť navštíviť v čase medzi 7. novembrom a 21. decembrom roku 1936 päť sovietskych

republik a poznať predovšetkým ich kultúrny život.“

Pred odchodom ho požiadal profesor Zdeněk Nejedlý, aby napísal o svojich dojmach z tejto cesty do mesačníka *Praha - Moskva*. „Vážení kolega a priateľ, viete predsa, že nie som komunista, a čo eventuálne napíšem, nebude sa vám možno páčiť!“ - „Napíšte, čo uvidíte, o čom sa sám presvedčíte,“ odpovedal Zdeněk Nejedlý, „pravdu! Nám sa to bude určite páčiť. Skôr niekomu inému nie.“

A Hrozný napísal. Nie iba krátky článok, ale celý seriál článkov *V piatich sovietskych republikách*, ktorý vyšiel na päť pokračovaní v druhom ročníku tohto časopisu (1937 - 1938) a potom tiež ako osobitná brožúra.

„V nasledujúcich riadkoch pokúsím sa krátko zhrnúť niektoré svoje dojmy zo Sovietskeho zväzu, dojmy to cestujúceho historika, nezaujatého politicky a snažiaceho sa získať pokiaľ možno nestranný obraz o dnešnom živote v Sovietskom zväze...“

Ako vyzeral tento nestranný obraz? Presvitá z neho spodný tón, ktorý nasvedčuje, že Hrozný nepochopil mnohé, čo bolo - a je - na sovietskej skutočnosti podstatné. Málokedy ide k príčinám tých či oných javov, vidí len javy samy. Ale vidí ich - a neváha podať o nich objektívne svedectvo. To nebývalo v predmníchovskej republike práve obvyklé, najmä u univerzitných profesorov nie. Nechajme však hovoriť jeho samého:

„Vo vedeckom ohľade, smiem azda povedať, som s výsledkami svojej cesty veľmi spokojný. Prednášal som v Sovietskom zväze v piatich mestách spolu dvanásťkrát.“ (Samozrejme, po rusky, práve tak ako v Paríži po francúzsky, v Londýne po anglicky, v Carhrade po turecky.) „V Moskve pod protektorátom ľudového komisariátu osvety RSFSR, Akadémie náuk a Moskovskej univerzity za účasti ľudového komisára osvety... V Leningrade pod protektorátom Akadémie vied ZSSR a Leningradskej univerzity prvý raz 21. novembra za účasti asi 700, druhý raz vo veľkej aule tejto univerzity za účasti asi 1 000 poslucháčov, pričom asi 200 študentov muselo pre veľkú preplnenosť z auly odísť naprázdno. Uvádžam úmyselne tieto

čísla, aby z nich bolo vidieť, s akým záujmom sa prednášky stretli u sovietskej verejnosti a hlavne u sovietskej študujúcej mládeže. Nebudem líčiť ovácie, ktoré sa tam prinášali novovzniknutej našej vede chetitologickej. Nech je však pri tejto príležitosti podotknuté, že s veľkým potleskom sa vždy sprevádzala každá zmienka uvádzajúcich ma rektorov alebo profesorov o spriatelenej demokratickej republike československej. Pozoroval som aj pri iných príležitostiach, že v Sovietskom zväze je naša republika od uzavretia obranného spolku so Sovietskym zväzom veľmi populárna...

Moje články a interview, odtlačané v moskovských oficiálnych denníkoch *Pravde*, denníku komunistickej strany, a *Izvestijach*, denníku sovietskej vlády, ktoré majú niekoľkomiliónový náklad, rozniesli známosť o mojich prednáškach do všetkých končín Sovietskeho zväzu. Tak boli o ich obsahu dobre informovaní a hneď ma poznali napr. gruzínsky sprievodca vlaku, idúceho z Tbilisi do Jerevanu, a arménsky kapitán lode na Sevanskom jazere pod Araratom v Arménii, 2 000 metrov nad morom. Tak sa stalo, že o objavoch chetitologických sú dnes v Sovietskom zväze široké vrstvy lepšie informované než kdekolvek inde na svete."

Hrozný cestoval, prednášal a pozoroval. Ako profesora ho zaujímalo, ako vyzerá v Sovietskom zväze školstvo, a to najmä - ako príslušníka kedysi menšinového národa v Rakúsko-Uhorsku - školstvo v neruských oblastiach. Navštívil „v Baku pedagogický ústav, kde sa vyučuje v jazyku tureckom a arménskom a ktorý má toho roku okolo 1 760 poslucháčov, medzi nimi 900 Turkov, 570 Arménov a 240 Rusov. Pestuje sa v ňom aj latinčina, z jazykov nových predovšetkým nemčina... Bol som v uvedenom ústave prítomný aj na vyučovaní samom v niektorých triedach tureckých a arménskych. Podľa informácie riaditeľa 93 % študentov tohto ústavu má vládne mesačné štipendia vo výške 90 až 180 rubľov, odstupňované podľa ich usilovnosti. Okolo 1 000 z nich žije v bezplatnom internáte."

„Toto sa teda u nás o sovietskom školstve nepíše," konštatuje Hrozný.

Ako syna evanjelického farára ho zaujíma „prenasledovanie náboženstva", o ktorom sa naopak píše veľmi mnoho. Ide do starobylej katedrály v Mcchete, prichádza práve na bohoslužbu a vidí: „Sovietska vláda nerobí ťažkosti bohoslužbám... avšak zúčastňujú sa ich spravidla len osoby staršie." - A zaujímajú ho aj iné, vcelku podružné veci: ako reumatika aj to, ako sa v Sovietskom zväze lieči reumatizmus. „Navštívil som tiež Kirovov fyzioterapeutický ústav... je skvele vybavený najmodernejšími prístrojmi a kúpeľmi... A sovietski pracujúci sa tu liečia zadarmo!" - Chce vidieť kolchoz- „štátnu otrokáreň", ako ju nazýva buržoázna tlač - a nie bez prekvapenia konštatuje: „Kolchozníci sú tu odmeňovaní podľa svojej práce a podľa svojich pracovných dní." Vidí jasle, sociálne zariadenia, starostlivosť o pracujúcich, zdravé deti. „Ak toto všetko je komunistická propaganda," hovorí po návrate, „potom vďaka Bohu za takúto propagandu!"

Ale teraz už len zopár jeho poznámok z tejto cesty nie po Východe minulosti, ale prítomnosti:

„Skvelou kapitolou Sovietskeho zväzu sú jeho divadlá... Boli vždy do posledného miestečka plné. Svojím zovňajškom, svojimi oblekmi pôsobi obecenstvo sovietskych divadiel... slušným dojmom, lepším, než som očakával." - „Veľké skupiny školských detí, robotníkov a vojakov prechádzajú v sprievode špeciálnych sprievodkýň sálami múzeí a obrazových galérií." - „Státisícové a miliónové vydania" (ruských klasikov) „sú vypredané už dva-tri týždne po vydaní." - „Dnešný Sovietsky zväz patrí predovšetkým sovietskej mládeži. Sovietsky režim je si tiež, pokiaľ som mohol pozorovať, svojou mládežou celkom istý." - „Čo ma pri mojej ceste piatimi sovietskymi republikami najviac zaujalo, je súčasná systematická výstavba kultúr všetkých 60 národov ohromného súšťačia, zahrnujúceho celú šestinú zemegule... Je to veľmi zaujímavý pohľad, ktorý zažiť, hoci len krátky čas, by som želal každému historikovi."

Niet pochýb, že Hrozný, oslnený skvelým prijatím a všestrannými sympatiami voči jeho osobe i republike, nevidel temné stránky sovietskej sku-

točnosti, resp. o nich pomlčal. Bol to dozaista úprimný postoj, navyše v súlade s vtedajšou štátnou politikou, no zároveň i v súlade so želaním sovietskych propagandistov. Mal značný vplyv najmä na mladú inteligenciu. Ved' to napísal jeden z najväznejších učencov sveta!

Pritom všetkom Hrozný o sebe vždy tvrdil - a bol aj presvedčený - že je človek „úplne nepolitický“. Keď mu priatelia namietali, že jeho nekompromisný národný postoj za Rakúska bol predsa politickým prejavom, odpovedal: „Čo vás to nemá - to bola samozrejmosť!“ Keď mu hovorili, že jeho úsilie o šírenie vedeckých znalostí medzi ľuďom je výrazom jeho demokratickosti, namietal: „To je len povinnosť vedeckého pracovníka.“ Ba aj svoj profašistický svetonázor odmietal hodnotiť politicky: „To je vec osobnej statočnosti.“ Priam placho sa vystríhal hocakej verejnej mienky o vnútorných záležitostiach republiky a „prenechávajúc to politikom“, venoval sa svojej vede, svojim poslucháčom, svojej rodine. Keď však považoval prezident republiky - ostatne, jeho starší kolega z profesorského zboru viedenskej i pražskej univerzity - za potrebné, aby sa s ním ukázal pred nejakou významnou návštevou, ochotne si obliekol frak a šiel na Hrad; ak prepožičiaval svoje meno pre zahraničnú reprezentáciu republiky, nikdy ho neprepožičal na „ťažbu politického kapitálu“, hoci napríklad agrárici a národní demokrati o to nemálo stáli.

Tu nehodnotíme, konštatujeme len fakty. A ak sa zdá, že odbočujeme od témy „Hrozný a Chetiti“, odbočujeme na chvíľu iba od Chetitov, pretože od nich v tom čase odbočil i Hrozný. Pokladal ich problém v podstate za vyriešený. Ale boli tu iné problémy...

Po návrate zo Sovietskeho zväzu sa začal zaoberať otázkou najstaršieho sťahovania národov a počiatkov indoeurópskej civilizácie. Napriek svojej „politckej nezaujatosti“ nemohol však nepočuť, že za západnými hranicami sa ozývajú hlasy, žiadajúce vyst'ahovanie jeho národa, práve tak ako nemohol nevidieť, že sa tam dostali k moci „šialenci, ktorí ohrozu-

jú základy európskej kultúry“. Rozlišoval medzi Nemcom a Nemcom: udržiaval styky s väčšinou svojich nemeckých kolegov, ale oficiálnu spoluprácu s inštitúciami pod nacistickou kontrolou prerušil; nikdy tiež neprijal nijaké pozvanie do Hitlerovho Nemcka. Keď republika a mier boli bezprostredne ohrozené, vkladá svoje nádeje do sily Sovietskeho zväzu a srdečnými slovami ho zdraví v príspevku do zborníka *Československo Sovietskemu zväzu k XX. výročiu*. Ale pretože nie je človek pasívny, rozhoduje sa - nech je hocako nepolitický - vytiahnuť do boja proti fašizmu a vojne: v máji 1938 prerušuje svoju prácu *O vzťahoch medzi Sumerom, Akkadom a Egyptom v IV. tisícročí pred n. l.* a píše varovanie, ktoré potom uverejňuje v časopise *Pax*, orgáne Medzinárodnej ligy kultúrnych pracovníkov: *Osud Husovej vlasti je osudom Európy!*

Po Mníchove má možnosť emigrovať. Chýba mu už len niekoľko mesiacov do šesťdesiatky, odmieta: „Nie som vojak, ktorý by mohol bojovať, ani politický vodca, ktorý by mohol napraviť túto babyloniádu.“ (Vinou svojich politikov dostala sa v 6. storočí pred n. l. Novobabylonská ríša do situácie, že stratila spojencov a pohraničné pevnosti a jej vládcovia v snahe zabezpečiť si privilégia vydali roku 539 pred n. l. Babylon bez boja perzskému kráľovi Kýrovi.)

Ostáva v Prahe i po 15. marci 1939 a dúfa, že kým dokončí definitívnu verziu svojich *Najstarších dejín Prednej Ázie*, zástava s hákovým krížom z Hradčian zmizne. Prijíma najvyššiu akademickú poctu Karlovej univerzity a prijíma ju ako zodpovednú úlohu: preplávať so svojou *alma mater* cez more okupácie.

Skutočnosť však prekonáva jeho najčernejšie obavy. Sotva sa ujme svojho rektorského úradu, zahrní salva esesáckych pušiek a pražskú dlažbu skropí krv českých študentov, krv desiatok mladých bezbranných ľudí, ktorých jediným hriechom bolo, že spievali hymnu svojej vlasti vo svojej vlasti.

Dozvedá sa to u seba v pracovni. Okamžite volá predsedu protektorátnej vlády: „Pán generál, strieľajú do mojich študentov! Zasiahnite. Ihneď!“

- „Urobím, čo môžem,“ odpovedá Eliáš, „urobím viac, než môžem. Ale zatiaľ...“ - „Zatiaľ, aké zatiaľ! Zatiaľ nám vystriľajú celú mládež!“

Hrozný je zdrvený. To najhoršie malo však ešte len prísť. Smrť medika Opletala bola iba začiatkom a jeho pohreb iba signálom k infernu, ktoré sa znieslo nad českými školami a českým národom vôbec. Ako pred všetky vysokoškolské internáty a budovy, prihrmí kolóna ťažkých nákladných áut aj pred budovu právnickej fakulty, kde je úrad rektora. Zoskakujú muži v čiernych a zelenosivých uniformách a mieria hlavňami do budovy. Hrozný ich spozoruje z okna pracovne dekanu Weniga - a skokom sú obaja v dvorane.

„Halt! Von, darebáci! Hinaus! Sofort hinaus!“

Roboti s automatmi počujú heslo, ktoré sú vydrežované automaticky poslúchať. Zastavujú sa. A - cúvajú!

Hrozný sa cíti pánom situácie. „*Der Kommandant soll sich bei mir melden!*“ A poddôstojník s olemovaným golierom vysielal dvoch mužov, aby priviedli veliteľa. Od nesmierneho prekvapenia sa ani nespýtal, kto a akým právom mu to prikázal.

Minúta, v ktorej sa môže stať všetko, len nesmú zlyhať nervy. Ocelové prilby sa rozostupujú a prichádza veliteľ. Hrozný čaká už pred prahom budovy. Vysoký, ako vždy v čiernom, so založenými rukami, dôstojne ako inštitúcia, ktorú predstavuje.

„Som rektor univerzity,“ vyhlasuje stroho čistou nemčinou. „Toto je akademická pôda. Podľa platných zákonov nesmie sem nikto vstúpiť bez môjho dovolenia. Ani polícia, ani vojsko!“ „Aber...“ namieta dôstojník v pozore.

„Nijaké *aber*, ste vojaci a ako veliteľ poznáte predsa zákony!“ Dôstojník preglgne. „*Wird geschehen*,“ precedí cez zuby, obráti sa, vydá povel - a okované čižmy kĺžu po žulovej dlažbe z budovy.

Znie to neveriteľne. Ale títo ľudia sa prvý raz stretli s odporom - bolo to pre nich niečo také nové, také neočakávané, také nepredvídané predpismi, že v samom zmätku skutočne ustúpili. Hovoriac slovami najväčšieho básnika Nemcov: „Mušia noha na prahu - a démon sa dal ošialit!“

Dal sa ošialit iba na okamih. Hroznému to však stačilo ešte na to, aby sa zaručil za skupinu študentov, pochytaných na ulici a naložených do auta, ktoré sa pre poruchu štartéra nemohlo pohnúť z miesta, že boli na jeho prednáške, a požiadal o ich prepustenie. Asi desať právnikov využilo rozpaky dôstojníka a vyskočilo. Potom však motor naskočil, dvierka buchli a po poslednom prepadovom voze s odvliekanými študentmi zostala len dusivá hmla zle spaľovaného benzínu...

Vo svojej kancelárii, obklopený vydesenými tvármi, roztriasol sa Hrozný ako pri záchvate zimnice. „Len sa nedat!“ opakoval. „Možno nás všetkých pozatvárajú, postriľajú, ale - odvážny umiera len raz, zbabelý denne. To hovorí Shakespeare.“

Hrozný pri obrane akademickej pôdy - to je len jedna z epizód, z ktorých sa skladá veľká kniha boja nášho ľudu proti fašistickým okupantom. A môže táto epizóda chýbať v životopise rozlúštiteľa chetitčiny, aj keď sa vôbec netýka Chetitov?

Keď hovoríme epizóda, nemienime pod tým, pravda, „podružný príbeh“ - iba vyňatý z hľadiska ďalších udalostí. Ešte toho istého dňa (a jeho dátum, 17. november, je dnes Medzinárodným dňom študentstva) sa Hrozný z rozhlasu dozvedel, že české školy sa na tri roky zatvárajú. Zostali zatvorené do konca okupácie.

V koncentračnom tábore zvanom „protektorát“ utiahol sa Hrozný do svojej pracovne. Nie však bez protestu.

Po zatvorení vysokých škôl nemohol predniesť svoju vstupnú rektorskú prednášku. „Prednáška sa však konať bude! Keď nie na univerzite, tak vedľa univerzity!“

Za tému si zvolil *Najstaršie st'ahovanie národov a problém civilizácie protoindickej*. Nedá sa naozaj povedať, že to bola na jeseň 1939 práve najlákavejšia a najaktuálnejšia téma. Hrozný však ohlásil svoju prednášku do najväčšej pražskej prednáškovej siene, do hlavnej sály Mestskej knižnice, a uviedol na oznámení svoj rektorský titul. Sála bola preplnená a preplnená bola i pri opakovaní prednášky. Pri hodnotení tejto skutočnosti sa

potom obdivuhodne zhodol pražský ľud s nemeckými okupantmi: „Bolo to demonštračné gesto.“

Prednáška sama bola pri celej svojej vedeckej vecnosti nemenej demonštračná. Hrozný v nej zdôraznil pomínutelnosť dobyvateľských úspechov, vyzdvihol historický význam Semitov pri vytváraní základov ľudskej kultúry, na rade príkladov ukázal nezmyselnosť učenia o vyššej a nižšej rase a nezdržal sa ani zlomyseľnej narážky, že „svastika, t. j. hákový kríž“ je ornament semitského pôvodu... Jeho aktualizácie sa tak starostlivo opierali o dokumenty spred štyroch až piatich tisícročí, že táto prednáška mohla vyjsť krátko po prednesení aj tlačou - pochopiteľne, bez početných *ex tempore*.

Význam Hrozného rektorskej prednášky nespočíval iba v týchto vonkajších - a bez váhania môžeme povedať: politických - dôsledkoch. Vzbudila rovnakú pozornosť vo vedeckom svete ako v širokej verejnosti aj svojím obsahom.

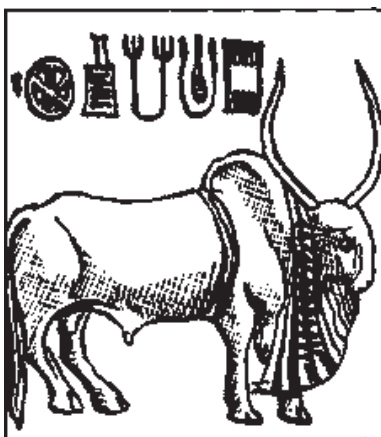
Hrozný tu predovšetkým predložil výsledky svojho niekoľkoročného bádania o pravlasti najvýznamnejších starovekých národov (medzi nimi i Chetitov). Potom formuloval svoje názory na dobu a smer prvého známeho „veľkého sťahovania“ národov. A do tretice oznámil, že dospel pri svojom skúmaní pamiatok prastarej civilizácie na brehoch Indu tak ďaleko, že môže predložiť - hoci s výhradou - prvý pokus o rozlúštenie písma a určenie príslušnosti národov p r o t o i n d i c k ý c h .

O čo tu išlo? V povodí Indu, v oblasti Mohendžo-dara („Mesta mŕtvych“) a Harappy, dochádzalo od polovice devätnásteho storočia k nálezom pozoruhodných pečatí a amuletov, ktorých štýl uvádzal vedcov do rozpakov: nemohli určiť, ktorý zo známych starovekých národov ich vytvoril. Boli to malé umelecké diela: obrazy priam realisticky modelovaných býkov, tigrov, ľudských postáv, stromov - s ornamentmi, ktoré určite neboli len ornamenty, ale písmo! Na prvý pohľad bolo jasné, že sú to pamiatky prastarej kultúry, aj keď ich nosili dedinské dievčatá na šnúre okolo krku spolu s jabloneckými perlami.

Veda tu stála pred novou záhadou. Indickí a anglickí archeológovia vyvi-

nuli nemalé úsilie, aby našli miesto, odkiaľ tieto pečate a amulety pochádzajú. Tušili, že okrem nich nájdú tu ešte niečo inšie - a nemýlili sa!

V Harappe začal vykopávky roku 1921 Ind Rai Bahadur Dadža Ram Sahmi. Čoskoro zistil, že niekto tu kopal už pred ním - anglická stavebná firma tu brala štrk na stavbu železnice z Karáči do Láhauru. Toto prastaré mesto postihol teda rovnaký osud ako napríklad Nabukadnesarov Babylon, z ktorého ruín si ešte v dvadsiatom storočí odnášalo obyvateľstvo okolitých dedín tehly na stavbu svojich domčekov a chlievov pre dobytok. Napriek

tomu však nálezy - pečatí, terakotových sošiek, keramiky a pozostatkov stavieb - boli také bohaté, že ešte v rokoch 1926 - 1934 v nich úspešne pokračoval Madhu Sarup Vats.

Iný indický archeológ, R. D. Banerdzí, vykopal roku 1922 na pahorku Mohendžo-daro buddhistickú svätyňu s kláštorom z prvého storočia pred naším letopočtom. Pritom narazil na omnoho staršie kultúrne vrstvy a pozval na konzultáciu sira Johna Marshalla, vtedajšieho vedúceho britských archeologických vykopávok v Indii.

Marshall si prezrel terén a vyhlásil, že tu sa ujme vykopávok sám. Viedol ich päť rokov, potom - do roku 1931 - pokračoval v nich jeho krajan E. J. Mackay. Výsledkom ich práce bolo objavenie novej, dosiaľ neznámej kultúry v oblasti rieky Indu - indickej paralely k veľkým kultúram sumersko-babylonsko-asýrskej a egyptskej, ktoré vznikli asi o tisíc rokov pred ňou v oblastiach veľtokov Eufratu, Tigrisu a Nílu.

Keď bol odstránený tisícročný nános nad „Mestom mŕtvych“, objavili sa ohromné rovné triedy, smerujúce

PO ROZLÚŠTENÍ CHETITSKÝCH PROBLÉMOV

Protoindické pečate
s nerozlúštenými
hieroglyfickými nápismi

od východu na západ, a presne v pravom uhle pretínali rovnako rovné ulice, smerujúce od severu na juh. Pôdorys tohto mesta nepripúšťal ani na okamih pochybnosti, že bolo vybudované podľa presného, vopred stanoveného a prísne dodržiavaného plánu. Triedy a ulice lemovali výstavné budovy, postavené z pálených tehliel - najstarších pálených tehliel v histórii Indie, na ktoré narazili čakany archeológov. Takmer každý dom mal na prízemí alebo na poschodí kúpeľňu, z ktorej vychádzal odtokový kanál do verejnej kanalizácie pod povrchom ulice. Jednou z najväčších budov boli veľkolepé verejné kúpele; zvlášť dôkladne bol vybudovaný rad okrúhlych tehlových studní, na ich okrajoch vidíme dodnes hlboké ryhy po povrazoch na spúšťanie vedier. A čo bolo najzaujímavejšie: hoci Marshall a Mackay kopali takmer desať rokov, nenašli jediná budovu, o ktorej by mohli s istotou vyhlásiť, že je bývalý chrám. Harappa bola menej výstavná; chrám sa v nej takisto nenašiel - zato však veľké verejné sklady tovarov, hlavne obilia.

V piesku a štrku, vyhadzovanom lopatami robotníkov, sa neustále objavovalo množstvo sošiek celkom svojrázneho štýlu a nespornej umeleckej hodnoty, množstvo predmetov osobnej potreby, keramiky, nádob a váz (ktoré mali takmer rovnaký tvar, takže jeden z novších historikov poznamenal, že v Mohendžo-dare musel bezchybne fungovať úrad pre normalizáciu). Našli sa i doklady, že obyvatelia týchto miest poznali bavlnené látky, z obilnín jačmeň a pšenicu, z kovov zlato, striebro, meď, cín, olovo, bronz a elektrón (železo nie). A našli sa tu i kocky na hranie, aké dnes používame, a terakotové figúrky zvierat s pohyblivou hlavou, z akých by mali radosť aj naše deti, ktorým sú mechanické hračky samozrejmosťou. A keď Marshall a Mackay spočítali nájdené pečate s „hieroglyfmi“, zistili, že ich je viac ako 2 500!

Najväčší záujem učencov sa, pochopiteľne, sústredil na tieto pečate. Rozlúštenie ich nápisov mohlo vysvetliť záhady okolo vzniku a zániku „Mesta mŕtvych“ a odpovedať na otázku, kto boli tvorcovia tejto pre-

kvapivo vyspelej kultúry, o ktorej sa ináč nezachovala v historických prameňoch ani najmenšia zmienka.

Dobu rozkvetu Mohendžo-dara a Harappy (a niekoľkých ďalších menej rozľahlých miest, ktoré boli objavené neskôr) sa podarilo pomerne presne určiť. Pečate, ktoré z nich pochádzali, sa našli aj v Babylonii, a to v archeologických vrstvách z čias panovania Sargona I. Akkadského, ktorý nastúpil na trón okolo roku 2400 pred n. l. Môžeme ich teda - a preto aj ich písmo a celú dosiaľ objavenú kultúru v povodí Indu - datovať do 25. až 22. storočia pred n. l. - To však znamená, že táto kultúra je zhruba o tisíc rokov staršia ako najstaršia indoeurópska kultúra sanskritská, ktorá sa objavuje v Indii až medzi 16. a 13. storočím pred n. l. Je to teda najstaršia dosiaľ známa kultúra v Indii!

V prípade protoindických nápisov nenašli lúštitelia - na rozdiel od lúštitel'ov všetkých písem, o ktorých sme dosiaľ hovorili - vonkoncom nijaký záchytný bod. Nielenže ich znaky sú už na prvý pohľad nepodobné všetkým dosiaľ známym písmam, nielenže sa nenašla nijaká bilingva, ale neexistuje v tomto písme text, ktorý by mal viac ako dvadsať znakov; väčšina pečatí má len tri alebo štyri znaky. Sú to pravdepodobne mená, ale aj keby to boli mená kráľov - nijaké meno kráľa z týchto čias a miest sa nám z babylonských, egyptských alebo iných dokladov nezachovalo!

Profesor J. Friedrich mal iste pravdu, keď napísal (v *Dejinách rozlúštenia chetitských hieroglyfov*, 1939), že „z ničoho sa nedá nič rozlúštiť; kde chyba akákoľvek možnosť na niečo nadviazať, ako zatiaľ pri písme v oblasti Indu z Mohendžo-dara... tam môže len diletant alebo fantasta dúfať v úspech“.

Hrozný však nebol diletant ani fantasta, a napriek tomu sa o rozlúštenie tohto písma pokúsil. Predovšetkým neveril, že by v ňom chýbala „akákoľvek možnosť na niečo nadviazať“; kultúry Predného východu boli až príliš úzko spojené, aby takáto možnosť neexistovala. Po dlhom skúmaní a veľmi zložitým postupom našiel „nápadné podobnosti niektorých znakov protoindických so znakmi chetitského písma hieroglyfického“, o ktorom sa

domnieval, že ho rozlúštil, a na základe týchto podobností sa pokúsil určit niektoré protoindické znaky a prečítať texty na niekoľkých pečatiach.

Ako vieme, aj tento problematický styčný bod, ktorý by mu azda mohol dať nádej na úspech, mal veľmi ďaleko k onomu hľadanému „Archimedovmu bodu“. - Hrozného rozlúštenie chetitských hieroglyfov nebolo ani v jednom prípade „bezpečne prečítaných“ znakov správne. Padajú teda všetky vývody, ku ktorým na tomto základe dospel, a to nielen vo svojej rektorskej prednáške roku 1939, ale i vo svojich *Najstarších dejinách Prednej Ázie, Indie a Kréty* z roku 1949.

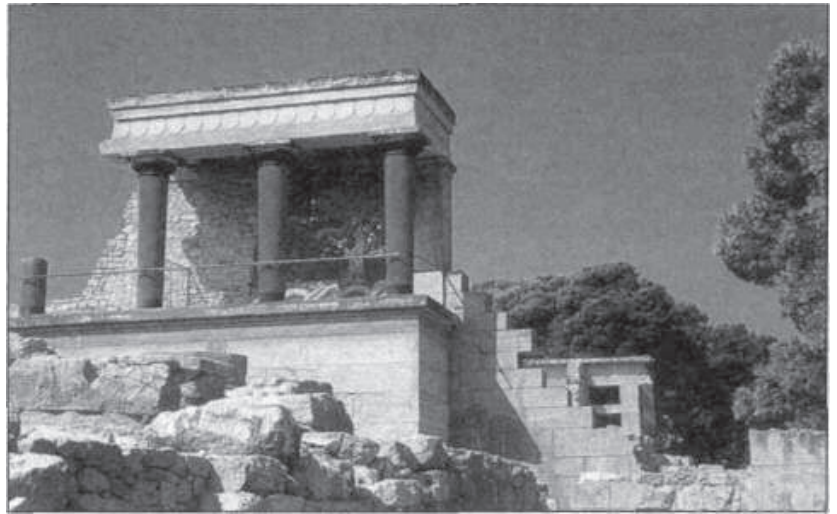
Ak bolo pre Hrozného rozlúštenie protoindického písma jeho druhým omylom, mal za ním nasledovať ešte tretí. Roku 1940 zaútočil na krétsky problém, „najväčšiu záhadu dejín“. Stroskotal priam tragicky.

Báječná Kréta - „uprostred tmavého mora, krásna a úrodná“, spieva o nej Homér. A aký problém pripravila pre jazykovedcov, vidíme hneď z pokračovania 173. verša XIX. spevu *Odysey*: „Ľudia tam bývajú mnohí a v nesmiernom počte: miest je tam deväťdesiat. Každý kmeň má mäkšiu reč - spleť jazykov rôznych: Achájski, Kydónčovi kmeň, tiež Prakeréti chrabrého ducha, Dórovia o troch kmeňoch a slávny Pelasgov národ.“

Ale to je len náznak krétskeho problému. Aká to musela byť krajina, keď napríklad meno jej panovníka „slovutného Minoa“ sa nám zachovalo bez hocakých historických dokladov, iba tradíciou, a to z čias, keď boli Gréci ešte len „barbari“? Aké stavby museli byť v „Knosse, veľkom meste“, keď ich grécka mytológia pripisovala bájoslovnému Daidalovi? Akú moc musel mať krétsky kráľ, „dôverník veľkého Dia“, keď mohol vzniknúť grécky mýtus, podľa ktorého museli Aténčania platiť krvavú daň siedmich mládencov a siedmich panien a kráľ ich potom predhadzoval Minotaurovi, býkovi s ľudskou hlavou či človeku s býčím telom - kým túto obludu nezaobil s pomocou Ariadny aténsky hrdina Teseus!

Roku 1900 (nášho letopočtu) sa zdalo, že krétsky problém bude konečne vyriešený. Pri hľadaní stôp po

gemách s doteraz neznámym hieroglyfickým písmom dostal sa na Krétu Angličan Arthur Evans (1851 - 1941). Mienil sa tam zdržať asi týždeň, ale pri prechádzke za dnešným Éraklionom spozoroval stopy po vykopávkach gréckych archeológov, a pretože dosiaľ neznáme architektonické prvky ho upúťali, dal sa do kopania sám. „Jediný rok práce - a krétska záhada nie je záhadou.“ Ale Evans nekopal rok, ani dva roky, ale tri dsať rokov, a lopaty jeho robotníkov odkryli nielen „labyrinth kráľa Minoa“, ale s ním i najbohatšie pamiatky veľkej, prastarej kultúry. A takmer každá z týchto pamiatok

postavila historikov najrôznejších špecializácií pred nové problémy.

Na svetlo dňa vystúpili hrady a paláce krétskych panovníkov. Ale nech kopal Evans po okolí koľko chcel, hradby nenašiel. Roky hľadali archeológovia a historici vysvetlenie tohto prekvapivého zistenia. Zničili tieto hradby dobyvatelia? Alebo ich museli porazení Kréťania zbúrať, ako museli zbúrať „veľké múry“ pri svojich prístavoch Aténčania? Ako to, že sa nenašli ich základy? Dnes vieme: Kréťania svoje hrady, paláce a mestá neopevňovali, pretože hradbou Kréty bolo mohutné loďstvo a krétsky kráľ bol „skutočným pánom morí“.

Našli sa dokumenty zo života Kréťanov, najmä ich vládnucej vrstvy: skvelé, dodnes farbami hýriace nástenné maľby z knosského paláca i z palácov vo Faiste, Mallii a na iných miestach. Kto ich vytvoril? Kto boli tie kultivované dámy s rafinovane upravenými toaletami, koketnými úsmevmi, namaľovanými perami, ktorým

PO ROZLÚŠTENÍ CHETITSKÝCH PROBLÉMOV

Kráľovský palác
v Knosse na Kréte

Parížanka z knosského
paláca na Kréte

dali učenci názov „Parížanky“? Aká záľuba viedla mladých mužov k tomu, aby sa namiesto poľovačky a vojny prechádzali po šafranových a ľaliových parkoch? Prečo ani jeden z umelcov tejto kultúry nezobrazil nikdy vojnu, vojakov, bitky, obliehanie, plienenie - výjavy, s ktorými sa stretávame na každom druhom babylonskom alebo asýrskom reliéfe? Ktorý krétsky architekt prišiel na to, aby v tejto krajine zemetrasení budoval stavby s pružnými stenami - striedaním vrstiev kamenných blokov s drevenými vložkami? Kedy si tu dali budovať vládcovia vo svojich palácoch kúpeľne, splachovacie záchody a „klimatizačné zariadenia“, prírody teplého a studeného vzduchu, udržiavajúce v miestnostiach stálu teplotu?

Na akých spoločensko-hospodárskych základoch vybudoval krétsky ľud svoje skvelé stavby, svoje umenie, svoju kultúru, svoj optimistický svetonázor, ktorý nepoznal strach zo smrti? Aké bolo krétske politické zriadenie?

Z labyrintu týchto problémov mohla vyviest' učencov jedine nová Ariadnina niť: rozlúštenie krétskeho písma. Alebo presnejšie: krétskych písem. Evans vykopal tisíce písomných dokumentov a poznal na nich tri druhy písem: 1. hieroglyfy, 2. lineárne písmo očividne staršieho typu („A“) a 3. lineárne písmo mladšie („B“). Teraz treba už len dodať, že nikde nenašiel nijakú bilingvu a nikto nevedel, akou rečou sú nájdené nápisy napísané. A pripomenúť, čo vieme už z inej súvislosti: že do roku 1940, keď sa Hrozný začal krétskym písmom zaoberať, publikoval len nepatrný zloмок tabuliek.

Pravdaže, Hrozný nebol prvý, kto sa pokúsil o tento bezvýhľadný útok, a nebol to ani prvý bezvýhľadný útok, o ktorý sa pokúsil Hrozný. Dúfal, že si vyvzdoruje šťastie ako roku 1915. Nešlo mu pritom ani teraz o „vedecký triumf sám osebe“ - bolo tu proste biele miesto na starovekej mape, ku ktorému viedli šípky z ríše Chetitov i z Babylonie, a bolo ho treba zaplniť.

O rozlúštenie krétskeho písma sa pokúšal predovšetkým sám Evans. Ale veľký učenec sa ukázal ako malý človek: znemožňoval prácu ostatným lúštitel'om, a to nielen utajovaním náj-

dených textov, ale i zabraňovaním v štúdiu verejne prístupných nálezov. Keď prišiel na Krétu Fin J. Sundwall, senior lúštitel'ov krétskych písem, podarilo sa mu v Éraklione odkopírovať iba 36 tabuliek - a žiarlivý Evans s ním nato prerušil styky!

Okrem Evansa a Sundwalla pracovali na rozlúštení krétskeho písma Angličan A. E. Cowley a Talian P. Meriggi, spolulúštitelia a spolurozlúštitelia chetitských hieroglyfov. V Amerike na ňom pracoval F. L. Bennet a predovšetkým A. Koberová, v Grécku K. D. Ktistopulos, v Bulharsku V. Georgijev, z Nemcov H. Th. Bossert

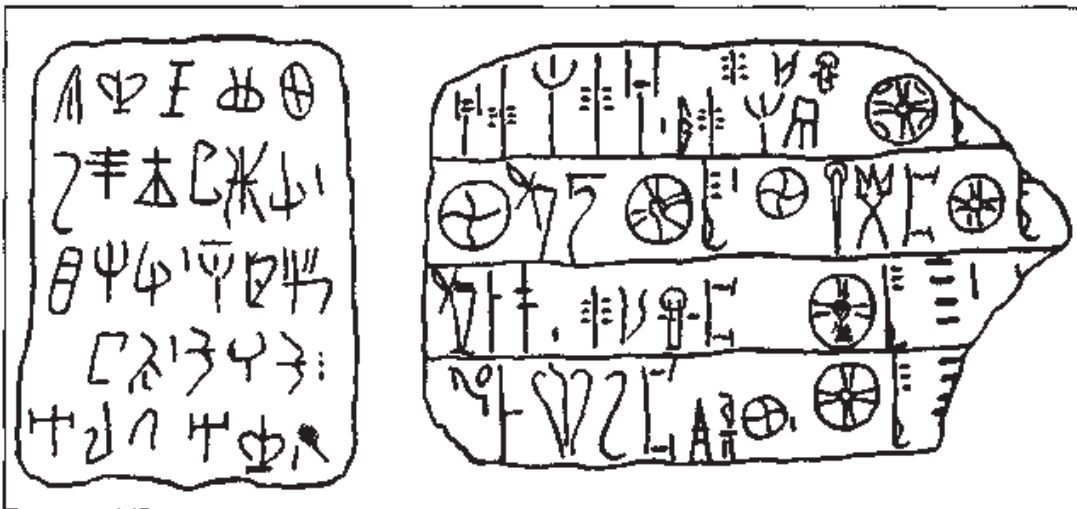
Minojský princ
v poli šafranu
(detail)

a E. Sittig, v Anglicku J. Chadwick a Evansov žiak J. Myres. A ťažko sa naozaj zastaviť v prostom výpočte mien -všetko mien vážnych učencov, klasických filológov, archeológov a orientalistov. Iba jeden z lúštitel'ov krétskeho písma nebol uznávaný učenec, ale architekt špecializovaný na štandardizáciu školských zariadení a za vojny navigátor v britskom kráľovskom letectve. Volal sa Michael Ventris a jeho meno tu uvádzame len preto, že toto písmo rozlúštil.

Michael Ventris (1922 - 1956) mal zvláštnu záľubu v starých písmach - najmä v etruskom a gréckom - už od útlej mladosti. (Musíme napísať „útlej“,

lebo celý jeho život až do automobilo-
lovej nehody, pri ktorej zahynul, bol
vlastne mladost'ou.) Keď sa roku 1936
prvý raz zúčastnil na Evansovej pred-
náške o „minojskom písme“, vedel
o ňom zhruba toľko, ako jeho slávny
objaviteľ, ktorý práve dostal za svoje
zásluhy šľachtický titul. Napriek tomu
sa však dostal do miestnosti len s veľ-
kými ťažkosťami, pretože bol štrnásť-
ročný školák a prednáška bola „mlá-
deži neprístupná“. Roku 1940,
osemnásťročný, vydal *Úvod do minoj-
ského písma*, serióznu prácu, v ktorej
hľadal súvislosť krétskeho písma
s etruským. Potom musel narukovať

zaznamenával postup svojich prác
a svoje *Pracovné poznámky* litogra-
foval a posielal asi dvadsiatim záu-
jemcom „s cieľom výmeny skúsenos-
tí a kritiky“. Keď na jar 1952 uverejnil
John Myres texty zadržované Evan-
som (asi 2 700 tabuliek) a Ventris tak
dostal do rúk bohatý podkladový
materiál, napadla mu 5. júna 1952
myšlienka - jedna z myšlienok, ktorú
už kedysi zavrhol a ktorú v rôznych
obmenách vyslovili Hempl, Person,
Stawelová a Georgijev - že rečou
týchto textov môže byť starogréčtina.
Bol to nápad „šťastného okamihu“, ale
okamihu pripraveného dlhými rokmi

Krétske lineárne písmo
„A“ (vľavo) a „B“
(vpravo) podľa tabuliek
vykopaných Evansom

„Disk z Faista“
s nerozlúštenými
krétskymi hieroglyfmi

a na problémy krétskeho písma (svo-
ju pozornosť sústredil na lineárne pís-
mo B) mu ostával čas len medzi pri-
státím a novým štartom jeho
bombardovacieho lietadla; k tomu
mal ešte tú smolu, že po 9. máji 1945
nedemobilizoval, ale musel naďalej
slúžiť v britskom okupačnom zbore
v západnom Nemecku. No len čo
vyzliekol uniformu, vrhol sa na krétsky
problém s novým zápalom. Presne

porovnávaná, rozborov, triedenia
neprečítaných slov podľa koncoviek
atď., počas ktorých sa mu podarilo -
ako to výstižne charakterizoval fran-
cúzsky filológ Chantraine - „určiť gra-
matiku textov pred ich interpretáciou“.

Správnosť myšlienky sa preveruje
jej realizáciou: Ventris sa pustil do
zostavovania krétskych (a zároveň
„mykénskych“) a gréckych slov a na
jeseň 1952 dospel tak ďaleko, že
v spolupráci s oxfordským klasickým
filológom Chadwickom zistil súznač-
nosť vo viac ako 500 prípadoch.
A súčasne zistil, že nielen písmo, ale
i reč dokumentov, nájdených Evansom
na Kréte a Grékom Tsundasom v „zla-
tom bohatých“ Mykénach v Grécku, sa
vzájomne zhodujú. Jednoznačne
potom svoju teóriu potvrdil úspešným
prečítaním a rozlúštením krétsko-
mykénskych textov na tabuľkách, kto-
ré objavil americký archeológ C. W.
Blegen v Pyle, sídle Nestorovom. Kré-
tske lineárne písmo B prestalo byť pre
ľudstvo tajomstvom!

Kréta by však nebola „ostrovom záhad“, keby vyriešenie jedného problému neotvorilo ďalšie. Napríklad: aký bol vlastne vzťah medzi Krétou a Mykénami, Tírynsom a inými mestami a hradmi homérovského Grécka (čiže Grécka homérovských básní, nie Homérovej doby)? Je skutočne pravda, že tieto hrady boli len okrajové pevnosti krétskej ríše, „kolónie ostrova na pevnine“? Akou rečou boli potom napísané dokumenty v krétskom lineárnom písme A, pochádzajúce asi z 18. - 16. storočia pred n. l.? Kedy bude rozlúštený *Disk z Faista* a iné nápisy v krétskych hieroglyfoch, v písme omnoho staršom a zase nepodobnom všetkým dosiaľ známym písmam?

Ani na jednu z týchto otázok nemôžeme dať zatiaľ odpoveď. Nevieme, nad ktorým písacím stolom svieti lampa, kde sedí učenec alebo vášnivý outsider Ventrisovho typu, ktorý osvetlí tieto problémy.

Čo však môžeme jednoznačne povedať, je, že Hrozného pokus o rozlúštenie krétskeho písma (pokúsil sa o rozlúštenie toho istého písma ako Ventris, teda lineárneho písma B) úplne zlyhal. Prečo? - Dajme si to vysvetliť ním samým. Argumenty, ktoré uvádza na podporu správnosti svojho rozlúštenia, sú v skutočnosti vysvetlením jeho nesprávnosti.

„Tieto moje pokusy,“ píše v *Najstarších dejinách Prednej Ázie Indie a Kréty* (str. 197 - 198), „ktoré našli ďalšiu oporu v mojich predošlých pokusoch o rozlúštenie nápisov klinopisno-chetitských, **hieroglyficko-chetitských** a **protoindických**, sa podľa môjho názoru úplne vydarili... Už od prvého okamihu, keď som sa začal zaoberať nápsmi krétskymi, mal som celkom určitý dojem, že krétske písmo **je príbuzné** s celým radom susedných písem starého Orientu, s písmom **hieroglyfických „Chetitov“**, s písmom **protoindickým**, pri ktorom som ukázal, že vzniklo takisto na západe v Prednej Ázii, v niektorých prípadoch s **babylonským písmom klinovým**, ďalej potom s písmom sinajským, predovšetkým však s písmom **fenickým** a s **hieroglyfickým písmom egyptským**.“ - Nami vyznačené slová udávajú hodnoty, ktoré do svojej krétskej

rovnice dosadil Hrozný nesprávne. Okrem toho prvé dve z nich boli samy osebe nesprávne.

Ak Ventris a Chadwick vo svojich *Dokumentoch v mykénskej gréčtine* (1956) hovoria, že Hrozného čítanie krétskych nápisov v lineárnom písme B je „trápný galimatiáš chetitských a babylonských slov“, nehovoria síce nič zdvorilé - ale hovoria pravdu.

Nebolo by čestné voči čitateľovi, keby Hrozného životopisec „taktne prešiel“ tieto omyly, a bolo by priam nečestné, keby ich predkladal ako objavy, „ktorých význam sa nesmie znižovať“.

Jeden z Hrozného žiakov a pokračovateľov hovorí v súvislosti s týmito omylmi pri riešení problémov chetitsko-hieroglyfických, protoindických a krétskych: „Tu všade bol Hrozný skutočný priekopník a razil cestu pralesom, ktorým dosiaľ nikto pred ním neprenikol. Od toho, kto takúto prácu podniká, nemožno, pravda, žiadať, aby budoval autostrádu a viedol ju najvhodnejším smerom...“ K tomu možno azda pripojiť: Omyl, ktorý sa usiluje o nové poznanie, je plodnejší ako lipnutie na starých nevedomostiach.

Nejde však o ospravedlňovanie, ide o vysvetlenie. A toto vysvetlenie je o to potrebnejšie, že Hrozný vlastne nikdy neopustil pracovnú metódu, ktorá ho priviedla k úspechom.

K svojim veľkým objavom dospel Hrozný ako slobodný učenec pri slobodnom pohybe vo vedeckom teréne; k omylom v uzavretej pracovni, bez styku a výmeny názorov s ostatnými učencami svojho odboru, bez znalosti novej literatúry. Napríklad pri práci na protoindickom písme mal k dispozícii Mackayove knihy len na celkom krátky čas. (Za ich požičanie v lete 1939 nezabudol profesorovi Printzovi z Halle vo svojej rektorskej prednáške poďakovať.) Za túto svoju izoláciu Hrozný nemohol - bol „protektorát“.

Už pri lúštení chetitských hieroglyfov zlyhala - zase bez Hrozného viny - tá „záchranná brzda vedy“, ktorou je kritika. Pri jeho lúštení protoindického a krétskeho písma už nefungovala vôbec. Keď nakoniec predsa len zabrala, bolo už neskoro. Stačilo to však aspoň na to, že sedemdesiatroč-

ný Hrozný pripísal ku kapitole o najstarších dejinách Indie, že teraz ju už predkladá (roku 1949, keď sa oboznámil s novou literatúrou) „iba s výslovnou rezervou“.

V čase, keď Hrozný pracoval na lúštení krétskeho písma, neboli ešte publikované najdôležitejšie texty. Nie je iste nezaujímavé, že Ventris našiel kľúč k tomuto písmu zopár mesiacov po tom, čo Myres publikoval Evansom zadržované nápisy. Vo svojich *Dokumentoch v mykénskej gréčtine* o tom výstižne napísal: „Dve generácie učencov boli“ (týmto zadržávaním) „olúpené o možnosť na probléme konštruktívne pracovať.“ Hrozný bol posledným učencom z týchto dvoch generácií.

A iste nemožno obísť ešte jeden subjektívny moment: Hrozný sa so svojou prácou od roku 1940 ponáhlal. Po Kaprasovom odstúpení z funkcie ministra školstva ponúkol mu „predseda protektorátnej vlády“ Krejčí uvoľnené ministerské kreslo: človek, ktorý mal pre svoje statočné správanie 17. novembra medzi českou inteligenciou prestíž, a pritom nebol vôbec politik, mohol byť pre okupantov znamenitou bábkou. Hrozný, samozrejme, odmietol: „Neprichádza vôbec do úvahy. Žil som vždy čestne a statočne.“ Ale od tejto chvíle sa ustavične obával, „že si po neho prídu“. A v strachu pred gestapom, aby ho neodviedlo od „rozpísaných kartičiek“, snažil sa svoju prácu čo najrýchlejšie dokončiť - aj za cenu, že niektorú z nespoľahlivo dosadených veličín bude treba neskôr nahradiť inou.

Ale všetky omyly, ktorým sa Hrozný nevyhol vo svojom osamotení, keď bol jeho jediným spoločníkom iba rozkmitaný Damoklov meč, nemenia nič na jeho predošlých objavoch, ani nezmenšujú ich význam. Už práce z jeho mladosti, objavenie sumersko-babylonského mýtu o Ninurtovi a spisy o peňažníctve a poľnohospodárstve v starovekej Babylonii - mu zabezpečujú čestné miesto medzi najvýznamnejšími orientalistami. Objavenie prvých stôp po zmiznutej kultúre amorejskej, zistenie náleziska kappadockých tabuliek, objavenie dvoch chetitských hradov a staroasýrskeho mesta Kaneš mu zabez-

pečujú popredné miesto medzi svetovými archeológmi. A jeho rozlúštenie klinopisnej chetitčiny ostáva navždy geniálnym dielom, ktoré znamená epochálny medzník na ceste poznania najstarších dejín ľudského rodu v tej časti sveta, ktorá sa označuje za kolísku kultúry.

Hroznému sa však podarilo dosiahnuť i cieľ, ktorý si vytýčil na samom začiatku svojej vedeckej dráhy. Napísal svoje *Najstaršie dejiny Prednej Ázie, Indie a Kréty* a vláda republiky ich poctila štátnou cenou. V tomto veľkom diele zhrnul všetky svoje vedecké objavy i lúštiteľské a archeologické skúsenosti a vytvoril v ňom - napriek uvedeným výhradám pri riešení otázok protoindického a krétskeho písma - skutočne „jednoliaty dramatický obraz niekoľkotisícročného vývinu širokej oblasti, v ktorej sa vzájomne prelínali, krížili a ovplyvňovali národy rôznych rás a kultúr“ (J. Klíma). Dokončil ho s vypätím všetkých síl v posledných rokoch života.

V máji 1944 bol postihnutý záchvatom mŕtvice, ktorá podlomila jeho čulosť a znemožnila mu, aby sa po oslobodení vrátil k učiteľskej činnosti na univerzite. Napriek tomu však naďalej pracoval a publikoval; jeho byt na pražskej Ořechovke bol stále otvorený poslucháčom a mladším kolegom. Pri jeho sedemdesiatych narodeninách dosiahol publikovaný počet jeho kníh, štúdií a článkov rovných 200. No aj keď k nim pripočítame viac ako 150 recenzií, čo sú samostatnými vedeckými prácami, vystihuje to len menšiu časť jeho činnosti, ktorú ani v tomto veku nemienil ukončiť: „Penzia a *far niente*? Kdeže! To nie je nič pre mňa!“

Z tejto práce ho vytrhla až nešťastná príhoda. 22. mája 1952 spadol a zlomil si nohu. Previezli ho do najbližšej nemocnice, do vojenskej nemocnice v Střešovicích, a tam ležal do septembra vo veľkej spoločnej miestnosti s mladými vojakmi, ktorí mu preukazovali všestrannú pozornosť. Odplácal sa im za to rozprávaním príhod zo svojich ciest po Malej Ázii, Sýrii a Mezopotámii, líčením starých kultúr vymretých národov a historkami zo svojho života. (Nejeden citát v tejto knižke je práve z jeho

poslednej, nenapísanej autobiografie.) Len nerád sa s nimi lúčil, keď sa dozvedel, že ho majú previezť do štátneho sanatória.

Tam prijal aj dekrét, ktorým ho dňa 12. novembra 1952 vymenoval prezident republiky za vedecké zásluhy a príkladný postoj v časoch pre národ najťažších za jedného z prvých členov novozaloženej Československej akadémie vied.

Titulu akademika ani pozornosti vlády sa netešil dlho. Dňa 13. decembra, po obvyklej znelke rozhlasových novín, stlmil hlásateľ hlas a prečítal správu ČTK: „Československá akadémia vied oznamuje smutnú správu, že v piatok 12. decembra 1952 zomrel v štátnom sanatóriu v Prahe významný člen Československej akadémie vied, akademik Bedřich Hrozný, jed-

na z najpoprednejších vedeckých osobností svetovej orientalistiky.”

A nad jeho rakvou, vo veľkej aule staroslávneho Karolína, rozlúčil sa s ním 22. decembra za prítomnosti zástupcov vlády, vysokých škôl, československých i zahraničných vedeckých organizácií, armády a množstva smútočných hostí akademik Zdeněk Nejedlý: „Odišiel nám učenec veľkého obzoru, siahajúci do ďalekých vekov sveta, do veľkých diaľok, idúci od počiatkov svojej vedeckej dráhy nevšednou, nezvyčajnou cestou... A naša lútosť je o to väčšia, že veľký majster našej i svetovej vedy odišiel práve v čase zrodu a prvého rozbehu Československej akadémie vied, ktorej bol hviezdou najžiarivejšou... Je to nenahraditeľná strata, ktorá nás postihla jeho odchodom. Ale je tu veľké dieľo, a to bude žiť!”

204 B. HROZNÝ

Col. I.
Amu (Ka-tu-va-s¹) -s¹) Kar-ga-me-sá-ja-s² ve-á-s³
Moi, (je suis) Katuvas, prince, chef du pays de la ville de Kargamesas,

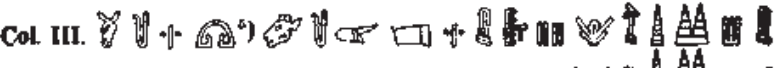

'Lu-ha-sá-s⁴ -na ve-á-s⁴ -na-mu-va-ja-s⁴ va-mu-e⁴ ku-ma-n
 fils premier-né de Luhas, chef du pays. Lorsque

le dieu Santas(?)

Col. II.
á-ma-ja tá-tá-á⁵ -sá-la-há(?)⁵ -ja pá-á-ta e-va⁵ ja-e-s
m'a donné le trône(?) de mes pères, alors ce dieu Santas(?)

Kar-ga-me-sá-ja-s⁶ Santas(?)⁶ ja-u(?)⁶ me-a-e tá-tá-a⁶ ve⁶ -n⁶)
de la ville de Kargamesas, ici, deux grandes jarres (à provisions),⁶) pour

Pnu-na e-tá⁷ li-á-ta ja-u(?)⁷ -va-s me-a-e hi⁷ -há(?)⁷ Pnu-na e-tá⁷ há-
mon père, a fait entrer; là, à mon grand-père, il a fait en-

Col. III.
ta-s va-s⁸ -mu-e Ka-tu-va-á Kar-me-sá-ja⁸ ve-á
trer. Et lui, à moi, Katuvas, chef du pays de la ville de

¹) A lire *vénus* (p. 64 et 81).
²) Ou u?
³) Ou há?
⁴) Voir ci-dessus, p. 140, n. 4.
⁵) Ou -ja va-s-e?
⁶) Erreur de copie ou cf. ci-dessus, p. 152 (Kargamesas, des inscriptions sur plomb)?

Ukážka z Hrozného
trojväzkových
„Chetitsko-hieroglyfických
nápisov“ (1933-1937)

10.

NOVÉ OBJAVY NA STARÝCH MIESTACH

Hrozného odchodom z poľa chetitológie sa útok na tajomstvo hieroglyfov nezastavil. S tichou zanovitosťou mužov vedy, ktorú poznáme z Pavlovovho alebo Flemingovho laboratória, bez manifestačného ohlasovania cieľov, ktoré nám tak imponuje u bádateľov typu Amundsena a Prževalského, odchádzali archeológovia do ríše Chetitov a boli rozhodnutí nenechať v nej kameň na kameni, dokiaľ nenájdu nápis, na ktorého jednej strane budú chetitské hieroglyfy a na druhej strane text v známej reči. Odpovedali tak na slová staručkého Saycea: „V skutočné rozlúštenie chetitských hieroglyfov už nedúfam - ledaže by nám šťastie prinieslo dost' dlhú bilingvu.“

Znovu prichádzali ťažké nákladné vozy s čakami, lopatami a sochormi na veľkú križovatku v Karchemiši na Eufrate, ozdobenú reliéfmi chetitského kniežata Araru, kde už pred desaťročiami kopal Smith, Lawrence, Hogarth a Woolley. Znovu sa zarývali rýle do strmého pahorka pri Hame na Oronte, pod ktorým objavil Wright „zázračný kameň“ a kde našiel Hrozný pri svojej poslednej návšteve iba „brlohy šakalov a zdivočených psov, ktoré niekoľko ráz vyrušil z ich pokoja“. A znovu podpísal bankár Simon šek pre Nemeckú orientálnu spoločnosť a berlínsky Archeologický ústav, aby vypravili veľkú expedíciu do Boghazköy.

S tou istou nádejou, s ktorou sa pobrali archeológovia na staré miesta, spúšťali sondy aj do nových nálezísk: Maraša na Ceyhame, kde objavili

sochu leva, popísanú od hlavy po chvost chetitskými hieroglyfmi, do kopca Ališara, Franktina, Aladža Hüyükü, Arslantepe, Jümüktepe a iných.

Medzi týmito prieskumníkmi hlbín minulosti boli Francúzi, Angličania, Američania, Turci - a hlavne Nemci, ktorí majú v Carihrade bohato dotovanú pobočku berlínskeho Archeologického ústavu. Nie je preto náhoda, že dlho hľadaný kľúč k chetitským hieroglyfom našiel práve pracovník tohto ústavu. A nielen kľúč - dokonca celý zväzok kľúčov!

Ukázalo sa však, že všetky tieto kľúče sú príliš krátke, aby otočili poslednou západkou zámku, visiaceho na siedmej bráne chetitských tajomstiev.

Muž, ktorý mal toto šťastie a zároveň smolu, volal sa Kurt Bittel. Narodil sa roku 1907 v Heidenheime vo Württembersku, študoval archeológiu a históriu v Heidelbergu, Marburgu, vo Viedni a v Berlíne a roku 1930 dostal štipendium na študijnú cestu do Egypta a Turecka. V Carihrade ho pozval riaditeľ pobočky nemeckého Archeologického ústavu Martin Schede na exkurziu do Boghazköy, a keď ako dvadsaťtiročný študent prvý raz uvidel rupy hlavného mesta Chetitskej ríše, netušil, že ich výskum sa stane jeho celoživotným údelom. Kopal tam až do odchodu na odpočinok roku 1970.

Všetci doterajší výskumníci hľadali v Boghazköy niečo určité: Winckler tabuľky, Puchstein architektúru, Curtius keramiku. Bittel bol prvý, kto začal

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

s výskumom v Boghazköy „všeobecne“. Preto tie rozpaky, keď sa ho Zia bej (starý hosťiteľ Wincklerov, Puchsteinov, Curtiusov a všetkých ostatných archeológov v Boghazköy, z novších najmä H. H. von der Osten z Chicagskej univerzity) pri tradičnom uvítaní za plnými stolmi spýtal, aký cieľ sleduje...

Prvú odpoveď dal jeho článok v *Oznamoch* Nemeckej orientálnej spoločnosti z mája 1932: „Čo ešte chýbalo, bolo presné zistenie časovej následnosti rôznych druhov keramiky, ktoré sa v Boghazköy nachádzajú. Ved' skúmanie pokiaľ možno veľkého

túry, bude možné vytvoriť pevnú základňu pre zaradenie všetkých anatólskych archeologických pamiatok.“

Druhú odpoveď, pravda, omnoho neskôr, dala jeho práca. Bittel v nej ďaleko prekročil pôvodný, dosť skromný plán na časové zaradenie boghazköyskej keramiky. Za spolupráce špecialistov všetkých odborov vrátane chemikov, historikov hutníctva a pevnostných inžinierov urobil generálny výskum celého boghazköyského archeologického poľa. Identifikoval pôdorys chetitského hlavného mesta a všetkých jeho významných budov, vykopal množstvo chetitských

Socha chetitského leva
z Marašáša v Sýrii.
Celé telo pokrývajú
hieroglyfy.

množstva nálezov v pôvodnom uložení a v spojitosti so stavbami priam dokumentárne doloženého hlavného mesta Chetitskej ríše je naliehavá požiadavka archeologického bádania, lebo sa dá očakávať, že vychádzajúc z tohto strediska chetitskej kul-

zbraní a nástrojov, a okrem základov nových chrámov a palácov i prvé remeselnícke dielne, medzi nimi železnú hutu, o ktorej výrobkoch sa vyskytujú tak často zmienky v korešpondencii egyptských faraónov s chetitskými veľkokráľmi.

Počas dvadsaťročnej systematickej práce zistil Bittel v Boghazköy šesť kultúrnych vrstiev, z ktorých tri boli chetitské: vrstva IV z čias založenia chetitskej veľkoriaše, teda zo 17. storočia pred n. l.; vrstva III/a z obdobia vrcholu chetitskej moci, čiže zo 14. storočia pred n. l., a vrstva III/b z čias zničenia Chattušaša, t. j. z konca 13. stor. pred n. l. (Vrstva V je pravdepodobne predchetitská, vrstvy II a I sú pochetitské, frýgické a helénske.) Svojimi archeologickými objavmi a ich interpretáciou rozšíril naše vedomosti o dejinách Chetitov a najmä ich hlavného mesta, nie o celé kapitoly, ale o celé knihy.

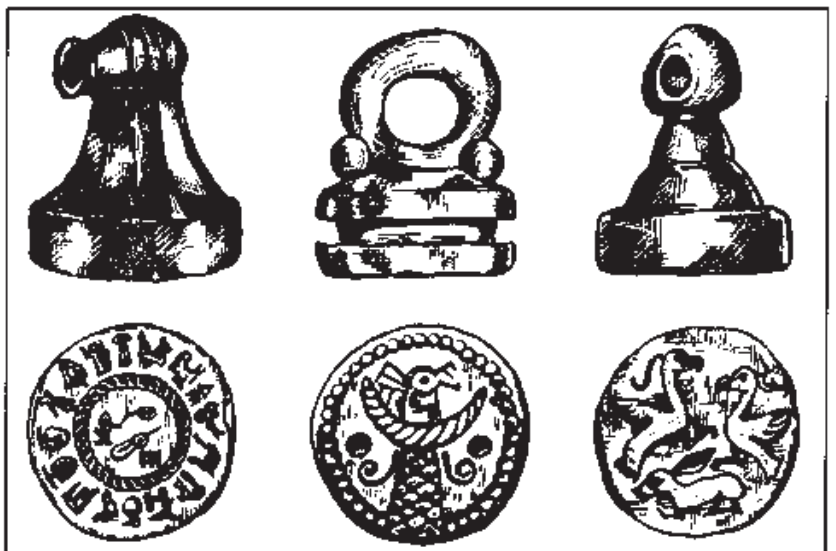
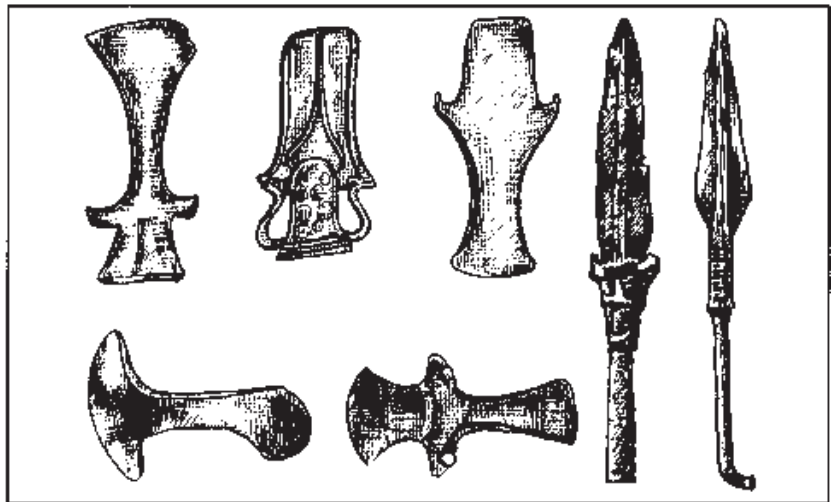
A okrem toho: Boghazköy mu znovu potvrdilo, že je priam nevyčerpatelným zdrojom chetitských písomných pamiatok. Hneď v prvom roku vykopávok, 1931, našiel nový klinopisný archív v chetitskej reči, ktorý sa dal ihneď prepísať a preložiť. V ďalšom roku vykopal potom vyše 800 tabuliek s chetitskými hieroglyfmi (čiže okrem hieroglyfických nápisov na „Popísanej skale“ prvé dlhé hieroglyfické nápisy, ktoré pochádzali nesporne z rovnakej doby ako doteraz známe klinopisné texty) a rok nato dokonca 5 500 tabuliek s jednou hieroglyficko-klinopisnou bilingvou. Roku 1934, v štvrtom roku vykopávok, mal takýchto bilingiev už vyše sto!

Pri stovke dvojjazyčných (presnejšie dvojpísmových) nápisov, ktoré našiel Bittel, nemohlo byť predsa rozlúštenie chetitských hieroglyfov problémom! Ved' vieme, že Champollionovi stačila jedna bilingva, *Rosettská doska*, aby rozlúštil egyptské hieroglyfy. Ba čo viac: na týchto bilingvách boli mená panovníkov a na jednej z nich rozlúštil Bittel spolu s H. G. Güterbockom (nemeckým profesorom na ankarskej, potom na Chicagskej univerzite) roku 1936 meno už známeho kráľa Šuppiluliumaša!

Lenže - a zase to „lenže“, s ktorým sa pri Chetitoch tak často stretávame - tieto nápisy boli veľmi krátke, takže sa s nimi nedalo nič počítať. Boli to drobné pečate a odtlačky pechatých nápisov, obsahujúcich zväčša len mená osôb - a skúsme napríklad preložiť niečo z čínštiny, keď máme k dispozícii len pekinský telefónny zoznam!

Chetitské hieroglyfy však náporu švajčiarsko-taliansko-americko-československo-nemeckého útočného oddielu nakoniec predsa len neodolali. Šťastným strelcom víťazného gólu sa stal Helmuth Theodor Bossert.

Meno tohto Nemca, ktorý si po Hitlerovom príchode k moci zvolil za novú vlasť Turecko, je dnes svetoznáme. Neobjavilo sa však na verejnosti až roku 1953, keď sa k nemu pripojila sláva rozlúštitel' chetitských hieroglyfov. A nepoznali ho predtým len archeológovia, historici a filológovia - ale aj muži v hnedých košeliach, ktorí pri slove kultúra odisťovali revol-

ver: roku 1933 bol na listine autorov, ktorých knihy horeli na námestiach v Berlíne, Mníchove, Norimbergu...

Jeho cesta k rozlúšteniu chetitských hieroglyfov nebola priama ani rovná a na jej začiatku bol iba „koniček“: záľuba v starých písmach. Ako gymnazista v Karlsruhe (narodil sa r. 1889 v Landau) dostal sa pri pátraní po svojich predkoch k starým mestským kronikám

Chetitské bronzové zbrane z Boghazköy a iných nálezisk

Chetitské pečate a pečatidlá.
Pochla nálezov v Boghazköy, Yozgat a Aladža Hüyükü.

a pôvabné, aj keď ťažko čitateľné rukopisy ho lákali čoraz hlbšie do minulosti - až k latinským a nemeckým rukopisom z čias Karola Veľkého. Odtiaľ k hieroglyfom chetitských kráľov bolo síce ešte stále dobrých dvadsať storočí, ale keď láska prenáša cez hory, prečo by neprenášala i cez stáročia?

Bossert študoval na univerzitách v Heidelbergu, Štrasburgu, Mníchove a Freiburgu: archeológiu, nemeckú a starovekú históriu, dejiny umenia, germanistiku, a najmä pomocné vedy historické - diplomatiku, heraldiku a sfragistiku. Popritom pokračoval vo filologických štúdiách, ktoré začal už na gymnáziu; okrem moderných rečí a latinčiny s gréčtinou sa zaoberal najmä starou egyptčinou a hebrejčinou. Roku 1913 bol promován, a keď vyšla jeho doktorská práca (o oltári Panny Márie vo farskom chráme v tirolskom Sterzingu), bol už na fronte. Bojoval v Belgicku, Francúzsku, Rusku a Srbsku: z vojny sa vrátil so zbierkou vyznamenaní za osobnú udatnosť a ako presvedčený antimilitarista. Pracoval potom ako redaktor a vedecký poradca v rôznych nemeckých nakladateľstvách a zaoberal sa i naďalej štúdiom starých rečí a písem (vo voľnom čase, a najmä na dlhých cestách električkou do zamestnania). Tak sa dostal aj ku klinovému písmu a publikoval šesťväzkovú prácu - *Dejiny umeleckého remesla*, ktorá platí dodnes za uznávané dielo tohto odboru. Aj tituly iných jeho prác sú nemenej prekvapivé: *Začiatky fotografie*, *Kamarát na Západe* a *Bezbranní za frontom* (ktorá mu vyniesla česť, že sa dostal na čiernu listinu nemeckých fašistov; podáva v nej obraz utrpenia civilného obyvateľstva v budúcej vojne - obraz skutočnosťou, žiaľ, prekonaný). Ale roku 1932 vydal už knihu *Šantaš a Kupapa* s prvými pokusmi o rozlúštenie chetitských (a okrem iných i krétskych) hieroglyfov. A nebol to nikto iný než profesor Meriggi, kto o nej napísal: „Prináša neobyčajné rozšírenie našich vedomostí najmä o chetitskom obrázkovom písme, a riešenie otázky tohto písma sa tým dostáva ďalej, ako sme v terajšom čase očakávali.“ Kladne a povzbudivými slovami ju zhodnotil i Bedřich Hrozný.

Bossert tu potvrdil správnosť čítania rôznych chetitských miest (Karchemiša, Marašaša a Hamy), rozlúštil názov mesta Tyana (*Tu-va-nu-va*) a meno jeho kráľa (*Ua-r-pa-la-uaš* - Jensen ho ešte čítal Syennesis)! A zistil, že tento Varpalavaš z Tuvanuvy, ako píšeme jeho meno dnes, je totožný s kráľom Urballom (!) z asýrskych klinopisných textov, o ktorom bolo známe, že bol protivníkom a vazalom Tiglatpilesara III., asýrskeho kráľa asi z rokov 1115 - 1093 pred n. l. Rozlúštil ďalej rad nových hieroglyfických znakov, ktorých správnosť chetitológovia z rozhodujúcej časti ihneď uznali.

Prenikavý úspech tejto sotva 90-stránkovej Bossertovej práce rozhodol, že Pruská akadémia vied ho poverila vedením príprav na nový *Zborník chetitských hieroglyfických textov*, ktorý mal nahradiť a doplniť starú zbierku Messerschmidtovu. V lete 1933 sa vybral do Turecka na lov nápisov a na pozvanie Kurta Bittela sa zúčastnil na vykopávkach v Boghazköy. Na spiatocnej ceste ho v Ankare predstavili ministromi kultúry Dr. Rešidovi Galipovi. Tureckí vládni činitelia sa vždy živo zaujímali o chetitské vykopávky; podľa teórie viacerých tamojších historikov boli vraj Turci priami potomkovia Chetitov. Minister sa dal informovať o plánoch súkromného učenca, rozprával mu o svojom projekte na reorganizáciu carihradskej univerzity a mimochodom sa ho spýtal, či by tam neprijal miesto profesora. „Prečo nie?“ odpovedal Bossert, neprikladajúc svojim slovám veľký význam. V apríli 1934 dostal potom menovací dekrét.

Tak sa stal Helmuth Theodor Bossert profesorom literárnej fakulty carihradskej univerzity a tureckým štátnym občanom - a ostal ním až do svojej smrti (1961). Zároveň bol riaditeľom Ústavu pre výskum starých kultúr Malej Ázie, a každú jar, keď prestali dažde, opúšťal svoju pracovňu nad Zlatým rohom, aby sa odobral s manželkou, ktorá bola zároveň asistentkou, a s ďalšími spolupracovníkmi do terénu. Jeho terénom bola celá krajina, od prameňov Halya po ústie Oronta - nech sa už mená týchto riek a krajov po dlhých troch tisícročiach hocako zmenili.

Na jednej z týchto ciest - bolo to koncom leta 1945 - dorazil po dost' namáhavom pochode ľudoprázdnyimi údoliami Taurusu do dedinky Feke, do takého zapadnutého kúta v juhovýchodnom Turecku, že ľudia tam ešte nevedeli, že vojna v Európe sa skončila. Tam sa dozvedel od niekoľkých Yürükov, posledných kočovníkov v Turecku, ktorí svojho času poskytnú cenné informácie Hroznému a bezcenné Gelbovi, že v blízkosti mesta Kadirli je vraj nejaký pomník, zvaný „Leví kameň“. Bossert zbystril sluch: kde sú levy, tam sú stopy po Chetitoch. Po podrobnejších dotazoch zistil, že tento kameň je „niekde v horách“, a nikto presne nevie kde. Keďže sa práve začínalo obdobie dažďov a cesty boli neschodné, odložil hľadanie na budúcu sezónu.

Na jar tam bol znova, a to i so svojou asistentkou Dr. Halet Çambelovou, ktorá ho sprevádzala už pri vlnnejšej výprave. Ukázalo sa, že prišiel veľmi zavčasu; cesty ešte nevyšli a do samotného Kadirli (ináč okresného mesta, ale bez hradskej, ktorá by ho spájala so svetom) dostal sa len s najväčšími ťažkosťami; poznáme ich ostatne z kapitoly o Hrozného cestách po týchto krajoch - za tri desaťročia sa priveľmi nezmenili. Keďže bol ohlásený, očakával ho okresný náčelník s veľkou hosťinou a miestnou honoráciou; nikto z prítomných však o „Levom kameni“ nikdy nič nepočul. Na Bossertovu žiadosť vyslal potom starosta zriadencov, aby sa naň pospytovali obyvatel'stva. Skoro do polnoci prichádzali len negatívne správy. Potom však prišiel učiteľ Ekrem Kuşçu a na všeobecné prekvapenie vyhlásil, že o takom kameni nielen vie, ale že pozná i cestu k nemu, lebo tam niekoľko ráz bol.

Zavčas rána boli pripravené kone a po štvorhodinovej jazde, občas prerušovanej presekávaním húštín, dosiahla Bossertova malá výprava Karatepe („Čierny vrch“). Potom stačil už len pohľad a na vyprahutej stráni medzi balvanmi žiaril „Leví kameň“.

Keď sa k nemu Bossert priblížil, videl, že je to iba podstavec sochy. Ekrem Kuşçu ho ubezpečoval, že socha tu ešte nedávno stála, pravdepodobne ju zvalili kočovníci. A skutoč-

ne - prikrytá machom a papradím ležala hneď pri podstavci. Bola síce bez hlavy, bez nôh, ale bol na nej nápis! Keď ho Bossert očistil, zistil, že je - semitský.

Znovu a znova si prezeral sochu. Je predsa jasne chetitská! Svojím štýlom, koncepciou... Vtom mu prišla na um myšlienka, ktorú radšej nevyslovil. Dal sa do hľadania medzi roztrúsenými kameňmi a kvádrami na okolí. A keď našiel niekoľko drobných úlomkov s chetitskými hieroglyfmi, bol o jej správnosti presvedčený: tu je reálna možnosť nájsť veľkú bilingvu!

Dr. Çambelová (skúsená archeologička, zúčastnila sa už vykopávkov pri Aladža Hüyükü a nejaký čas pracovala ako hospitantka u sira Leonarda Woolleyho) vyhotovila fotografie a situačné plány. Potom dal Bossert rozkaz na odchod - aby sa sem čo najskôr vrátil s rýľmi, lopatami a čakanmi.

Došlo k tomu na jar 1947. Mesiac tu pracoval so svojou asistentkou a niekoľkými robotníkmi - zatiaľ len na sondážach. A možnosť sa ukázala skutočnosťou: našiel dlhý fenický nápis a - posledný večer pred stanoveným odchodom, keď už bolo všetko zabalené a na Čierny vrch sa znášal pomaly súmrak - začiatok reliéfu s chetitskými hieroglyfmi. Zatiaľ o tom nič nepovedal, len si poznamenal miesto nálezu.

Keď sa sem vrátil v septembri toho istého roku s novou expedíciou - všeobecné sucho umožnilo mu pracovať do hlbkej jesene - a reliéf vykopal, zistil, že to neboli hieroglyfy, a vôbec už nie chetitské hieroglyfy, ale zvetrané kresby, ktoré vtedy za večerného šera iba budili dojem písma!

„V takých okamihoch stáva sa veda otázkou charakteru,“ píše C. W. Ceram, ktorý bol roku 1951 Bossertovým hosťom na Karatepe a vo svojom *Čiernom vrchu a Úzkej rokli* podal pútavý opis jeho objavov. „Bossert dal kopat' ďalej. Dal vykopať sondu tu, dal vykopať sondu tam, a znie to úplne nepravdepodobne, ale - meter od tamtych pseudochetitských hieroglyfov našiel skutočný hieroglyfický nápis!“

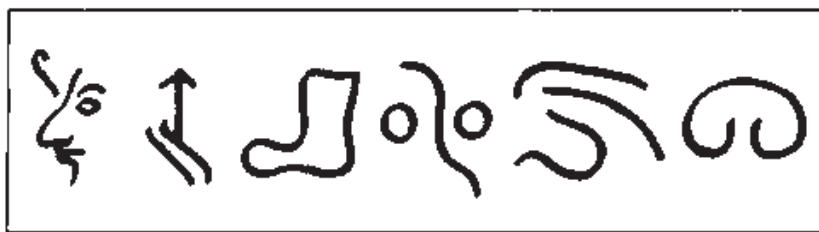
Sen troch generácií chetitológov sa splnil. Našla sa skutočná dlhá bilingva. Fenické písmo predsa vieme čítať...

Helmut Theodor Bossert (1889-1961), ktorý rozlúštil chetitské hieroglyfy.

Lenže celá záležitosť nebola taká jednoduchá, ako by už teraz mala byť. Po prvé: fenický nápis nebol v „klasickej“, ale v starej feničtine, ktorá bola pomerne málo preskúmaná. Bossert nemal pochybnú ambíciu „robiť všetko sám“, dal teda zhotoviť odtlačky a kópie a rozoslal ich najvýznačnejším semitológom: J. Friedrichovi do Berlína, Dupont-Sommerovi do Paríža, O'Callaghanovi do Ríma a R. D. Barnettovi do Londýna.

Po druhé: čo našiel Bossert na pláne Karatepe, nebola vlastne pravá bilingva, t. j. jeden nápis s dvojjazyčným textom. Boli to v skutočnosti tri starofe-

Meno „Azitavandaš“ z karatepských nápisov, nájdenných a rozlúštených Bossertom

nické nápisy a dva hieroglyficko-chetitské nápisy, o ktorých nebolo vôbec isté, že sa svojím obsahom kryjú.

Pri čítaní a výklade starofenického nápisu nevznikli nijaké mimoriadne ťažkosti (okrem toho, že Barnett, ktorý si prizval na pomoc ďalších špecialistov, J. Leweena a C. Moosa, nesprávne prečítal zámeno *nk*, „ja“, a považoval ho za meno kráľa - Anek, Inak alebo podobne; na chybu sa však čoskoro prišlo a nový kráľ zmizol zo scény svetových dejín práve tak rýchlo, ako sa na nej objavil). Podľa jazyka sa dalo súdiť, že nápis pochádza asi z 8. storočia pred n. l., lebo „je v čistej starofeničtine bez aramejských vplyvov“, ako konštatoval J. Friedrich.

Ostatní traja učitelia s ním súhlasili. A súhlasné bolo aj ich zistenie, že autorom nápisu je kráľ ZTVD.

Bossert neskôr rozlúštil jeho meno (doplnením samohlások, ktoré feničtina, podobne ako iné semitské jazyky, nepoužívala: išlo tu o kráľa Azitavadaša (či Azitavandaša, ako sa neskôr ustálilo čítanie jeho mena), ktorý vládol asi v rokoch 740 - 720 pred n. l. Nebol to panovník príliš významný; sám sa nazýva kráľom Dananijcov a vazalom Avarakušovým, o ktorom vieme, že vládol na nevelikom území v Kilíkii a uznával zvrchovanosť asýrskeho kráľa Tiglatpilesara III.

Vtedy na jeseň 1947 to, pravda, Bossert ešte nevedel. S napätím preto rozlomil pečate na prvom balíčku, ktorý prišiel od Friedricha, a čítal, že autor týchto nápisov „založil mesto toto a dal mu meno Azitavandaš“. Čierny vrch teda skrýval vo svojich útrobach mesto, možno hlavné mesto jedného z neskorochetitských kráľovstiev, o ktorom doteraz nikto nevedel! Potom čítal zoznam obetí, tie priniesol tento panovník niektorým z „tisícok bohov chetitských“, čo bolo celkom zaujímavé pre posúdenie jeho bohatstva a pre zistenie, ako využívali asýrski bohovia moc svojich kráľov, aby zaujímali čoraz pevnejšie pozície v chetitskom panteóne. Ale oveľa zaujímavejšie bolo jeho oznámenie, že „žil so svojím ľudom šťastne a v neustálej hojnosti“ - ako nebotyčne sa tým odlišoval od ostatných staroorientálnych panovníkov, ktorí sa vystavovali jedine vojnovými víťazstvami a v lepšom prípade stavbami palácov a chrámov! Nakoniec prečítal text XIX. fenickej tabuľky, kde stálo doslovne: „I postavil som pevné hrady na všetkých koncoch a hraniciach a na miestach, kde žili zlí ľudia, vodcovia rebelantov, z ktorých ani jeden nebol podrobený službou domu *MPS*, avšak ja, Azitavandaš, zložil som ich k svojim nohám.“

Názov krajiny a dynastie kráľa Azitavandaša dal podnet k veľmi odvážnym - a nie úplne nepodloženým - teóriám: Homér predsa nazýva Grékov pred Trójou Danajcami, čo nápadne pripomína Dananijcov (presne *Dananiyim*) z Azitavandašovho nápisu, a *MPS* zas meno Mopsos z gréckej mytológie. Že by Azitavandaš odvodzoval svoj pôvod od tohto kráľa z lýdskej dynastie Atyadovcov? Na rieke Ceyham je mesto, ktoré sa po turecky nazýva Misis a grécky *Mopsuhestia*, teda „Mopsov krb“ alebo „Mopsov oltár zápalných obetí“. Je jeho zakladateľom Mopsos, ktorý by tak vystúpil z mýtov ako človek z mäsa a krvi? Roku 1956 začal potom Bossert skutočne kopať v starej Mopsuhestii - a kam sa dostal na ceste od oltára Panny Márie v Tirolsku za Mopsovým oltárom zápalných obetí v Anatólii? Na most medzi Chetitmi a homérovskými Grékmi v Malej

Ázii? O riešenie týchto otázok nám však teraz nejde. Ostatne Bossert sa s nimi začal takisto zaoberať až neskôr. Teraz mu išlo predovšetkým o to, aby našiel meno kráľa Azitavandaša na chetitských hieroglyfických textoch.

Hľadal ho týždeň, mesiac - rok. Márne.

Zato však našiel niečo iné. Samého kráľa!

Keď vykopal skupinu reliéfov na veľkých kamenných blokoch, tiahnuce sa od severnej brány stráženej dvoma levmi, podľa chetitského zvyku opäť popísanými hieroglyfmi, objavil sa mu Azitavandaš osobne: sedel si tam pohodlne v besiedke pri plnom stole, v kresle s vysokým operadlom a nohami na podnožke, pokojný a spokojný, celým svojím výzorom skôr požívateľ ako bojovník! Čašníci mu prinášajú kopcom naložené misy jedál a krčahy nápojov, hudobníci mu hrajú na lýrach a píšťalách, bubeníci bubnujú a speváci spievajú, sluhovia ho ovievajú vejármi z pštrosích pier. Okolo neho bohovia, démoni a nápisy, ktoré vytesal chetitský umelec v časoch, keď sa rieka v údolí ešte nenazývala Ceyham, ba ani Pyramos. - A pretože podľa Bossertovho rozhodnutia boli objavené reliéfy ponechané na pôvodnom mieste, *in situ*, sedí si tam a hoduje kráľ Azitavandaš dodnes.

Keď Bossert prečítal meno kráľa Azitavandaša, nebol to začiatok jeho lúštitel'skej práce, ale naopak, skoro už jej koniec. Champollion, Grotefend a Rawlinson prečítaním kráľovho mena, svoju prácu naopak začínali...

To však nie je posledné „naopak“ v poslednej kapitole o chetitských hieroglyfoch. Došlo v nej totiž k niečomu celkom nezvyčajnému. Kľúč - tentoraz už skutočný, fungujúci kľúč - k definitívnemu rozlúšteniu karatepských bilingiev nenašiel totiž ich objaviteľ, učenec svetového mena, ale naopak, jeho pomocník a žiak.

Franz Steinherr (nar. 1902) bol tiež jedným z Nemcov, ktorých domovom sa stalo Turecko. Dostal sa do Carihradu ako zástupca nejakej stavebnej firmy, usadil sa tam a v čase, keď sa

stretol s Bossertom, bol účtovníkom v tamojšej nemeckej nemocnici. Zaujímal sa o lingvistiku (napísal knihu o argote carihradských zlodejov), a aby mohol navštevovať Bossertove prednášky ako riadny poslucháč, zložil dodatočne - skoro štyridsaťročný - maturitnú skúšku. Roku 1947, už ako doktora filozofie, pozval ho Bossert na Karatepe.

Robil tam všetko možné, medzi iným čistil vykopané reliéfy. Jedného dňa utieral prach na soche práve vykopaného chetitského leva, či skôr sfingy, a objavil na nej hieroglyfický nápis. To, pravda, nebolo nič zvláštne, skôr

opak by ho bol prekvapil. Lenže keď si nápis podrobnejšie prezeral, našiel na ňom znaky, ktoré mohli znamenať - na základe doteraz získaných poznatkov veľkého medzinárodného chetitologického kolektívu - meno Azitavandaš! Prvý styčný bod medzi fenickými a chetitskými nápismi!

Čítanie nebolo, pochopiteľne, isté. Ale kedy sa už prieskumníci dejín vydávajú na cestu, ktorá je bezpečne označovaná? Ako všetci učenici na prahu

Chetitský jedlonosi a hudobníci pri kráľovskej hostine. Reliéf z Karatepe asi z 9. - 8. storočia pred n.

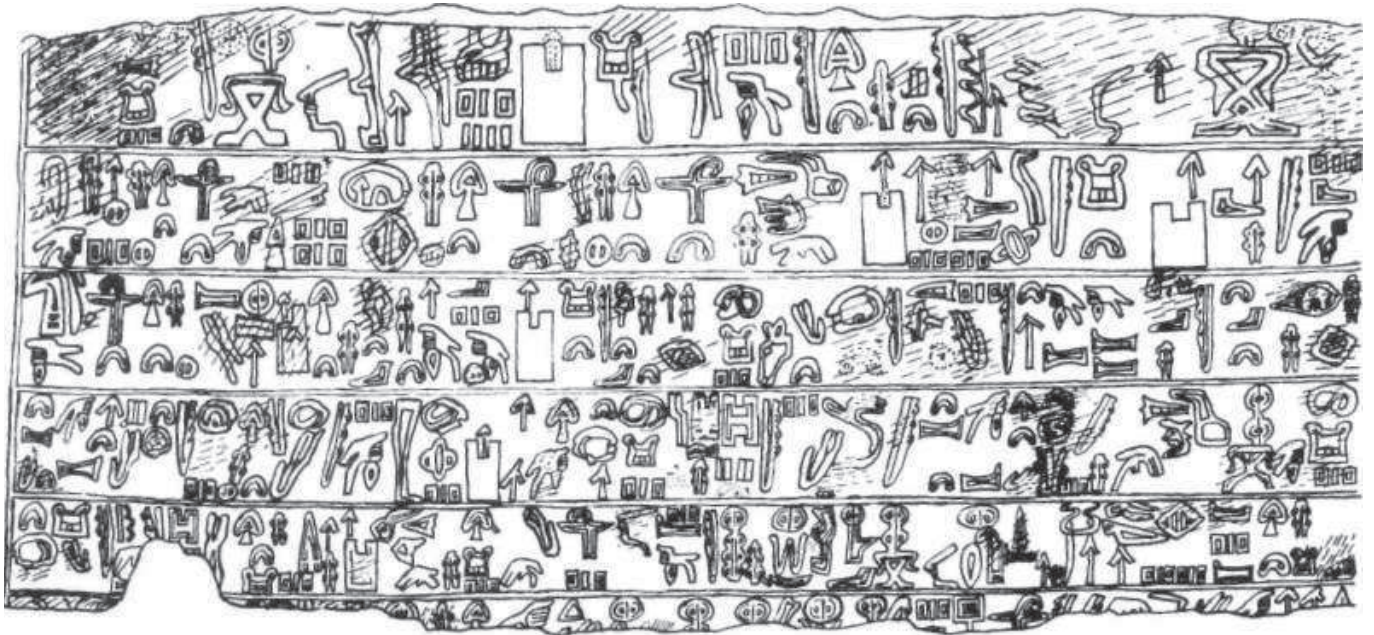
neznámeho, aj Bossert a Steinherr si povedali: „Predpokladajme, že...”

Potom prišla na rad tá drobná, mravčia, vyčerpávajúca práca, ktorej sa nevyhne nijaký lúštitel'. Bolo treba nájsť vetu. Keby sa našla veta s menom kráľa a táto veta by bola totožná s niektorou vetou z fenických nápisov, bol by tu dôkaz, že týchto päť dosiek tvorí bilingvu, dlhú bilingvu...

Mesiace sa s tým obidvaja učenci morili. Vedeli už nápisy naspamäť, že ich mohli hocikedy bez predlohy prekresliť. A tu - bolo to na jednej Bossertovej prednáške v seminári carihradskej univerzity, kde rozoberal text

fenického nápisu v Karatepe - počul Steinherr vetu: „A urobil som koňa ku koňovi, štít k štítu, vojsko k vojsku.” My by sme povedali „postavil som”, ale chetitský kráľ použil výraz „urobil som” - a urobil dobre. „Robit” bolo náhodou práve to sloveso, jediné sloveso z hieroglyfickej chetitčiny, ktoré bolo bezpečne prečítané (podľa Gelbovho rozlúštenia). Večer o tom Steinherr ešte premýšľal, chvíľu pracoval a unavený si šiel ľahnúť.

Naraz - a nie je to vymyslené, to by si nijaký románopisec netrúfal vymyslieť - sa Steinherr prebudil. Vo sne, keď doznieva, čím sa človek pred

Hrozného prepis
zvetraného
hieroglyfickeho
nápisu z Emirghazi

Kamenný lev - typická
ozdoba vstupnej brány
(Malatya,
10.-9. stor. pred n. l.)

spánkom zaoberal, zjavili sa mu dve hlavy koní z hieroglyfického nápisu nájdeného na Karatepe a - medzi nimi videl znaky, ktoré vyjadrujú ono už známe slovo „robot“! Vyskočil z postele, porovnal texty, ako ležali na jeho písacom stole, a keď „prečítal“ konskú hlavu ako „kôň“, stálo v chetitskom nápise skutočne to isté, čo vo fenickom: „Urobil som koňa ku koňovi...“ Dlhá hľadaná veta sa našla!

Neznie táto neuveriteľná historika priam ako výsmech serióznej vedeckej práce? Isteže - ale keď uvážime, že objaviteľova prípravná práca a dlhé premýšľanie o probléme pripravuje jeho myseľ, stačí malá iskrička - tá „tvorivá iskra“, ktorú zvyčajne sám vykresle - aby v ňom vzplanula nahromadená hranica vedomostí plameňom nového poznania. Milióny ľudí videli padat' jablko zo stromu, ale nikoho pred Newtonom neprivedol tento najvšednejší jav k objaveniu zákona prítlačivosti. Roentgena, Oerstedta, Popova priviedla k ich epochálnym objavom takisto podobná „náhoda“, ale len preto, že poznali Hertzove a Lodgeove pokusy a Maxwellove rovnice. Aby sme však nepokračovali v príkladoch, ktoré možno ľubovoľne rozmnožiť - aj keď sa nejaký objav doslovne zjaví vo sne, vždy je výsledkom dlhej cesty a súčasťou kolektívneho úsilia mnohých ľudí, živých i mŕtvych, z ktorých i zdanlivo celkom izolovane pracujúci objaviteľ alebo vynálezca čerpal. Ostatne, Steinherr bol pravým opakom bádateľa pracujúceho izolovane.

Čo nasledovalo po tejto pamätnej noci v dejinách chetitológie, dá sa nazvať v športovej terminológii obe-

tavou prihrávkou, z ktorej strelil kapitán mužstva víťazný gól. Teraz sa už Bossert v hieroglyfickom nápise orientoval. Identifikoval slová „vojsko“ a „štit“ a postupne našiel a preložil 15 nových slabičných znakov, potvrdil správne rozlúštenie 8 doteraz neisto čítaných znakov a 25 ideogramov, zistil význam 40 nových slov...

Nakoniec prekonal i poslednú, najzákernejšiu nástrahu, ktorú postavili chetitské hieroglyfy lúštitelom: ich znaky boli polyfónne, ale polyfónne v opačnom zmysle ako klinové písmo - tu mohol mať jeden a ten istý znak rôznu výslovnosť!

Bodku za lúštitel'ským dielom troch generácií urobil Bossert roku 1953, keď našiel na Karatepe novú dlhú fenicko-chetitskú bilingvu.

Dnes už niet jediného zachovaného chetitského dokumentu, ktorý by sme nevedeli prečítať.

Od Texiera k Bittelovi, od Saycea k Bossertovi sme sledovali históriu objavenia veľkej ríše, ktorá zmizla v prepadlisku dejín, a o vzkriesení mŕtvej reči, ktorou hovoril jej ľud. Práca troch generácií učencov mnohých národov, na ktorej má v osobe Bedřicha Hrozného nehynúci podiel československá veda, odhrnula pred našimi očami oponu, skrývajúcu najzáhadnejšie tajomstvá prvého indoeurópskeho národa, ktorý vystúpil na scénu svetovej histórie a zohral hneď v jej prvom dejstve významnú úlohu.

Nazrime teraz za túto oponu: ako žili Chetiti, ako vyzerali, aké mali hospodárske a spoločenské zriadenie? Akú kultúru vytvorili, čím sa zapísali do dejín ľudstva?

Troja bohovia zo skalej svätyně Yazılıkaya. Vpravo zlatý pečatný prsteň (14. - 13. stor. pred n. l.)

IV.
ČO VIEME
O CHETITICH
DNES

11.

DEJINY CHETITOV

Keď filológovia uznali Hrozného objav indoeurópskeho charakteru chetitčiny (stalo sa to „oficiálne“, ale len prostou väčšinou hlasov, na jenskom kongrese roku 1923), pýtali sa ich nie bez irónie historici: „A ako sa teda dostali títo Indoeurópania do Malej Ázie?“ Pritom akosi uniklo ich pozornosti, že na túto otázku odpovedať boli kompetentní predovšetkým oni sami, nie filológovia.

Nedali na ňu odpoveď dodnes.

To, pravda, neznamená, že by neexistovalo hneď niekoľko teórií o pravlasti Chetitov a o čase ich príchodu do nového domova. Môžeme si ich rozdeliť na tri skupiny.

Najneudržateľnejšia je teória, podľa ktorej sú Chetiti autochtónne, pôvodné obyvateľstvo dnešného Turecka a Sýrie. Opiera sa o Bibliu, ale doneďavna ju hlásali aj niektorí tureckí historici a usilovali sa dokázať, že Turci sú potomkovia Chetitov a že turečtina sa vyvinula z chetitčiny. Podľa druhej teórie (nepodstatné varianty necháme stranou) prišli Chetiti do Malej Ázie z Európy, azda zo svojich pôvodných sídel v juhorských stepiach, a to cez Balkán - rovnakou cestou ako koncom 13. stor. pred n. l. tzv. morské národy, ktoré zničili ich ríšu. A konečne podľa tretej, ktorú zastával i Bedřich Hrozný, bola ich pravlastťou oblasť okolo Kaspického mora, z ktorej sa vystaňovali v niekoľkých vlnách do Zakaukazska, východnej Malej Ázie a severnej Sýrie. - Avšak počet teórií je k vedecky dokázaným faktom zvyčajne v nepriamej úmernosti, a tak nám neostáva než konštatovať so sovietskym

orientalistom V. V. Struvmom (v *Dejinách sveta* /., str. 349), že „odkiaľ prišli chetitské kmene do Malej Ázie - či z Balkánu, alebo zo severného Čiernomoria (cez Kaukaz) - nie je zatiaľ zistené.“

Rovnako spornou sa zdá i otázka, kedy prišli Chetiti do Malej Ázie. Tu sa dnes veda rozchádza iba o pár storočí: od konca 3. tisícročia do začiatku 2. tisícročia pred našim letopočtom. Keď ale prijmeme Hrozného teóriu o niekoľkých „vlnách“, v ktorých prebiehalo „sťahovanie národov chetitských“, môžeme súhlasiť s obidvoma týmito krajnými termínmi - ako s približnými časovými hranicami, keď sa v Malej Ázii usadila prvá a posledná vlna Chetitov. Do Sýrie prenikli chetitskí prisťahovalci pravdepodobne až neskôr.

V nijakej chetitskej pamiatke sa neuvádza, čo ináč čítame vo všetkých legendách od Mojžišovho príchodu do krajiny kanaánskej po príchod praotca Čecha na horu Ríp: že nová vlasť Chetitov „oplývala mliekom a medom“. Bola to skutočne drsná a nehostinná krajina - a o nič vládnejšia nie je ani dnes. Vnútorňý oblúk rieky Kyzyl-Irmak (po chetitsky *Maraššanda*), kde vytvorili Chetiti stredisko svojho štátu, je náhorná rovina, veľká nezalesnená step, obklopená divými horskými hrebeňmi, ktoré ju oddeľujú od Čierneho i Stredozemného mora. Všetko vysušajúce horúčavy sa tu striedajú s prudkými jesennými lejakmi, sprevedzanými burácami hromov, riek je tu málo a všetky sú nesplavné, pôda až na úzke pruhy okolo riek neúrodná, umelé zavlažovanie je tu dodnes spo-

jené s ťažkosťami. Ničím sa táto krajina nepodobá „daru Nílu“, ktorým je Egypt, ani „pozemskému raju“, ktorým bola kedysi Mezopotámia.

Napriek tomu to nebola krajina chudobná. Hory, ohraničujúce stepi, skrývali vo svojich hĺbinách - a ako Chetiti čoskoro zistili, často ani nie v hĺbinách - bohatstvo rúd, najmä striebra (sám názov *Chatti* pochádza podľa niektorých bádateľov zo slova, ktoré znamenalo „striebro“.) Najbohatšou pokladnicou bol Taurus a taktiež v ostatných pohoriach sa nachádzalo okrem striebra drahocenné železo a meď. Na rozdiel od Babylončanov

má glazúru s červenohnedými lineárnymi maľovanými ornamentmi - a hroby dlholebečných a stredolebečných skrčencov.) Boli tu tiež roztrúsené početné asýrske kupecké osady, ktorých strediskom bol Kaneš, objavený Hrozným; pochádzali najneskôr zo začiatku 2. tisícročia pred n. l. Súčasne s Chetitmi - alebo medzi ich jednotlivými vlnami - prišli sem aj iné indoeurópske národy, medzi nimi Luvijci, „druhý najstarší národ maloázijský indoeurópskeho pôvodu“, jeho jazyk bol veľmi blízky jazyku „chetitsko-hieroglyfických“ nápisov. A keď si spomenieme na „osem rečí boghazköy-

Bronzové štandardy z protochetitskej doby (Aladža Hüyük)

boli Chetiti bohatí na stavebný kameň (v celom Babylone boli z kameňa len dve stavby - všetky ostatné vrátane slávnej Babylonskej veže boli iba z tehiel) a na rozdiel od Egyptanov mali hojnosť dreva, najmä cédrového. A pretože Malá Ázia je „prirodzeným mostom“ medzi Európou a Áziou, mala ríša Chetitov najlepšie predpoklady, aby ťažila z tranzitného obchodu.

Keď prišli Chetiti do krajiny, kde našli svoj nový domov i hrob, neprišli do ľudoprázdna. Bývali tu predovšetkým kmene Chattijcov, ktorí dali tejto krajine svoje meno - meno, ktoré Chetiti potom prevzali. Okrem nich tu žili početné iné „protochetitské“ kmene, ich príslušnosť a názvy sa vede zatiaľ nepodarilo zistiť. (Ostala po nich len keramika - najstaršia, zo 4. tisícročia, je čierna, sivožltastá alebo červená s jednoduchou geometrickou výzdobou; mladšia, zo začiatku 3. tisícročia,

ského archívu“, ktorý vznikol najmenej pol tisícročia po pristávaní sa posledných Chetitov, vidíme, že Malá Ázia bola „smetiskom národov“ dávno predtým, ako ju tak nazvali Gréci.

Ako sa Chetiti tejto krajiny zmocnili? Ako zvládli túto pestrú zmes kmeňov a vytvorili ríšu, ktorá rozhodne nebola len nepevným vojensko-administratívnym zväzkom, ako povedzme ríša Kýra Perzského alebo Alexandra Macedónskeho, ale veľmocou hrajúcou svoju úlohu na javisku dejín pol tisícročia - rovnaký čas ako ríša Rimanov?

O začiatkoch chetitského osídlenia Malej Ázie nevieme nič určité. A je pre nás len slabou útechou, že o nič lepšie nie sme informovaní napríklad ani o postupe osídľovania našej vlasti Slovanmi. Zatiaľ - sme optimisti!

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM RÍŠE CHETITOV

Všetko, čo môžeme z archeologických nálezov s akou-takou určitosťou vyvodit', je, že predchetitské obyvateľstvo Malej Ázie bolo málopočetné a stálo na pomerne nízkom stupni sociálno-ekonomického vývinu. Ešte na konci 3. tisícročia pred n. l. žilo v prvotnopospolnej spoločnosti, ktorá sa práve začínala rozkladať (v Mezopotámii a Egypte sa už v tomto čase rozvinulo otrokárske zriadenie). Živilo sa lovom, pastierstvom a primitívnym poľnohospodárstvom (pluh z týchto čias sa nikde nenašiel). Etnicky rôznorodé kmene ešte nevytvorili kmeňové zväzy a žili v podstate izolovane,

Soška jeleňa z Aladža Hüyükü. Pochádza z konca 3. alebo zo začiatku 2. tisícročia pred n. l. a patrí medzi najstaršie doklady umenia na území Chetitskej ríše.

čomu sa pri riedkom osídlení a vysokých horstvách, ktoré prekážali vzájomným stykom, vcelku nedivíme. Do tejto krajiny vtrhli potom Chetiti, organizovaní v kmeňových bojových zväzoch. Obsadili ju, ako sa zdá, bez väčších bojov - aspoň chetitská tra-

dícia, ktorá má pre vojnovú slávu dobrú pamäť, ich nikde nespomína.

Ale aj keď sa príchod Chetitov do Malej Ázie stráca v hmlách predhistórie, o vzniku prvého chetitského štátu sme lepšie informovaní než napríklad o Samovej ríši. Prvý chetitský panovník je na rozdiel od Přemysla Oráča už človek z mäsa a krvi a o hlavnom meste Chetitov vieme toho tisíckrát viac, než sa s určitou dávkou pravdepodobnosti dohadujeme o hlavnom meste Veľkomoravskej ríše.

Na prelome 20. a 19. storočia pred n. l. vidíme už na pôde budúcej Chetitskej ríše niekoľko mocných chetitských kmeňov alebo kmeňových zväzov, bojujúcich o nadvládu jednak medzi sebou, jednak proti najmocnejšiemu kmeňu pôvodného obyvateľstva, Chattijcom. Strediskami ich života a politickej správy sú dobre opevnené sídliská, ktoré už môžeme nazvať mestami. Najdôležitejšími strediskami Chetitov sú mestá a hrady Néšaš, Zalpa a Kuššar, ležiace na juh a juhozápad od veľkého oblúka Kyzyl-Irmaku; najdôležitejším strediskom Chattijcov je Chattušaš. Tieto kmene majú na čele náčelníkov, ktorí už tak vynikajú nad masami radových občanov, že historické dokumenty ich neváhajú titulovať „kráľmi“. Najmocnejším z nich je kráľ Kuššaru Anittaš.

Anittašovým menom sa začína zoznam 29 chetitských veľkokráľov. (Pritom Anittaš nie je najstaršia historicky známa osobnosť z chetitských dejín. Poznáme už jeho otca; volal sa Pitchánaš a zastával v Kuššare vysoký úrad s trocha komickým titulom: „velmož rebríka“. Azda bol práve tým rebríkom, po ktorom sa Anittaš dostal na trón.) A ako sa na veľkokráľa patrí, Anittaš sa zapísal do histórie krvou a úspechmi: zjednotil chetitské kmene, porazil nepriateľov a založil chetitský štát.

Nevieme, akými prostriedkami si podmanil alebo získal rad menších chetitských panovníkov, ale vieme, že okolo roku 1800 pred n. l. vyťahol s veľkou armádou proti Chattušašu, porazil jeho chattijských obrancov a celkom ho zrovnal so zemou. „Vzal som ho v noci útokom,“ píše na chrámovom nápise, ktorého opis v starobylej chetitčine je jeden z najväčších klinopisných dokumentov

boghazköyského archívu, „a na jeho miesto som zasial burinu. Kto bude po mne kráľom a Chattušaš opäť osídli, toho nech stresce chetitský boh búrky!“

Potom obrátil zbrane proti odporcom svojich zjednocovacích snáh: porazil néšašského kráľa a vyhlásil Néšaš za hlavné mesto ríše. Po upevnení svojej moci sa obrátil proti Zalpe; dobyl ju a pokračoval vo výbojoch až k moru. Posledné správy nám ho líčia ako panovníka, ktorý nádherne vybudoval svoje sídelné mesto: založil v ňom nové štvrte, chrámy, paláce a zriadil v ňom - zoológickú záhradu.

Trosky Néšaša, prvého hlavného mesta Chetitskej ríše, podľa ktorého nazývali Chetiti svoju reč, sa nenašli. Možno sú jednou z najstarších kultúrnych vrstiev starovekej Nyssy - ale rýle archeológov naň ešte nenarazili. Postihlo ho šťastie, ktoré želá každému významnému starovekému mestu Woolley, a bol spálený? Zdá sa, na šťastie pre jeho obyvateľov, že nie...

Néšaš nezostal hlavným mestom dlho. Bez ohľadu na Anittašovu kliatbu (a boh búrky bol jeden z najvyšších medzi „tisícimi bohmi chetitskými“) preložili jeho nástupcovia svoje sídlo znovu do Chattušaša, lebo bol pre priateľov prístupnejší, pre nepriateľov neprístupnejší a jeho poloha skvele vyhovovala starovekým urbanistickým požiadavkám: náhornú rovinu uzavierali strmé skalné steny, a tie boli prirodzenými hradbami (na juhu, kde toto prirodzené opevnenie chýbalo, bola hlboká rokľa, ktorá mohla slúžiť za obrannú priekopu), bolo tam niekoľko prameňov pitnej vody, vysoká poloha na náveternej strane (vyše 1200 metrov nad morom) chránila ju pred maláriou vystupujúcou z nížin a masívny skalný podklad takmer vylučoval zemetrasenie. V druhej polovici 17. storočia pred n. l. bol Chattušaš už opäť mocný, veľký a výstavný - presne tak, ako o ňom povedal prvý Európan, ktorý videl časť jeho trosiek: „Mesto ako Atény v dobe najväčšieho rozkvetu!“

O troch Anittašových nástupcoch vieme len, ako sa menovali: Tutchalijaš I, Pašurrumaš a Papachtilmach, ale toto posledné ťažko vysloviteľné meno si

nemusíme pamätať; keďže sa jeho nositeľ dostal na trón nezákonne a vládol len krátko, v „oficiálnom zozname“ chetitských panovníkov sa nevyskytuje. O to väčší význam má však v tomto zozname meno jeho brata Tabarnaša I. (Tlabarnaš, Labarnaš sú len rôzne transkripcie toho istého mena.) Dajme slovo Bedňchovi Hroznému:

„Tabarnaš I. (okolo r. 1670 pred Kr.) bol veľký dobyvateľ a ako taký dôstojný pokračovateľ kráľa Anittaša a úspešný množiteľ ríše chetitskej. Jeho meno stalo sa preto po jeho smrti čestným prídومkom žijúcich kráľov chetitských, v ktorých akoby starý

mocný Tabarnaš vždy ožíval, podobne ako z mena Caesar vznikol neskôr titul cisár, Kaiser a cár... Rozšíril svoje panstvo až k južnému moru, kde sa zmocnil Arzavy, čiže západnej Kilíkie, a krajín susedných, ako aj ostrova Viluša-Elaiusa."

A hoci bol Tabarnaš takým veľkým kráľom, že jeho meno sa stalo titulom, nebol kráľom s neobmedzenou mocou. Rovnako ako jeho predchodcovia a následníci. Chetitskí králi boli jediní panovníci starovekého Orientu, ktorí neboli absolútni monarchovia!

Popri kráľovi existovali v Chetitskej ríši štátne orgány, ktoré boli pozostatkami kmeňovej a vojenskej demokracie (a s ktorými sa stretávame v rôznych obmenách aj u Grékov hérojskej doby, u Rimanov v dobe kráľov a tiež u starých Germánov a Slovanov). Názory historikov sa tu nezhodujú

Chetitskí hodnostári.
Podľa reliéfu
z Karchemíša

jedine v tom, či boli tieto orgány dva, alebo jeden: ťažko to rozhodnúť, pretože okrem *Nariadenia kráľa Telipinuša* (asi z rokov 1520 - 1515 pred n. l.) nemáme o rozdelení ich funkcií a o skutočnom výkone týchto funkcií jednoznačné doklady.

Podľa názoru Bedřicha Hrozného (zastáva ho aj V. V. Struve) bola prvým z týchto orgánov *tulia*, „rada“, ktorá sa skladala z kráľových synov, jeho pokrvných príbuzných a švagrov, ďalej z príslušníkov najvyššej kmeňovej a dvorskej šľachty a náčelníka kráľovej osobnej stráže. Toto kolégium obmedzovalo zvrchované právo kráľa ukladať najvyššie tresty kráľovým príbuzným. Kráľ, ktorý by dal niekoho z nich svojvoľne popraviť, zodpovedal za to svojou hlavou a mohol byť podľa rozhodnutia *tulie* i sám popravený. *Tulia* bola ďalej, ako ukazuje jej názov, poradným zborom kráľa, podľa všetkého v zásadných veciach štátnej politiky.

Druhým z týchto orgánov bol *pankuš*, „zhromaždenie“; vyvinul sa zo starobylého ľudového zhromaždenia na zhromaždenie vojakov. Po *Telipinušových* reformách neboli však jeho členmi už všetci vojaci, ale len ich privilegovaná časť: kráľova osobná stráž, veliteľia oddielov s 1 000 mužmi a šľachtickí dôstojníci. *Pankuš* mal právo „slobodne hovoriť“ o kráľových zločinoch, pravda, len v čase mieru (trest bol však vyhradený rozhodnutiu *tulie*). Jeho členovia mali určitú imunitu, a ak sa previnili, rozhodoval o ich vydaní na potrestanie *pankuš*: „Ked' niekto spôsobí zlo, buď otec domu, alebo náčelník palácových sluhov, alebo náčelník čašníkov“ (čo bola pravdepodobne kňazská hodnosť), „alebo náčelník osobnej stráže, alebo náčelník urodzených tisícnikov... tak ty, *pankuš*, ho zadrž a odovzdaj na potrestanie!“

Či už boli *tulia* a *pankuš* dva samostatné orgány štátnej moci, alebo len dva názvy jedného orgánu, súhrn týchto funkcií viedol k tomu, že - ako hovorí V. V. Struve - „vláda chetitských kráľov nebola na rozdiel od vlády sumerských, akkadských a egyptských kráľov *d e s p o t i c k á*“. Čudujeme sa, že Hrozný nazval chetitských panovníkov „konštitučnými kráľmi“?

No nech je táto skutočnosť (s ktorou sme sa prvý raz zoznámili, keď

sme sledovali Hrozného lúštenie textov kráľa *Telipinuša*) v starom Oriente hocako prekvapivá, prekonáva ju ďalšia svojráznosť v organizácii chetitského štátu, ktorá z neho vytvárala - ak opäť použijeme moderný názov - „federálny štát“.

Chetitská ríša nebola pevne centralizovaný štátny útvar, ako napríklad Egypt, ale zväzok takmer plne autonómnych štátov na čele s dedičnými panovníkmi z miestnych rodov alebo *kráľovými bratmi a synmi*. *Všetci títo* panovníci sa museli pred nástupom do svojej funkcie dostaviť do *Chatušaša* alebo „tam, kde kráľ práve je“ (keď bol napríklad na vojnovéj výprave), a požiadať o „prijatie do služby“. Keď boli prijatí, t. j. uznaní za panovníkov, museli zložiť prísahu vernosti. „Krajina *Chatti*“ sa tak skladala zo skutočných „drobných kráľovstiev“, ktoré boli dosť samostatné, aby ich mohli operatívne spravovať miestni panovníci, a zároveň dostatočne podriadené ústrednej moci, aby chetitský veľkokráľ navonok vystupoval ako predstaviteľ jednotnej ríše.

Ak bola moc chetitského panovníka v čase mieru obmedzená, v čase vojny mal ako najvyšší veliteľ ríšskej armády (skladajúcej sa z jeho vlastných oddielov, kontingentov „federálnych štátov“ a pomocných oddielov vazalov) neobmedzenú právomoc. Za vojnových operácií mal *pankuš* právo žiadať od kráľa len to, „aby nepriateľov utláčal a nemal s nimi zľutovanie“.

Uvedomme si: túto schému štátnej a vojenskej organizácie, ktorú môžeme bez ťažkostí previesť do našej terminológie, vytvorili si Chetiti sami a bez vzoru - tisíc rokov predtým, ako sa kládli základy klasickej gréckej demokracie a vojenskej moci Ríma!

Ale štát a jeho organizácia je len nadstavba. Pozrime sa teraz na základňu - na ekonomické zriadenie chetitskej spoločnosti a na jej triednu štruktúru. A ak tu nevidíme všetko tak jasne, ako by sme si želali, nebude to preto, že Chetiti nám tu nezanechali dosť informácií, ale preto, že veda ich ešte dostatočne nespacovala a nezhodnotila.

Z boghazköyských písomných dokumentov môžeme sledovať vývin

výrobných síl a výrobných vzťahov v krajine Chetitov zhruba od 17. storočia pred n. l. (Archeologické dokumenty nás vedú až do 3. tisícročia pred n. l., ale s dost' veľkými medzarami.) V tom čase majú už Chetiti druhú veľkú spoločenskú del'bu práce, oddelenie remesla od poľnohospodárstva, v podstate za sebou. Poľnohospodárstvo je najdôležitejšie výrobné odvetvie, prevláda v ňom chov dobytka, ale značne vyspelé je už aj roľníctvo (s prvými závlahovými zariadeniami, ktoré však vzhľadom na terénne a klimatické podmienky v Malej Ázii nikdy nenadobudli taký význam ako v Egypte alebo Mezopotámii). Rozšírené je i baníctvo a hutníctvo, remeslá sú značne špecializované a v mestách je sústredený čulý obchod. Kovové pracovné nástroje sú prevažne z bronzu. Hoci prevláda naturálne hospodárstvo, nemalo je už rozšírená i výroba tovaru a peniaze vo forme hranolčekov striebra. (Prvé mince sa objavujú v Malej Ázii až koncom prvej polovice 1. tisícročia pred n. l. u Lýdov.)

Zo 16. storočia pred n. l. máme už bezpečné informácie o jednotlivých poľnohospodárskych produktoch (ich pestovanie je však, samozrejme, omnoho staršie): z obilnín je to predovšetkým jačmeň, potom dvojzrnná pšenica a žito; pestuje sa hrozno. „Aj slad bol známy a vyrábalo sa z neho pivo,“ zisťuje v chetitskom zákonníku z 15. storočia Bedřich Hrozný. „Pivo bolo pravdepodobne veľmi husté, a preto sa pilo z veľkej nádoby stebľom trávy alebo osobitnou rúrkou.“ A tento zákonník nás podrobne informuje aj o cenách (§ 176 - 186): „Zaujímavé je,“ citujeme opäť z Bedřicha Hrozného, „že zo zvierat domácich sa najviac cení mul (1 mina striebra), potom ťažný kôň (20 šekelov striebra), vól od pluhu (15 šekelov), ťažná kobyľa jednoročná (15 šekelov), kôň (14 šekelov) atď...“ (Štyri miny medi stoja jeden šekel striebra, t. j. striebro je 160-krát cennejšie ako meď.) „Striebro bolo najrozšírenejšie platidlo v Chetitskej ríši.“ Pre čitateľa, ktorý neodolá, aby si tieto hodnoty neprepočítal: jedna chetitská mina má 40 šekelov a rovná sa približne 300 gramom, je teda o tretinu ľahšia než rovnomená

hmotnostná jednotka Babylončanov. Ináč bol chetitský systém váh rovnaký ako u Babylončanov, kde mala jedna mina 60 šekelov. Ale pozor - hodnota striebra sa za posledné tri tisícročia tak zmenila, že toto prepočítavanie prakticky nemá význam.)

Chetitské hospodárske a spoločenské zriadenie, s ktorým nás oboznamuje boghazköyský archív, je už značne rozvinuté otrokárstvo. (O premene chetitskej kmeňovej šľachty na otrokársku, ktorej začiatky môžeme klásť do prvých storočí 2. tisícročia pred n. l., máme len nepriame doklady, a to najmä z korešpondencie asýrskych kupcov a bankárov. Z tých vysvitá, že „miestne obyvateľstvo je odvádzané do otroctva“.) V tomto pomerne rozvinutom otrokárskom zriadení zisťujeme veľmi silné prvky patriarchálneho otroctva, čo samo osebe nijako neprekvapuje. Ale zisťujeme v ňom ešte niečo - a za týmto zistením je otázka, ktorú historici otrokárskej formácie dosiaľ jednoznačne nezodpovedali.

Aký charakter malo chetitské otrokárské zriadenie? Na prvý pohľad by malo byť - z historického i geografického hľadiska - otrokárskym zriadením „orientálneho typu“. Ako vieme, otrokárské zriadenie tohto typu predchádza vývinovo i časovo antické (grécko-rímske) a odlišuje sa od neho najmä tým, že v starovekom Oriente bola pôda zásadne vlastníctvom štátu, na ktorého čele bol panovník s neobmedzenou mocou, a že prvou podmienkou poľnohospodárstva bolo tu umelé zavlažovanie, ktorého zariadenia bolo možné vybudovať a udržiavať jedine na základe hromadného použitia nútenej práce. Avšak tieto najdôležitejšie činitele, podmieňujúce odlišnosť orientálneho zriadenia od antického, nemali v chetitskom hospodárstve rozhodujúci, ba pravdepodobne ani podstatný význam. Chetitské otrokárské zriadenie sa teda odlišovalo od „klasicky“ orientálneho, ako ho poznáme z Mezopotámie a Egypta, a súčasne i od „klasicky“ antického, ako ho poznáme z Grécka a Ríma - od tohto najmä preto, že v ňom malo významnú úlohu občinnové hospodárstvo slobodných roľníkov. Tvorilo osobitný, svojrázny typ hospo-

dárskeho zriadenia, ktorého podrobné preskúmanie by rozhodne stálo za to. A je len zákonité, že nad touto svojráznou ekonomickou základňou sa dvíhala svojrázna nadstavba politických, právnych a iných inštitúcií Chetitov, ktoré sú pre nás na pôde starovekého Orientu takým prekvapením.

Ale nech už malo hospodárske a spoločenské zriadenie Chetitov hociako svojrázny charakter, skutočnosťou je, že bolo zriadením otrokárskeým a obyvateľstvo Chetitskej ríše sa rozdeľovalo na dve základné, antagonisticke spoločenské triedy: slobodných a neslobodných (otrokov). Medzi slo-

zajatcov, pod ktorými sa rozumeli nielen vojaci zajatí na bojisku, ale aj obyvatelia odvedení z dobytých území. (V niektorých chetitských dokumentoch sa medzi týmito dvoma skupinami rozlišuje: „chytaní“ na bojisku sa volajú *apanteš* a „odvedení“ z dobytých území sa označujú sumerským výrazom *namra*. „Chytaní“ bývali niekedy zaradovaní do chetitskej armády a dostávali pozemky podobne ako slobodní chetitskí vojaci; spravidla však splývali obidve tieto skupiny do jednoliatej masy otrokov.) Okrem týchto otrokov existovali v chetitskej spoločnosti aj „dlhovní otroci“; z čias hladu máme aj správy, že „otec predával syna za striebro“. V porovnaní s veľkým počtom otrokov získaných vojnou bol počet „kúpených otrokov“ pravdepodobne málo významný. V tejto súvislosti je zaujímavé, že ani na jednom z desiatich tisícov chetitských dokumentov sa nehovorí o kúpe alebo predaji otroka. O jeho ukradnutí však áno - chetitský zákon mal za krádež otroka prísnejší trest ako za jeho zabitie.

Prírodný prírastok otrokov (potomkovia otrokov ostávali vždy otrokmi) dopĺňovala vojna, „lov na ľudí“. „Chytaní“ i „odvedení“ patrili zásadne kráľovi, ktorý si ich sčasti ponechával na práce na svojich pozemkoch a sčasti ich prideloval chrámovým hospodárstvám, mestám i roľníckym občinám; o týchto prideloch sa zachovali záznamy, ktoré až udivujú účtovníckou pedantnosťou. Okrem kráľa získavali vo vojne otrokov (takpovediac ako „prémie“) aj dôstojníci, vozataji i radoví vojaci; títo otroci boli potom ich súkromným vlastníctvom.

O postavení otrokov môžeme súdiť len nepriamo podľa niektorých právnych a hospodárskych dokumentov. Chetitský zákonník, ktorý bol voči slobodnému obyvateľstvu mierny, priam „humánný“, určoval otrokom obdobne tvrdé tresty ako okolité orientálne despocie. Je pravda, že slobodný („čistý muž“) platil za krádež väčšiu pokutu ako otrok - ale pre jemne rozlišujúcich chetitských právnikov bol to len rozdiel medzi „deliktom človeka“ a „zodpovednosťou za škodu“, podobnú nášmu ručeniu za škodu spáchanú dobytkom; otroci sa ostatne uvá-

Chetitské kňazky. Podľa reliéfu z Karchemiša

bodnými boli takisto hlboké rozdiely. Skutočnú „vládnucu triedu“ predstavovali štátni a vojenski hodnostári na čele s kráľom. Tí mali v rukách celú politickú moc a vlastnili rozsiahle pozemky s množstvom otrokov. Do tejto špičky chetitskej spoločnosti patrili aj kňazi, ktorí boli nielen „služobníkmi bohov“, ale aj správcami chrámových veľkostatkov obrábaných otrokmi. Hlavná masa slobodných pozostávala jednak z príslušníkov roľníckych občin a jednak zo samostatných roľníkov a remeselníkov; z nich mnohí takisto vlastnili otrokov. Triednu skladbu chetitskej spoločnosti dopĺňoval stav „vojakov z povolania“, ktorí tvorili jadro chetitskej armády.

Otroci sa regrutovali v najstarších časoch najmä z podmaneného obyvateľstva „krajiny Chatti“ a neskôr v rozhodujúcej miere z vojnových

dzajú v inventároch chetitských hospodárstiev a dielni jedným dychom so zvieratami a nástrojmi. Za podpaľačstvo musel slobodný znova postaviť dom, ale „keď otrok zapálil dom, a hoci jeho pán nahradí škodu, aj tak sa otrokovi odrežú uši a nos a odovzdá sa jeho pánovi“. Keď sa postavil otrok svojmu pánovi na odpor, „šiel do hrnca“, čo je dosiaľ bližšie nevyjasnená formula pre osobitný spôsob mučenia, po ktorom pravdepodobne nasledovala poprava.

Z chetitských pamiatok sa nedozvedáme o vyšších formách triedneho boja otrokov, napríklad o štrajkoch

a vzburách, o ktorých hovoria egyptské dokumenty z 12. stor. pred n. l. (z čias Ramesseho III.), alebo o povstaniach, ktoré by zniesli porovnanie s povstaním spartských heilótov alebo so Spartakovým povstaním v Ríme. Často sa v nich však hovorí o „bandách“, „rebelantoch“ a pod. (s jednou takou správou sme sa už stretli v nápise kráľa Azi-tavandaša, ktorý „žil so svojim ľudom šťastne a v neustálom blahobyte“). Nejde tu však o vzbúrených otrokov? Nepoužívajú tu chetitskí panovníci len tú istú terminológiu ako európski feudáli, ktorí nazývajú vzbúrených nevoľníkov takisto „bandami“ a „rebelantmi“? No aj keď neopustíme pevnú pôdu historických dokumentov, spísaných predstaviteľmi chetitskej vládnúcej triedy, nájdeme v nich množstvo správ o neustálom triednom boji, prebiehajúcim najmä v nižších formách, napríklad odopieraním poslušnosti,

útekom atď. Hlavne útek mával v niektorých obdobiach priam masový charakter a chetitský štát bránil záujmy otrokárov už preventívne - presídľovaním podozrivých „zajatcov“ (často vo veľkých skupinách) do odľahlých končín ríše.

Chetitské zákony poznali jedinú triednu diferenciaciu: medzi slobodnými a neslobodnými. To, pravda, neznamená, že medzi slobodnými neboli triedne rozdiely. Na najnižšom stupni chetitského spoločenského rebríčka stáli chudobní výrobcovia - remeselníci, pastieri, rybári a drobní roľníci stojaci mimo občiny. Ale ani občinových roľníkov a mestských remeselníkov si vládnuca trieda na čele s kráľom priveľmi nevážila. Muršiliš napomína svojho nástupcu: „Stýkaj sa len s ľuďmi z dvora! Z mešťanov a sedliakov nemá kráľ nič. Im nemožno veriť a spoločenstvo s niktošmi rodí len nebezpečenstvo!“ Ľudia týchto tried boli pre kráľov dobrí len ako vojaci - a Chetiti boli dobrí vojaci.

Skôr ako nadviažeme prerušenú niť tohto stručného náčrtu dejín Chetitskej ríše - dejín písaných predovšetkým zbraňou a krvou jej vojakov - dovoľme si malú exkurziu.

Chetitskí vojaci. Podľa reliéfu z Karchemiša

Ako vyzerali títo Chetiti, ktorých Hrozný nazýva „akýmisi našimi strýkami“? Zachovali sa nám ich obrazy na reliéfoch a pečatiach, kde sa spodobnili sami, zachovali sa nám ich obrazy z rúk egyptských umelcov, zachovali sa nám ich kostry. Postavy boli skôr nízkej, územčistej, v pleciach širokí, nohy mali silné, ramená svalnaté a čuchový orgán taký vyvinutý, že niektoré ich portréty sa zdajú takmer karikatúrami. Egyptské reliéfy a kresby nám však niekedy nezachycujú „typických Chetitov“; tzv. chetitská pechota na Ramesseho chráme v Karnaku je pravdepodobne vojsko niektorého vazala alebo spojenca Chetitov; na reliéfoch v Ramesseu sú zobrazení celkom nesporne chetitskí spojenci a v Horemhebovej hrobke zrejme sýrski zajatci. Lepšiu predstavu o výzore Chetitov nám podávajú farebné nástenné obrazy, kde im egyptskí umelci pramalovali dokonca

plavé vlasy, ktorými sa ako Indoeurópania nápadne odlišovali od čiernovlasých Semitov a Hamitov. „Rasovo sú, pravda, títo Indoeurópania,“ píše Bedřich Hrozný, „už silne zmiešaní s krátkolebečnými a veľkonosými živlami subarejskými či churrijskými, ako na to poukazujú predovšetkým nálezy kostier.“

Odev bol už pred štyrmi či troma tisícročiami nielen ochranou proti nepohode, ale i odznakom spoločenského postavenia. Králi a hodnostári nosili dlhé prepásané vlnené rúcha so záhybmi, vojaci dlhé plášte (neodkladali ich ani za bitky, hoci rozhodne

penej chatrči), bol na vidieku zväčša prízemný, v meste zvyčajne aspoň sčasti poschodový. Mal solídne kamenné základy, steny z omietnutých tehliel, stropné nosníky z dreva a strechu vždy rovnú. Do ulice (v meste vydláždenej plochými kamennými platňami) bol obrátený akoby chrbtom, úzkymi oknami sa díval do dvora. Nemal predsieň a skladal sa z nepravidelne nakopených a postupne pristavovaných miestností. Jeho zariadenie bolo jednoduché: posteľ, stôl, stoličky a truhlice a jednoduché bolo aj svojím tvarom - nábytok bol ľahký, bez zbytočných ozdôb, a naši bytovi

Obradné chetitské sandále, ktoré sa používali aj v každodennom živote

Muž zarezávajúci hus
Podľa chetitského reliéfu z Tel Chalafu

neul'ahčovali pohyb) a až neskôr ich vymenili za krátke suknice nad kolená. Tento odev bol zrejme aj pracovným odevom roľníkov a remeselníkov: vidíme v ňom napríklad *Muža na rebríku* z Aladža Hüyükü alebo *Muža zarezávajúceho hus* z Tell Chalafu - na dvoch zriedkavých reliéfoch, ktoré zobrazujú Chetitov pri práci. Nijaký Chetit sa nedal zvečniť bosý, a ak nemal účes na spôsob barokovej parochne, ani prostovlasý; na nohách má vždy sandále alebo čižmy s pretiahnutou a dohora zahnutou špicou a na hlave buď priliehavú čiapočku, alebo zahrotený klobúk pripomínajúci nemeckú zahrotenú prilbu z prvej svetovej vojny. (Vysoké špicaté klobúky, v akých vystupujú v bábkových divadlách čarodejníci a mágovia, vyhradzovali Chetiti bohom.) Chetitská dámska móda sa nevyznačovala väčšou fantáziou, než mali návrháčky úborov kláštorných chovaniiek v devätnástom storočí; namiesto klobúkov nosili i kráľovné jednoduché šatky, splývajúce s voľným rúchom, alebo triezvo ozdobené čepce. Deti sa obliekali ako dospelí.

Dom Chetita, pokiaľ mal dom (a nebýval v drevenej alebo z blata zle-

architekti ho už pomaly začínajú napodobňovať. Ľadnička sa v chetitskej domácnosti ešte nevyskytovala, zato však chladnička áno: meter až dva metre vysoká hlinená nádoba, zakopaná v pivnici, udržiavala uskladnené potraviny v chlade a suchu. Nevyhnutným zariadením bytu bol prenosný servírovací stolček a ohrievadlo jedál - plochá hlinená nádoba s horúcou vodou a výstupkami, kam sa kládli tanieri. Pri jedle Chetit sedel (orientálny zvyk ležať pri jedle sa rozšíril až v 6. storočí pred n. l.) a výška operadla bola odznakom jeho dôstojnosti.

Čo jedli Chetiti? Vznešený muž, vydržiavaný (my by sme povedali: platený) kráľom, dostával v pravidelných termínoch chlieb, med, mlieko, syr a hlinený súdok piva alebo pivný

chlieb; ovocie a zeleninu si musel zaobstarat sám. To bola tiež základná strava prostého slobodného Chetita. Nepravidelne dostával uvedený štátny hodnostár (máme o takýchto naturálnych platoch množstvo dokladov) ovce a bravy a osobitný prídel obilia, ktoré sa zomielalo až v jeho domácnosti. Prostý slobodný človek mal mäso na tanieri (doslovne na tanieri) pravdepodobne tiež len nepravidelne, aj keď určite nie veľmi zriedkavo; ryby boli vo vnútrozemských oblastiach iba pochúťkou na stoloch hodnostárov. O strave otrokov nemáme správy, ale ani dôvody pochybo-

(čiže osobne slobodný) mohol uzavrieť manželstvo aj s otrokyňou; mohol sa dať aj rozviesť - v tom prípade sa delil o majetok s rozvedenou manželkou rovnakým dielom, deti dostal manžel, iba jedno si smela vybrať žena. Ak muž zomrel, bolo o vdovu postarané: podľa zákona si ju vzal za ženu jeho brat, aj keď bol už ženatý; ak nemal brata, tak otec.

Príslušníci tých tried chetitskej spoločnosti, ktoré mali voľný čas, venovali ho športu: lovu (so sokolmi a lukmi), strielaniu na cieľ a do diaľky, pretekom na ľahkých dvojkolesových vozoch, jazde na koni (jazdili aj ženy, na dám-

Chetitský dom.
Pôdorys podľa
Bittelových vykopávk
a rekonštrukcií

vat', že bola horšia a nanajvýš v takom množstve, aby udržala ich pracovnú silu. Zdá sa, že ani slobodní Chetiti sa príliš neprejedali; nezachoval sa nám ani jeden portrét tučného muža či ženy. Víno Chetiti pili, niekedy pekne po indoeurópsky vyše miery, ale o väčšiu časť jeho úrody sa delili s bohmi; aj koláče piekli takmer výhradne ako obetné dary pre bohov.

Chetit bol vo svojom dome a vo svojej rodine pánom ako rímsky *pater familias*. Manželka (prvá i ďalšie, mohol ich mať, koľko chcel) bola mu podriadená, ale na rozdiel od orientálnych zvyklostí nie absolútne. Mohol si ju získať kúpou, čiže odovzdaním kúpnej ceny jej rodine (povedzme keď ešte bola v perinke); zákonník však priznával rodičom nevesty právo odstúpiť od manželstva, ak nahradia túto kúpnu cenu dvojnásobkom. Od otca musela dostať nevesta veno; celkom zákonné bolo aj získanie manželky únosom - potom však ženich strácal nárok na veno. Slobodný Chetit

skom sedle s operadlom na nohy); v severnej Sýrii usporadúvali chetitskí námorníci preteky plachetníc a trochu záhadné „preteky s rybami“. Medzi detskými hračkami boli na prvom mieste mláďatá zvierat, najmä kozliatka. Žene sa patrilo tráviť čo najviac „voľného času“ pradením: kráľovné sa dávali zobrazovať s pradenom a manželky hodnostárov ho držia v ruke, aj keď kontrolujú úlohy svojich detí - úlohy na hlinených alebo drevených tabuľkách, ako nám ukazuje krásny reliéf z Marašaša.

Odevom, bývaním, jedlom, celým spôsobom života boli Chetiti pravým opakom svojich súčasníkov na minojskej Kréte i oveľa neskorších obyvateľov prejemného Sybarisu - žili spartánsky, tisíc rokov predtým, ako sa tento epiteton rozšíril po gréckom svete, aby dodnes nezanikol.

Za vlády kráľa Tabarnaša sme rozvíjajúci sa film chetitských dejín pre-

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

rušili. Za statické a opisné partie budeme však teraz odškodnení dramatickým spádom udalostí - a záleží len na našej predstavivosti, ako si vyplníme ich osnovu postavami a povahami, ktoré poznáme zo životopisov Alexandrovho a Napoleonovho typu a z Euripidových a Shakespearových drám.

Po Tabarnašovi sa stáva kráľom jeho syn Chattušiliš I. (asi roku 1650 pred n. l.). So zdedenou armádou, zvyknutou víťaziť, prekračuje hrebene Taurusu a zostupuje do Sýrie, aby sa zmocnil Chalpy - dnešného Aleppa - čiže Halaba. Za výpravy ochorie, vráti

dokumentom, ale zároveň najstaršou indoeurópskou pamiatkou, ktorú môžeme označiť za literárnu. Zachoval sa v starochetitskom texte a babylonskom preklade - a rozhodne stojí za to prečítať si aspoň jeho úvod:

„Tak hovorí veľkokráľ Tabarnaš k zhromaždeniu a rade hodnostárov:

Dobre, tak som teda ochorel. A keď som vám chlapca tabarnaša predstavil: »Ten nech zasadne na trón,« nazval som ho ja, kráľ, svojím synom, objal som ho a vyzdvíhol som ho a rozmaznal. Ale ako sa toto chlapčisko správa teraz, to sa nedá opísať! Ved' neuronil slzu, neprejavil súciti! Chladný je a bez srdca! Tak som ho ja, kráľ, pozval a nakázal som mu, aby prišiel k môjmu lôžku. Či však môžem za týchto okolností považovať aj nad'alej synovca za syna? Kráľove slová nikdy nepočúval. Ale slová svojej matky, toho hada, počúval! Ja, kráľ, som sa to však dozvedel. Nuž teda: boj boju!

Ale dost' toho! Tento už nie je môj syn. Teraz však bučí jeho matka ako krava: »Zó živého tela mi vytrhli stehno ako dobytku! Jeho skazili, a ty ho chceš dokonca zabiť!« Ale či som mu ja, kráľ, urobil niekedy niečo zlé? Neurobil som ho kňazom? Vždy som ho vyznamenával, vždy som dbal o jeho blaho. On však nikdy neprijímal kráľove slová láskavo.

Ako by mohol, keby išlo podľa jeho priania, milovať Chattušiliša?»

Chattušiliš potom vymenoval nového následníka trónu: svojho vnuka Muršiliša, ktorý sa stal pokračovateľom jeho dobyvateľskej politiky. Po roku 1610 pred n. l. vypravil sa po Chattušilišom prešliapanej ceste na juh, dobyl Chalpu a obsadil severnú Sýriu. Potom sa obrátil do severnej Mezopotámie, skrížil zbrane s Churritmi, porazil ich - a získal si ich za spojencov. Pri vytváraní tejto aliancie mal na mysli fantastický plán: zmocniť sa Babylonu, najbohatšieho mesta vtedajšieho sveta. Bol zrejme informovaný o vnútropolitických zmätkoch, ktoré tam od smrti Chammurapiho neprestávali, aj o ťažkej situácii babylonských panovníkov v dôsledku novej vlny povstání v podmanených oblastiach. Vydal sa teda na tisícikilometrový pochod pozdĺž rieky Eufratu a zastavil sa až pred hradbami Baby-

Chetitské vojnové vozy v boji. Reliéf z Karchemiša asi z 8. storočia pred n. l.

sa domov - a prichádza práve včas, aby odhalil veľké sprisahanie. Je do neho zapletený aj jeho syn Chuzzijaš, ktorého kedysi zbavil následníctva trónu (pre neschopnosť), ba i jeho synovec Tabarnaš; toho potom určil za svojho nástupcu. Ale chorý kráľ mal ešte dost' síl, aby sa s ním poráтал. Zvolal pankuš a tuliu a vyhlásil testament, ktorý je nielen významným historickým

lonu. Boli nedobytné - a Muršiliš to vedel. Nebola však za nimi „piata kolóna“ (ak chceme použiť výraz, ktorým označil Franco svojich prívržencov v obliehanom republikánskom Madride)? Muršiliš vstúpil za jej pomoci do Babylonu otvorenou bránou, premohol nevelké sily, čo sa mu postavili v meste na odpor, a kráľa Samsuditanu zvrhol z trónu - a s ním i slávnu dynastiu Chammurapiho. Dátum týchto udalostí je jeden z najstarších dokumentárne (hoci nie celkom presne) zistených dátumov histórie: 1594 pred n. l.

Pravda, Muršiliš nebol taký fantas-ta, aby chcel pripojiť Babyloniu

k Chattušašu (ako o 1260 rokov neskôr Alexander Veľký k Macedónii), a bol tiež dosť prezieravý, aby neza-nechal vo vzdialenom meste ani oku-pačnú posádku. Uspokojil sa s jeho vylúpením a vrátil sa domov s nesmiernou korisťou. Krátko nato zišiel zo sveta ako väčšina veľkých dobyvateľov: zavraždili ho pri paláco-vom sprisahaní. Mená jeho vrahov poznáme: boli to jeho švagrovia Chantiliš a Zidantaš.

Kto s dýkou zachádza, dýkou i schádza: Chantiliša, ktorý sa tak dostal (okolo roku 1593 pred n. l.) na chetitský trón, zavraždil potom Zidan-

Chetitskí velmoži
poľujú na levy. Reliéf
s hieroglyfickým
nápísom z Malatye asi
z 10.-9. stor. pred n. l.

taš, ten mal v týchto veciach už prax, Zidantaša zavraždil zas jeho syn Ammunaš (okolo roku 1545 pred n. l.) a toho dal neskôr zavraždiť Chuzzišaš, „malý kráľ“ z mesta Chakmeša. Nevieme, ako sa dostal za tohto nástupníckeho poriadku na trón Teli-pinuš, ale vieme, že s ním skoncoval a vydal zákon o nástupníctve, podľa ktorého má právo na trón priame kráľovo potomstvo, teda nie kráľov rod, ale jeho rodina: kráľovým následníkom má byť najstarší syn z prvej (t. j. prvej v poradí, plnoprávnej) manželky; keby takýto syn nebol, stane sa kráľom kráľov syn z „druhej ženy v rade“; keby nebolo mužského potomka, nastúpi na trón muž prvej kráľovej dcéry. „Od tejto chvíle nikto neublíži členovi kráľovskej rodiny a neudrie ho dýkou.“

Chetitská žena
s pradenom a dieťa
so školskou tabulkou.
Podľa reliéfu z Marašaša

Telipinuš (asi 1520 - 1490 pred n. l.) bol veľký reformátor na tróne chetitských kráľov. Okrem zákona o nástupníctve upravil a „ústavnoprávne kodifikoval“ i pôsobnosť pankuša a tulie a uskutočnil reformu doterajšieho chetitského práva. Mal zrejme autoritu a moc, aby tieto svoje reformy presadil nielen formálne v „zhromaždení“ a „rade“, ale i fakticky. Ukončil zmätky v ríši, keď „krvipreliovanie v Chattušaši bolo obvyklým javom“ (ako sám vecne konštatuje v preambule k svojmu zákonu o nástupníctve), a vytvoril predpoklady na obránenie - samej existencie Chetitskej ríše.

Na východných hraniciach medzitým nebezpečne vzrástla moc Churritov a Mitanncov, ktorí videli v Chetitskej ríši ľahkú korisť a ohrozovali ju aj z juhu. Za týmito útočníkmi sa ešte nebezpečnejšie dvíhali tiene asýrskych a egyptských armád. A vo vnútri ríše si „malí králi“ počas bojov o trón zvykli na veľkú samostatnosť. Telipinušovi nástupcovia nemali závideniahodné postavenie.

Vieme o nich len málo. (Telipinušovho nástupcu Alluvamnaša označovali donedávna historici za posledného panovníka „Starej ríše“ Chetitov, za ktorou sa potom rozprestieralo asi „200 rokov bezdejinnosti“, až po Chattušiliša II., označovaného za zakladateľa „Novej ríše“. Po francúzskych vykopávkach v Mari na strednom Eufrate sa však ukázalo, že táto „bezdejinnosť“ vznikla iba v dôsledku nesprávneho datovania dynastie Chammurapiho, pri ktorom sa i chronológia starších chetitských dejín posúvala asi o dve storočia dozadu. Ako teraz bezpečne vieme, nevládol Chammurapi v rokoch 2003 - 1961 pred n. l., ale asi v rokoch 1791 - 1749 pred n. l. Odpadá preto i dôvod rozdeľovať chetitské dejiny na dobu „Starej“ a „Novej“ ríše, a to tým skôr, že sociálno-ekonomický charakter Chetitskej ríše sa za celý ten čas v základoch nezmenil.)

Po Alluvamnašovi sa vystriedalo na chetitskom tróne niekoľko panovníkov, ktorých poznáme len podľa mena; okolo roku 1460 pred n. l. sa zmocnil vlády Tutchalijaš II. a založil novú dynastiu. Bojoval v Sýrii a Mezopotámii, a zdá sa, že úspešne. Jeho syn

Chattušiliš II. stratil Kizvatnu, čo bolo neklamným príznakom úpadku chetitskej moci. Za Tutchalijaša III. (asi 1400 - 1385 pred n. l.) zaútočili na Chetitskú ríšu z východu Kaškovia s mnohými spojencami a z juhu kráľ z Arzavy (s jeho korešpondenciou sme sa stretli v prvej kapitole), ktorý posunul hranice svojej krajiny až k mestu Tuvanuve (Tyane). Počas týchto vojen bol dobytý a zničený i Chattušaš.

Ale z popola spáleného Chattušaša vstal ako fénix nový kráľ - Šuppiluliumaš I., mladší syn Tutchalijaša III. Keď okolo roku 1375 pred n. l. zvrhol svojho brata Arnuvandaša II., nastúpil na chetitský trón namiesto slabošského kráľa skutočný veľkokráľ, spájajúci v sebe schopnosti vojvodu s prezieravosťou štátnika a obratnosťou diplomata. Zrejme sa postavil na čelo živelného ozbrojeného odporu proti cudzím dobyvateľom, ktorí vypaľovali chetitské mestá a dediny a odvliekali slobodných Chetitov do otroctva. S novovybudovanou armádou zamieril priamo do srdca ríše Mitanni; v urputnom boji porazil vojská jej kráľa Tušrattu a na trón dosadil jeho syna Mattivazu, ktorého oženil so svojou dcérou a premenil ho na vazala. Podobne sa zmocnil i štátu Chajašša (na severovýchodných hraniciach) a jeho kráľovi dal za manželku takisto svoju dcéru. A tak 3 100 rokov pred Napoleonom dosadzoval svojich bratov, švagrov a synov na tróny v blízkej i väčšej vzdialenosti od Chattušaša, aby obratnou kombináciou zbraní, sobášov, hrozieb a darov vytvoril ríšu s hranicami na juhu za Aleppom, na východe pri Karchemiši a obohanú kordónom satelitných kráľovstiev - Wrightovo a Sayceovo *Empire of Hittites*.

Aká bola moc a prestíž tohto „tabarnaša, veľkého kráľa, kráľa krajiny Chatti, hrdinu, miláčika boha búrky“ (ako sa sám tituluje), ukazuje list, ktorý rozlúštil Hrozný už vo svojej „predbežnej správe“ ako jeden z prvých chetitských klinopisných textov.

Tento list nepísal nikto iný než pani Anchesenamon, mladučka (a podľa všetkých podobizní tiež celkom pekná) vdova po faraónovi Tutanchamonovi: „Môj muž zomrel, syna však

nemám. O Tebe sa však všeobecne hovorí, že máš mnoho synov. Keby si mi jedného zo svojich synov dal, mohol by sa stať mojím mužom. Mám si hádam vziať niektorého zo svojich otrokov, urobiť ho manželom a potom si ho vážiť?"

Šuppiluliumaš dostal túto prekvapivú ponuku na výprave proti Karchemišu. Ako na ňu reagoval, dozvedáme sa od jeho syna Muršiliša (neskoršieho Muršiliša II., ktorého *Anály a Morové modlitby* sú cennými historickými i literárnymi dokumentmi): „Keď to však môj otec počul, pozval chetitských hodnostárov do rady." Neveril vlastným očiam, ani jeho radcovia, že syn chetitského kráľa by mal dostať korunu Horného a Dolného Egypta a stať sa bohom. (Chetiti svojich panovníkov nevyhlasovali za bohov, aspoň za ich života nie.) Poslal teda do Egypta mimo-riadneho vyslanca: „Chod' a prines mi spoľahlivé správy. Hádam ma chcú len zosmiešniť. Tak chod' a prines mi spoľahlivé správy."

Pani Anchesenamón sa urazila. „Prečo hovoríš »chcú ma len zosmiešniť«? Nepísala som do nijakej inej krajiny. Písala som len Tebe." Ale pretože nie je na svete vládca, ktorý by sa jej rovnal dôstojnosťou, opakuje svoju ponuku: „Tak daj mi predsa svojho syna, bude mi manželom a v Egypte kráľom!" Šuppiluliumaš neodolal. Ale Egyptania, ktorí mali s mladou vdovou, a najmä s jej trónom, iné plány, chetitského princa cestou zavraždili. - Nepreceňujeme význam osobnosti, ani osobnosti na tróne, ale napriek tomu: ako by sa boli vyvíjali politické dejiny na starovekom Blízkom východe, keby sa bol dostal na egyptský trón chetitský panovník?

Egyptský a chetitský kráľ sa však napriek tomu dostali do rodiny. Ale až o pol storočia a na egyptský trón sa nedostal chetitský princ, ale princezná - čo je, pravda, podstatný rozdiel. Medzitým však muselo dôjsť k egyptsko-chetitskému skríženiu zbraní v jednej z najväčších bitiek „predklasického staroveku".

Na egyptsko-chetitských hraniciach v Sýrii dochádzalo k častým zrážkam už za faraóna Setchiho I. (asi 1309 až 1290 pred n. l.) a chetitského kráľa

Muršiliša II. (asi 1334-1306). Dôvod? Stretávali sa tu ich „záujmy". Rozhodnú bitku zviedli však až ich synovia - Ramesse II. a Muvatalliš - a ako vieme, skončila sa nerozhodne.

Útočníkom bol v tomto prípade Ramesse II. „Aby urobil koniec rozpínivosti chetitskej", vybudoval najmocnejšiu armádu, akú dokázal kedy Egypt postaviť (skladala sa zo štyroch zborov, pomenovaných podľa hlavných egyptských bohov Amona, Rea, Ptaha a Sutecha, a mala 20 000 mužov), a po dlhých prípravách, počas ktorých zriadil vo Fenícii rad oporných námorných bodov a zásobovacích

Egyptský faraón Ramesse II. Socha z čiernej žuly v miere nadživotnej veľkosti z Kamaku (Egyptské múzeum v Turíne)

základní, vyrážal na jar 1286 pred n. l. proti Chetitom. Cieľ - najväčšia pevnosť Chetitov v Sýrii Kadeš!

Muvatalliš, pravda, medzitým tiež nelenil. Zorganizoval vojnové spoje-nectvo kráľov a kniežat z Arzavy, Nahariny, Karchemiša, Chalpy a Kadeša, najal žoldnierov, doplnil svoju vlastnú armádu a mal tak k dispozícii takisto 20 000 mužov. Jadrom tejto armády bola chetitská útočná vozba - najobávanejšia zbraň onoho tisícročia. Oproti egyptskej mala pre-vahu najmä v tom, že na každom voj-novom voze bola trojčlenná posádka; vozataj, strelec a štítnik. Egyptania mali len dvojčlennú posádku - strelec sa musel chrániť sám. Chetitské vozy boli pritom ľahšie, pohyblivejšie a ich

dovala armáda Reova, vo vzdialenosti siedmich kilometrov Ptahova a asi desať kilometrov za ňou sa leskli v slnku štandardy boha Sutecha.

Amonov predvoj chytil pred Kadešom niekoľko chetitských vojakov, ktorí vypovedali, že sú zbehovia, a prezradili, že chetitské vojská ustúpili zo strachu ďaleko na sever. Ramesse teda vydal rozkaz utáboriť sa a zvolal vojnovú poradu. Keď už boli býky a kone vypriahnuté a vojaci sa pripravovali na odpočinok, našli dôstojníci stopy po vojenskom tábore - usadili sa presne na tom mieste, ktoré Chetiti krátko predtým opustili.

Egyptský faraón Ramesse II. v bitke pri Kadeši. Reliéf chrámu Abú Simbel. Podľa kresieb Ippolita Rosselinioho z roku 1836

vozataji boli zvyknutí na boj vo veľkých formáciách. Naproti tomu svojej pechote Muvatalliš príliš nedôveroval - bola narýchlo zostavená prevažne zo spojeneckých oddielov a nemala za sebou riadny výcvik.

Ramesseho štyri armády postupovali údolím Oronta za sebou, a keď sa onoho historického dňa približovali ku Kadešu, bola vpredu armáda Amonova (viedol ju sám Ramesse), vo vzdialenosti dvoch kilometrov pocho-

Podrobili zbehov novému výsluchu (a ako ich pritom bili palicami, vidíme na stenách Ramesseho chrámu v Karnaku) a dozvedeli sa, že ich výpoveď bola len vojnová lešť. Ramesse okamžite vyslal poslov k armáde boha Rea - prišli však neskoro. Muvatalliš medzitým obišiel Amonovu armádu, vrhol sa so svojou útočnou vozbou na nič netušiacu a na boj nepripravenú Reovu armádu a jediným strašným úderom ju zničil.

Len niekoľko jednotlivcov uniklo kopytám koní a ušlo dopredu k armáde Amonovej. Ale chetitské vozy ich dohonili, pobili a ako víchrica vtrhli odzadu do Amonovho neopevneného tábora. Keď egyptské pramene hovoria, že „vojaci behali ako ovce“, hovoria iste pravdu; Chetiti ich tiež zabíjali ako ovce. Jediné faraón sa postavil nepriateľovi na odpor - aspoň podľa slov dvorného historika a autora chválospevu, v ktorom Ramesse Veľký prekonáva všetky hrdinstvá starého Gilgameša i ešte nenarodeného Herakla.

Bol úplne sám a všetkými opustený. „Zločin, že ma moji vojaci a bojov-

jediného vozataja.“ Pritom „ničomný kráľ krajiny Chatti“ obrátil proti nemu elitné oddiely svojich vojsk: „Bolo ich dohromady tisíc - vojnových vozov a všetky mierili priamo na oheň“ (t. j. na Ramesseho hlavu, ozdobenú diadémom s posvätným hadom, ktorý sa leskne ako oheň). „Avšak ja som sa na nich vrhol! Bol som ako Montu a v okamihu som im dal pocítiť svoju ruku. Zrážal som ich, zabíjal som ich, kde boli, a jeden volal na druhého: »To nie je človek, ktorý je medzi nami, to je nepremožiteľný Sutech, Baal je v jeho údoch. To nie sú ľudské činy, ktoré dokazuje!« Ešte nikdy jediný člo-

Útok chetitských vojnových vozov v bitke pri Kadeši. Podľa reliéfu v Ramessovom chráme v Karnaku

níci na vozoch opustili, je väčší, ako sa dá vysloviť. Ale vid'te: Amon mi dal víťazstvo, aj keď neboli pri mne vojaci a bojovníci na vozoch. Táto ďaleká zem videla moje víťazstvo a moju silu, keď som bol sám, bez jediného z veľkých, ktorý by ma nasledoval, bez

vek sám bez pešiakov a bojovníkov na vozoch nepremohol státisíce!"

Nadsadzovať patrí, pravda, medzi povinnosti dvorných historikov, ale napriek tomu je faktom, že Ramesse sa (so svojou osobnou strážou) prebil cez rady Chetitov a zamieril k moru. Stratil dve armády, stratil bitku - ale zachránil si život.

Čo nasledovalo potom, vysvetľoval si Ramesse jedine priamym zásahom svojho boha - a my to tiež nemôžeme nazvať ináč ako *deus ex machina*. Ramesse utekal tak šialene, že sa nestačil vyhnúť veľkému oddielu pechoty, ktorý pochodoval v zovretých radoch od pobrežia. A keď napol tetivu svojho kráľovského luku, uvidel, že je to armáda - egyptská! Oddiel jedného z egyptských oporných bodov na pobreží, ktorý nemal o stratenej bitke ani potuchy! Postavil sa mu na čelo a teraz prekvapil Chetitov on. Chetitskí vozataji totiž medzitým pozoskakovali z vozov, a ako sa na víťazov patrí, zbierali a delili si korisť; na to, že by sa mohli na hlavu porazení Egypťania vzchopiť, ani nepomysleli.

Egyptský faraón Ramesse II. zabíja zajatých nepriateľov. Reliéf v chráme Abú Simbel

A tak v pachu krvi a chrapote umierajúcich vzplanula na brehoch Oronta nová bitka - a medzitým dorazila Ptahova armáda. Muvatalliš poslal proti nej 1000 vojnových vozov s čerstvými posádkami, ale sústredenie na malom priestore sťažilo ich manévrovaciu schopnosť - menej by bolo bývalo viac.

Egyptské oddiely utrpeli hrozné straty, ale nápor vydržali. Pechotu už Muvatalliš do boja nenasadil (počítal s ňou pravdepodobne na obranu hradieb Kadeša) a večer sa za ne skutočne stiahol. Ramesse využil tmu a od hradieb Kadeša - odtiahol.

moci vzdal - a celkom rád uzavrel s Muvatallišovým nástupcom Chatušilišom III. „zmluvu o večnom mieri a priateľstve“ a oženil sa s jeho dcérou. A takto spečatenú zmluvu obidve strany skutočne dodržali...

„A boli oddiely Chetitov, lučičníci a jazdci z krajiny Chatti, zmiešané s oddielmi egyptskými. Jedli a pili vedľa seba a nehľadeli jeden na druhého krivo. Mier a priateľstvo bolo medzi nimi, ako býva ináč len medzi Egyptanmi.“ - Koľko ráz od 13. storočia pred n. l. mal dejepisec možnosť napísať niečo podobné o vojskách dvoch veľmocí, a to veľmocí, ktoré mali spoločné hranice?

Chetitské bojové vozy
v bitke pri Kadeši.

Reléf z chrámu
Abú Simbel. Vľavo
zobrazení egyptskí
vojaci v pravidelnej
zostave, vpravo
chetitskí bojovníci.

Podľa kresieb Ippolita
Roselliniho z roku 1836

Aj keď sa táto bitka skončila nerozhodne, jej výsledok znamenal, že Chetiti útočiacich Egyptanov odrazili. Kto je v takomto prípade víťaz - útočník, alebo obranca?

Po bitke pri Kadeši sa Ramesse II. svojich plánov na zničenie chetitskej

Zmluva s Egyptom, uzavretá pravdepodobne z iniciatívy chetitského kráľa, zabezpečovala jeho ríši mier nielen na južných, ale i na východných hraniciach. To bolo za vtedajšej situácie pre Chetitskú ríšu azda ešte dôležitejšie. Na rozhraní 14. a 13. storočia vzrástla totiž opäť moc Asýrie a rovnováha síl, ktorá vždy pôsobí ako čini-

tel' mieru, bola vážne porušená. Asýrsky kráľ Adadnirari I. zničil ríšu Mitannov, s ktorou udržiavali Chetiti priateľské styky, zmocnil sa Babylonu a prvý raz od Chammurapiho dynastie spojil pod jedným žezlom celú Mezopotámiu. Mal teda dost' síl, aby s výhľadom na úspech zaútočil na Chetitov, a chuť mu k tomu tiež nechýbala - po Chattušilišovej a Ramesseho zmluve o vzájomnej pomoci si ju však musel nechať prejsť.

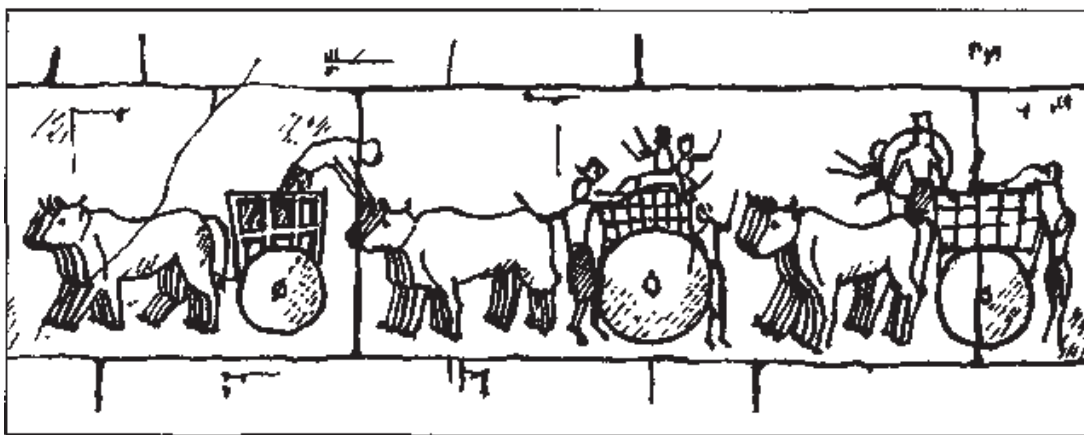
Opierajúc sa o spojenectvo s Egyptom, cítili sa chetitskí kráľi bezpečne. Zdá sa, že až priveľmi bezpečne - Chattušilišov nástupca Tutchališaš IV.

titmi sa chválil na jednom zo svojich nápisov. Aj keď podľa zvyku orientálnych panovníkov iste preháňa, niet pochýb, že to bol pre chetitského kráľa veľký úder. Bol však dost' mocný, aby ho vydržal.

Jeho syn Arnuvandaš IV. (asi 1230 - 1200 pred n. l.) sa stretol s novými nepriateľmi - tentoraz celkom neočakávane na západe. Volali sa „Achchijci“ - a sú to skutočne prví Achájci, čiže Gréci, na maloázijskej pôde? Ba čo viac - sú to hádam sami „Achájci holení krásnych“, ktorí deväť rokov márne dobýjali Tróju a zaobstarávali si proviant výpadmi do okolitých kra-

Výsluch chetitských dôstojníkov egyptskými dôstojníkmi (s palcami v rukách) pred Kadešom. Podľa reliéfu v Ramesseho chráme v Karnaku

Morské národy tiahnu cez Sýriu. Podľa egyptského reliéfu v Medinet Habu na ľavom brehu Nilu oproti Luxoru

(asi 1260 - 1230 pred n. l.) dokonca provokatívne zakázal svojim vazalom obchodovať s Asýriou a poskytol vojenskú pomoc povstalcovi proti asýrskemu kráľovi v Mitanni a Babylone (k tomu ešte za dost' tvrdých podmienok pre povstalcov). Ale asýrsky kráľ Tukulti-Ninurta I., jeden z najkrvavejších panovníkov tejto najkrvavejšej ríše staroveku, zrovnal Babylon so zemou, zničil mitannských vzbúrencov a zlikvidoval i chetitskú intervečnú armádu - 28 000 zajatými Che-

jov? Nie je to vylúčené, ale nie je to ani isté, hoci grécka vojnová výprava do Malej Ázie, ktorej básnickým výrazom je Homérova *Ilias*, spadá práve do tohto času. S týmito „Achájcami“ sa spojil i kráľ Madduvattaš, dosiaľ jeden z najvernejších vazalov chetitského veľkokráľa - Arnuvandaš nám o tom zanechal podrobnú správu na veľkej klinopisnej tabuľke nadpísanej *Zločiny Madduvattašove*.

Boje na východe i na západe Chetitskú ríšu značne oslabili a jej kráľi sa

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

čím ďalej, tým väčšími dožadovali egyptskej pomoci (i finančnej). Z nepriamych zmienok v nájdených písomných dokumentoch môžeme súdiť, že okrem toho ju oslabovali aj vnútorné vzbury „vodcov bánd“, pravdepodobne otrokov. Napriek tomu však nikto netušil, keď okolo roku 1200 pred n. l. nastupoval na chetitský trón Arnuvandašov syn Šuppiliumaš II., že v jeho osobe nastupuje na trón posledný chetitský veľkokráľ.

Nedá sa to povedať ináč - ako keď blesk z jasného neba udrie do storočného duba a spáli ho až do koreňov, tak náhle a navždy bola zničená ríša Chetitov. Od západu sa privalila vysoko vzdutá vlna divých kmeňov, ktoré nazývame „morské národy“ (lebo ich tak nazvali Egypťania - ich etnické zloženie presne nepoznáme), preválila sa cez Bospor a rozliala sa jednak na východ, jednak slabším prúdom na juh. Na juhu ju zastavila hradza, postavená Ramessem III., a vsiakla do piesku Sýrie, Fenície a Palestíny. Na východe však zmietla svojou strašlivou silou Chetitskú ríšu i jej priateľov a nepriateľov.

Okolo roku 1190 pred n. l. dopadla prvá horiaca fakľa na strechy Chattušaša - a po jeho márnej obrane, o ktorej nám 29. chetitský veľkokráľ už nemal čas zanechať správu, navždy zmizla do prepadliska dejín ríša, čo sotva pred päťdesiatimi rokmi dosiahla vrchol svojej moci.

Keď vlny tejto potopy opadli, ukázalo sa, že hlavnými dedičmi Chetitskej ríše boli na západe indoeurópski Frýgovia, na juhu Filištínci a na severovýchode Trákovia a Muškovia. Ale vynorili sa aj drobné chetitské štáty, ukryté v hlbokých údoliach Taurusu a stratené v ďalekých pohraničných oblastiach, ktoré vlna „morských národov“ obišla alebo nedosiahla.

Najvýznačnejšie strediská týchto „nástupníckych štátov“, ktoré sa už nezjednotili pod spoločným chetitským panovníkom, boli Hama a Aleppo v severnej Sýrii, Maraš v pohorí Taurusu a Karchemiš na Eufrate. Do Chattušaša sa už Chetiti nikdy nevrátili - stal sa, omnoho neskôr, provinčným mestom Frýgie. Tej Frýgie, kto-

rej hlavným mestom bol Gordion a ktorého kráľom bol Midas („so somárskymi ušami“: odznakom jeho kráľovskej dôstojnosti nebola koruna, ale čiapka z kože, stiahnutej zo somárskej hlavy aj s ušami. Doklady o tom našli archeológovia až v polovici nášho storočia, a to aj - s obrazom povestného „gordického uzla“, ktorý mal Midas pripevnený na svojom vojnovom voze).

Tieto chetitské štátiky sa udržali ešte pol tisícročia. Pováčšine vegetovali vo vazalskom pomere k susedným i vzdialenejším kráľom. Ich panovníci nám zanechali pomerne

Asýrsky kráľ
Sargon II., reliéf
z paláca v Chorsábáde
z 8. stor. pred n. l.
(Louvre, Paríž)

mnoho nápisov (takmer výhradne hieroglyfických), ale tieto nápisy nie sú ešte z veľkej časti prečítané a publikované - aj keď od definitívneho rozlúštenia chetitských hieroglyfov Bosphorom uplynulo už nemálo rokov!

V deviatom storočí pred našim letopočtom si už ani jeden z chetitských

panovníkov nepripomínal tisíce výročie založenia Chetitskej ríše - ľudia, ktorí si neuvedomujú svoju minulosť, nemajú čo čakať od budúcnosti. O sto rokov neskôr, v čase, keď sa začína grécky a rímsky kalendár, chetitský sa už končí. (Je zaujímavé, že o posledných dňoch Chetitov a ich odchode zo scény histórie sme lepšie informovaní ako napríklad o zániku Vikingov, ktorí žili ešte pred tromi storočiami na pobreží Grónska, alebo o vyhubení Hotentotov, ktorých žilo ešte pred druhou svetovou vojnou v Bečuánsku a Angole asi tridsaťtisíc - ale Hoffmannova etnologická a antropologická výprava z roku 1959

Asýrčania, ktorí ich obyvateľstvo z najväčšej časti odvliekli do otroctva a zvyšok vyvraždili. Adadnirari III., Aššurnari V. a Tiglatpileasar III. sa chvascú ľahkými víťazstvami nad potomkami kedysi mocných kráľov - a ich anály sú úmrtnou knihou Chetitov.

„Koniec ich politickej existencie,“ zisťuje Bedřich Hrozný v asýrskych prameňoch, „sa primkyna k dobytí poslednej chetitskej pevnosti Karchemiša roku 717 pred n. l. asýrskym kráľom Šarrukinom (Sargonom II.). Počas nasledujúcich storočí sa i poslední hieroglyfickí Chetiti posemitčujú; prijímajú reč semitských Ara-

našla po nich už ani stopu: zmizli doslovne za našich dní, pred našimi očami, a nikto nevie ako!)

Posledné štáty a štátiky „hieroglyfických Chetitov“ pripravili o samostatnosť

mejcov, prenikajúcich od druhej polovice druhého tisícročia pred n. l. na tieto územia.

Meno Chetitov mizne čoskoro potom úplne a načisto zo svetových dejín.”

Chattušaš, hradby a stavby na severnej strane. Rekonštrukcia podľa Bittelových a Naumanových vykopávk

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

12. CHETITSKÁ KULTÚRA

Chetitská doska
s bohatou výzdobou
zo slonovej kosti
(rekonštrukcia).
Originál pochádza
z 14. - 13. stor. pred n. l.
a našiel sa v Meggide.

Chetiti, za ktorými sa pred dva a pol tisícročím tak tichučko zatvorila brána histórie, vrátili sa do povedomia ľudstva z jediného dôvodu - že zanechali za sebou pamiatky svojej kultúry. Pamiatky svojho stavitel'stva a sochár'stva, literatúry, poézie.

Povedzme si však ihneď: nezanechali ich mnoho. To, čo dodnes vykopali archeológovia, sú len fragmenty zmiznutej chetitskej kultúry, „jej ukážky“ - ale fragmenty a ukážky, ktoré nám aspoň sčasti umožňujú zrekonštruovať jej pôvodný obraz a vytvárajú

tak onen Rollandov „čarovný oblúk, ktorý spája minulosť s prítomnosťou“. Pritom práve táto torzovitosť dodáva pamiatkam chetitskej kultúry osobitný pôvab a podnecuje našu predstavivosť, aby oživovala génia dávno zomretých tvorcov - práve tak ako torzo Praxitelovej Afrodity alebo prerušený rytmus Sapfino verša.

Materiálna základňa, na ktorej chetitská kultúra vyrástla, bola dosť svojrázna, aby sme celkom zákonite pozorovali mnohé svojrázne črty nielen v politických a právnych inštitúciách Chetitov, ale aj v ich výtvarnom umení a najmä básnictve. Tieto svojrázne črty zisťujú vcelku zhodne všetci historici, ktorí sa zaoberajú kultúrami Predného východu, aj keď ich vysvetľujú „rasovou odlišnosťou“, „indoeurópskym pôvodom“ Chetitov (ktorý je, pravda, nesporný), a nie osobitosťou materiálnej základne ich života, ktorá má určujúci význam pre celú kultúrnu nadstavbu.

Okrem týchto svojráznych, „pôvodných“ črt vyskytujú sa v chetitskej kultúre aj celkom jasné vplyvy cudzie, predovšetkým asýrsko-babylonské; chetitská kultúra nestála predsa na pôde Malej Ázie izolovane a Chetiti sa nijako neuzavierali pred cudzími vplyvmi. Tieto cudzie vplyvy nie sú však v chetitskej kultúre podstatné, a najmä nie sú podstatné v tej oblasti kultúry, ktorou sa meria úroveň celej kultúry: v oblasti umenia.

Hovoríme preto plným právom o samostatnej chetitskej kultúre (a nielen o „chetitskom variante“ asýrsko-babylonskej kultúry) a tiež o samostatnom chetitskom umení. Pravda, pod týmito pojmami nerozumieme len kultúru a umenie „národa Chetitov“, ale ľudu celej mnohonárodnej ríše Chetitov i drobných chetitských štátov, ktoré sa udržali aj po jej páde vo východnom Turecku a severnej Sýrii.

Prvé pamiatky chetitskej kultúry, s ktorými sa objavitelia ríše Chetitov stretli, boli sochy chetitských bohov. Tie vyrovnané rady mužov s vysokými končistými čiapkami, ktoré uvidel Texier na stene skalnej svätyne v Yazilikayi, boli bohovia; muž v postoj boxera, ktorý strážil boghazköyskú

bránu, bol boh; kolosálna socha sediaceho muža na podstavci z dvoch levov, vykopaná v Karchemiši, je socha boha; žena so zrkadlom, objavená Humannom v Zindžirli, je bohyňa; dvaja bojovníci, ktorí sa snažia zabiť ohromného hada na reliéfe v Malatyji, sú tiež bohovia. Takmer polovica chetitských sôch a reliéfov, najmä z čias veľkoryšie, zobrazuje bohov a bohyne, a nezobrazuje ich zďaleka všetkých: „Tisíc bohov majú Chetiti.“

Chetitský panteón, ktorého obsadenie poznáme tak asi na 10 %, je pestrou zmesou rôznych živlov asýr-

sko-babylonsko-sumerských, luvijských, churritských a najmä chattijských, ktoré sa pričleňujú k bohom a kultom, čo si Chetiti priniesli zo svojej pravlasti. Nebudeme ich, pochopiteľne, na tomto mieste rozoberať, ani stopovať ich pôvod a premeny; na naše účely stačí zmienka o naj-

Kráľ Tutchalijaš IV.
a boh Šarummaš.
Reliéf z Yazilikaye

dôležitejších a kultúrno-historicky najzaujímavejších.

Jedným z hlavných chetitských bohov (najhlavnejšieho nemajú) je boh búrky mesta Chattušaša, z jeho mena poznáme len koncovku: -unaš; jeho manželka je bohyňou slnka a jej meno vôbec nevieme, lebo všade je napísané len ideograficky; ich synovia sú bohovia búrky miest Nerika a Zippalandy a boh vegetácie Telipinuš. Búrku má ďalej v reliéfe boh Tešub a jeho žena Chepa. („Zdá sa ostatne,” poznamenáva Hrozný, „že meno našej pramatky Evy, hebrejsky Chawá, vzniklo z mena tejto churrijskej bohyně Chepy, ktorej meno sa vyskytuje i v mene jeruzalemského kniežat'a doby amarnskej Abdi-Chepa. Nie bezdôvodne dostala Eva, zvodkyňa Adamova, meno tejto churrijskej, nesemitskej bohyně.”) Bohom mužskej sily je Inar (grécky „muž”: *anér*), bohom ohňa Agniš (latinsky „ohň”: *ignis*), bohom brány Apuluna (priamy predchodca gréckeho Apolóna, ktorý bol u Homéra ochrancom maloázijských Trójanov proti európskym Grékom), bohyňa lovu Rutaš (zobrazovaná s jeleňom ako grécka Artemis, do ktorej sa prevtelila). Jedným z bohov starochetitského, indoeurópskeho pôvodu je Jajaš, „Pútnik”, ktorý sa podľa Hrozného domnienky, podávanej však s rezervou, vyvinul na staroizraelského boha Jahveho - Hospodina kresťanov. Okrem toho mali Chetiti niekoľko „dokázateľne existujúcich” bohov mora, neba, mrakov, hôr, studní, vetrov, obilia, poľnej úrody vôbec, a apoštol Pavol by ich nazval podobne ako Aténčanov pobožnými, lebo uctievali i neznámeho boha, a to dokonca nie jedného. Mnohí z týchto bohov mali hermafroditný charakter ako kresťanskí anjeli (a práve tak boli i zobrazovaní: v dlhých rúchach a s krídlami). Zo zvierat venovali okrem leva veľkú úctu býkovi, ktorého svätyňami bolo priam preplnené „Býčie pohorie” - dodnes sa nazýva podľa tohto zvierat'a Taurus. Okrem dobrých bohov mali Chetiti i zlých, a zdá sa, že práve týmto zlým, ktorí im mohli najväčšmi uškodiť, prinášali - celkom logicky - veľké množstvo obetí, aby si ich takrečeno „podplatili”.

Ani jedného zo svojich bohov nepovažovali Chetiti - napríklad na rozdiel od kresťanov - za vševéduceho; o múdrosti niektorých z nich mali dokonca chatrnú mienku (čo bolo tým osudnejšie, že aj taký boh bol v rámci svojej kompetencie takmer všemohúci). Ak chcel teda Chetit niečo od svojho boha, musel mu to povedať, a to podľa možnosti pekne a presvedčivo, čo, pravda, nevyučovalo, aby mu to niekedy nepovedal po lopate, aby s ním nevyjednával a nezahrnoval ho výčitkami, čo patria u kresťanov do zoznamu smrteľných hriechov. Tento kritický pomer Chetitov k bohom dal vzniknúť modlitbám, ktoré nás často prekvapujú obsahom a vždy formou: sú skutočne príkladmi rečníckeho umenia a pravými básnickými výtvormi. Platí to najmä o modlitbách kráľov, ktorí boli zároveň - či predovšetkým - najvyššími kňazmi Chetitskej ríše.

„Chetitský bože búrky, pane môj, a vy, bohovia, pánovia moji, je to tak: hreší sa!

Aj môj otec hrešil a prekračoval slová chetitského boha búrky, pána môjho. Ja som sa však ničím neprehrešil. Je to tak: hriech prechádza z otca na syna. Aj na mňa prešiel hriech môjho otca.

Ja teraz chetitskému bohu búrky, pánovi môjmu, a bohom, pánom mojím, priznávam: je to tak, hrešilo sa.

A pretože som teraz hriech svojho otca priznal, nech sa myseľ chetitského boha búrky, pána môjho, a bohov, pánov mojich, opäť zmieri! Bud'te mi priaznivo naklonení a vyžeňte mor z krajiny Chatti!”

„Vy bohovia, ktorí chcete pomstiť smrť Tutchalijašovu: Tí, čo Tutchalijaša zabil, si svoj krvavý zločin už odpykali. Aj krajinu Chatti tento krvavý zločin zničil, a tak i krajina Chatti si ho už odpykala. Pretože pomsta prichádza teraz aj na mňa, chcem ju aj s celou svojou rodinou odpykať obet'ou a zadosťučinením. Tak chcem myseľ bohov, pánov mojich, opäť zmieriť. Bud'te mi, bohovia, pánovia moji, zase milostiví! Chcem, aby som mohol zase pred vašu tvár! A pretože sa k vám modlím, vyslyšte ma!

Pretože som neurobil nič zlé, a z vtedajších, ktorí poklesli a páchali zlo, nikto už nezostal a všetci sú mŕtvi, a pretože vec môjho otca prešla teraz na mňa, pozrite sa, bohovia, pánovia moji, chcem vám dať dary za krajinu Chatti na uzmiernenie. Vyžeňte zo srdca môjho bolesť, zbavte strachu dušu moju!"

Nevyrovná sa táto *Modlitba za odvrátenie moru*, spísaná kráľom Muršilišom, nielen vyjadrením bolesti trpiaceho človeka, ale aj formou, veršom z *Knihy Jób*?

„Vták nachádza útulok vo svojom hniezde a hniezdo ho zachráni. Alebo ak má sluha starosti, obráti sa na svojho pána s prosbou. A pán ho vypočuje a je mu priateľsky naklonený. Čo ho trápilo, uvedie do poriadku. Alebo keď sa sluha niečoho dopustil, ale svoje previnenie pánovi prizná: „Urob so mnou, čo chceš,“ pán sluhu nepotrestá. Ved' tým, že svoje previnenie pánovi priznal, zmieri sa pánova myseľ.“

To hovorí ten istý kráľ Muršiliš chetitskému bohu búrky, pánovi svojmu, v tej istej modlitbe. A prečo? Aby mu ukázal, ako vedia byť ľudia milosrdní - zatiaľ čo:

„Ak rozhnevá niekto boha v jeho mysli, či ho boh preto nezabije, a nielen jeho samého? Či nezabije aj jeho ženu, jeho deti, jeho potomkov, jeho príbuzných, jeho sluhov a slúžky, jeho dobytok, jeho ovce, jeho úrodu, a nenechá ho najhroznejšie pykať?“

Môžeme k tomu nepripojiť otázku, ktorou uzavrela M. Riemschneiderová rozbor Chattušilišovho závetu: „Keď už kráľi písali takto, ako potom písali básnici?“

Táto otázka je oprávnenejšia, ako sme ochotní v prvej chvíli pripustiť. Sila výrazu a farebnosť obrazu týchto kráľovských dokumentov predpokladá

- aj keď ich povedzme nepísali sami kráľi, ale ich kancelárie - veľké básnické zázemie. Jeho hranice a najvyššie vrcholky však nepoznáme.

Ak sa čitateľ priklonil k teórii, ktorú sme uviedli na str. 99 na prvom mieste (a ktorú dnes prijíma väčšina chetitológov), nebude mu spôsobovať vysvetlenie zániku takmer celej chetitskej poézie zvláštnu ťažkosť. Ak Chetiti skutočne písali svoje básnické výtvary hieroglyfickým písmom na drevené tabuľky, odniesla ich do nenávratna vlna „morských národov“: z najväčšej časti padli za obeť plameňom horiacich miest a zvyšok spráchnivel pod ich popolom. Ústna tradícia vymrela potom s rečou Chetitov.

Keď sa roku 1506 našli na eskvilinskom návrší v Ríme fragmenty antickej sochy, podarilo sa z nich umelcom zrekonštruovať súsošie Laokoonu. Z fragmentov chetitskej poézie, ktoré sa zachovali na klinopisných tabuľkách, nedá sa však zrekonštruovať nič, čo by mohlo byť podkladom pre hocako skromný „prehľad“ alebo „dejiny“ chetitskej poézie. Napriek tomu však dokazujú - tým viac, že ide o fragmenty, ktoré sa zachovali úplne náhodne - že existovala a že mala prekvapujúco vysokú úroveň.

Uvedme niekoľko ukážok - napokon, obra možno poznať aj podľa malíčka. Najprv prastarú báseň na oslavu boha slnka vo verzii zo 14. - 13. storočia pred n. l. (zaujímavú i tým, že jej druhý verš slúžil ako argument, že pravlasť Chetitov ležala na západnom pobreží mora - lenže práve tak dobre Čierneho, ako aj Kaspického):

*„Slnčný bože nebies, pastieru
l'udstva!
Vychádzaš z mora, ktoré je synom
niebies,
a hore k nebesiam potom putuješ.
Slnčný bože nebies, pane môj!
Zrodencom z l'udí i divej zveri zo skál,
psovi, svini i tvorovi na poli,
všetkým dávaš, čo im právom patrí!
A to deň čo deň...“*

Alebo iná ukážka z básne na tú istú tému, azda najstaršej známej básne zloženej Indoeurópanom:

*„Pozdravený bud', slnečný bože
nebies!
Vidiš všetkým ľudom do srdca,
do tvojho srdca nevidí však nik.
Keď niekto spáchal zločin,
ty si nad ním stál, slnečný bože
nebies!
Chodím pravou cestou, a kto mi ublížil,
toho si ty videl, slnečný bože nebies!”*

Do tretice malý úryvok z veľkého eposu o boji bohov o vládu v ríši nebies. (Jeho autora či spracovateľa poznáme: volal sa Killaš a žil asi pol tisícročia pred Homérom, ktorý bol prvým básnikom v dejinách európskej literatúry.) Chetitský boh búrky sa vyberá so svojim bratom Tašmišišom k bazaltovej hore Chazzi, ktorá stále rastie, takže ohrozuje jeho sídlo a tým aj trón zvrhnutím:

*„A vzal ho za ruku a šiel s ním
k hore Chazzi.
A obrátil svoj zrak na strašidelný
bazalt,
a hľa - videl strašidelný bazalt,
a zo samej zlosti zmenil farbu tváre.
A boh búrky si sadol potom na zem,
a ako rieka tiekli z jeho očí slzy.
Boh búrky riekol potom s uplakanej
zrakom:
Kto môže čo len pozrieť sa
na takúto hrôzu?
Kto môže s niečím takým viesť
dokonca boj?
Bohovi búrky na to riekla ľštar:
Brat môj, on nevie toho mnoho,
on nevie toho málo:
je hlúpy (ten bazalt), len sily má
za desiatich...”*

Aby nebolo pochyb: to nie sú „básnický upravené”, ale takmer doslovné preklady chetitských klinopisných textov. A s rovnako prekvapujúcou výrazovou bohatosťou a básnickou obraznosťou sa stretávame i v ostatných fragmentoch, ktoré sú skôr priemerom než vrcholom chetitskej básnickej tvorby, ako to zodpovedá „metóde náhodného výberu”, uplatňovanej pri ich zachovaní.

Z rydla chetitských básnikov máme ďalej niekoľko fragmentov prekladovej

literatúry, najmä rad tabuliek s úryvkami zo sumersko-babylonsko-asýrskeho eposu o Gilgamešovi; vernosť a poetickosť týchto prekladov znesie dnešné meradlá. Z mnohých mýtov, pôvodných i obmenených, si zasluhujú zmienku najmä dva: mýtus o boji boha búrky s hadom Illujankom (s ilustráciami k nemu sa stretávame na niekoľkých reliéfoch) a mýtus o bohu vegetácie Telipinušovi (ktorý je pravdepodobne sumersko-babylonského pôvodu a vyskytuje sa v rôznych obmenách u mnohých národov až do novoveku): V zime opúšťa tento boh zem a potom v nej hynie celý život a nastáva hlad a bieda. Boh búrky sa vyberie hľadať ho, preháňa sa po horách i dolinách, ale márne. Potom ho ide hľadať orol, takisto márne. Nakoniec ho nájde včelička, prebudí ho a zavolá späť. S návratom boha prichádza potom jar a obnovuje sa život v prírode i ľudstve. - Napriek častej nepôvodnosti tým chetitských mýtov vykazuje ich spracovanie čiste chetitský tvorivý prínos: sú v nich svojrázne pôvodné metafory a paralely a stretávame sa v nich i s umelecky pôsobivým pretkávaním epického textu dialógmi, ktoré poznáme z Chattušilišovho závetu - nie však z predchádzajúcej literárnej tvorby iných národov.

Chetiti naplňajú básnickými obrazmi a výrazmi i písárske (nemôžeme povedať „literárne”) výtvary, ktoré sú ináč pravzorom nudnosti a suchopárnosti: úradné formuláre, záverečné klauzuly zmlúv, súdne protokoly, predpisy pre náboženské ceremónie. Obzvlášť šťavnaté sú ich kľatby a zaklínadlá proti zlým démonom; nechajme ich však z určitých dôvodov zakliať v odborných publikáciách staroorientálnych filológov. To isté platí aj o zaklínadlách proti domácim svárom, z ktorých vysvitá, že Chetitova manželka nebola tak celkom bezprávna a zakríknutá.

Pozrime sa namiesto toho, ako vyzeral napríklad úradný akt vojenskej prísahey; jeho slávnostný charakter je nám u tohto národa vojakov najpochopiteľnejší. Pred nastúpené formácie pechoty s kopijami a mečmi a posádky vojnových vozov s oštepami a štípmi dostavil sa za zvuku píšťal a bubnov veliteľ s kňazom. Po odpo-

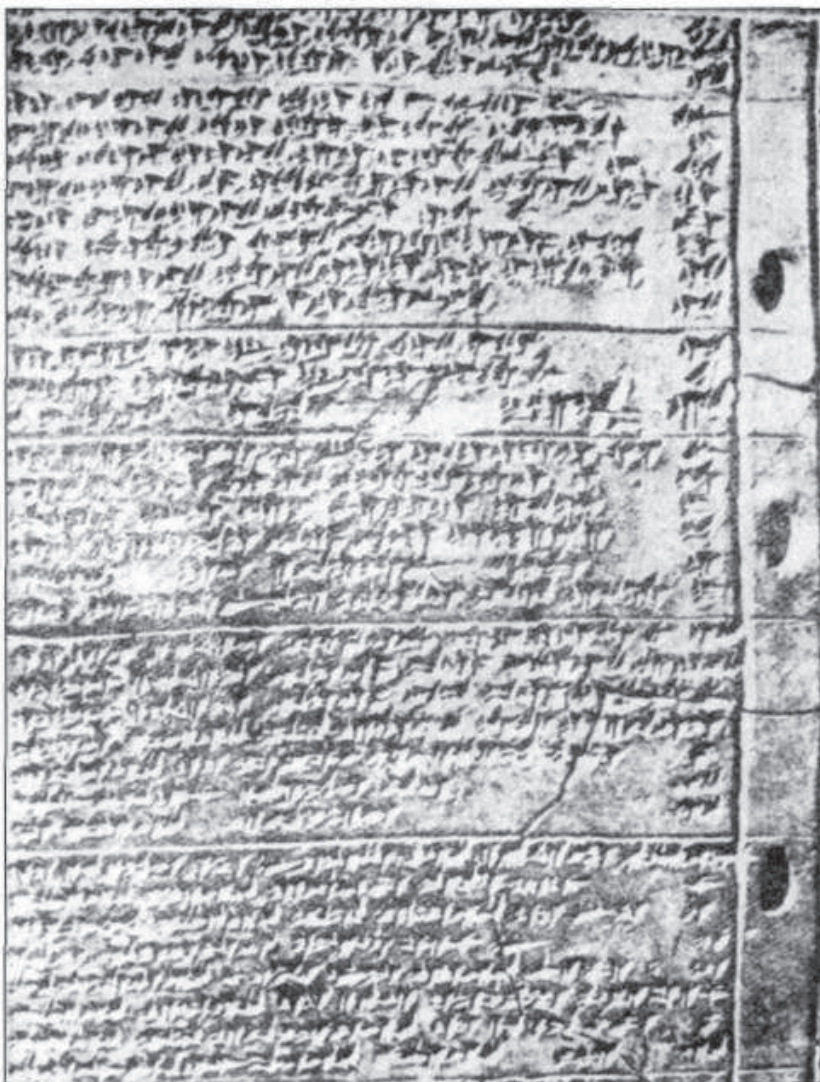
vedi na zborový pozdrav vyzval mužov z prvého radu, aby vystúpili: do rúk im vložil pivný chlieb, z ktorého sa rozomletím a ďalšími úpravami vyrábalo pivo. „Ako tento chlieb bude rozomletý ten, kto poruší svoju prísahu!“ Vojsko zborovo odpovedalo: „Tak nech sa stane!“ Potom im dal do rúk slad so slovami: „Ako je tento slad neplodný a nedá sa použiť ani na siatbu ani na pečenie chleba, tak nech je neplodná žena a dobytok toho, kto poruší svoju prísahu!“ Potom dal priniesť ženské šaty, pradené a zrkadlo: „Nech sa stanú ženami tí muži, ktorí porušia svoju prísahu, nech dostanú ženský oblek a namiesto zbraní pradené a zrkadlo!“ Nakoniec predviedol slepého a hluchého: „Nech oslepne a ohluchne ten, kto poruší svoju prísahu!“ Zhromaždené vojsko na každý tento akt odpovedalo: „Tak nech sa stane!“ - Nie je to veľká dramatická scéna, hodná Tolstého pera, Velázquezovho štetca, Beethovenovej hudby?

Napokon sa musíme zmieniť ešte o jednom literárnom žánri, ktorý sa pred Chetitmi v svetovej literatúre nevyskytoval a po nich sa objavil až veľmi neskoro. Sú to krátke poviedky, označované kultúrnymi historikmi za „zoznamy nedopatrení a hlúposti“. Vyvinuli sa možno z úradných záznamov a svojou formou sú stručne načrtnutými obrázkami (alebo skôr: nastavenými zrkadlami) neschopných a nepoctivých úradníkov, ktorí zle slúžia kráľovi, byrokratických sudcov, ktorí pretahujú rozhodnutia o spore po celé desaťročia a zašantročujú súdne protokoly a pod.; priam kurzívkou do novín by bola historka o vojvodcovi, ktorý hromadí chybu na chybu a väčšmi ako na víťazstve mu záleží na víťazných správach pre jeho panovníka. Azda to nebolo pre Chetitov len „humoristické čítanie“; je dosť možné, že tieto malé diela zaradovali do tematickej skupiny „poučná literatúra“, lebo každý prípad nepoctivosti, vierolomnosti atď. končí sa smrťou. Ale tak či onak: je to prvý literárny žáner, bojujúci proti neschopnosti, nepoctivosti a obmedzenosti kritikou.

Nech si hocako vysoko ceníme chetitskú poéziu, mytologickú literatúru a pestrovanie úradných spisov

básnickými obrazmi - za tento pôvodný prínos Chetitov do literatúry sme osobitne vďační.

Na rozdiel od poézie a beletrie zachovalo sa nám z chetitskej vedeckej a odbornej literatúry pomerne dosť pamiatok. Nevidíme v tom, pravda, nijaké „odškodnenie osudom“ - už preto nie, že tu ide o dve neporovnateľné a vzájomne nevymeniteľné veličiny. Ako keby niekto povedal o Goethem: „Chvalabohu, že sa nám zachovala aspoň *Náuka o farbách*, keď už sa nám stratil *Faust!*“

Do literatúry tohto druhu patrili u Chetitov diela, z ktorých by sme tam my mnohé určite nezradili. To platí predovšetkým o čarodejnických, veštických, astrologických a podobných spisoch, ale okrem toho aj o značnej časti lekárskej a astronomickej literatúry, ktorej racionálne jadro je obalené ťažko preniknuteľnou vrstvou magiky. Všetky tieto diela prevzali Chetiti

Chetitský zákonník z 15.-14. stor. pred n. l., ktorý B. Hrozný r. 1922 preložil do francúzštiny.

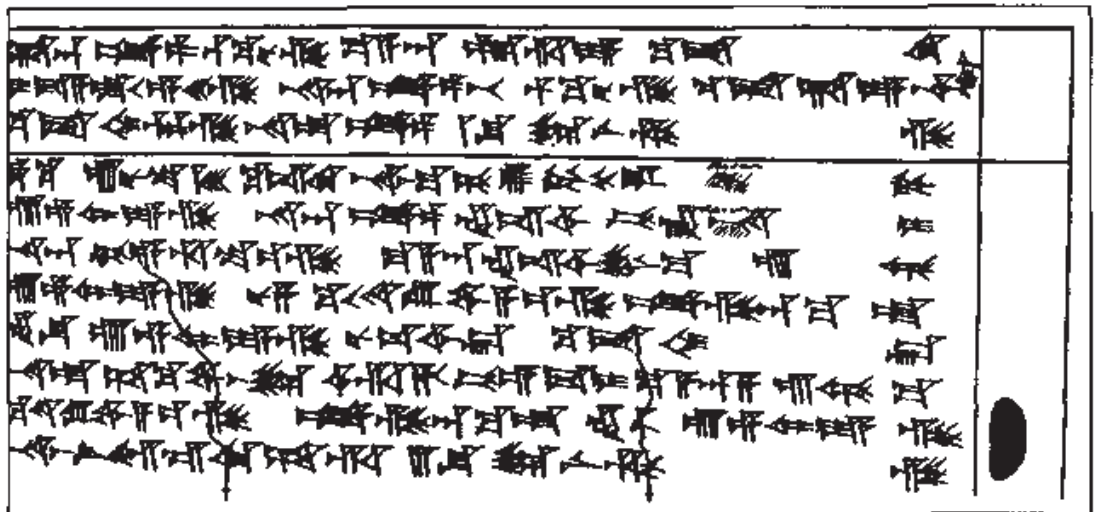
VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

od Babylončanov a Asýrčanov a uspokojili sa ich prekladáním; keď ich ďalej nerozpracovávali a nezdokonaľovali, iste tým nespôsobili nijakú kultúrnu škodu.

Od Babylončanov prevzali aj bohatú matematickú literatúru, ktorú takisto nerozvinuli. Pravda, v matematickej vede to mali ťažké: čím mohli za vtedajšej situácie prispieť k poznatkom svojich učiteľov, ktorí už pätnásť storočí pred Pytagorom, Archimedom a Euklidom objavili napríklad vzorce pre výpočet obsahu trojuholníka, pravouholníka, kosouholníka a kruhu, ďalej vzorec pre výpočet objemu koc-

akú sme zvyknutí od majstrov a učiteľov právnikov - Rimanov; ale presné rozlišovanie medzi vinou a nevinou, medzi činom spôsobeným s úmyslom vopred uváženým a neúmyselne, medzi zodpovednosťou za konanie a opomenutie patrí medzi vymoženosti právnického myslenia a ich objavenie 2 000 rokov pred Justiniánovým kódexom (ktorý má už tiež svojich 1 500 rokov) bolo pre modernú právnu vedu prekvapením, s akým sa príliš často nestretla. To isté platí o inštitúciách fakultatívnych trestov a náhrade škody (podľa vôle poškodeného), o prizieraní k objektívnym

Hrozného prepis
prvých dvoch odsekov
chetitského zákonníka
(§ 24-25)

ky, kvádra, hranolových telies s pravouhlým i kosouhlým prierezom, obyčajného i zrezaného ihlana, kužeľa atď. a ktorí vedeli už v druhom tisícročí pred n. l. umocňovať a mali tabuľky s druhými a tretími odmocninami? Keď si Chetiti osvojili tieto vedomosti - a nemáme dôvod o tom pochybovať - boli beztak rovnako ďaleko ako európski matematici po Descarta a Leibniza.

Nebudeme však pokračovať vo vyratúvaní toho, čím Chetiti k pokroku vedeckých a odborných znalostí neprispeli - dôležitejšie na tomto mieste je, čím k nemu prispeli. A sústredíme sa zas len na to najhlavnejšie, ako si o tom môžeme urobiť obraz z ich literárnych pamiatok.

V prvom rade to bolo právo. O chetitskom zákonníku z 15. - 14. storočia pred n. l., ktorý prvý raz vydal a preložil (do francúzštiny) Bedřich Hrozný, sme už hovorili. Čo sa z neho na dvoch veľkých klinopisných tabuľkách zachovalo, nedokazuje, pravda, takú systematickosť a prepracovanosť, na

a subjektívnym podmienkam trestného činu (napr. žena, ktorá bola znásilnená v dome, kde mohla volať o pomoc, ale nevolala, tresce sa smrťou; ak bola znásilnená v horách, ostáva bez trestu; pravda, páchatel' sa tresce smrťou v oboch prípadoch) a pod. A platí to najmä o miernosti, „humánosti“ reformovaného zákonníka pri sadzbách trestov.

Reforma tohto staršieho chetitského zákonníka, uskutočnená asi v 14. - 13. storočí pred n. l., dala podnet k záznamom a poznámkam, v ktorých môžeme vidieť prvé začiatky literatúry, skladajúcej sa z diel so stereotypnými názvami *Komentár k zákonu o...*, ktorá je pre právnikov práve taká užitočná ako pre neprávnikov nudná. Prvé glosy či komentáre pochádzajú už od samého reformátora: vyjadruje v nich súhlas alebo nesúhlas, niekedy priam nespokojnosť s niektorými trestami a deliktmi. Potom v nich pokračujú sudcovia - a zaznamenávajú rozsudky, ktoré

majú tú istú funkciu ako judikatúra našich vyšších súdnych orgánov.

O tejto rozsiahlej literatúre, zrejme už aj u Chetitov sekundárny zdroj práva, sme informovaní jednak z priamych prameňov, jednak z preambúl k rôznym zmluvám, kde sa zmluvné strany dovolávajú zákonných ustanovení a precedenčných rozsudkov. Rozsudky vydávajú chetitské sudy na základe protokolárne zistených a svedkami, resp. prísahou potvrdených skutočností. Chetitský sudca nie je múdry *kádi* z orientálnych rozprávok, rozhodujúci na základe šťastného vnuknutia a „právneho citu“ - je to sudca-úradník, ktorý rozhoduje podľa zákona, judikatúry a protokolov. Či rozhoduje vždy správne („a nie je mu dovolené robiť dobré a zlé lepším“, čítame v kráľovskej inštrukcii sudcom v obsadených oblastiach), nevieme; vieme však, že chetitské sudy sú trochu ťažkopádne, „byrokratické“, a že ich kancelárie spotrebujú počas sporu veľa hlíny. Zdá sa ostatne, že v tomto smere nie sú chetitské sudy výnimkou a o primát v tejto (dodnes ešte celkom neprekonanej) tradícii sa delia s Egypťanmi.

Chetitská právnická literatúra nie je zatiaľ tak spracovaná, ako by sme si želali, aj keď sme sa tu v poslednom čase dostali o kúšтик dopredu (o čo sa v osobe V. Součka zaslúžila aj československá chetitológia). Väčšiu pozornosť venovala veda chetitskej historickej literatúre - už preto, že je jedným z najdôležitejších priamych prameňov poznania chetitských dejín.

Z historických spisov majú najväčší význam tzv. *Muršilišove anály*. „Práve Muršiliš vytvoril análový štýl, ktorý bol sotva kedy prekonaný,“ hovorí M. Riemschneiderová, a nepreháňa. „Udalosti sú usporiadané presne podľa rokov a výklad sa zakladá na určitej schéme, takže v ňom zreteľne vystupuje, čo je neobvyklé a dôležité. Výklad je však taký vecný a nezábavný, že najmä stručne načrtnutým udalostiam rozumieme len veľmi ťažko.“

Ak neuspokojujú tieto kráľovské anály požiadavky, kladené na zábavné čítanie, uspokojujú do veľkej miery požiadavky, kladené na historickú pramennú literatúru - a to je oveľa dôležitejšie. Opisujú udalosti vcelku

objektívne. Chetitskí králi (a ich historici) nezatajujú neúspechy; ved' za víťazstvo alebo porážku nenesú zodpovednosť len oni sami, ale predovšetkým bohovia. Keď boh nevypočuje kráľovu prosbu alebo keď nebol dost' mocný či dôvtipný, aby mu pomohol k víťazstvu - prečo by to kráľ na neho nepovedal? Chetitskí králi uvažujú podobne ako Homérovi hrdinovia pred Trójou, a tomuto spôsobu uvažovania vďačíme za to, že sa na ich anály môžeme po faktografickej stránke vcelku spoľahnúť.

Suchý a vecný je štýl chetitských historikov, ale to neprekáža, aby sme

Tabuľka s tzv. chetitskými hieroglyfmi

si pre zaujímavosť neprečítali aspoň úryvok z *Muršilišových Análov*:

„Rok nato“(asi 1320 pred n. l.),„vypravil som sa do Hornej zeme Ašarpaje. A ktoré mesto Kaškov mala Horná zem Ašarpaja obsadené, takže odrezávalo cesty od krajiny Pala, s tým mestom Kaškov som bojoval. A bohyňa slnka z Arinny, moja pani, pyšný boh búrky, môj pán, Mezzulaš a všetci bohovia stáli pri mne. Mesto Kaškov, ktoré mala Horná zem Ašarpaja obsadené, som premohol a porazil. Hornú zem Ašarpaja som urobil potom prázdnu. Potom som sa obrátil domov. A keď som dosiahol (krajinu) Šamuchu, ubytoval som sa v Ziule.

A pokiaľ bol môj otec v krajine Mitanni, jej aravannský nepriateľ ustavične prepadával krajinu Kiššiju a veľmi ju utláčal. A ja, Slnko, vtiahol som do krajiny Aravanny a krajinu Aravannu som napadol. Tu stála pri mne bohyňa slnka z Arinny, moja pani, pyšný boh búr-

ky, môj pán, Mezzulaš a všetci bohovia. A porazil som celú krajinu Aravannu. A koľko som zajatcov z krajiny Aravanny do kráľovského paláca priviedol, bolo 3 500 zajatcov. Koľko však dôstojníci, pechota a vozataji z Chattušaša dovedli domov zajatcov, ošpaných a oviec, to sa nedalo spočítať. A keď som krajinu Aravannu dobyl, vrátil som sa do Chattušaša domov. A to som vykonal za jeden rok."

Naše kladné hodnotenie Muršilišových *Análov* sa, prirodzene, nevzťahuje na ich obsah („onoho roku“ mal aspoň ako-tak prijateľné zámienky pre svoju vojnovú výpravu, inokedy však vôbec neskrýva svoje čisto dobyvateľské úmysly a snahu získať čo najviac „zajatcov“, t. j. otrokov), ale na spôsob, ako o svojich činoch referuje. Ak písal svoje modlitby ako básnik, svoje anály písal ako historik - deväťsto rokov pred „otcom histórie“ Herodotom.

Okrem právnických a historických spisov majú z pôvodnej tvorby Chetitov najväčší význam ich jazykovedné spisy a pomôcky. V troskách Chattušaša sa našlo mnoho fragmentov trojjazyčných sumersko-babylonsko-chetitských slovníkov, ktoré slúžili zároveň za učebnicu klinového písma a sumerského (už mŕtveho) a babylonského jazyka. „Ak si pripomenieme, že chetitskí učenci sa museli zaoberať okrem toho i chattijčinou, luvijčinou, hieroglyfickou chetitčinou, churrijčinou atď., musíme naozaj obdivovať ich polyglotizmus,“ hovorí Bedřich Hrozný - a uvedomme si, o aký triumf vedy tu ide, keď môže k týmto svojim slovám pripojiť: „- napriek rôznym chybám a nepresnostiam, ktorých sa napríklad v babylončine dopúšťali.“

Ani v najstručnejšom prehľade chetitskej vedeckej a odbornej literatúry nemôže však chýbať zmienka o štyroch veľkých hlinených tabuľkách, popísaných klinovým písmom a chetitskou rečou, tu a tam premiešanou výrazmi nechetitskými, ktoré boli objavené v dvadsiatych rokoch dvadsiateho storočia v carihradskom múzeu a ktoré potom roku 1930 prvý raz úplne preložil Bedřich Hrozný. (Menšie

úryvky boli preložené už predtým, pri „sondáži“, aby sa zistilo, o aké dielo tu ide.) Je to odborný spis o výcviku koní - prvé dielo tohto druhu v svetovej literatúre.

Jeho autorom bol - opäť jeden z autorov chetitských spisov, ktorého meno poznáme - hlavný koniar chetitského kráľa (pravdepodobne Šuppiliumaša) Kikkuliš. Nebol pôvodom Chetit, ale mitannský expert, ktorého si dal chetitský kráľ pozvať, aby zaviedol v jeho ríši najvyspelejšie súčasné metódy výcviku koní. A ak je výraz „súčasný“ dvojznačný, v tomto prípade to neprekáža: Kikkulišove zásady sa v podstate stotožňujú s dnešnými zásadami tzv. „anglickej školy“.

„Úplným prekladom sa mi ukázalo,“ píše Bedřich Hrozný (po návrate „z letného pobytu v Carihrade, výlučne venovaného lúšteniu týchto tabuliek“), že ide o „učebnicu, ktorá sa skladá z troch častí: 1. príprava koní na tréning, 2. tréning koní v kluse, 3. tréning koní v cvale. Tréning trvalo dovedna 200 dní. Je veľmi zaujímavé, s akou presnosťou je určený každý krok, každý odpočinok, každé jedlo, každé napájanie, každé kúpanie tréňovaných koní počas celých 200 dní. Ide tu o dielo, prekvapujúce svojou neorientálnou metodickosťou, o dielo, ktorého indoeurópsky pôvod je zrejmý.“ (Štát Mitanni ovládala indoeurópska vládnuca vrstva; jeho krátke dejiny nie sú však dodnes podrobne preskúmané.) „V predpisoch sú mnohé výrazy pôvodu árijsko-mitanského, podobne ako dnes sú v odbornej reči trénerskej názvy anglické.“

Zo spisu samého len toľko, koľko môže zaujímať i nešpecialistov. Chetiti (i Mitanci) ustajňovali kone spoločne, na jar a v lete ich vodili na pasienky. Krmili ich jačmeňom a trávou, ktorú im dávali hlavne v noci, senom a jačmennou kašou, ktorú im dávali po kúpaní (ovos v starom Oriente nepoznali). Toto krmivo miešali s rezankou, aby nútili kone dobre hrýzť; pri výcviku ich nechávali striedavo odpočívať a podrobovali ich diéte, často veľmi prísnej. Na výcvik brali len kone, ktoré sa osvedčili pri vylučovacej skúške v behu na veľkú vzdialenosť. Predbežná príprava trvala potom 21 dní; vlastný výcvik

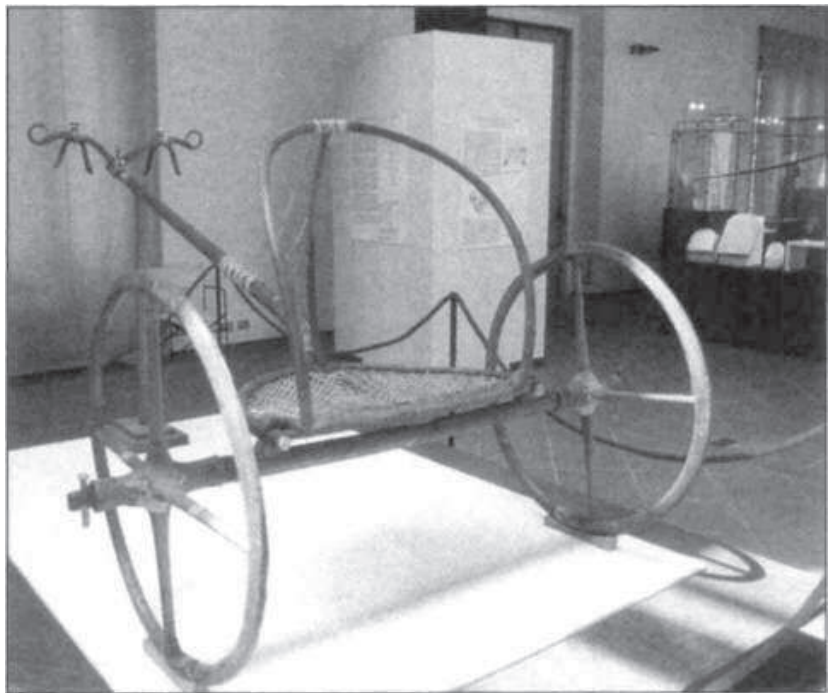
sa konal vo dne i v noci, na konci výcviku dosiahli kone striedavým cvacom a klusom za noc 112 kilometrov. Keď sa takto osvedčili, boli zaradené do - armády.

A tu sa dostávame k ďalšiemu významnému prínosu Chetitov do vedy a umenia, ak sme ochotní nazvať (podľa Caesara) „vedou a umením“ vojnu. Chetiti trénovali svoje kone predovšetkým pre vojnové vozy, ktoré síce nevynášali, ale zdokonalili tak, že tým spôsobili revolúciu vo vedení vojny.

Chetitské vojnové vozy boli predovšetkým v porovnaní s asýrsko-babylonskými a egyptskými priam neuveriteľne ľahké (podľa rekonštrukcií len asi 10 kg!). Boli však napriek tomu pevné a poskytovali dost' miesta pre trojčlennú posádku, ktorá mala účelne rozdelené úlohy. Veliteľom chetitského voza bol vozataj, o ochranu posádky sa staral štítnik, strelec mal obidve ruky voľné; u ich protivníkov bol veliteľom voza strelec, ktorý sa musel sám kryť štítom a vydávať rozkazy vozatajovi. Prevažka každého jednotlivého chetitského vojnového voza nad nepriateľským (ktorý bol ťažší, neobratnejší a len s dvojčlennou posádkou) sa potom násobila - nie iba sčítala - tým, že chetitská útočná vozba bojovala vo veľkých formáciách, zatiaľ čo asýrsko-babylonské a egyptské vojnové vozy bojovali v podstate ako samostatné taktické jednotky (ako napríklad stredovekí rytieri). Toto masové nasadenie ľahkej vojnovkej vozby, s akým vystúpili Chetiti v dejinách vojen ako prví, umožňovala predovšetkým široká kádrová základňa, z ktorej sa regrutovali chetitskí vozataji a strelci: mohli sa nimi stať zásadne všetci slobodní Chetiti, zatiaľ čo u Egyptanov, Asýrčanov či Babylončanov bola vojnová vozba výlučne zbraňou „vznešených“. Slobodní Chetiti, ktorí si boli vzájomne rovní, vedeli sa podriaďovať výcviku vo veľkých formáciách a bojovať v nich ako súčasť celku, čoho, pravda, aristokrati na nepriateľských vozoch neboli nikdy schopní. Kvalitatívna a kvantitatívna prevaha chetitskej útočnej vozby nevyhnutne zvyšovala bojovú morálku všetkých jej príslušníkov - a vieme dobre, že bojová mo-

rálka je jedným z činiteľov rozhodujúcich o výsledku bitky.

Chetitská vojnová vozba prenikala hlboko do tyla nepriateľa, prekvapivo útočila na neho odzadu, ničila jeho pochodujúce armády atď.; pri bitke začínala útok a po prerazení šikov nepriateľa vykonávala obchvatné operácie, ktoré pre neho znamenali istú záhubu. Celou svojou povahou bola zbraňou útočnou, dokázala zaniestiť vojnu ďaleko na územie nepriateľa, ale - a to je dôležité - vôbec sa nehodila na obranný boj, najmä na kopcovitom teréne a v úzkych priesmykoch na západných hraniciach

riše. Pretože bola „armádou proti armáde“, nevedela čeliť ani roztrúseným, ustavične sa valiacim húfom barbarských nájazdníkov (takých barbarských, že o nich ani nevedeli a nemali pred nimi rešpekt), nemohla ich prosté prinútiť k rozhodnej bitke a vnútiť im svoju taktiku, pri ktorej by uplatnila svoju prevahu. Z toho istého dôvodu sa zrejme nemohla uplatniť ani pri potláčaní povstania otrokov, nevyhnutne sprevádzaných vpádom „morských národov“. Na prelome 13. a 12. storočia pred n. l. sa ukázalo, že chetitská vojnová vozba, na ktorej stála a s ktorou padala vojenská sila chetitskej ríše, nebola za daných podmienok tou zbraňou, čo by ju zachránila - a s ňou i jej kultúru.

A nakoniec najdôležitejší pôvodný prínos Chetitov - prínos taký dôležitý,

Chetitský vojnový voz z egyptských nálezov (častočná rekonštrukcia). Je celý z dreva, os má z jelše, kolesá a ostatné časti z jaseňa, náboje kolies ovinuté brezovým lykom.

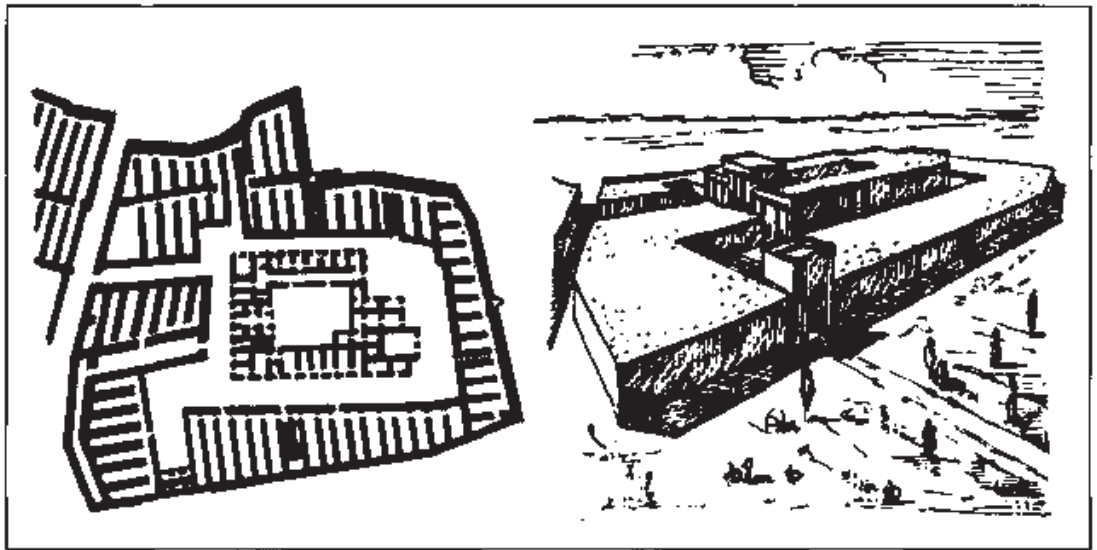
že jeho význam netreba ani vysvetľovať. Prvú železnú dýku na svete vyrobil chetitský remeselník. V Chetitskej ríši sa začína železný vek ľudstva.

Čitateľ sa azda spýta: keď zlyhal obranný val, ktorým bola chetitská vojnová vozba, nemohla sa zastaviť záplava „morských národov“ na hradbách Chattušaša?

Aj keď odhliadneme od toho, že hlavné mesto sa nemôže natrvalo udržať, keď je odrezané od svojej základne alebo keď je táto základňa úplne rozvrátená - a v Chetitskej ríši

Máme mať preto pochybnosti o schopnostiach chetitských pevnostných inžinierov a staviteľov vôbec? Niektorí autori ich majú. Nie je však správnejšie pripísať zodpovednosť za tieto slabé miesta v obrannom systéme Chattušaša - ba za jeho priame narušenie - na vrub posledných chetitských kráľov, ktorí sa cítili vo svojom sídelnom meste príliš bezpeční? Ale môžeme sa im diviť, keď pred hradbami Chattušaša nestál už po stáročia nijaký nepriateľ a keď chetitská vojnová vozba dokázala zastaviť i takého Ramesseho II. celých 600 kilometrov od jej brán?

Hlavný chrám
v Chattušaši. Budovy
okolo kultovej stavby
slúžili za príbytky
križazov a skladiská.
Podľa Bittelových
vykopávk
a rekonštrukcií

nastali na prelome 13. a 12. storočia obidva tieto prípady - Chattušaš nemohol priamy útok vydržať. Jeho obrancovia mohli hrdinsky padnúť, ale viac pre svoje mesto urobiť nemohli.

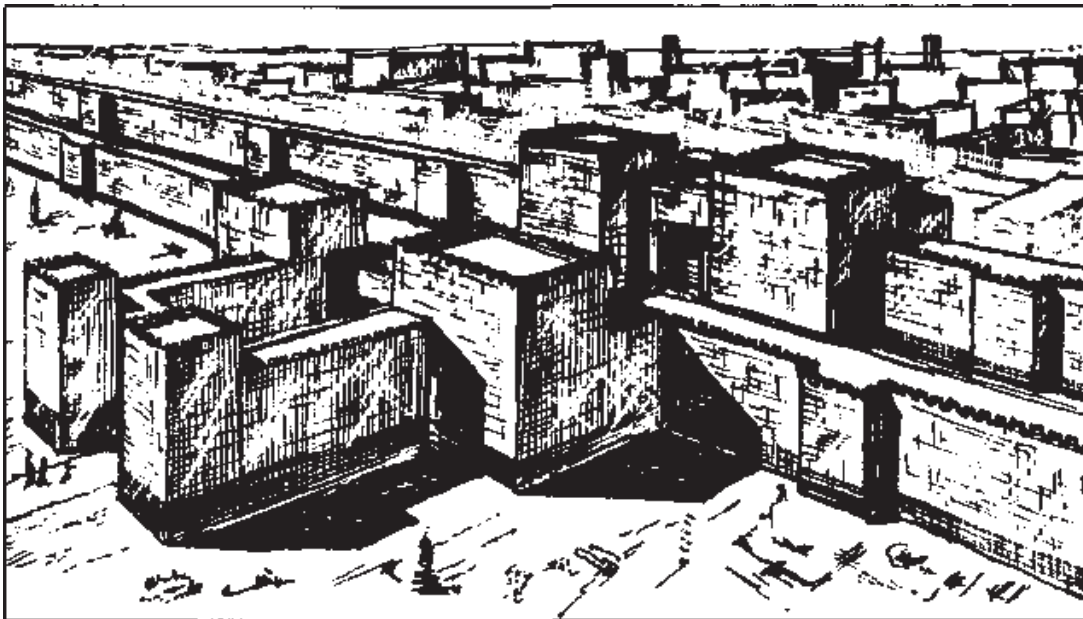
Pochopiteľne, bolo opevnené. Ale to, čo zistili Bittelovi pevnostní odborníci, prinieslo nemalé prekvapenie. Najpevnejšie hradby malo na severozápade, nad strmou, doslovne neprístupnou skalou. Na protihľej strane bolo však so svetom spojené - vydláždenou hradskou! Isteže sa mohol dať tento spoj prekopat' a zatarasit', lenže tým by bola celá vojnová vozba odsúdená na nečinnosť v meste. A okrem toho: k jednej z brán v hradbách viedlo po príkrom svahu široké pohodlné schodisko (také solídne, že sa dodnes používa) a zo samého stredu mesta bol prekopaný pod hradbami dlhý výpadový tunel, ústiaci na planine pod mestom. Lepší prístup do hlavného mesta Chetitskej ríše si nepriateľ nemohol želať.

Vykopávky v Zindžirli, Tell Chalafe, Karchemiši a v iných exponovaných pevnostiach dokazujú, že chetitskí inžinieri a stavitelia svojmu remeslu rozumeli. Tieto mestá boli obohané dômyselným systémom hradieb s početnými predsunutými vežami a okrem toho boli predelené nemenej dômyselným systémom vnútorných hradieb, ktoré umožňovali brániť jednotlivé časti mesta i v prípade, že by nepriateľ prelomil vonkajšie opevnenia. Chetitské pevnosti sa tak podobali moderným vojnovým lodiam, ktorých opancierovaný trup je rozdelený ocelovými priečkami na samostatné komory, takže ani priamy zásah torpéda loď nemusí potopiť. Ale - keď už sme pri tomto príklade - i najmocnejšia vojnová loď padne do rúk nepriateľa alebo klesne na dno, keď jej dôjdu zásoby streliva alebo keď stratí spojenie so svojou základňou. To bol tiež prípad takmer všetkých chetitských miest, nech boli hocako opevnené.

Ako vyzerali tieto mestá pred svojím zničením? Vykopávky nám dovoľujú usudzovať, že boli rozľahlé, ľudnaté a svojrázne výstavné. Stredom mesta - geografickým, ideovým i mocenským - bol hrad, nie chrám. Mal zvyčajne pravidelný pôdorys, množstvo obytných i skladištných miestností, jeho múry boli vysoké a hladké, veže ukončené zubatým cimburím. Chrám bol takisto kombináciou bohoslužobných (a pravdepodobne i obytných) miestností so skladiškom. V chattušašskom hlavnom chráme bolo napríklad asi sto miestností, z ktorých sedemdesiat slúžilo

mentálny Artemidin chrám v Efeze a aténsky Partenón. Vývin chetitskej architektúry bol však zastavený - náhle, jediným úderom, definitívne.

Je zaujímavé, že v troskách chetitských miest sa archeológom nepodarilo identifikovať rozľahlé voľné priestranstvá, ktoré by mohli jednoznačne považovať za námestia. (V čom videl Texier *fórum* či *agoru* starovekého Tavia, bolo pravdepodobne vnútorné nádvorie hlavného chrámu Chattušaša.) Mesto bez námestia si možno len ťažko predstaviť: nakoniec došli archeológovia v spolupráci s filológmi k záveru, že miestom, kde sa

Zindžirli, opevnenie a brány. Rekonštrukcia podľa Luschara

ako skladiško. Architektúra verejných i ostatných budov bola prostá, neozdobná, „geometrická“ ako naše stavby letiskových budov a hangárov. Jedinými ozdobnými prvkami boli v nej - okrem portálových levov - drevené stĺpy, podopierajúce previsnutú časť rovnej strechy, zapustené do kamenných päťíc so skulptúrami.

Ako ukazujú pozostatky kyklopských hradieb a hradných veží v Chattušaši (poznáme ich aj z Karchemiša - z asýrskej, veľmi silne štylizovanej kresby na bráne v Balavate), dospela chetitská architektúra ku kolosálnosti, ale čas jej už nedožičil, aby sa rozvinula do monumentálnosti. Tisíc rokov potreboval Egypt, kým v ňom nastúpili namiesto pyramíd stĺpové siene chrámov v Luxore, Karnaku a inde. Viac ako pol tisícročia trval v Grécku vývin od kyklopských stavieb v Mykénach a Tiryne po monu-

sústred'oval „verejný život“ chetitského mesta, boli podľa všetkého veľké nádvorcia medzi bránami.

Z hradieb každého chetitského opevnenia mesta vystupovali predsunuté veže, medzi ktorými bola brána v charakteristickom tvare pretiahnutého elipsovitého poloblúka. Priestor medzi predsunutými vežami a hlavnou bránou bol ohradený postrannými hradbami, čím vzniklo rozľahlé, zo všetkých strán chránené nádvorie. Vo väčších mestách, ktoré mali dva alebo tri pásy hradieb, boli podobné nádvorcia i medzi týmito hradbami a ich bránami. Ale názornejšiu predstavu než tento opis poskytne pohľad na obrázok, kde je rekonštrukcia hradieb mesta a pevnosti Zindžirli, ktoré vykopali Humann a Luschan (sledovali sme ich pri tejto práci v druhej kapitole).

Na tieto nádvorcia prinášali cudzí kupci svoj tovar (do miest, za hradby,

ich púšťali ostražití Chetiti len zriedka), tu ponúkali chetitskí remeselníci svoje výrobky, tu mali zmenárnici svoje stolíky s jemnými váhami na odliatky striebra, tu pracovali verejní pisári, tu prisahalo vojsko pred odchodom na vojnovú výpravu, tu ho slávnostne vítali pri návrate. Tu sa tiež zrejme schádzal i pankuš - podobne ako sa napríklad v Tróji schádzal snem „na nádvorí pred bránou kráľovho domu“, ako vieme z *Iliady*. A tieto nádvorá a brány, prístupné nielen celému domácomu obyvateľstvu, ale aj cudzincom, boli tiež, ako sa zdá, jediné verejné miesta, ktoré Chetiti reprezentatívne vyzdobovali.

Od vstupnej brány, stráženej kamennými levmi alebo vytesanými obrazmi bohov, sa tiahli až po hlavnú bránu rady mohutných kvádrov a dosiek s reliéfmi a nápismi. Stáli voľne, na nízkych podstavcoch - presne tak, ako ich po dvadsiatich či dvadsiatich piatich storočiach odkryli lopaty archeológov.

Pravda, väčšina týchto reliéfov pochádza až z neskorej doby a je len provinčným odleskom umenia hlavného mesta niekdajšej chetitskej veľkoryše. Napriek tomu sú na nich ešte stále zrejme svojrázne črty chetitského umenia a ani človek nie príliš zbehlý v umení starovekého Blízkeho východu si ich nikdy nezamení s výtvormi asýrsko-babylonskými alebo egyptskými. Nad tvorbou jednotlivých chetitských umelcov dominuje všeobecný štýl, ktorého normy sú zároveň hranicami ich tvorivej individuality. Chetitský reliéf je na rozdiel od egyptského hlbší a na rozdiel od asýrsko-babylonského pevnejšie vedený. Prejavuje sa v ňom úpornejšia snaha po štylizovanom a pritom sýto realistickom vyjadrovaní. Chetitský umelec začína vždy od hlavy (ktorá mu tiež vždy vychádza výraznejšie než ostatné telo) a tvorí akosi bezstarostnejšie, nedávajúc sa viazať požiadavkami pevne zovretej kompozície. Tie isté črty majú i početné drobné figúrky z bazaltu, bronzu i železa, nájdené v troskách budov: hlavy mužov a žien, sediace a kráčajúce postavy ľudí, bohov a hlavne detí, kultové štandardy a pod. a v značnej časti i keramika.

Pravdaže, toto umenie neznesie meradlá, ktoré voľky-nevoľky prikľadáme na každé umelecké dielo - meradlá omnoho neskoršieho gréckeho klasického umenia, ktoré je pre nás dodnes nielen normou, ale aj málokeddy dosahovaným vzorom. Je to prosté umenie, spočiatku vôbec neupúta-va, ale pri bedlivom a uvážlivom pozorovaní pôsobí napokon silným, trvalým dojmom. Keby sme mali charakterizovať jeho miesto v dejinách umenia jednou vetou, mohli by sme azda povedať: je predobrazom, akousi zimnou jarou, februárovou jarou gréckeho umenia. Umením najstaršej indoeurópskej kultúry, po ktorom nezostalo nič, iba nesplnené nádeje.

„Je naozaj veľkou kultúrnou škodou, že invázia národov egejských urobila tak predčasne koniec kultúrnemu vzrastu a samej existencii tohto nadaného národa,“ hovorí Bedn'ch Hrozný a iste sa s ním stotožňujeme.

V tejto súvislosti sa nemôžeme ubrániť otázke: Čo keby nebola bývala ríša Chetitov zničená, čo keby nebola chetitská kultúra rozšľapaná bosými nohami barbarov a skosená krvavým mečom Asýrčanov?

Takáto otázka nemá však tvárou v tvár histórii zmysel. A okrem toho: pokus o odpoveď by nás zaviedol na nepevnú pôdu fantázie, ktorej sme sa v celej tejto knihe úzkostlivo vyhýbali. Zmysel má však iná otázka: Ak Chetiti zmizli v prepadlisku dejín dôkladnejšie ako mýtická Atlantída - zmizol aj ich prínos do pokladnice všeludskej kultúry?

V oblasti kultúry nebola dokázaná platnosť podobného zákona, ako je zákon o zachovaní energie vo fyzike a chémii. Napriek tomu však kultúry nemiznú celkom bez stopy. Ešte v devätnástom storočí sme sa napríklad domnievali, že grécka kultúra, ktorej prvky dodnes žijú v našej kultúre (a to v oveľa väčšej miere, než si zvyčajne uvedomujeme), sa zrodila jedine z „génia Helady“ ako Aténa z hlavy Diovej. Archeologické objavy v Mezopotámii a Sýrii však ukázali, že mnohé z toho, čo sme považovali za pôvodný prínos Grékov, bola sčasti prevzatá a potom rozmnožená hrivna Babylončanov, Asýrčanov, Feničanov a Egypťanov. A vo svetle najnovších objavov v Anatólii vidíme, že aj - Chetitov.

Nejde tu však len o to, že Gréci sa vracajú zo svojich maloázijských výprav s prilbou chetitského typu a že Arion sa plaví z Malej Ázie do Grécka s lýrou, známou z chetitských reliéfov. Rodiskom gréckej kultúry nie je predsa len pevninové Grécko, ale aj maloázijské pobrežie s Efezom, Milétom, Halikarnasom, Knidom a s ostrovmi Chiom, Lesbom a Samom: onen „bohatý lem na veľkom kuse látky“ - niekdajšej Chetitskej ríše. Výskum gréckej mytológie dokazuje, že Gréci čerpali jej náplň do veľkej miery práve z tohto zázemia. A keď z neho čerpali námety pre svoju mytológiu, prečo by z neho neboli čerpali aj niečo iné? Povedzme niektoré výrobné skúsenosti (napríklad v hutníctve železa, ktorého vynález pripisuje grécka tradícia Glaukovi z Chia), fyzikálno-matematické znalosti, astronomické a iné poznatky?

Väčšina učencov vidí práve v tomto odovzdávaní štafety predošlých vymožeností Grékom - a ich prostredníctvom ostatným národom Európy - najväčšiu historickú zásluhu Chetitov. Bossert vidí v Chetitskej ríši „most z Mezopotámie do Grécka“ a zaraďuje Chetitov a ich priamych dedičov medzi „učiteľov našich učiteľov“, Grékov. Hrozný hovorí, že „starí Chetiti, napojení skvelou kultúrou babylonskou, boli najlepší sprostredkovatelia medzi Áziou a Európou, oblasťou egejskou, Gréckom a Rímom“. V. V. Struve sa s týmito hodnoteniami stotožňuje: „Chetitská kultúra mala veľký dejinný význam, pretože ako Chetiti sami, tak i národy Malej Ázie z neskoršej doby, ktoré preberali chetitské dedičstvo, boli významnými sprostredkovateľmi, prenášajúcimi vymoženosti babylonskej kultúry národom vtedajšej Európy.“

Lenže - prenášali Chetiti tieto vymoženosti jedine národom vtedajšej

Európy, v prvom rade Grékom, od ktorých ich potom tieto národy preberali? Neprenášali ich aj národom Blízkeho východu, najmä Židom, Feničanom a predchodcom obyvateľov dnešného Iránu a Zakaukazska? Zodpovedá pravde, že Etruskovia priniesli niektoré prvky chetitskej kultúry do Talianska priamo, bez prostredníctva Grékov? A keď ostaneme pri Grékoch: aký bol vlastne rozsah chetitského vplyvu na grécku kultúru a v čom sa konkrétne prejavil? Na to všetko odpovedajú rovnako autoritatívni učenci rôzne - a pritom takmer vždy s výhradou.

Tým sa však naše otázky nekončia. Obmedzuje sa historický význam Chetitov len na túto sprostredkovateľskú úlohu? Neznižuje sa jej vyzdvihovaním - a použime slová Bedřicha Hrozného - „fakt ich nadmieru pozoruhodnej kultúry sám osebe?“ A čo všetko o tejto kultúre nevieme? Aké odpovede prinesie ďalší výskum ríše Chetitov a aké nové otázky sa vynoria z hlbín tisícročí, keď archeológovia prekopú Malú Áziu s takou istou dôkladnosťou ako Egypt a Mezopotámie?

Keď teda neuzatvárame túto knihu obvyklou rekapituláciou - rekapituláciou skvelých výsledkov, ktoré dosiahla medzinárodná a československá veda odhalením tajomstva zmiznutého národa Chetitov - ale otvorenými otázkami, je čitateľ možno nespokojný. Ak je to tak, je to v poriadku. Má presne tie isté pocity ako vedci a bádatelia, pokračujúci v práci pionierov, ktorých osudy, dramatické zápasy a jedinečné víťazstvá na ceste ľudského poznania sme v tejto knihe sledovali. Nespokojnosť je predsa sila, ktorá ženie vedu - a nielen vedu - vpred. Práve tak k dobýjaniu stratených ríš minulosti, ako aj kozmických svetov budúcnosti.

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

POZNÁMKA AUTORA

V predhovore k tejto knihe som sa zmienil, že v chetitológii nedošlo v poslednom čase k takým prevratným zmenám, ktoré by si vyžadovali doplnky či úpravy textu. Vyplýva to najmä z určitej stagnácie tohto vedného odboru, čo je po počiatkovej eufórii a vyriešení základných otázok pochopiteľné. Dnes sa chetitológia pestuje len na najvýznamnejších univerzitách a vedeckých ústavoch v Spojených štátoch, v Rusku, Nemecku, Francúzsku, Anglicku a v Česku. Pritom sa

zaraduje ako osobitný odbor asýriológie alebo klinopisných štúdií. Vychádzajú práce K. Bittela, H. G. Güterbecka, I. J. Gelba, Jany Součkovéj, Ney Novákovéj a i. Chetitológom bol pôvodne aj známy spolubojovník akademika Sacharova Viačeslav V. Ivanov, autor knihy *Jazyk Chetitov* (1963) a filológ širokého tematického okruhu.

Vojtech Zamarovský
podpisuje svoje diela
1. júna 2003.

SLOVO NA ZÁVER

SLOVO
NA ZÁVER

Práve ste dočítali knižku Vojtecha Zamarovského *Za tajomstvom ríše Chetitov*, ktorá je posledným, 13. zväzkom jeho súborného diela. Od jej prvého vydania uplynulo už viac ako štyridsať rokov a viaceré generácie čitateľov uchvátilo zaujímavé rozprávanie o objavovaní jedného z významných národov staroveku, o lúštení jeho jazyka i poznávanie jeho dejín a kultúry.

Vojtech Zamarovský vo svojej knižke na mnohých miestach písal o pochybnostiach, či niečo bolo tak, alebo tak, či sa niečo odohralo tak, alebo onak. Nebolo to preto, že by on o tom nevedel, alebo že by mal nedostatok vedeckých informácií. Tento stav vyplýval so samotného poznávania minulosti Chetitov od počiatkov vedeckého záujmu o nich.

Hoci od prvých archeologických výskumov uplynulo už viac ako deväťdesiat rokov, dodnes je mnoho vecí z dejín Chetitov neznámych. Okrem toho, že vieme, že malá turecká dedinka Boghazköy je miestom, kde kedysi stával Chattušaš, hlavné mesto jednej zo svetových veľmocí svojej doby, že vieme identifikovať Karchemiš, Aleppo, príp. niektoré iné lokality, na druhej strane väčšinu chetitských miest, ktoré sa spomínajú v písomných prameňoch, archeológovia dodnes nevedia identifikovať s konkrétnymi lokalitami, resp. identifikujú ich s veľkými pochybnosťami alebo váhaním.

Podobne opatrne historici identifikujú mocné štáty v susedstve Chetitov: Tarchuntašša pravdepodobne ležala južne od Chetitskej ríše, Lukka juhozápadne, Mirá a Šeha na západ.

Ale podrobnejšie údaje o nich sú ešte stále zahalené tajomstvom minulosti. V neskorochetitských prameňoch sa síce hovorí o krajine Wiluša na severozápade Malej Ázie a viacerí odborníci ju stotožňujú s krajinou okolo Tróje, ale takisto sa v tejto súvislosti vyslovujú určité pochybnosti a váhanie. A to hovoríme zatiaľ len o lokalizácii týchto území. Aké však boli vzťahy medzi Chetitmi a týmito krajinami, ako sa navzájom ovplyvňovali, ako na seba vplývali? To sú ešte problémy, ktorých riešenie stojí pred súčasnými i budúcimi bádateľmi.

Tajomstvo ríše Chetitov nie je úplne odhalené ani z iného dôvodu. Už pri prvých archeologických výskumoch v Boghazköy boli objavené desiat tisíce tabuliek kráľovského archívu. Až po tom, ako Bedřich Hrozný roku 1915 rozlúštil chetitský jazyk a určil jazykovú príslušnosť Chetitov - Nešitov (ako o tom zaujímavovo píše práve Vojtech Zamarovský), bolo sprístupnené obrovské množstvo hlinených tabuliek. Z nich bola dodnes prepísaná, preložená a publikovaná len menšia časť, takže väčšina ešte len čaká na spracovanie. Aké poznatky nám prinesú ďalšie tabuľky?

Budú to historické záznamy jednotlivých panovníkov? Budú to ďalšie zmluvy, ktoré pribudnú k tým dodnes známym desiatkam a rozšíria naše poznatky o diplomatických vzťahoch Chetitov s ich susedmi? Dozvieme sa ďalšie podrobnosti o náboženstve a náboženských zvyklostiach tohto indoeurópskeho etnika? Rozšíria sa naše vedomosti o právnom systéme

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

Chetitov, o majetkových a nájomných zmluvách, ktoré uzatvárali medzi sebou? Či sa rozšíri panteón mytologických hrdinov chetitských alebo iných eposov? Napokon nie je vylúčené, že sa na doteraz nepublikovaných tabuľkách nájdu ďalšie didaktické a náučné texty, či jazykovedné slovníky, snáre a orákulá, poézia. Proste, hlinené i kovové tabuľky môžu vyniesť na svetlo ešte množstvo neznámych údajov, faktov, problémov.

Tajomstvo ríše Chetitov nie je dodnes úplne odhalené. Kniha Vojtecha Zamarovského je len akosi vstupnou bránou, prahom, ktorý prekračujeme, aby sme sa dostali do sve-

ta dávnej minulosti, ktorú Chetiti začali písať už pred viac ako štyrmi tisícami rokmi a ktorú moderná historická veda odhaľuje ešte len asi sto rokov. Nemeckí i francúzski, anglickí i americkí, českí i ruskí odborníci dodnes odkrývajú neznáme sídliská, študujú hlinené tabuľky. Široká verejnosť má možnosť prečítať si množstvo, často i protichodných diel o Chetitoch, navštíviť výstavy a expozície s nádhernými exponátmi.

Tajomstvá však stále zahaľujú ríšu Chetitov.

Doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Chetitskí bojovníci
z Karchemiša.
9. stor. pred n. l.

PREHLAD LITERATURY

(Tento prehľad neobsahuje celú pramennú literatúru, ale len priamo citované a v našich knižniciach prístupné diela. Bibliografiu prác Bedřicha Hrozného uverejnil V. Čihař v XVIII. zväzku *Archívu orientálneho*, Praha 1949.)

- AKURGAL, E.: *Späthethische Bildkunst*, Ankara 1949
- ALKIM, U. - BOSSERT, H. TH.: *Karatepe and its environments*, Istanbul 1947
- AVDIJEV, V. I.: *Dejiny starovekého Východu*, Praha 1955
- BITTEL, K.: *Die Felsbilder von Yazilikaya*, Bamberg 1934
- BITTEL, K.: *Die Ruinen von Boghazköy, der Hauptstadt des Hethitenreiches*, Berlin - Lipsko 1937
- BITTEL, K.: *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, Istanbul 1934
- BITTEL, K.: *Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasiens*, Tübingen 1950
- BITTEL, K. - EHELOLF, H. - GÜTERBOCK, H. G. - WITTER, W.: *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boghazköy 1936*, MDOG 75, 1937
- BITTEL, K. - GÜTERBOCK, H. G.: *Vorläufiger Bericht über die dritte Grabung in Boghazköy*, MDOG 72, 1933
- BITTEL, K. - NAUMANN, R.: *Boghazköy-Hattuša*, Stuttgart 1952
- BOSSERT, H. TH.: *Altanatolien*, Berlin 1942
- BOSSERT, H. TH.: *Šantaš und Kupa-pa*, MdAG VI/3, 1932
- BOSSERT, H. TH.: *Meine beiden ersten Reisen zum Karatepe*, Or XVII/4, 1940
- BOSSERT, H. TH.: *Die phönizisch-hethitischen Bilinguen von Karatepe*, AOr XVIII, 1950
- BOTTA, P. E.: *Monuments de Ninive I - V*, Paříž 1847 - 1850
- BURCKHARDT, J. L.: *Travels in Syria and the Holy Land*, Londýn 1822
- CARTER, H.: *The Tomb of Tut-Ankh-Amen I - III*, Londýn 1923 - 1932
- CAVAIGNAC, E.: *Les Hittites*, Paříž 1950
- CAVAIGNAC, E.: *L'Egypte, le Mitanni et les Hittites*, RHA I, 1934
- CERAM, C. W.: *Bohové, hroby a učenci*, Praha 1961
- CERAM, C. W.: *Enge Schlucht und Schwarzer Berg*, Hamburg 1955
- CAMBEL, H.: *Archäologischer Bericht aus Anatolien*, Or XVII/2, 1948
- Dejiny světa I* (kap. XIII., Malá Asie pod nadvládou Chetitské říše, V. V. Struve), Praha 1959
- DELAPORTE, L.: *Les Hittites*, Paříž 1936
- DELAPORTE, L.: *Manuel de la langue Hittite*, Paříž 1929 - 1933
- DOBLHOFER, E.: *Zeichen und Wunder*, Viedeň 1957
- ELIADE, M.: *Dejiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. Praha 1995
- Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha 1999
- EVANS, A. J.: *Scripta Minoa I*, Oxford 1909
- FORRER, E. O.: *Die acht Sprachen der Boghazköy-Inschriften* SBdPAW, 1919
- FORRER, E. O.: *Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazköy*, MDOG 63, 1924
- FORRER, E. O.: *Die Entzifferung der hethitischen Bilderschrift*, 1932
- FRIEDRICH, J.: *Entzifferungsgeschichte der hethitischen Hieroglyphenschrift*, Stuttgart 1939
- FRIEDRICH, J.: *Hethitisches Elementarbuch I - II*, 1940 - 1946
- FRIEDRICH, J.: *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952 - 1954
- FRIEDRICH, J.: *Die Hethitischen Gesetze*, Leyden 1959

- GARBINI, G.: *Staroveké kultúry Predného východu*, Bratislava 1971
- GARELLI, P.: *Les Assyriens en Cappadoce*, Paríž 1963
- GARSTANG, J.: *The Land of Hittites*, Londýn 1910
- GARSTANG, J.: *The Hittite Empire*, Londýn 1929
- GELB, I. J.: *Hittite Hieroglyphs I - III*, Chicago 1931, 1935, 1942
- GELB, I. J.: *Hittite Hieroglyphic Monuments*, Chicago - Illinois 1939
- GÖTZE, A.: *Die Annalen des Mursilis*, MdVaAG XXXVIII/6, 1933
- GURNEY, O. R.: *The Hittites*, Londýn 1952
- GURNEY, O. R.: *The Hittites*, Londýn 1990
- GÜTERBOCK, H. G.: *Siegel aus Boghazköy I - II*, AtO 5 a 7, 1940, 1944
- GÜTERBOCK, H. G.: *Neue Texte zur Geschichte Suppiluliumas*, IGF/LX, 1960
- GÜTERBOCK, H. G.: *A view of Hittite literature*, JAOS/84, 1964
- HARTLEBEN, H.: *Champollion I - II*, Berlín 1906
- HOGARTH, D. G.: *The Hittites of Asia Minor*, Cambridge 1931
- HROZNÝ, B.: *Zum Geldwesen der Babylonier*, BzA IV, 1902
- HROZNÝ, B.: *Sumerisch-babylonische Mythen von dem Gotte Ninrag (Ninib)*, Berlín 1903
- HROZNÝ, B.: *Die Keilschrifttexte von Taannek*, DAWW 50, 1904
- HROZNÝ, B.: *Die neugefundenen Keilschrifttexte von Taannek*, DAWW 52, 1905
- HROZNÝ, B.: *Das Problem der sumerischen Dialekte und das geographische System der Sumerier*, WZKM 20, 1906
- HROZNÝ, B.: *Bemerkungen zu den babylonischen Chroniken*, WZKM 21, 1907
- HROZNÝ, B.: *Der Obelisk Maništu-su's*, WZKM 21, 1907
- HROZNÝ, B.: *Das Problem der altbabylonischen Dynastien von Akkad und Kiš*, WZKM 23, 1909
- HROZNÝ, B.: *Das Getreide im alten Babylonien (Vorbericht)*, AWAW 6, 1910
- HROZNÝ, B.: *Über das Bier im alten Babylonien und Ägypten*, AWAW 26, 1910
- HROZNÝ, B.: *Das Getreide im alten Babylonien I*, Viedeň 1914
- HROZNÝ, B.: *Die Lösung des hethitischen Problems. Ein vorläufiger Bericht*, MDOG 56, 1915
- HROZNÝ, B.: *Objevení nové řeči indoevropské*, VČAV 24, 1915
- HROZNÝ, B.: *Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm*, Lipsko 1917
- HROZNÝ, B.: *Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköy*, Lipsko 1919
- HROZNÝ, B.: *O problému chetitském a úkolech vědy staroorientální vůbec NA I*, 1920
- HROZNÝ, B.: *Nové úkoly orientální archeologie*, ND 27, 1920
- HROZNÝ, B.: *Über die Völker und Sprachen des alten Chatti-Landes, Hethitische Könige*, Lipsko 1920
- HROZNÝ, B.: *Keilschrifttexte aus Boghazköy*, Lipsko 1921
- HROZNÝ, B.: *Das hethitische Königspaar Tlabarnaš und Tavannanaš*, JSOR 6, 1922
- HROZNÝ, B.: *Code hittite provenant de l'Asie Mineure I*, Paríž 1922.
- HROZNÝ, B.: *První výzkumná výprava čs. do Orientu*, NL z 6. IV. 1924
- HROZNÝ, B.: *Ve starozákonní zemi Basan*, NL z 6. IV. 1924
- HROZNÝ, B.: *V Kaisarii*, NL z 10. a 24. VIII. 1924
- HROZNÝ, B.: *Z mých potulek po Sýrii*, NL z 25. XII. 1924
- HROZNÝ, B.: *Rapport préliminaire sur les fouilles tchécoslovaques du Kultépe*, RS 8, 1927
- HROZNÝ, B.: *Československé výkopy na Kültepe I - VI*, NL z 27. II, 6., 13., 27. III., 4., 10. IV. 1927
- HROZNÝ, B.: *Úkoly a cíle Orientálního ústavu*, NL z 5. a 19. VI. 1927
- HROZNÝ, B.: *V říši půlměsíce. Cesty a výkopy v Turecku*, Praha 1927
- HROZNÝ, B.: *L'invasion des Indo-Européens en Asie Mineure vers 200 av. J. Ch.*, AOr I, 1929
- HROZNÝ, B.: *The Hittites*, *Encyclopaedia Britannica* 14 ed., Londýn 1929
- HROZNÝ, B.: *Vlastní životopis v kostce*, Venkov 7. I. 1931
- HROZNÝ, B.: *Na universitě londýnské a pařížské*, NL z 5. a 12. IV. 1931
- HROZNÝ, B.: *Le Hittite: Histoire et progrès du déchiffrement des tex-*

- tes, AOr 3, 1931 (španielsky: Madrid 1934)
- HROZNÝ, B.: *La deuxième lettre d'Arzawa et le vrai nom des Hittites indoeuropéens*, JA CCXVIII, 1931
- HROZNÝ, B.: *Trainování koní před čtyřmi tisíciletími*, Jezdec a chovatel I, 1933
- HROZNÝ, B.: *Les inscriptions hittites hiéroglyphiques. Essai de déchiffrement I - III*, Praha 1933 - 1937
- HROZNÝ, B.: *O ludach i językach hetyckich*, PW 14, 1935, (lotyšský preklad Riga 1936, holandský Nijmegen 1936)
- HROZNÝ, B.: *O „chettskich“ ieroglyphoch na stelach Tel-Aamarna*, VDI I, 1937
- HROZNÝ, B.: *V pěti sovětských republikách*, „Praha-Moskva“ 1937 - 1938
- HROZNÝ, B.: *The Fate of Hus' Country is the Fate of Europe*, Pax 1938
- HROZNÝ, B.: *Chettskie národy i jazyki*, VDI 2, 1938
- HROZNÝ, B.: *O nejstarším stěhování národu a problému civilizace protoindické*, Praha 1940
- HROZNÝ, B.: *Vstup Přední Asie do dějin: Sumer, Akkad, Hethité*. Dějiny lidstva I, Praha 1940
- HROZNÝ, B.: *Die älteste Geschichte Vorderasiens*, Praha 1940
- HROZNÝ, B.: *Protoindijskije pis'mena i ich rassifrovka*, VDI 2, 1940
- HROZNÝ, B.: *Krétské a proto-indické nápisy rozlušřeny*, NL z 18. VIII. 1940
- HROZNÝ, B.: *Sur un paragraphe du Code Hittite*, AOr XVI, 1938
- HROZNÝ, B.: *Nejstarší dějiny Přední Asie a Indie*, Praha 1943
- HROZNÝ, B.: *Les inscriptions crétoises, essai de déchiffrement*, AOr 15,
- HROZNÝ, B.: *Stručný přehled mých vědeckých objevů*, Praha 1948
- HROZNÝ, B.: *Nejstarší dějiny Přední Asie, Indie a Kréty* (4. vyd.), Praha 1949
- HRUŠKA, B. - MATOUŠ, L. - PROSECKÝ, J. - SOUČKOVÁ, J.: *Mýty staré Mezopotámie. Sumerská, akkadská a chetitská literatura na klínopisných tabulkách*, Praha 1977
- HUMANN, K. - PUCHSTEIN, O.: *Reise in Kleinasien und Nord-Syrien*, Berlín 1890
- HUXLEY, G. L.: *Achaeans and Hittites*, Oxford 1960
- CHANTRE, E.: *Recherches archéologiques dans l'Asie Occidentale*, Paris 1898
- JENSEN, H.: *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*, Glückstadt 1935
- JURET, A.: *Vocabulaire étymologique de la langue hittite*, Limoges 1942
- Keilschrifturkunden aus Boghazköy*, Berlín 1921 - 1934
- KLÍMA, J.: *Hethitský zákoník B. Hrozného*, NO 8 - 9, 1949
- KLÍMA, J.: *Zákony Chammurapiho*, Praha 1954
- KLÍMA, J.: *Společnost a kultura starověké Mezopotámie*, Praha 1962
- KNUDTZON, J. A.: *Die zwei Arzawa-Briefe*, Lipsko 1902
- KOLDEWEY, R.: *Die hethitische Inschrift... von Babylon*, Lipsko 1900
- KOLDEWEY, R.: *Das wiederersehende Babylon*, Lipsko 1914
- KOROŠEC, V.: *Hethitische Staatsverträge*, Lipsko 1931
- KOROŠEC, V.: *Die Kollektivhaftung im hethitischen Recht*, AOr 18, 1950
- KRAMER, S. N.: *Mytologie staroveku*, Praha 1977
- LAROCHE, E.: *Le panthéon de Yazilikaya*, JCS/VI, 1952
- LAROCHE, E.: *La Bibliothèque de Hattusa*, AOr 17, 1949
- LIPIN, L. - BELOV, A.: *Hlinené knihy*, Praha 1956 (s dodatkom „Přínos české vedy od J. Klímu“), Praha 1949)
- LUSCHAN, F. (a. i.): *Ausgrabungen in Sendschirli I - V*, Berlín 1893 - 1913
- MATOUŠ, L.: *Bedřich Hrozný*, Praha 1949
- MATOUŠ, L.: *Inscriptions Cunéiformes du Kultépe V. II*, Praha 1962
- MEDICO, H. E. DEL.: *Déchiffrement et lecture des hieroglyphes néohittites*, RHA X, 1949
- MERIGGI, P.: *Die hethitische Hieroglyphenschrift*, ZfA XXXIX, 1930
- MESSERSCHMIDT, L.: *Corpus Inscriptionum Hettitarum* (I. a dopl.), Berlín 1900-1907

- VOJTECH
ZAMAROVSKÝ
- ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV
- MEYER, E.: *Reich und Kultur der Chetiter*, Berlin 1914
- MEYER, E.: *Geschichte des Altertums I - V*, Stuttgart a Berlin 1926 - 1931
- MILTNER, F.: *Wesen und Geburt der Schrift*, Bern 1954
- NAUMANN R.: *Die Hethiter*, Berlin 1948
- NAUMANN, R.: *Boghazköy*, AFOIA - 5, 1940
- NEUFELD, E.: *The Hittite Laws*, Londýn 1951
- OSTEN, H. H. VON DER: *Discoveries in Anatolia 1930 - 1931*, Chicago 1933
- OSTEN, H. H. VON DER: *The Alishar Hüyük, Seasons of 1930 - 1932*, Chicago 1937
- PARROT, A.: *Mari, une ville perdue*, Paříž 1936
- PARROT, A.: *Archéologie Mésopotamienne I - II*, Paříž 1946 - 1953
- PEČÍRKA, J., a kol.: *Dějiny pravěku a starověku*, Praha 1989 (3. vyd.)
- PETRIE, W. M. FLINDERS: *Ten year's digging in Egypt*, Londýn 1893
- PUCHSTEIN, O.: *Boghazköy, die Bauwerke*, MDOG 19, 1912
- RAWLINSON, H. C.: *The Persian cuneiform inscriptions at Behistun*, Londýn 1846
- RAWLINSON, H. C.: *Commentary on the Cuneiform inscriptions of Babylonia and Assyria*, Londýn 1850
- RIEMSCHEIDER, M.: *Die Welt der Hethiter*, Stuttgart 1955
- ROAF, M.: *Svět Mezopotámie*, Praha 1997
- ROSENKRANZ, B.: *Die Stellung des Luwischen in Hatti-Reiche*, IGF LVI, 1938
- ROSENKRANZ, B.: *Zur Chronologie der hethitischen Gesetze*, ZfA XLIV, 1938
- SARZEC, E. DE - HEUZEY, L.: *Découverts en Chaldée*, Paříž 1884 - 1914
- SAYCE, A. H.: *On the Hamathite inscriptions*, TSBA V, 1877
- SAYCE, A. H.: *The Hittites in Asia Minor*, Londýn 1879
- SAYCE, A. H.: *The inscriptions of Tarcondemos*, Londýn 1885
- SAYCE, A. H.: *The decipherment of the Hittite hieroglyphic texts*, JRAS 1922
- SAYCE, A. H.: *The Hittites. The Story of a Forgotten Empire* (5. vyd.), Londýn 1910
- SOMMER, R.: *Hethiter und Hethitisch*, Stuttgart 1947
- SOUČEK, V.: *Několik poznámek k chetitskému trestnímu právu*, AUC I, 1960
- SOUČEK, V.: *Chetitě (Světové dějiny státu a práva ve starověku)*, Praha 1963
- STEINHERR, R.: *Karatepe, the Key to the Hittite Hieroglyphics*, ÁR H/4, 1949
- STRUVE, V. V.: *O „gumannosti“ chetitských zákonů*, VDI 4, 1947
- STRUVE, V. V.: *Malá Asie pod nadvládou Chetitské říše (Dějiny světa I)*, Praha 1959
- STURM, J.: *Der Hethiterkrieg Ramesses' II*, WZKM, 1939
- SZEMERÉNYI, O.: *Der Vertrag des Hethiter-Königs Tudhaliya IV. mit Istar-muwa von Amurru*, ASHO IX, 1945
- TEXIER, CH. F. - M.: *Description de' Asie Mineure I - III*, Paříž 1839 - 1849
- TRITSCH, F. J.: *Lycian, Luwian and Hittite*, AOr/XVIII, 1950
- TSCHICHOLD, J.: *Geschichte der Schrift in Bildern*, Bazilej (b. r.)
- VENTRIS, M.: - CHADWICK, J.: *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1956
- VERNER, M. - BAREŠ, L. - VACHALA, B. - ZEMINA, M.: *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*, Praha 1997
- VIEYRA, M.: *Hittite Art*, Londýn 1953
- WEBER, O.: *Die Kunst der Hethiter*, Berlin 1922
- WEIDNER, E. R.: *Studien zur hethitischen Sprachwissenschaft I*, Lipsko 1917
- WINCKLER, H.: *Vorläufige Nachrichten über die Ausgrabungen in Boghasköi im Sommer 1907*, MDOG XXXV, 1907
- WINCKLER, H.: *Nach Boghasköi!*, AO 14, 1908

WOOLLEY, C. L.: *Digging up the Past*, Londýn 1937
WOOLLEY, C. L.: *Ur of the Chaldees*, Londýn 1952
WOOLLEY, C. L.: *A Forgotten Kingdom*, Londýn 1953

WOOLLEY, C. L.: - HOGARTH, D. G. - LAWRENCE, T. E (a i.): *Carchemisch I - II*, Londýn 1914-1921
WRIGHT, W.: *The Empire of Hittites*, Londýn 1884

PREHLAD
LITERATURY

ZOZNAM SKRATIEK CITOVANÝCH ČASOPISOV

AfO - Archiv für Orientforschung; AO - Der Alte Orient; AOr - Archiv orientální; AR - Archeology; ASHO - Acta Societatis Hungaricae Orientalis; AUC - Acta Universitatis Carolinae (Orientalia Pragensia); AWAW - Anzeiger der Wiener Akademie der Wissenschaften; BzA - Beiträge zur Assyriologie; IGF - Indogermanische Forschungen; JA - Journal Asiatique; JAOS - Journal of American Oriental Society; JCS - Journal of Cuneiform Studies; JRAS - Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland; JSOR - Journal of Society of Oriental Research; MdAG - Mitteilungen der Altorientalischen Gesellschaft; MDOG - Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin; MVaAG - Mitteilungen der Vorderasiatisch-Ägyptischen Gesellschaft; NA - Nové Atheneum; ND - Naša doba; NL - Národní listy; NO - Nový Orient; Or - Orientalia; PW - Przegląd współczesny; RHA - Revue Hittite et Asiatique; RS - Revue Syria; SBdPAW - Sitzungberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften; TSBA - Transactions of Society of Biblical Archeology; VČAV - Věstník České akademie věd a umění; VDI - Vestník drevnej istorii; WZKM - Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes; ZfA - Zeitschrift für Assyriologie.

CHRONOLOGICKÁ TABUĽKA

Táto tabuľka podáva prehľad panovníkov a najdôležitejších udalostí od založenia Chetitskej ríše do zániku drobných štátov hieroglyfických Chetitov. Údaje uvádzame pri egyptských panovníkoch v podstate podľa A. H. Gardinera a Z. Žábu, pri asýrsko-babylonských podľa A. Parrota a L. Matouša (s úpravou po nálezoch v Mari na strednom Eufrate) a pri chetitských podľa B. Hrozného. Pri jednotlivých časových údajoch, hlavne starších chetitských panovníkov, treba zatiaľ počítať s odchýlkami až o +/- 50 rokov. Všetky uvedené dátumy sa rozumejú pred našim letopočtom.

Leto-počet	EGYPT	BABYLONIA	ASÝRIA	CHETITSKÁ RÍŠA	HLAVNÉ UDALOSTI	Leto-počet
1800	1801 Amenemhet IV	1811 Sinmuballit				1800
90	1790 Sebekneferure	1791 Chammurapi	Samšiadad (súčasník Chammurapiho. Počet ďalších panovníkov, okrem babylonských, neistý)	1800 Anittaš	Okolo 1800 - <i>Založenie Chetitskej ríše</i>	90
80	1790 <i>XIII. až XVII. dynastia (vyššie 100 takmer neznámych panovníkov)</i>					80
70						70
60						60
50		1748 Samsuiluna			Najneskoršie 1749 - Chammurapiho zákony v Babylone	50
40				1740 Tutchalijaš I.	Asi 1700 - 1580 - Egypt pod nadvládou Hyksósov	40

30					30
20					20
10		1710 Abiešuch		1710 Pašurrumaš	10
1700					1700
90		1682 Ammiditana		1670 Tabarnaš	1670 - 1650 - Rozmach chetitskej moci, dobytie územia pri „Južnom morí“
80					
70					
60		1646 Ammizaduga		1650 Chattušiliš I.	Asi 1650 - „Tabarnašov testament“
50					
40		1624 Samsuditana		1610 Muršiliš I.	Po 1650 - Chetitské výboje v Sýrii a severnej Mezopotámii
30					
20					
10					
1600					1600
90		1593 Agum II. (neistý počet ďalších panovní- kov kassitskej dynastie)		1590 Chantiliš I. Zidantaš I.	1594 - Dobytie Babylonu Chetitmi. Pád Chammurapiho dynastie 1593 - Babylon sa dostáva pod nadvládu Kassitov; úpadok starobabylonskej ríše Po 1590 - Vnútorne zmätky v Chetitskej ríši, oslabenie ústrednej moci
80	1580				
70	XVIII. dynastia Ahmose I.				
60	1558 Amenhotep I.				

Leto-počet	EGYPT	BABYLONIA	ASÝRIA	CHETITSKÁ RÍŠA	HLAVNÉ UDALOSTI	Leto-počet
50	Thutmose I. Thutmose II.			1545 Ammunaš Chuzzijaš I.		50
40		1530 Ulamburiaš				40
30						30
20				1520 Telipinuš	1520 - 1515 - „Ústavná reforma“ chetitského kráľa Telipinuša	20
10	1505 Hatšepsut Thutmose III.	1510 (neistý počet panovníkov)				10
1500						1500
90				1490 Alluvamnaš Chantiliš II. Zidantaš II Chuzzijaš II.	Po 1490 - Egyptské prenikanie do Sýrie, dobytie pevností Megidda, Kadeša a Chalpy. Úpadok moci Chetitskej ríše. Chetitskí a mezopotámski panovníci odvádzajú Thutmosemu III. „dary“	90
80						80
70						70
60				1460 Tutchalijaš II.		60
50	1450 Amenhotep II. Thutmose IV.					50
40				1440 Arnuvandaš I.		40
30						30
20				1420 Chattušiliš II.		20
10	1405 Amenhotep III.				Po 1405 - Obdobie mierumilovnej politiky Egypta. Egyptsko-krétske obchodné styky	10

1400					1400
90				1400 Tutchalijaš III.	90
80			1380 Aššuruballit I.	1385 Arnuvandaš II.	Okolo 1380 - Dobytie Chetitskej ríše Kaškarmi a ich spojencami. Zničenie Chattušaša
70	1370 Amenhotep IV. (Achnaton)	1369 Kadašman-Enlil Burnaburiaš		1375 Šuppiliumaš I.	Po 1370 - Achnatonova náboženská reforma v Egypte
60	1352 Smenchkare				60
50	Tutanchamon				50
40	Aje Horemheb	1344 Kurigalzu III.	1340 Ellilnarrari	1335 Arnuvandaš III. 1334 Muršiliš II.	40
30					30
20	1310 XIX. dynastia	1319 Nazimaruttaš	1325 Arikdenilu		20
10	Ramesse I. 1309 Setchi I.		1310 Adadnirari I.	1306 Muvatalliš	1308 - 1306 - Prvé zrážky Chetitov s Egypťanmi v Sýrii
1300					1300
90	1290 Ramesse II.	1293 Kadašman-Turgu			1286 - Bitka pri Kadeši. Egypťskí panovníci sa vzdávajú plánov na zničenie Chetitskej ríše 1290 - 1230 - Rozmach egypťskej Novej ríše; stavby v Karnaku, Luxore, Abú Simbele a iné
80					80

Leto-počet	EGYPT	BABYLONIA	ASÝRIA	CHETITSKÁ RÍŠA	HLAVNÉ UDALOSTI	Leto-počet
70			1280 Salmanassar I.	1282 Muršillš III.		70
60			1260 Tukulti-Ninurta I.	1275 Chattušlilš III. 1260 Tutchalijaš IV.	Po 1260 - Egypťsko-chetitská zmluva o večnom mieri	60
50		1249 Kastiliaš IV.			Okolo 1250 - 1200 - Boje Chetitov s „Achájcami“. Trójska vojna	50
40						40
30		1232 Adadžumnassir	1231 Aššurnadinapal	1230 Arnuvandaš IV.		30
20						20
10		1202 Melišpak II. 1188	1213 Aššurnirarri III. 1202 Ninurta-Apalekur I. 1176			10
1200						1200
1200	1200 <i>XX. dynastia</i>			1200 Šuppiluliumaš II.	Okolo 1200 - Vpád „morských národov“ do Malej Ázie	
90						90
80						80
70	1090 <i>XXI. dynastia</i>				Okolo 1190 - Dobytie Chattušaša <i>Pád Chetitskej ríše</i>	70

	945 <i>XXII. dynastia</i>	802 Eriba - Marduk	805 Adadnirari II.		
800					800
90					90
80			781 Salmanassar IV.		80
70			771 Aššurđan IV.	776 - Prvá olympiáda; začiatok gréckeho letopočtu	70
60		762 Nabušumiškún	753 Aššurnirari V.	753 - „Založenie Ríma“; začiatok rímskeho letopočtu	60
50					50
40		747 Nabunassir	745 Tiglatpilesar III.	750 - 720 - Postupný zánik drobných štátov „hieroglyfických Chetitov“ 738 - 732 - Severný Izrael a Damask sa stávajú asýrskou provinciou 729 - Babylonia asýrskou provinciou	40
30					30
20	730 - 716 <i>XXIV. dynastia</i>		726 Salmanassar II. 722 Sargon II. 705	717 - <i>Dobytie poslednej chetitskej pevnosti Karchemiša Asýrčanmi</i>	20
10					10
700					700

